

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yıl / Year **14**

Sayı / Number **21**

Güz / Autumn **2016**

ISSN: 2148-0877

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Yayın İsmi: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı
Publication Name: *The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies*

Yayın Türü: Süreli Hakemli Yayın
Publication Type: *Periodical Peer-Reviewed Publication*

Yayın Şekli: Yılda iki kez, Türkçe ve İngilizce
Publication Form: *Twice a Year, in Turkish and English*

ISSN: 2148-0877

Sahibi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Yücel ACER
Owner: *On behalf of the Çanakkale Onsekiz Mart University, Prof. Yücel ACER*

Dergi Hakkında: Dergi Hakkında: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun onayıyla yayınlanır. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı'nda yayınlanan yazılarda savunulan fikirler yazarlarına aittir. Derginin tüm hakları saklıdır. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar dışında önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.

About The Journal: *The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies is a peer-reviewed journal published twice a year. After the evaluation of the editorial board, the submitted papers are delivered to two, or three if need be, referees specialized in the related issue. Upon the approval of the editorial board, the paper is published. Ideas defended in the papers published in The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies belong to the authors. All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the editors.*

Tarayan İndeksler/Indexing:

Modern Language Association (MLA)

International Institute of Organized Research (I2OR)

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)

Scientific Indexing Services (SIS)

Index Islamicus

Tübitak-Ulakbim Tr Dizin (Sosyal Bilimler Veri Tabanı)

Türk Eğitim İndeksi

Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)

Akademik Türk Dergileri İndeksi

Akademik Araştırmalar İndeksi

Araştırmalar Bilimsel Yayın İndeksi

İletişim/Contact:

Adres: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi

Fen Edebiyat Fakültesi 17100 Merkez/ÇANAKKALE

Tel: (+90) (286) 2180018 - 1726 | **Faks:** (+90) (286) 2180533

Erişim: www.canakkalearastirmalari.comu.edu.tr | **E-posta:** canakkalearastirmalari@comu.edu.tr

Teknik Hazırlık/Technical Preparation:

Çamlıca Mahallesi Anadolu Bulvarı 145. Sokak 10/19 Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 397 00 31 | **Faks:** 0312 397 86 12 | **E-Posta:** pozitif@pozitifmatbaa.com

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yazı İşleri Müdürü/Editors

Yrd. Doç. Dr. Özkan KESKİN
Doç. Dr. Murat KARATAŞ

Editör Yardımcısı/Assisting Editor

Okt. Banış BORLAT

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Ali SÖNMEZ	Yrd. Doç. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU	Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KAYHAN
Doç. Dr. Cumhuriyet ARSLAN	Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY
Doç. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ	Yrd. Doç. Dr. Semiha ALTIER
Doç. Dr. Muhammet ERAT	Yrd. Doç. Dr. Taner GÖK
Doç. Dr. Reyhan KÖRPE	Yrd. Doç. Dr. Yusuf ACIOĞLU
Doç. Dr. Şeref ULUOCAK	Öğr. Gör. Dr. Cengiz PARLAK
Doç. Dr. Şerif KORKMAZ	Arş. Gör. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ
Yrd. Doç. Dr. Cahide SINMAZ SÖNMEZ	Okt. Aytun YAZGI

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL (Çanakkale Onsekiz Martirleri Üniversitesi)
Prof. Dr. Anıl BİLGİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir KOÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. C. Brian ROSE (Pennsylvania Üniversitesi)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülden SARIYILDIZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Heinz RICHTER (Mannheim Üniversitesi)
Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİBRAHİMOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Keir REEVERS (Monash Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Machiel KIEL (Hollanda Araştırma Enstitüsü)
Prof. Dr. Mahir AYDIN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ALİ BEYHAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mete TUNÇOKU (Çanakkale Onsekiz Martirleri Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Mihai MAXİM (Bükreş Üniversitesi)
Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin ARSLAN (Çanakkale Onsekiz Martirleri Üniversitesi)
Prof. Dr. Peter B. GOLDEN (Rutgers Üniversitesi)
Prof. Dr. Raelene FRANCES (Monash Üniversitesi)
Prof. Dr. Rüstem ASLAN (Çanakkale Onsekiz Martirleri Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yılmaz KURT (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Burhan SAYILIR (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Cihan PİYADEOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih SANCAKTAR (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice DRUÇ (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. İsa BLUMI (Stockholm Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ERDAL (Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ŞİRİN (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. İlhani YURDAKUL (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)

Doç. Dr. Murat KEÇİŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Örlin SABEV (Bulgaristan Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Vedat ÇALIŞKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar SARISIR (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Vedat ÇALIŞKAN (Çanakkale Onsekiz Martirleri Üniversitesi)
Doç. Dr. Yüksel ÇELİK (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Aysegül KILIÇ (Trakya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatih GENCER (Bitlis Eren Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Güneş ŞAHİN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Metin ÜNVER (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muhammet YAZICI (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Süheyla YENİDÜNYA (Trakya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Şahin KILIÇ (Trakya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf Alperen AYDIN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Ian MCGIBBON (Yeni Zelanda Kültür ve Miras Bakanlığı)
Dr. Çağrı GÜLER (Ankara Üniversitesi)
Dr. Can AVCI (İstanbul Üniversitesi)

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

21. Sayı'nın Hakemleri

Prof. Dr. Canan PARLA

Prof. Dr. Halit ÇAL

Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM

Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU

Doç. Dr. Burhan SAYILIR

Doç. Dr. Cumhuri ASLAN

Doç. Dr. Erdal ÇOBAN

Doç. Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN

Doç. Dr. Muhammet ERAT

Doç. Dr. Murat KARATAŞ

Doç. Dr. Murat KOCAASLAN

Doç. Dr. Ozan YILMAZ

Doç. Dr. Ömer ÖZKAN

Doç. Dr. Şeref ULUOCAK

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ

Doç. Dr. Yüksel ÇELİK

Yrd. Doç. Dr. Cahide SINMAZ SÖNMEZ

Yrd. Doç. Dr. Ferhan KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU

Yrd. Doç. Dr. H. Mehmet YILDIRIM

Yrd. Doç. Dr. Murat AKSU

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARIKAN

Yrd. Doç. Dr. Nilgün ELAM

Yrd. Doç. Dr. Özkan KESKİN

Yrd. Doç. Dr. Tuna Şare AĞTÜRK

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yıl / Year **14**

Sayı / Number **21**

Güz / Autumn **2016**

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Semiha Altier

Çanakkale ve Çevresindeki Bazı Türk Dönemi Yapılarında Görülen Denizcilikle İlgili Kazıma (Grafiti) Tasvirler
Naval Graffiti Depictions on Some of the Turkish Period Structures in and around Çanakkale..... 1-26

Şahin Kılıç & Raif Kaplanoğlu

Osmanlı Kuruluş Devrinde; Doğu Marmara Kıyılarında Türk İskânı
Turkish Settlements in the Eastern Marmara Coasts in the Period of Ottoman Foundation 27-45

Zekiye Uysal

Cezayirli Gâzi Hasan Paşa'nın Çanakkale Civarındaki Eserleri
Works of Ghazi Hasan Pasha of Algiers in the Vicinity of Çanakkale..... 47-78

Güneş Şahin

Chp Parti Müfettişlik Raporları'na Göre Kırşehir'de Siyasi, Sosyal Ve Ekonomik Hayat (1936-1947)
*Political, Social And Economic Life Of Kırşehir According To The Party Inspectorship
Reports Of Chp (1936-1947)..... 79-108*

İbrahim Erdal

Atatürk Dönemi Nüfus Politikasına Göre, Konar- Göçer Aşiretlerin İç İskân Uygulamaları
According to the population policy of Atatürk Era; The Inner Settlement Application of nomadic tribes 109-121

Gülşel Çiftci

Teröre Dayalı Krizlerin ANZAK Günü Anma Törenleri Üzerindeki Etkisi
The Impact of Terror Based Crises on ANZAC Day Commemorative Ceremonies 123-134

İpek Sakarya

Türkiye'de Toplumcu Belediyecilik Hareketi Ekseninde Çanakkale'de Yerel Siyaset (1968-1980)
Local Politics in Çanakkale Based on Social Municipalism in Turkey (1968-1980)..... 135-148

Recep Çelik

Çanakkale'de Zarara Uğrayan Konsolosluk Mülleri ve Eşyaları Meselesi (1914-1922)

The Matter of Belongings and Properties of Consulate Damaged in Dardanelles

During WWI (1914-1922)..... 149-180

Ahmet Esenkaya

Çanakkale Cephesi'nde 5'nci Ordu Kuruluncaya Kadar Kara Birlikleri

Ground Forces Till the Establishment of the Fifth Army in the Çanakkale (Gallipoli) Front..... 181-212

Mithat Atabay

Şehitlikleri İmar Cemiyeti Arşiv Belgelerine Göre Çanakkale Şehitler Abidesi İnşaatının Tamamlanması ve Açılış Töreni

Martyrdom Reconstruction Association Of Çanakkale Martyrs Monument By The Archives

Completion Of Construction And Opening Ceremony..... 213-232

Taner Gök

Fakîrî'nin İstanbul Şehrengizi

The Specific Genre of Poem Named "Şehrengiz" About Istanbul by Fakîrî..... 233-282

İsmail Doğan

Pál Sokağı Çocukları

The Paul Street Boys..... 283-289

Çanakkale ve Çevresindeki Bazı Türk Dönemi Yapılarında Görülen Denizcilikle İlgili Kazıma (Grafiti) Tasvirler*

Semiha ALTIER*

Özet

İnce uçlu bir aletle duvarlara kazınarak yapılan grafitiler, Çanakkale'deki bazı Osmanlı dönemi yapılarında karşımıza çıkar. Bu yapılar içinde Behramkale'de (Assos) I. Murad döneminde (sal. 1359-1389) inşa edilen Hüdavendigâr Cami, Babakale'de kaptan-ı derya Kaymak Mustafa Paşa'nın (ö.1730) en geç 1730'lara tarihlenebilen hamamı ve Mahmudiye'de Cezayirli Hasan Paşa'nın (1713-1790) yaptırdığı köşk vardır. Sadece Çanakkale değil, yakın çevrede ayrıca Trakya, Anadolu ve denize kıyısı olan yakın çevredeki başka ülkelerde de bu türden grafitilerin yapıldığı, günümüze ulaşabilen örneklerden anlaşılmaktadır.

Grafiti içeren yapıların inşa edildiği Çanakkale'deki yerleşimlerde bir limanın bulunması ve stratejik konumları kara-deniz ticaret bağlantısını sağlamış; aynı zamanda gemiciler ve tersane çalışanları için de uğrak bir yer olmuştur. Bu noktada grafitilerin kimler tarafından yapılmış olabileceği konusunda fikir yürütebilmekteyiz. Bu tasvirler olasılıkla buralarda denizciler veya tersanede çalışanlar tarafından sade, ancak ayrıntıcı ve naif bir üslupla çizilmişlerdir.

Grafitilerin konularını daha çok deniz yaşamına ait yelkenli, kürekli gemiler, dalgalar, fantastik deniz canlıları, korsan tasvirlerinin yanında bitkisel ve geometrik bezemeler oluşturur. Bu tasvirler bu bölgelerin denizcilik faaliyetlerinin yanı sıra inançlarına ilişkin eşsiz bilgiler sunar.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, denizcilik, gemi, grafiti, Osmanlı tasvir sanatı

* Bu çalışma ÇOMÜ BAP 2010/230 numaralı proje kapsamında kısmen desteklenerek tamamlanmıştır.

** Yrd. Semiha Altier Çanakkale Onsekiz Mart Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü semihaaltier@comu.edu.tr

Naval Graffiti Depictions on Some of the Turkish Period Structures in and around Çanakkale

Abstract

Incised on the walls with a sharp-tipped implement, graffiti appear on some of the Ottoman structures in Çanakkale. Among these structures are Hüdavendigâr Cami, built at Behramkale (Assos) during the reign of Murad I (1359-1389); a bath in Babakale built before 1730 by Captain Kaymak Mustafa Pasha, and a mansion in Mahmudiye built by Cezayirli Hasan Pasha (1713-1790). Other known examples indicate that such kind of graffiti appear not only in Çanakkale, but also in several other port cities of Thrace and Anatolia.

The above settlements in Çanakkale with structures with graffiti all have strategic locations with ports that provide sea-land trade and sailors and dockyard workers have usually visited these settlements. Even though we are not clear whether or not these graffiti are contemporary with the structures on which they were incised, we can identify who made these graffiti. Probably, the sailors and dockyard workers, using a simple, detailed, and a raw style, incised these graffiti on the walls.

The subject matter of the graffiti usually comes from the sea-world; the representations including sail ships, rowboats, waves, sea creatures, pirates, floral and geometric designs. These representations provide information about the seafaring activities in these regions as well as the beliefs of the people.

Key Words: *Çanakkale, The Mansion of Cezayirli Hasan Pasha, The Bath of Kaymak Mustafa Pasha at Babakale (Lecton-Bababurnu), Behramkale (Assos) Hüdavendigâr Camii, seafaring, ship, graffiti, Ottoman representational art.*

Bu çalışmanın konusunu kaleme benzer ince uçlu bir aletle, boya kullanılmaksızın, duvarlara kazınan tasvirler olarak tanımlayabileceğimiz grafitilerin Çanakkale'deki örnekleri oluşturur.

Çalışma esnasında grafitilerin bazılarının doğrudan duvara değil sıva üzerine yapıldıkları, bunların günümüzde çoğunlukla metruk yapılarda bulunmaları nedeniyle de zamanla sıva ile birlikte dökülerek kayboldukları görülmüştür.

Ayrıca yapıların kötü restore edilmelerinden duvarlarında bulunan grafitilerin de nasibini aldığı, bu sırada tasvirlerin önemsenmeyerek; ya raspalanarak yok edildiği yada üzerlerine kalın sıvalar atılarak kapatıldığı görülmüştür. Bu nedenle günümüze ulaşabilen örneklerin, bir an evvel belgelenmesi ve değerlendirilmesi gerekliliği aciliyet kazanmıştır.

Ayrıca çalışmada bazı konulara dikkat çekilerek sorular sorulmuştur. Sözgelimi çalışmanın coğrafi sınırı ne olmuştur? Grafitili yapıların türleri ve buldukları yerleşimlerdeki konumlarıyla, grafitiler arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Yapılar ile grafitiler çağdaş mıdır, yada grafitiler daha sonraki bir tarihte mi duvarlara yapılmıştır? Bu tasvirlerin daha çok deniz yaşamıyla ilgili olması konusunda neler düşünülebilir? Grafitiler kimler tarafından yapılmış olabilir ve bu insanların yaşamlarına dair ne gibi bilgiler verir? Yada bu tasvirler hangi istek, ihtiyaç veya inançlara bir cevap olarak yapılmışlardı? gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

Çerçevesi bu şekilde çizilen araştırmada, kısmen günümüze ulaşabilmiş sınırlı sayıda örneklerle aslında kesin sonuçlara varmaktan çok yeni bir tartışma başlatmak; farklı bölgelerde bu konu veya içinde grafiti bulunan yapılar üzerinde çalışma yürüten araştırmacılara Çanakkale ve çevresindeki örnekleri sunmak da amaçlanmıştır.

Çalışmanın coğrafi kapsamı belirlerken çıkış noktası Çanakkale olmuştur. Yakın çevre ile kast edilen ise, özellikle tasvirlerin konusu ile benzer olmasından dolayı, Edirne-Enez ve Tekirdağ-İnceik örnekleridir. Ancak sadece Çanakkale ve yakın çevresinde değil; Marmara ile Anadolu'nun iç ve doğu bölgelerinde; yanı sıra kıyı şeridinde ayrıca özellikle denize kıyısı olan başka ülkelerde ve farklı yapı türlerinde, değişik konularda yapılmış grafitilerin bulunduğu günümüze ulaşabilen örneklerden anlaşılmaktadır ki bunların bir kısmı tarafımızdan tespit edilmiştir. Ancak bu çalışma kapsamında sadece çerçevesi çizilen örnekler üzerinde durulmuştur.

Çanakkale'de grafiti içeren ilk yapı, adı Antik kaynaklarda Assos, Osmanlı döneminde Behramkale olarak anılan (Clarke 1881: 2) bugün köy yerleşimi içindeki içkalede bulunan **Hüdavendigâr Cami**'dir (**Res.1**). Kurulduğu tarihten itibaren önemli bir yerleşim olan Behramkale, Orhan Gazi döneminde (1281–1360) Osmanlı topraklarına katılmış; akropol ile caminin bulunduğu alan ise içkale olarak kullanılmıştır (Boran 2001: 94). Kitabesi günümüze ulaşamayan cami, Ayverdi tarafından bir vakıf kaydına göre, 14. yüzyılın sonlarına I. Murad (veya Murad Hüdavendigâr) (1326-1389) dönemine yerleştirilir (1966: 332).

I. Murad'ın 1365 yılında Sırp Sındığı savaşını kazanarak savaş ganimetlerini imar faaliyetlerine harcadığı ve bu yapıların tarihlerinin 1360 civarında olduğu bi-

linir. Ayrıca, Ayvacık-Tuzla'da baniliğini üstlendiği caminin 1365 tarihli bir kitabe içermesi (Yenişehirlioğlu 1987: 6) Hüdavendigâr Cami'nin de yaklaşık bu tarihlerde yaptırıldığı akla getirir. Cami, konunun diğer uzmanları tarafından da I. Murad yapısı olarak kabul görmektedir (Kuran 1968: 39; Anonim, 1977: 46; Demiriz 1979: 229; Arıç 1984: 19; Eren (1994: 121; Kuruyazıcı 1998: 384; Acun 1999: 139; Kuban 2007: 126).

Kare planlı harim ile girişindeki iki yanı kapalı, üç bölümlü, dikdörtgen, son cemaat yerinden oluşan cami taş-tuğla örgüsü, alçı mihrabı ve Roma-Bizans devşirme malzeme kullanımıyla tipik bir erken dönem Osmanlı yapısıdır.

Geçirdiği onarımlar ve tahribatlar sonucu caminin duvarlarında kısmen kalabilmiş grafitiler ve kiremit kırmızısı kök boyayla yapılmış tasvirler, bir yandan bölgenin denizciliğiyle ilgili önemli bilgiler sunarken, bir yandan da çözüm bekleyen bazı soruları beraberinde getirir. Bu tasvirlerin ilki caminin dikdörtgen kapısı üzerindeki yuvarlak kemerin sınırlandığı çökertme alınlıkta, İslam sanatında çeşitli malzeme üzerinde sıklıkla kullanılan, ongenler içinde beş kollu yıldızlardan oluşan geometrik kompozisyonudur (**Res. 2**).

Yapının içinde ise, kuzey duvarın doğusunda iki parça halinde kalmış gemi tasvirleri yer alır. Üstteki parçanın içindeki gemi tek direkli Latin yelkenli bir tiptir (**Res. 3**), 13. ve 14. yüzyıllarda Akdeniz'de Venedik, Cenova ve Piza şehir devletleriyle Bizanslılar tarafından sıklıkla kullanıldığını bildiğimiz bu ticaret gemilerinin yelkenleri üçgen biçimlidir (Güleryüz 2004: 13). Gemi uzun bordosunun kıç tarafındaki mizama, ortada seren direğindeki dikdörtgen yelkeni ve ardından gelen filikasıyla, yelkenleri rüzgârla şişmiş halde sağdan sola doğru yol alırken tasvir edilmiştir. Geminin burun kısmında aşağı sarkan çapası bu detaya dikkat edildiğini gösterir. Yelkenlinin bordosu, döşemesini belli eder şekilde, yatay çizgileriyle detaylandırılmıştır. Bu tasvirin hemen altında sadece bordosu görülebilen başka bir gemi tasviri yer alır.

Altta, kapı ve pencere arasında kalan yüzeyin içinde kiremit kırmızısı kök boya ile yapılmış bir gemi tasviri dikkat çeker. Sekiz kürekli ve tek yelkenli tipteki geminin alt kısmında yarım daire ve noktanın dönüşümlü kullanılmasıyla olasılıkla dalgalı bir deniz çizilmiştir (**Res. 4**). Denizciler tarafından yapıldığını öngördüğümüz bu tasvirlerde, gemicilerin gerçek hayatta boğuşmak zorunda oldukları, ancak zihinlerinde dekoratif bir zevke dönüşen dev dalgalar deniz yaşamının önemli bir parçası olarak duvarda yerini almıştır.

Yapının kuzey duvarının batısında üst ve alt kısmında iki parça olarak günümüze ulaşmış başka gemi tasvirleri bulunur. Üst parça içinde alçak bordosu ve dikey döşemesiyle tek direkli basit bir yelkenli grafitisi yer alır (**Res. 5**). Kıç kısmında bir flandra dikkat çekmekle birlikte yelkenlinin bandrasını teşhis etmeye yönelik bir veri görülmemektedir.

Alt parçadaki grafitinin nasıl bir anlamı olduğunu bilmek ise güçtür. İyon başlıklı bir sütunun iki yanından çıkan yatay çizgiler ve gövdeyi kuşatan geniş bir kuşak, şu andaki bilgilerle anlaşılamamaktadır (**Res. 6**). Bu tasvir belki de Behram-

kale'nin Antik geçmişine bir göndermedir. Duvardaki diğer örnek bir karenin çarpraz akslarda çizilen çizgilerle dört üçgen parçaya ayrıldığı grafitidir. Bu yüzeyde kiremit kırmızısı kök boya ile yapılmış bir gemiye ait olduğu anlaşılan izler de vardır.

Harimin doğu duvarında üst parçada, üst üste sadece pruvaları algılanabilen üç gemi tasviri yer alır. Gemilerin geri kalan kısımları sonradan üzerine çekilen sıvanın altında kalmıştır. Duvarın alt kısmındaki parçada ise hem Anadolu hemde Anadolu dışındaki İslam eserlerinde çeşitli malzeme üzerinde sıklıkla karşımıza çıkan kiremit kırmızısı boya ile stilize palmet dizisi yer alır.

Batı duvarın kuzeyinde bir gemi tasviriyle bir deniz canlısı oval vücudu üzerinde basit biçimde işlenmiş pulları ve zikzak hatlarıyla, ince uzantılar içerir. Mesleğinin ilginç bir görüntüsünü duvarlara taşıyan bir denizci, belki de mürettebatta korku ve şaşkınlık yaratan ve gerçek boyutunu algılayamadığımız bu canlıyı, yaratabileceği tehlikelerden korunmayı umarak buraya çizmiştir.

Bu tasvirin yanındaki iri balık grafitileri ilgi çekici örnekler arasındadır. Burada üst üste iki büyük balık yüz ve sırtlarından çıkan ince uzantılarla küçük bir yelkenliye ilerler şekilde tasvir edilmişlerdir.

Bu duvarda bir sultan tuğrası ile bir yelkenlinin iç içe tasarlandığı başka bir tasvir daha yer alır (**Res. 7**). Sultan tuğraları ile yaptığımız karşılaştırmada bu grafitinin, yapının baniliğini üstlenen I. Murad Hüdavendigâr'ın tuğrasıyla benzer olduğunu anlaşılacakla birlikte, kesin bir yargı belirtmek zordur.

İçinde grafitilerin bulunduğu diğer yapı, Ayvacık İlçesine bağlı Babakale'deki **Kaymak Mustafa Paşa** (ö. 1730) tarafından kale, cami ve çeşme ile birlikte yaptırılan günümüzde metruk durumdaki hamamdır (**Res. 8**).

Patrona Halil isyanında (1730) kayınpederi sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (1662-1730) ile birlikte görevden alınarak öldürülen Kaymak Mustafa Paşa, Köprülü Mehmed Paşa (1578-1661) ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın (1634-1683) da torunudur (Aktepe 1969: 15; Bayrak 1979: Mehmed Süreyya 1996: 1200). 1721 yılında kaptan paşalığa getirilen Mustafa Paşa, saraydaki konumuyla da bağlantılı olarak çeşitli şehir ve adalarda birçok yapının baniliğini yapmış; bu binaların korunması ve daha uzun yıllar kullanılması için *vakıfnâmelerini* hazırlatmıştır.¹ Paşa'nın Babakale'nin imar işlerine ayrı bir önem verdiği anlaşılmaktadır.²

Her ne kadar Babakale hamamının üzerinde inşa veya onarımına ilişkin bir kitabesi yoksa da Paşa'nın vakfiyeleri, Babakale'de inşa ettirdiği kale, çeşme ve caminin kitabesinde geçen tarihlerden yapının 1730 öncesinde inşa edildiği düşünülebilir. Yapı, hem kadın hem de erkeklere hizmet vermek üzere çifte hamam olarak tasarlan-

1 Kaymak Mustafa Paşa'nın İstanbul, Midilli ve Sakız adalarının yanında İzmir'deki yapılarına ait vakıfları vardır. Bu konuda bilgi için bkz. (Aktepe 1968: 31-39; 1969: 15-36).

2 Kaymak Mustafa Paşa'nın Babakale'deki imar faaliyetleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Uysal 2008: 115-150).

mıştır. Doğuda kalan hamamın kadınlar, batıdaki ise erkekler tarafından kullanıldığı söylenmektedir.³ Kadınlar bölümünün sıcaklık mekanı dışındaki tüm bölümleri bugün bir konutun altında kalmıştır(**Res. 9**).

Erkekler bölümünün soyunmalık ve külhanı tamamen yıkılmış; ılıklik, tuvalet, ikinci ılıklik ve sıcaklık kısmı nispeten iyi durumdadır. Soyunmalığın ılıkliğa geçilen kapısının yanında ve ılıkliğin duvarlarında yer yer fark edilebilen izler, bu mekânların tümüyle grafitili olduğunu gösterir. Bu grafitilerin üzerine ne zaman yapıldığını bilemediğimiz sonraki bir dönemde kalın bir sıva tabakası çekilmiştir. Bugün tespit edebildiğimiz örnekler sıva tabakasının döküldüğü kısımlardan görülebilenlerdir.

Ilıklığın batısında, ikinci bir ılıklik olarak tanımlayabileceğimiz hem tuvalete (sonradan kapatılmış) hem de sıcaklığa açılan dikdörtgen planlı hücrenin⁴ fazla sığa sevmeyenlere yönelik, sohbet mekânı olarak kullanıldığı söylenir.⁵ Burada oturmak için bir sekinin yer alması bu sözleri doğrular. Bu hücrenin kapısının yanında bir gemi grafitisine ait izler görülmekle birlikte sadece yelkeni seçilebilmektedir.

Mekanın doğu duvarında tümüyle günümüze ulaşan gemi grafitisi çift direkli Latin yelkenli, pruvasında kaptan kamarası olabilecek bir bölüm ve orta serenderindeki dikdörtgen yelkeniyle tasvir edilmiştir (**Res. 10**). Yüksek bordosunda döşemeleri görülen geminin yelkenleri rüzgarla şişmiş, sağdan sola doğru yol almaktadır.

Doğu, kuzey ve güney duvarlarda yelkenlilere ait olduğu anlaşılan ancak daha sonraki bir dönemde üzerine sıva çekilmesinden dolayı genel tasarımı çözülemeyen grafitiler de yer almaktadır.

Kuzey duvarda hem bir denizcinin hafızasına kazınan hem de Babakale'nin yaşamının önemli bir kesitini aktaran bir insan figürü yer alır (**Res. 11**). Tespit edebildiğimiz örnekler içinde tek olan bu insan figürü yelkenli bir gemi ile aynı boyutlarda ve geminin üzerine büyük bir adım atarken tasvir edilmiş; sağ elinde kılıç tutan bir korsandır. Uzun boylu, küçük kafalı, iri-kıyım cüssesiyle bu figür, ellerini iki yana açmış ve saldırıya geçmiş gibi görünmektedir. Babakale'yi yağmalayarak zarar vermelerinin yanında buranın mâmur hale getirilerek güvenli bir yerleşim olmasına da sebebiyet veren korsanlar bu duvarlarda görselleşmiş, aynı zamanda buradaki bazı yapıların kitabelerine kadar girmiştir. Kale kapısındaki inşa kitabesinde geçen,

Bu mahal cây-ı harâbe mevzi'-i mahsûr idi/

Mekmen-i korsân idi mevây-ı efrenc emîn⁶

3 Babakale'nin eski muhtarlarından Sayın Emin Tekbaş bundan yaklaşık 65 yıl kadar önce batı hamamının erkekler tarafından kullanıldığını yaptığımız bir görüşme sırasında belirtmiştir. Verdikleri bilgiler için kendilerine teşekkür ederim.

4 Bu bölüm Çiğdem Türker tarafından ılıklik olarak tanımlanmaktadır (Türker 1988: 141).

5 Sayın Emin Tekbaş hamam kullanılabilir durumdayken bu mekânda dinlendiklerini ve sohbet ettiklerini belirtmiştir. Bu bölüm olasılıkla çocuklar veya gençler için tasarlanmış ayrı bir ılıklik bölümüdür.

6 Kitabenin tümü Ali Osman Uysal tarafından yayınlanmıştır. Bu yayınlar için bkz. Ali Osman Uysal

ifadelerine göre, Babakale bu dönemde harabe durumda ve kuşatılmış; aynı zamanda Frenk korsanlarının pusu kuracakları güvenilir bir yerdir.⁷ Öte yandan caminin kuzey kapısı üzerindeki kitabede

Gizlenub koltuğuna düzd-i Frenk

Kasd iderlerdi müslimânâne

Vâkıf olunca Kapudan Paşa

İtdi fermân burayı umrâne

ifadelerden Babakale'nin hırsız Frenkler'in kaçak olarak gizlendiği ve Müslümanlara kast ettikleri bir yer olduğu anlaşılır. Dolayısıyla burası korsanların uğrak yerlerindedir ve her türlü usulsüz işlerini burada yürütmektedirler. Bu duruma el koyan Kaptan (Kaymak Mustafa) Paşa Babakale'yi inşa ettirdiği yapılarla bayındır, kale ile de korunaklı bir hale getirir.

Hamamda korsan tasvirine yer verilmesi Kaymak Mustafa Paşa'nın *kaptan-ı der-ya* oluşuyla da ilintili olmalıdır. Denizcilik deneyimi olan bir Babakaleli yada yolu buraya sıkça düşen bir denizci bu korsan tasvirini kazıyarak, Babakale'yi yaşanır hale getiren Kaptan Paşa'ya minnettarlıklarını bildirmek yada korsanlardan çektikleri sıkıntıları görsel olarak dile getirmek istemiş olabilir.

Hamamın ikinci ılık mekanının doğu ve batı duvarlarında da günümüzde sıva altında kalmış tek yelkenli tasvirleri yer almaktadır (**Res. 12**).

Ezine İlçesi Mahmudiye Beldesi Yeniköy'de Beşik Koyu yakınlarındaki Ceza-yirli Hasan Paşa (1713–1790)⁸ tarafından yaptırılan **Cezayirli Hasan Paşa Köşkü** de grafiti içeren diğer bir yapıdır (**Res. 13**). Beşik Koyu, Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'sinde Yardım Limanı olarak geçer. Piri Reis bu limanın poyrazlı günlerde küçük gemilerin sığınak yeri olduğunu, ancak büyük barçaların denize demirledikleri belirtir (1988: 214-215).

Cezayir'de uzun süre kalmasından dolayı "Cezayirli" adıyla yanı sıra "Hasan Beşe" ve "Palabıyık Hasan Paşa" adlarıyla da tanınan Paşa'nın Sultan Abdülhamid'in (1725-1789) üzerinde mühim bir itibarının oluşu, sarayda destekçilerinin sayısını da arttırmıştır (Akkuş 2001: 49; Sakaoğlu 1994: 565)

2008: 115-150; 2012: 37).

7 Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*'sinde bu bölgelerdeki korsanlık faaliyetleri ile ilgili bilgi aktarır. Sözge-limi biraz daha kuzeyde yer alan Bozcaada'nın kalesinin yapımının Venedik ve Cenovalı tüccarlar tarafından sağlanmasının sebebinin, korsanların Bozcaada limanına sığınarak ardından gelen gemilere saldırılarını önlemek olduğunu belirtir (Piri Reis 1988: 209).

8 Cezayirli Hasan Paşa Osmanlı denizcilğinde ilginç yaşam öyküsüyle dikkat çeken simalarındandır. Paşa'nın yaşamı ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Uzunçarşılı 1942: 17-47; Kuran 1960: 95-98; Uzunçarşılı 1964: 319-323; Günsev 1979: 125-131; Polat 1989; İlker-Sancaktaroğlu 1989; Aydın 1993: 501-503; Hüsnü Tengüz 2008: 52; Temelkuran 2000; İşipek 2009).

Paşanın sadece Çanakkale’de değil⁹ başka yerlerde de birçok yapının baniliğini üstlendiği yapıların kitabelerden ve vakfiyelerinden anlaşılır.¹⁰

Cezayirli Hasan Paşa Köşkü, 18–19. yüzyıllarının Osmanlı ayanları ve eşrafının baniliğinde gelişen çiftlik ya da kır evlerinin tipik özelliklerini yansıtır. Günümüzde örtü sistemi tamamen ortadan kalkmış olan köşk, bu haliyle tüm tahribatlara açık hale gelmiştir. Öte yandan hazine arazisi içinde ve tescilli bir eser olmasına karşın köşkün köşe kuleleri, hazine arayıcıları tarafından traktöre bağlanarak zincirlerle sökülmeğe çalışılmıştır (Arel 1990: 319; 1992: 49-50).

Ayda Arel kare planlı kule-evin tarihlendirilmesi konusunda, bu yapının Paşa’nın çiftliğinden günümüze ulaşabilen bir kısım olduğunu belirtir ve 1785 yılında Fransız seyyah Jean Baptiste LeChevalier’in (1752-1836) buradan geçerken kaptan-ı deryanın köşkünü onarttığını söylemesinden hareket ederek bir tarih önerir. Ayrıca, yapıda hatıl olarak kullanılan ahşaplar üzerinde yapılan dendrokronolojik incelemelerin verdiği 1783 yılının ilkbaharını (Kuniholm 2004: 112; Kuniholm - Striker, 1987: 387) göz önünde bulunduran araştırmacı, yapının 1783’ten daha erkene tarihlenemeyeceğini belirtir (1993: 175, 183-196).

Cezayirli Hasan Paşa’nın donanmayı uygun güney rüzgârlarını beklemek için Beşik Koyu’na demirlediğinde bu köşkte kaldığını belirten Manfred Korfmann (1985: 107; 1986: 3-6; 2006, 112-117) aynı zamanda, köşkün grafitilerine ilk kez dikkat çeken araştırmacıdır.

2010 yılında köşkte yaptığımız tespit ve belgeleme çalışmaları sonrasındaki çizimlerimizin Korfmann’ın örnekleriyle büyük oranda örtüştüğü, ancak zaman içinde birçoğunun günümüzde ortadan kalktığı yada tahribattan dolayı ayırt edilemeyecek duruma geldiği görülmüştür. Bu nedenle grafitiler büyük oranda Korfmann’ın yayın, fotoğraf ve çizimlerinden yararlanılarak değerlendirilmiştir.

Buna göre yapının doğu duvarın iç yüzeyinde üç direkli büyük bir yelkenli (**Res.14**) ile gövdesinin iskeleti çizilmiş tek direkli bir yelkenli tasviri yer alır. Batı duvarda dikkat çeken iki yelkenlinin bağlandığı yerin Korfmann’a göre bir liman olması muhtemeldir (**Res.15**). Bu duvarda üç direkli büyük bir yelkenli ile başka küçük yelkenliler de yer alır. Kuzey duvarda başka bir tek direkli yelkenli dikkörtgen yelkenleri rüzgarla dolmuş olarak hareket halinde tasvir edilmiştir. Güney duvarda da fiikasıyla denizde seyreden iki direkli bir yelkenli ile benzer başka bir yelkenli yer alır.

9 Cezayirli Hasan Paşa’nın Çanakkale’de köşkü dışında Nara Burnu’nda bir çeşme yaptırdığı da bilinir. Çeşme ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Çaylak 1997:62; Hatip 2009: 51-52).

10 Bu vakfiyelerle ilgili geniş bilgi için bkz.(Yakıtal 1989: 1261-1275). Paşa’nın diğer yapıları arasında İstanbul Kasımpaşa tersânesinde kalyoncular için bir kışla, cami ve kendisi için bir konak; Midilli, Kasımpaşa, Kefeliköy ve Bakla’da Limni, Sakız, İstanköy çeşmeleri; Vize’de câmî, hamam ve üç çeşme, yine Midilli’de Paşa Köşkü ile büyük mermer havuz ve Sarıyer Çayırbaşı’nda bir cami bulunur (Sakaoğlu 1994: 566). Paşa’nın Çanakkale’de baniliğini üstlendiği yapılarla ilgili bir çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Zekiye Uysal tarafından “Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın Çanakkale Civarındaki Eserleri” başlığı ile yayına hazırlanmıştır.

Yapıda yelkenli tasvirleri dışında köşkün duvarlarında tahribattan dolayı yerini tespit edemediğimiz su yılanı, ahtapot, denizati, çeşitli balıklardan oluşan deniz canlıları da bulunur (**Res. 16**).

Çanakkale'deki örnekler dışında, yakın çevredeki bazı yapılarda da grafitiler tespit etmiş bulunmaktayız. Bunlardan biri Meriç Nehri'nin doğusunda Edirne'nin Enez Beldesi'nde Gümrük mevkinde bulunan bir **sahil kervansarayıdır** (**Res. 17**). Enez, Karadeniz, Marmara ve Ege Denizi yanı sıra Ege'deki adalar arasında seyreden ticarete daha kısa bir yol imkanı sağlaması ve güvenilir olması bakımından denizciler tarafından tercih edilmiştir. Buradaki deniz ve kara ticaretinin önemli bir parçası olan kervansaray nehrin alüvyon taşımamasından dolayı günümüzde yerleşimin içerisinde kalmışsa da eskiden limana çok yakın bir konumda inşa edilmiştir (Göçmen 1973-1974: 253-266; Başaran 2013: 12).

Kitabesi bulunmayan kervansarayın 18. yüzyılda inşa edildiği düşünülür (Başaran ? : 70). Han, I. Dünya Savaşı sırasında, İngilizler tarafından kışla olarak kullanılmış olmasından dolayı "İngiliz Kışlası" adıyla da bilinir (Başaran 2013: 12).

Doğu-batı doğrultusundaki dikdörtgen biçimli, iki katlı, açık avlulu planı yansıtan han denize dik bir konumda kesme ve moloz taş ile tuğla hatillar kullanılarak inşa edilmiştir. Günümüzde örtü sistemi tamamen ortadan kalkmış olan yapının kırma çatı ile örtülü olduğu düşünülür (Cantay 1982: 119). Hanın, kuzey ve güney duvarlarında, karşılıklı iki taç kapı bulunur.

Kervansaraydaki üç grafitiden ikisi gemi, diğeri kayık tasviridir. Bir diğer grafiti ise 20 kareye ayrılmış yatay dikdörtgen bir çizimdir. İlk gemi deniz tarafındaki son mekânın kuzey duvarında, alt sıradaki kemerli pencerelerden ilkinde yer alır. Bu örnek Gönül Cantay tarafından tespit edilmiştir (Cantay 1982: 122, res. 8) (**Res. 18**).

Diğer gemi tasviri de aynı mekânın beşinci penceresi içinde yer alır.¹¹ Bu gemi, diğerinden farklı bir türdedir. Bu daha sonraki bir dönemde, taşımacılıkta kullanılan 2 direkli küçük boyutlu bir yük gemisidir. Bu tasvirin yanında küçük bir yelkenli daha göze çarpar.

Tekirdağ-İncecik'teki tabhaneli **Mirliva Hüseyin Paşa Camii**'nde de yakın bir döneme kadar grafitilerin bulunduğu bilinir (**Res. 19**). Yapı kitabeye göre H 904/M.1498-1499'da inşa edilmiştir (Eyice 1970: 171; 1966: 6; 1963: 5). Geçirdiği restorasyondan sonra yapının tabhanelerinde bulunan grafitiler tamamen ortadan kalksa da 1970 yılında Semavi Eyice tarafından belgelenmiştir. Araştırmacı 1961 ve 1962 yıllarında cami ve yakın çevresindeki yapıları incelemiş aynı zamanda bu grafitilere de dikkat çekerek örnekleri şu şekilde tanımlamıştır:

11 Araştırmacının yayınında bu tasvirde söz etmediği görülür. Bu grafitinin Cantay tarafından görülmediği düşük bir ihtimaldir. Ancak bu gemi tasvirinin araştırmacının 1982 yılındaki yayından sonra "yeni" yapılmış olabileceği de diğer bir olasılıktır.

“Kayda değer bir nokta da bu tabhane odalarında misafir olan “ayende ve revende”nin boş vakitlerinde bilinmez bir sebeple, duvarın sıvası üzerine çizdikleri “grafitti”lerdir. Bunlar zengin araştırma konusu teşkil ederler. Bilhassa sağ taraftaki odada pek çok resim vardır. Bu çeşit resimlerin arasında balıklar dikkati çeker. Bunlardan bir tanesi “Büyük balık küçük balığı yutar” meselini temsil etmekte böylece bir halk felsefesinin sembolü olmaktadır. (Res. 20). Bunun yukarısında güzel bir lale ile sekiz köşeli bir yıldız görülür. Aşağıda daha büyük bir balık, yanında bir selvi ile kuş resmi fark edilir. Daha aşağı seviyelerde pek çok balık, yazı ve teşhisi zor şekiller görülür. Bunlardan bir kısmı balta ile makastır. Bir dolap nişinin içinde de bir balta ile iki kalyon resmi çizilmiştir. Bilhassa bu kalyonlar ilgi uyandırıcıdır. Bunların biçimlerinden bu grafitilerin bir dereceye kadar yaşını tayin etmek mümkündür. Bunlar arasında muhtelif tipte iki kalyona burada bilhassa işaret etmek isteriz.” (1970: 179).

Yukarıda bahsedildiği gibi bu grafitilerden günümüze hiçbir iz ulaşamamıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan bu grafitileri yapanların kimler olabileceği tartışılması gereken konudur. Gemicilerin uğrak limanlarının bulunduğu Çanakkale’deki grafitilerin yaratıcılarının kimliklerine ilişkin bir belge veya kitabeye rastlanamamışsa da tasvirlerin bazı ayrıntıları, ayrıca Osmanlıların gemi yapımına, liman ve tersanelerine ilişkin arşiv belgeleriyle buralara seyahat eden seyyahların gravürlerinden yola çıkılarak bazı öneriler getirilebilir.

Bu tasvirleri yapanların, doğrudan deniz yaşamının içinde oldukları bu naif gemi tasvirlerindeki flama, çapa, yelken, filika, **ıskalarya**, çapa, flok, giz, bordo, bordo döşemesi, kaptan köşkü, karına, halat gibi ayrıntıları da çizebilmelerinden anlaşılır. Bu kişiler Çanakkale ya da çevresinde yaşayan veya gemi tamirâtı gibi ekstra işler olarak yakın çevrelerden buralara gelen ustalar olabilirler.

Çanakkale’de gemi üretimi ve tamirâtı söz konusu olduğunda akla gelen yer Gelibolu tersanesidir. Düzenli ve büyük ilk Osmanlı gemi üretiminin yapıldığı Gelibolu Tersanesi’nin inşasına Yıldırım Bayezid (1360-1403) döneminde 1390 yılında başlanmış ve 16. yüzyıl başında İstanbul’daki *Tersane-i Âmir*’nin kuruluşuna kadar bir deniz üssü olarak kullanılmıştır (Bostan 2009a: 311). *Tersane-i Âmir*’nin kurulmasından sonra da Gelibolu’da ihtiyaç oldukça gemi yapılmış; ancak 18. yüzyıl sonlarına atıl duruma gelmiştir (Uzunçarşılı 1948: 294; İlgürel 1989: 116; Yazıcı 2007: 383). Bu noktada sözü edilen grafitileri çizenlerin bu tersanede çalışan zanaatkârlardan olması muhtemeldir.

Tersanelerdeki çalışma grupları içinde, pek çok iş kolunun olduğu belgelerden anlaşılır. Doğrudan Gelibolu tersanesi için değilse bile İstanbul’daki *Tersane-i Âmir*’den bahseden bazı belgeler, burada çalışan zanaatkârlarla ilgili ayrıntılı bilgiler verir. Buna göre, “tersane halkı” olarak tanımlanan ve idari işler dışında doğrudan gemi yapım ve onarım işlerinde çalışanlar arasında neccâr (marangoz), kalafâtçı (gemilerin kalafat işlerine bakan ve ziftlemeden sorumlu kişi), parûtraş (kürek yontan), haddad (demirci), meremmetçi (gemi mahzen ve müştemilatının tamirinde çalışan), makaracı, üstüptücü (gemi tahtalarının aralarını üstüptü ile dolduran), kumbaracı (bir

mermi türü olan kumbarayı havan topu veya elle atanlar), fanus yapıcısı, mumcu, demirci, çilingir, eğeci ve bıçkıcıların yanında hamal, deveci ve arabacı gibi nakliyeciler vardır. Ayrıca tersanede gemi nakışlarından sorumlu kayık ve kalyonların nakışlarını yapan nakkaşlar için ayrı bir nakkaşhane olduğu da bilinir (Uzunçarşılı, 1948: 403-455; Kayabalı-Aslanoğlu, 1972: 781, 783; Tezel, 1973: 684-688; Özbaran 1980: 97-102; Gencer 2001: 297; Yakay 2004: 62-74; Bostan 2006: 159; Bostan 2007: 83-88; Yazıcı 2007: 383-385; Bostan 2009c: 306-307).

Meşhur yazar Kâtip Çelebi (1609-1657) Osmanlı denizciliği hakkında yazdığı *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr* adlı kitabında tersane halkının sayısını 1893 kişi olarak verir (2007: 173). Kaynaklar tersane halkı içinde zanaatkarların yeterli gelmediği zamanlarda çevreden usta istendiğini yazar (Uzunçarşılı 1948: 403-454). Bu bağlamda 1528 tarihli Galata tersanesinde çalışanlar hakkında bilgi veren bir muhasebe defterine bakmakta fayda vardır. Buna göre yukarıda sözü edilen tersane zanaatkarları Galata tersanesine Kuzey Afrika, Balkanlar, Rumeli ve İç Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelmiştir (Özbaran 1980: 99-101; Bostan 2006: 159). Öte yandan Gelibolu'nun mahalleleri, şehrin ahali ve mimari eserlerinin yanında, dönemin harp teşkilatı hakkında bilgi veren 1510 tarihli bir defterde gemilerdeki teşkilatlanmadan da söz edilir. Buna göre, Gelibolu ve civarındaki Müslüman ve gayrimüslim tebaadan toplanan kişiler, gemilerin mürettebatını oluşturmuştur (Kurtoğlu 1938: 50).

Ayrıca donanma sefere çıktığında ihtiyaç duyulan kalyoncuların Anadolu ve Rumeli sahillerinden topladığı 1788 tarihli fermanda geçer (Yiğit 2009: 127). Dolayısıyla bu personelin gerektiğinde iş yapmak üzere memleketlerinden ayrıldıkları anlaşılır. Bu şekilde mürettebat sayısının dönem dönem azalıp-arttığından başka belgeler de söz etmektedir (Sezgin 2008: 679-680). Çıktıkları bir sefer sırasında Çanakkale'ye ihtiyaç gidermek için uğrayan bir geminin mürettebatı da bu grafitilerin yaratıcılarından olabilir.

Ayrıca özellikle büyük sefer senelerinde Osmanlı donanmasının ihtiyaç olduğu takdirde tüccar gemilerinden de yararlandığı ve bu tüccar gemilerinin Gelibolu tersanesine bağlı oldukları bilinir (Bostan 2009b: 79). Her türlü taşımacılık ihtiyacını karşılayan bu tüccar gemilerinde çalışanların da bu grafitileri çizmiş olma ihtimalleri vardır.

Bu bilgilerden hareketle Gelibolu tersanesinde çalışan ustaların Behramkale ve Babakale'ye gelerek gemi onarımında çalıştığı, bu esnada ibadet ettiği veya temizlik ihtiyacını karşıladığı mekanların duvarlarına denizcilikle ilgili deneyimlerini naif bir yaklaşımla aktardığı savlanabilir. Öte yandan Cezayirli Hasan Paşa Köşkü'nün duvarlarındaki grafitiler Paşa'nın köşkü kullandığı sırada yapılmış olabileceği gibi, Yerkesiği yerleşimi terk edildikten sonra burayı halâ kullanmaya devam denizciler tarafından da çizilmesi muhtemeldir.

Söz konusu grafitileri daha sağlıklı değerlendirebilmek için buldukları yerleşimlerin stratejik konumlarını incelemek ve tarih içindeki denizcilik faaliyetlerine bakmak faydalı olacaktır. Çanakkale'de içinde grafiti içeren yapıların konumları göz önüne alındığında öncelikle bu yapıların kıyı şeridinde, bazı örneklerde liman

yerleşimlerinde yada boğaza hakim bir noktada bulunduğu dikkat çeker. Behramkale sözkonusu olduğunda ilk bilgileri Strabon (M.Ö. 64-M.S. 24) vermektedir. Ünlü tarihçi Behramkale’yi *Coğrafya*’sında (Geographika) “Doğal ve yapay olarak iyi tahkim edilmiş ve deniz tarafındaki limandan çok dik ve uzun bir yolla ulaşılabilen bir yer” olarak tanımlar. Ayrıca ünlü tarihçi limanın “Büyük bir mendirekle kurulduğunu” ifade eder (1987: 131).

Behramkale’nin tarih boyunca hemen karşısında, 6 mil mesafede bulunan Midilli (Lesbos) adası ve çevresiyle deniz ticaretine dayalı ekonomik ve kültürel ilişkisinden kaynaklanan işlek bir liman olduğu bilinir. Bu liman Çanakkale Boğazı’ndan çıkarak Edremit veya Bergama’ya giden gemicilerin ihtiyaçlarını giderebilecekleri, yanı sıra fırtınalı havalarda sığınabilecekleri güvenli bir yerdir (Eren 1990: 72; Boran 2001: 94). Bu konumu Behramkale’ye deniz yolunu kontrol edebilme imkânı vermiş ve böylelikle şehir çok sayıdaki ziyaretçisinin gümrük vergileriyle zenginleşmiştir (Serdaroğlu 2004: 47). Behramkale limanının 19. yüzyıla kadar boya endüstrisinde yararlanılan meşe palamutunun sevkiyatında kullanıldığı, bugün kıyıda otel binalarının da palamutların saklandığı depolar olduğu bilinir. Bu bilgiler, günümüzde daha çok turistik yanı ile öne çıkan bu küçük yerleşimin, Osmanlı döneminde deniz ticareti bakımından önemini gösterir (Serdaroğlu 2002: 67; Serdaroğlu 2004: 47).

Grafitili bir yapının inşa edildiği diğer yerleşim olan ve Antik kaynaklarda adı Lekton olarak geçen Babakale, Anadolu topraklarının denizdeki en batı noktası olmasının avantajını, öte yandan korsan saldırılarının da olumsuzluklarını yaşamış bir yerleşimdir. Strabon *Coğrafya*’sında Lesbos (Midilli) adasının coğrafi konumunu tanımlarken “Lesbos ülkesi, Lekton’dan Assos’a deniz yoluyla giderken, kuzeye doğru uzanan Sigrion burnundan başlar” diyerek, iki yerleşim arasındaki deniz yolu ilişkisini vurgular. Strabon, Babakale ve çevresini anlatırken buradan “İda dağına çıkacak olanların denizden ilk ayak basacakları yer” olarak söz eder ve “Aynı zamanda dağ çok pınarlıdır. Çok sayıda nehrin işaret ettiği gibi suyu boldur” diyerek çok sonraları Osmanlı döneminde bile gemicilerin su ikmalini karşıladıkları bir yer olmasının nedeninin açıklar (1987: 87, 142).

Günümüzde sayfiye yeri oluşuyla bilinen Babakale’nin 16. yüzyıldaki durumu şüphesiz bugünkünden daha önemli idi. Babakale’nin bu önemini vurgulayan ilk el kaynaklardan bir diğeri Gelibolulu Pirî Reis’in (1465-70-1554) 1521 yılında yazdığı *Kitab-ı Bahriye*’sidir. Ünlü denizci bugün kalenin yanındaki hazirede günümüze yakın bir tarihte olasılıkla yeniden inşa edilen Latif Baba’ya ait olduğu düşünülen türbe (Eren 1990: 130) hakkında şu bilgileri verir: “...dolaşıp İncir limanına, oradan Mardeliç kalesine kadar Anadolu kıyısındaki Emek Yemez Baba bir yumru burun ucunda yatar. Bir evliyadır, koyun güderek yetişmiştir derler. O velî hürmetine şimdi bile her geçen gemi denize bir miktar peksimet atar. Martı kuşları üşüşürler” (1988: 309-311). Pirî Reis’in verdiği bu bilgiler 16. yüzyılda Babakale’nin denizcilerin inançlarıyla da ilişkili bir yerleşim olduğunu gösterir.

Konuya ilişkin başka bir kaynak, 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarında Anadolu’ya gelen Fransız seyyah Comte de Choiseul Gouffier’in *Voyage Pittoresque de*

la Grece isimli kitabıdır.¹² Yazar eserinde Babakale limandan bir gravüre yer vermiş **(Res. 21)** ve bu sahnede Osmanlı denizcilerinin Yalı çeşmesinden varillerle su ikmal yapmaları tasvir edilmiştir.

Ayrıca kitabesinde Kaymak Mustafa Paşa'nın imarlarından biri olduğu anlaşılan Çarşı çeşmesinin yanısıra büyüklü-küçüklü çok sayıda başka çeşmelerin bulunuşu, hatta bu çeşmelerden birinde Ahmed Ağa'nın adıyla birlikte 1207/1793 tarihinin geçmesi Babakale'nin 18. yüzyılın sonlarında yerli halkın yanı sıra gemilerin de halâ su ikmalini karşıladığını ortaya koyar.

Öte yandan 1900'lerin başlarında Ahmet Rasim Barkınay (1881-1950) tarafından yazılan *Adalar ve Deniz Kılavuzu* adlı, Enez'den Marmaris Burnu'na kadar kıyı şeridi ve adaları çeşitli yönleriyle tanıtan kitapta Baba Burnu'ndan "...yüksek ve çıkıntılı bir burun olup Asya-i Türkiye'nin en meşhur burunlarından" şeklinde söz etmesi Babakale'nin bu dönemde hala geçmişten gelen ününü koruduğunu gösterir (2005: 74-75).

Bu çalışmada tartışılan konulardan bir diğeri de grafitilerin yapıyla çağdaş veya daha sonraki bir dönemde çizilme olasılığıdır. Ancak bu konuda elimizdeki verilerle kesin sonuçlara varamasak da yapıların inşasından kısa bir süre sonra yapılmaya başlandığı, zamanla yerel inançlar çerçevesinde peyderpey eklemelerin yapılmış olabileceği savlanabilir.

Her ne kadar duvarlara çizilen gemi türleri ilginç bilgilere kapı aralasa da grafitilerin tarihlemesine ilişkin net bir fikir verememektedir. Behramkale ve Babakale'deki yapılara çizilen gemi tipleri ağırlıklı olarak Latin yelkenli veya kürekli tip gemilerdir. Bunlar daha çok nakliye, dolayısıyla ticari taşımacılıkta karşımıza çıkmaktadır ve bu tip Akdeniz'de yüzyıllar boyunca kullanılagelmiştir. Yine de Pirî Reis'in (1465-70-1554) *Kitab-ı Bahriye*'sinde Gökçeada (İmroz) etrafında dolaşan Osmanlı gemilerini çizdiği resimde büyük kadirgaların yanında bu türden gemilerin de seyrettiği görülmektedir.

Tasvir edilen gemi tipleri dönemin daha çok ticari yönünü vurgulamaktadır. Olasılıkla adalar, Çanakkale Boğazı ve Edremit Körfezi civarlarında yolcu ve mal nakliyesi işlerinin yürütüldüğü gemilerdir. Bu tip çektiri denilen yelken ve kürek gücü ile hareket eden (Uzunçarşılı 2006: 338), ayrıca kısa mesafeli gidişlerde Çanakkale ve çevresinde kullanılan kayıklara bazı Batılı seyyahların seyahatnamelerindeki gravürlerde rastlanır. Sözgelimi 1544 yılının Ağustos ayında İstanbul'a gelen Antibes'li papaz Fransız Jerome Maurand'ın, *Itinéraire de Jerome Maurand Itineraire d Antibes a Constantinople (1544)* öte yandan Fransız doğa bilimci Pitton de Tournefort'un (1656-1708) *Relation d'un voyage du Levant fait par ordre du Roy* kitabındaki Gelibolu gravüründe kentin önünde seyreden küçük kayık ve yelkenliler (Jerome Maurand 1717: 462-463), ayrıca Polonyalı Kont Edward Raczyński (1786-1845), *İstanbul ve*

12 Kitap ve içindeki gravürler için bkz. (Comte Marie Gabriel Auguste Florent de Choiseui-Gouffier 1782-1822).

Çanakkale'ye *Seyahat* adlı *seyahatnamesindeki* gravürler bu çevrelerdeki deniz ulaşımını görsel olarak da belgeler (**Res. 22**).

Hasan Paşa Köşkü'nün grafitilerinde ise açık denizlere çıkabilen büyük gemilerin yer alması Boğaz trafiğinin yoğunluğunu ve gemi türlerinin çeşitliliğini ortaya koyar. Ne var ki bu gemi türleri uzun yıllar kullanıldıklarından grafitiler için net tarih söyleyememektedir.

Ancak gemi grafitileri arasında buharlı geminin olmaması tasvirlerin tarihlenmesi konusunda bir kapı aralar. Osmanlı kara sularında Avrupa'dan gelen buharlı gemiler 1820'lerden itibaren işlemeye başlamışlardır. Osmanlıların ilk buharlı gemisi ise İngilizler tarafından 1828 yılında satın alınmıştır. Dolayısıyla bu gemi grafitilerinin 1820 öncesine ait olduğu düşünülebilir. Ancak bu konuda da dikkatli davranılması gerekir. Zira grafitilerin çizerleri için "tercih etme hakkı" da vardır. Çünkü kürekli-yelkenli gemilerin yanı sıra buharlı gemiler de uzun bir süre birlikte kullanılmışlardır (Ekinci 2006: 45, 54).

Grafitilerin ne tür yapılara kazındığına baktığımızda konut, hamam, han ve cami gibi çeşitlerle karşılaşırız. Behramkale Hüdavendigâr Cami'nde, başka bir deyişle bir ibadet yapısında bu türden tasvirlerin yer alışı şaşırtıcı, bir o kadar da anlaşılabilir. Cami, başı belli ancak sonu belli olmayan uzun veya kısa seferlere çıkan gemiciler için manevi yönden her zaman önemli olmuştur. Denizcilerin gemiyle uğradıkları ya da yaşadıkları yerdeki bir camide seferlerinin iyi geçmesi ve sağ-salim memleketlerine geri dönebilmeleri için dua ettikleri, bir taraftan da "Tanrı'nın yeryüzündeki evi" olarak kabul edilen camiye kendilerini çeşitli diyarlara taşıyan gemilerini kazıyarak iz bırakmak istedikleri düşünülebilir. Böylece gemicilerin Tanrı'nın evine "denizlerdeki evlerini" kazıyarak muhtemel tehlikelerden sıyrılmaya konusunda rahatladıkları varsayılabilir. Nitekim Z. Kenan Bilici'nin (2008: 28) Alanya Kalesi Hisariçi'ndeki grafiti içeren mescidi denizcilerin dua ettikleri bir *makam* yeri olarak düşünmesi, aynı durumun Hüdavendigâr Camii için de geçerli olabileceğinin akla getirir.

Bu bölgelerde yaşayan veya yolu buraya düşen gemiciler tarafından manevi olarak rahatlama amacıyla yapıldığını öngördüğümüz ve bu şekiller, sanatsal bir kaygı güdülmeden, naif bir yaklaşımla ve son derece içtenlikle kazanmışlardır. Bu grafitiler, renkli boyalar ve boyanın kullanımına ilişkin seyreltici, fırça ve palet gibi fazla malzemeye ihtiyaç kalmaksızın pratik bir şekilde, ancak kimi detaylar da kaçırılmadan kazanmışlardır.

Yapıların duvarlarında ayırt etmenin bile zor olduğu, görsel olarak ilk anda seyircinin dikkati çekmeyen, basit ama ayrıntıcı ve yaratıcı kompozisyonlarla bir düzen içermeksizin bir araya getirilmiş olan bu grafitiler, Osmanlı döneminde Çanakkale ve çevresindeki denizcilik faaliyetlerinin yanında yerel inançlara ayrıca dönemin tasvir sanatlarına ışık tutan örnekler olarak karşımıza çıkmışlardır.

Kaynakça

- ACUN, Hakkı (1999). “Erken Devir Osmanlı Mimarisi”, *Osmanlı*, (ed. Güler Eren), 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 137-160.
- AKKUŞ, Mustafa (2001). *Halil Hamit Paşa'nın Hayatı, Islahatı ve Islahatına Ulemânın Tavrı*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi).
- AKTEPE, Münir (1968). “Derya Kapdanı Mustafa Paşa ve Bir Vakfıyesi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 15: 31-39.
- AKTEPE, Münir (1969). “XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kapdân-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfıyeler”, *Vakıflar Dergisi*, VIII: 15-36.
- ANONİM (1977). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- AREL, Ayda (1990). “Eski Eser Korumasıyla İlgili Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 34 (1-2): 317-324.
- AREL, Ayda (1992). “Eski Eser Korumasıyla İlgili Gözlemler”, *Ege Mimarlık*, 2: 49-50.
- AREL, Ayda (1993). “About The “Hasan Pasa Tower At Yerkesiği, on the Plain of Troia”, *Studia Troica*, 3: 173-189.
- ARIĞ, Ufuk (1984). “Murad Hüdavendigâr Camii”, *Bilim, Birlik, Başarı*, 41: 18-21.
- AYDIN, Mahir (1993). “Cezayirli Gazi Hasan Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, 7: 501-503.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1962). “Osmanlı Mimarisi'nin İlk Asrı”, *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959*, Ankara, 70-82.
- BARKINAY, Ahmet Rasim (2005). *Adalar ve Deniz Kılavuzu*, İstanbul: Denizler Kitabevi.
- BAŞARAN, Sait. (2013). “Enez-Ainos”, *Enez Doğal, Kültürel ve Turistik Güzellikleri*, (Haz. Ahmet Yeşil, Adnan Uzun, Gül Aslı Aksu), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1-90.
- BAŞARAN, Sait (?). *Enez (Ainos)*, İstanbul: Enez Belediyesi Yayınları.
- BAYRAK, Orhan (1979). İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978), İstanbul: Aksüt Matbaası.
- BİLİCİ, Zeki Kenan (2008). *Kalenin Gemileri, Alanya Kalesi'ndeki Gemi Graffitiileri*, İstanbul: Ege Yayınları.
- BORAN, Ali (1998). “Hüdavendigâr Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18: 287.
- BORAN, Ali (2001). *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BOSTAN, İdris (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- BOSTAN, İdris (2005). *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, İstanbul: Bilge Yayınevi.
- BOSTAN, İdris (2006). *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- BOSTAN, İdris (2007). *Osmanlılar ve Deniz. Deniz Politikaları Teşkilat ve Gemiler*, İstanbul: Küre Yayınları.
- BOSTAN, İdris (2009a). “İstanbul Dışındaki Osmanlı Tersaneleri ve Gemi İnşa Tezgahları”, *Başlangıcından XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi I*, (ed: İdris Bostan -Özbaran Salih) İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü: 311-322.
- BOSTAN, İdris (2009b). “İlk Osmanlı Deniz Üssü: Gelibolu”, *Başlangıcından XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi I*, (ed: İdris Bostan -Özbaran Salih) İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü: 73-83.
- BOSTAN, İdris (2009c). “Osmanlı Bahriyesinin Yönetimi”, *Başlangıcından XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi I*, (ed: İdris Bostan -Özbaran Salih) İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü: 297-307.

- CANTAY, Gönül (1982). "Enez'de Bir Sahil Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi*, 16: 121-130.
- CLARKE, Joseph Thacher (1882). *Report on the Investigations at Assos 1881*, Boston: A Williams and Co., London: N. Trüber and Co.
- COMTE MARIE GABRIEL AUGUSTE FLORENT DE CHOISEUL-GOUFFIER (1782-1822). *Voyage pittoresque dans l'empire Ottoman, en Grece, dans le Troade, les fles de l'Archipel et sur l'Asie-Mineure*, Paris: Libr. J.-P. Aillaud.
- ÇAYLAK, Ayşe (1997). *Çanakkale Çeşmeleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DEMİRİZ, Yıldız (1979). *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- EKİNCİ, İhsan (2006). "XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI (2): 35-76.
- EREN, Ramazan (1990). *Çanakkale Yöresi Türk Devri Eserleri*, Çanakkale: Grafik Sanatlar Matbaacılık Yayınevi.
- EREN, Ramazan (1994). *Çanakkale İlinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Folklor İncelemeleri*, Çanakkale.
- EYİCE, Semavi (1966). "Büyük Balık Küçük Balığı Yutar", *Türk Etnografya Dergisi*, VII-VIII: 5-7.
- EYİCE, Semavi (1970). "Trakya'da İncelik'de Bir Tabhaneli Cami", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1: 171-196.
- EYİCE, Semavi (1980). "Çanakkale Boğazı Kalelerinin XVI. Yüzyılda İtalya'da Basılmış Gravürleri", *Bedrettin Cömert'e Armağan, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Beşeri Bilimler Dergisi Özel Sayı*: 257-275.
- GENCER, Ali İhsan (2001). *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- GÖÇMEN, Kemal (1973-1974). "Enez Limanının Değişen Öneminde Meriç Deltasının Etkileri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3: 253-266.
- GÜLERYÜZ, Ahmet (2004). *Kadırgadan Kalyona Osmanlı'da Yelken*, İstanbul: Denizler Kitabevi.
- GÜNSEV Mesut (1979). "İlk Gerçek Denizcilik Eğitimini Başlatan Aslanlı Amiral Cezayirli Gazi Hasan Paşa", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, XCVIII (272): 125-131.
- HATİP, Murad (2009). *Bahriye Şehri Kala-i Sultaniye (Çanakkale)*, İstanbul: Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı.
- <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k85336n/f1.image.r=Pitton%20de%20Tournefort%20relation.langFR.swf>
- <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65363946/f17.image.r=Jerome%20Maurand.langFR.swf>
- İLGÜREL, Mücteba (1989). "Türklerin Batı Anadolu Sahil Güvenliğine Verdikleri Önem", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXVII (1-2): 111-124.
- İLKER S. Zeki -SANCAKTAROĞLU, İlkin (1989). *Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa: (1713/1715?-30.3.1790)*, İstanbul: T.C. Dz. K. K. Kuzey Deniz Saha Komutanlığı.
- İŞİPEK, Ali Rıza (2009). *Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- JEROME MAURAND (1901). *Itinéraire de Jerome Maurand Itineraire d'Antibes a Constantinople (1544)*, Paris: Paris E. Leroux.
- KÂTİP ÇELEBİ (2007). *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr*, İstanbul: Kabaıcı Yayınevi.
- KAYABALI İsmail- ASLANOĞLU Cemender (1972). "Osmanlı Tersaneleri", *Türk Kültürü*, X (117): 781-783.

- KONT EDWARD RACZYŃSKI (1980). 1814'te *İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, (çev. Kemal Turan), *İstanbul*: Tercüman.
- KORFMANN, Manfred (1985). "Beşik - Yassitepe ve Beşik - Sivritepe – 1983 Ön Raporu, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, İzmir 16 - 20 Nisan -1984, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 107-120.
- KORFMANN, Manfred (1986). "Troy: Topography and Navigation", *Troy and the Trojan War: A Symposium Held at Bryn Mawr College October, 1984*, (ed. Machteld J. Mellink), Bryn Mawr, Pennsylvania, 1-16.
- KORFMANN Manfred (2006). "Troia Rüzgar-Ulaşım ve Geçiş", Çanakkale Dosyası, (ed. İsmail Erten), Çanakkale: Aynalı Pazar, 112-117.
- KUBAN, Doğan (2007). *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yem Yayınları.
- KUNIHOLM, Peter Ian (2004). "Deondokronoloji Yöntemiyle Tarihlenmiş Osmanlı Anıtları", *Osmanlı Arkeolojisi*, (ed. Uzi Baram and Lynda Carroll), İstanbul: Kitap Yayınevi, 100-141.
- KUNIHOLM, Peter Ian - STRIKER Cecil L. (1987). "Dendrochronological Investigations in the Aegean and Neighboring Regions, 1983-1986", *Journal of Field Archaeology*, 14 (4): 385-398.
- KURAN, Abdullah (1968). *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, Chicago and London: University of Chicago Press.
- KURAN, Ercüment (1960) "Gazavat-i Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, 11 (15): 95-98.
- KURTOĞLU, Fevzi (1938). *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- KURUYAZICI, Hasan (1998). "Çanakkale", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 1: 383-384.
- MEHMED SÜREYYA (1996). *Sicill-i Osmani*, (hzl. Nuri Akbaya), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- MORDTMANN, Johannes Heinrich-Ercüment KURAN (1991). "Djezâ'irli Ghâzi Hasan Pasha", *Encyclopaedia of Islam*, 2, Leiden: E. J. Brill, 533-534.
- ÖZBARAN, Salih (1980). "Galata Tersanesinde Gemi Yapımcıları 1529-1530", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 8-9: 97-102.
- PIRÎ REİS (1988). *Kitâb-ı Bahriye (Denizcilik Kitabı)*, (hzl. Ertuğrul Zekai Ökte), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- POLAT, Muzaffer (1989). *Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları.
- SAKAOĞLU Necdet (1994). "Hasan Paşa (Cezayirli)", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 2: 565-566.
- SATURNINO XIMENEZ (1925). *l'Asie Mineure en Ruines*, Paris: Librairie Plon.
- SERDAROĞLU, Ümit (2002). "Assos", Çanakkale Troas Arkeoloji Buluşması Bildiriler, 2-6 Eylül 2002 Yalı Hanı, (ed. Veysel Tolun), Çanakkale: Troya Dostları ve ÇABİSAK, 67-68.
- SERDAROĞLU, Ümit (2004). "Assos", Çanakkale-Troas Arkeoloji Buluşması III, Kent ve Su, 30 Ağustos-3 Eylül 2004 - Yalı Hanı Bildiriler, (ed. Veysel Tolun), Çanakkale: Aynalı Matbaacılık ve Gazetecilik, 17-19.
- SEZGİN, İbrahim (2008). "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gelibolu Şehri", Çanakkale Savaşları Tarihi, (ed. Mustafa Demir), İstanbul: Değişim Yayınları, 665-747.
- STRABON, (1987). *Coğrafya, Anadolu (Kitap XII, XIII, XIV)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- TEMELKURAN, Tevfik (2000). *Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TENGÜZ Hüsni (2008). Osmanlı Bahriyesinin Mazisi (hzl. İskender Pala), İstanbul: İDO.

- TEZEL, Hayati (1973). *Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi*, I, İstanbul: Deniz Basımevi.
- TÜRKER, Çiğdem (1988). “Anadolu Yarımadasının En Batı Ucunda Yer Alan Tipik Bir Osmanlı Köyü: Babakale”, *Türk Etnografya Dergisi*, XVIII: 139-151.
- UYYSAL, Ali Osman (2008). “Kaymak Mustafa Paşa'nın Hâtırası: Babakale”, *Ayvacık Değerleri Sempozyumu, Ayvacık 29-30 Ağustos.2008*, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Aynalı Pazar Matbaası, 115-150.
- UYYSAL, Ali Osman (2012). “Çanakkale İli Lapseki, Biga, Çan, Bayramiç, Ayvacık, Ezine İlçelerinde Türk Dönemi Yüzey Araştırması (2010)”, *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. cilt, 23-28 Mayıs 2011, Malatya: 2012: 27-49.
- UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı (1942). “Cezayirli Hasan Paşa'ya Dâir”, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII: 2-44.
- UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı (1948). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı (1964). “Hasan Paşa, Cezâyirli, Gazi, İslam Ansiklopedisi, V-1, 319-323.
- YAKAY, Sinan (2004). *Kdz. Ereğli'de Tersaneciliğin Tarihi ve Tersaneci Ağalar*, Krd. Ereğli: Kdz. Ereğli Ticaret ve Sanayi Odası.
- YAKITAL, Emin (1989). “Derya Kaptanı Hasan Paşa'nın Vakfiyeleri”, *IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981, Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler, III. cilt*, Ankara: TTK Basımevi, 1261-1275.
- YAZICI, Nurcan (2007). “Osmanlı Devleti'nde Tersane-i Amire Mimarlığı ve Mimarları”, *Türkler ve Deniz*, (ed. Özlem Kumrular) İstanbul: Kitap Yayınevi, 381-402.
- YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz(1987). “Tuzla'da Hüdavendigâr Camii”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, VI: 5-14.
- YİĞİT Ahmet (2009). “165 Nolu Bodrum Şer'iyye Sicilinde Bulunan Denizcilğe Dair Kayıtlar”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Bahar (22): 117-138.

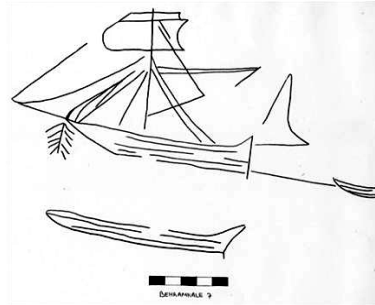
Resimler ve Çizimler

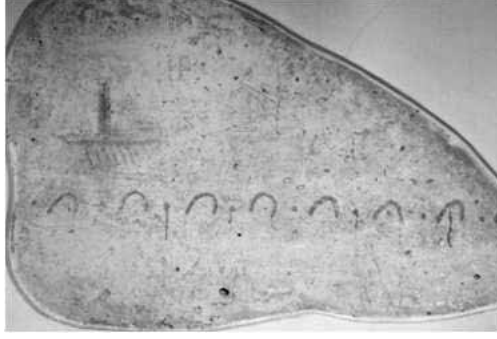
Res.1. Behramkale, Hüdevendigâr Camii, kuzey cephe

Res.2. Behramkale, Hüdevendigâr Camii kapı üzerindeki geometrik bezemeli grafitiler (Çiz. A. Dönmez)

Res. 3. Behramkale, Hüdevendigâr Camii kuzey duvarda yelkenli grafitisi

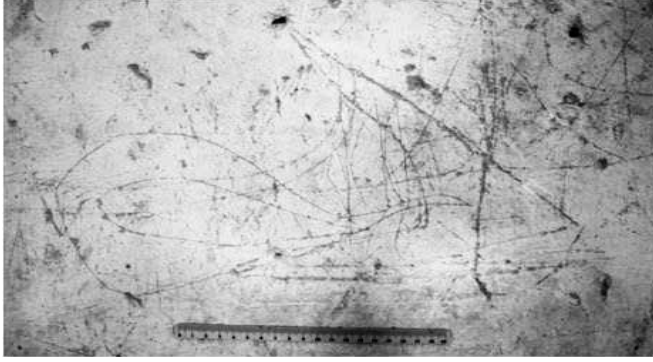
Res. 4. Behramkale, Hüdavendigâr Camii batı duvar, kök boyalı gemi ve dalga grafitileri

Res. 5. Behramkale, Hüdavendigâr Camii kuzey duvarda yelkenli grafitisi

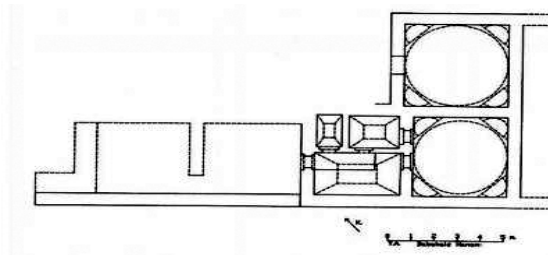
Res. 6. Behramkale, Hüdavendigâr Camii kuzey duvarda İyon başlıklı bir sütun (?) grafitisi

Res. 7. Behramkale, Hüdavendigâr Camii, batı duvarda tuğralı yelkenli grafitisi

Res. 8. Ayvacık- Babakale, Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa Erkekler ve Kadınlar Hamamı, 1730 civarı, güney cephe

Res. 9. Ayvacık- Babakale, Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa Hamamı, plan (A. Osman Uysal'dan)

Res. 10. Ayvacık- Babakale, Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa Hamamı, 2. Ilıklık mekanı, doğu duvar, gemi graffitisi

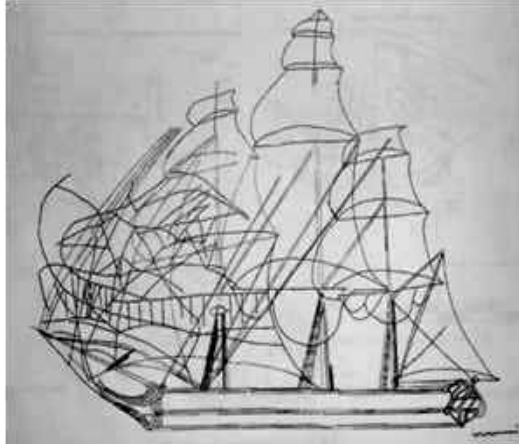
Res. 11. Ayvacık- Babakale, Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa Hamamı, Kuzey duvarda korsan graffitisi (Çiz. A. Dönmez)

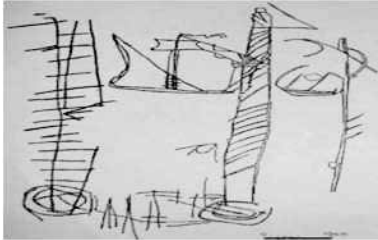
Res. 12. Ayvacık- Babakale, Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa Hamamı, 2. Ilıklık mekanı, doğu duvar, yelkenli kalıntısı

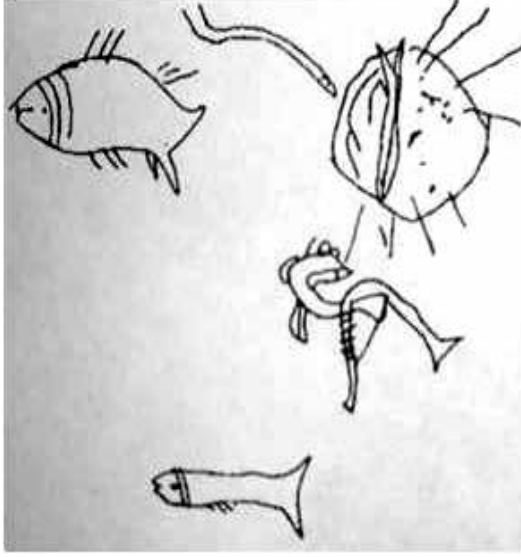
Res. 13. Ezine-Mahmudiye Beldesi, Yeniköy Cezayirli Hasan Paşa Köşkü, 1783 sonrası

Res. 14. Ezine-Mahmudiye Beldesi, Yeniköy Cezayirli Hasan Paşa (1713–1790) Köşkü, doğu duvarın iç yüzeyinde yelkenli grafitisi (Korfmann 1986, Fig. 6)

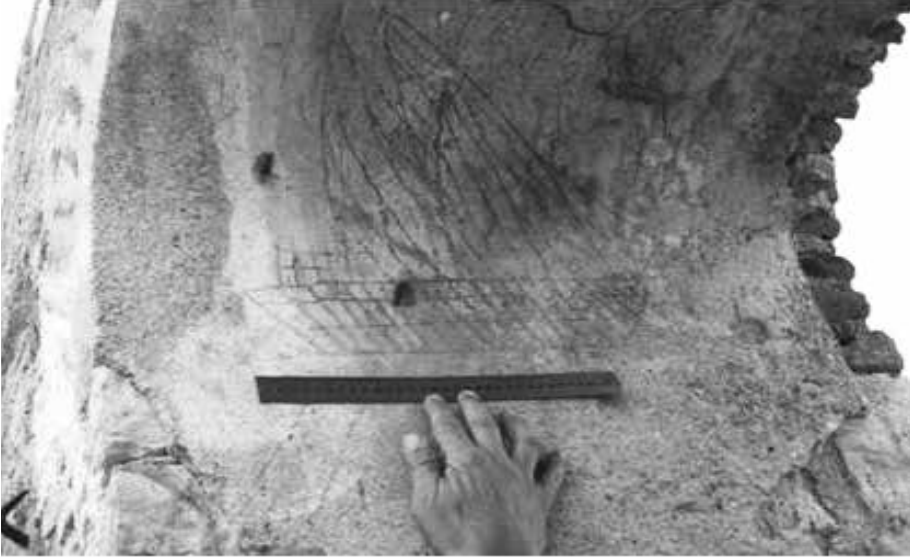
Res. 15. Ezine-Mahmudiye Beldesi, Yeniköy Cezayirli Hasan Paşa Köşkü, batı duvarda iki yelkenli ve liman (?) grafitisi (Korfmann 1986, Fig. 13)

Res. 16. Ezine-Mahmudiye Beldesi, Yeniköy Cezayirli Hasan Paşa Köşkü, su yılanı, ahtapot, denizati, çeşitli balıklardan oluşan deniz canlıları grafitisi (Korfmann 1986, Fig. 12)

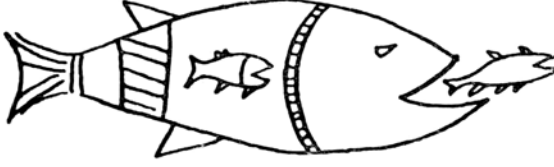
Res. 17. Edirne-Enez Beldesi Sahil Kervansarayı

Res. 18. Edirne-Enez Beldesi Sahil Kervansarayı, deniz tarafındaki son mekânın kuzey duvarında yelkenli grafitisi

Res. 19. Mirliva Hüseyin Paşa Camii, H 904/ M.1498-1499 tarihli, batı cephe

Res. 20. Mirliva Hüseyin Paşa Camii, H 904/ M.1498-1499 tarihli, Eskiden tabhane odasında yer alan balık grafitisi, (Semavi Eyice, 1966, Lev.XV Res. 4)

Res. 21. Baba Burnu (Lekton) gravürü, Barnes-Comte de Choiseul Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grece*, Paris, 1782-1822 tarihli

Res. 22. Behramkale (Assos) limanı gravürü, Polonyalı Kont Edward Raczyński (1786-1845), *İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat* adlı kitabından, 1824 tarihli

Osmanlı Kuruluş Devrinde; Doğu Marmara Kıyılarında Türk İskânı

Şahin KILIÇ*

Raif KAPLANOĞLU**

Özet

Osmanlı Türkleri Bithynia'ya geldiklerinde, bu bölgede üç kuşaktır yaşayan Türk ve Müslüman unsurları bulmuşlardı. Aynı zamanda, yerli ahali ile kurulan uyumlu ekonomik ilişkiler Rum ahalinin bölgeyi terk etmesiyle bozulmaya başlamıştı. Osmanlıların bu durumu engellemek amacıyla Hristiyanların kalmasını sağlayacak teşviklerde buldukları bilinmektedir. Bu nedenle Türklerin Bithynia'ya geldiklerinde nerelere yerleştiklerini öğrenmemizde ilk Türk yerleşimlerini ve bu yerleşimlerin dönüşümünü tespit etmek önemlidir. Makaleye konu edilen araştırmada, Osmanlı ve Bizans kroniklerinin verdiği bilgilerin yanısıra Osmanlı dönemi boyunca tutulan arşiv kayıtları, seyahatnameler, tarihi haritalar ve tarafımızdan yapılan saha araştırmaları kullanılarak söz konusu yerleşimler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Marmara, Türk İskânı, Geç Bizans, Erken Osmanlı

Turkish Settlements in the Eastern Marmara Coasts in the Period of Ottoman Foundation

Abstract

When the Ottoman Turks came to the Bithynia, they had found the Turkish and Muslims populations there who were living for three generations. At the same time, consistent relationships with indigenous economic deterioration had begun to deteriorate when the Greek population start to leave the area. The Ottomans promoted Greek people in order to prevent this situation. Therefore, it is important to identify the settlements and transformations of them when the Turks arrived in Bithynia. In this research, will be studied to determine this settlements using Ottoman and Byzantine chronicles, archival records, travelogues and field researchs.

Keywords: Bithynia, Turkish Settlements, Late Byzantine, Early Ottoman

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Balkan Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, sahkilic@yahoo.com/sahilkilic@trakya.edu.tr

** Avrasya Etnoğrafya Vakfı Genel Sekreteri, raifkaplanoglu@hotmail.com

Giriş

Osmanlı Türkleri Bithynia'ya geldiklerinde, bu bölgede üç kuşaktır yaşayan Türk ve Müslüman unsurları bulmuşlardı. Bu nedenle, Bithynia bölgesi çok çabuk Türkleşmişti. Ancak bu kez, Hristiyan unsurlar Bithynia'yı terk etmeye başlamıştı. Bu durum bölgenin boşalmasına ve ekonomik zarara neden olmuş, bölgede oluşan ekonomik dengeleri bozmuştu. Türkler ile Rumlar arasında zamanla oluşan uyumlu ekonomik ilişkiler, her iki toplum için son derece yararlı ve neredeyse vazgeçilmez bir pozisyondaydı. Bunun önemini kısa zamanda anlayan Osmanlı yönetiminin, daha ilk yıllardan başlayarak yerli Hristiyanların yerlerinde kalmalarına olanak sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Birçok kale alındıktan sonra yerli halkın Hristiyan olarak yerinde kalması için izin verildi.

Gibbons gibi Batılı Osmanlı tarihçileri bir kısmı ve bazı çağdaş kaynaklar, yerli Hristiyanların bir kısmının Bizans'ın devletinin kendilerini Osmanlılarla baş başa bırakması nedeniyle din değiştirerek bölgede kaldığını yazmaktadır. Osmanlı yönetiminin, bölgedeki Hristiyan unsurların Bithynia'yı terk etmemeleri için bazı tavizler verdiği anlaşılıyor. Daha da önemlisi, bazıları sonradan Müslüman olan bu yöneticilerin kuruluş döneminde en güçlü feodal aileleri kurdukları bilinmektedir.¹

Osmanlı Devleti'nin de tıpkı Bizanslılar gibi, Anadolu'da boşalmış olan köyleri doldurmak ve ekonomiyi canlandırmak için, Rumeli'de yaptığı savaşlar sırasında elde ettiği tutsak ailelerden oluşan grupları Bithynia'da iskân ettiğini görmekteyiz. Nitekim Bizans kroniği Kritovoulos, Fatih devrinde dahi iskân politikası konusunda ayrıntılı bilgi verirken şu ifadeleri kullanıyor: “*Sultan II. Mehmet Sırp, Macar ve Bulgar halklarından birçok ahaliyi İstanbul civarına naklederek buraların imar ve iskânına sarf-ı hizmet ediyorlardı. (...) Parça parça köyler kuruldu.*”²

Ö. L. Barkan da, Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında, zengin Bithynia'nın köylerinin boşalmasıyla devletin gücünün azaldığını, bu nedenle de sürgün yöntemiyle bu arazilerin doldurulduğunu yazıyor. Barkan, kuruluş dönemi Osmanlı Devleti için önemli gördüğü bu kurum için çok ciddi çalışmalar yapmıştır. Barkan, İmparatorluk kurulurken, en eski zamanlardan beri verilmekte olan muafiyet-namelerde reyanın devletin her türlü örfi ve olağanüstü hizmetler, salgınlar ve müdahalelerle birlikte sürgünden de muaf olduklarının kaydedilmekte olmasını, ihtiyaç duyulduğunda devletin reayayı sürgün etme hakkı bulunduğu anlamına geldiğini düşünür.

Türkler Bithynia bölgesine geldiklerinde, yüzyıllardan beri bölgede yaşayan Hristiyanları bulmuştu. Genel olarak bu Hristiyanlar Rum olarak anılsa da, etnik kimlikleri hâlâ meçhuldür. Ancak Türkler, İznik ve Bursa bölgesine geldiğinde, bölgedeki ahali Rumca konuşan Hristiyanlardır. Türkler XIV. yüzyılda tüm Bithynia bölgesine egemen olmaya başlayınca, özellikle dağlardaki Hristiyan köylerinin boşaldığı görülmüştür. Ancak diğer bölgelerden gelen Hristiyanların tümü bölgeyi terk etmemiş-

1 Bkz. Raif Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, İstanbul 2000.

2 Kritovoulos, *Kritovoulos Tarihi*, çev. Ari Çokona, Heyemola Yayınları, İstanbul 2013, s. 441-442.

tir. Çok büyük kısmı kıyılara ve adalara kaçmıştır. Osmanlı yönetiminin tutumundan emin olamayan Hıristiyanlar, daha güvende olduğunu düşündüğü kıyı köylerinde yoğunlaşmıştır. Belki de bu nedenle Türkler, yeterli yerleşim yeri bulunmadığı için kıyı bölgelere iskân olmamışlardır. Oysa XIV.-XVI. yüzyıl verileri incelendiğinde, Bithynia'nın iç bölgelerinde bulunan Rum köylerinin önemli bir kısmının zamanla Türkleştiklerine tanık olurken, kıyılardaki gayrimüslim varlığının azalmayıp arttığı gözlenmiştir.

Bu araştırmada, Osmanlı ve Bizans kroniklerinin verdiği bilgilerin yanı sıra Osmanlı dönemi boyunca tutulan arşiv kayıtları, seyahatnameler, tarihi haritalar ve tarafımızdan yapılan saha araştırmaları kullanılarak bölgedeki ilk Türk yerleşimleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Kurşunlu-Gemlik Sahilindeki Kıyı Yerleşimleri

1303 yılındaki Tekfurlar Savaşı³ sırasında Türkler, Bursa Ovası'nı baştanbaşa geçerek, *Ulubat*'a kadar egemenlik alanlarını genişletmişlerdir. 1326 yılında Bursa'nın fethi ile tüm ova Türk egemenliği altına girmişti. Bursa Ovası, 1303 yılından itibaren, Bursa kuşatması sırasında Türkleşmiştir. XIII. yüzyılda Bursa'nın en önemli limanları Mudanya⁴ ve Tirilye idi. Bu nedenle Bursa ile Mudanya arasında eskiden beri çok işlek bir yol vardı. Bursa'ya yardım sağlayan en önemli liman olan Mudanya 1321 yılında alınmıştır. Ancak Mudanya'da çok az Müslüman Mahallesi kurulabilmiştir.⁵ Mudanya'dan sonra bir yandan Marmara sahillerinin batısında Tirilye hatında fetihler yapılırken diğer yandan da Gemlik yönünde fetihlerde bulunulmuştur.

3 J. Hammer, bu savaşın 1307 yılında olduğu kaydeder. "Koyunhisar/Bapheus bozgunundan sonra Adranos, Madenos, Kite, Kestel tekfurları, Bursa hâkiminden aldıkları emir üzerine Osman ile savaşa tutuştu. Bu savaşta Kestel tekfuru öldü. Kite kumandanı da Uluabad'a kaçtı.", Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.1, s. 82; Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481*, İstanbul 2010, s.37.

4 Johannes Sölch, "Über die Lage von Kaisareia in Bithynien", *Klio* 11, (1911), s.325-334. *Montagnac* veya *Montaneia* adlarıyla da anılır. Eski yerleşim alanının *Apameia* olduğu, bulunan yazıtlardan kesin olarak anlaşılmıştır. XIX. yüzyılın başında Mudanya'ya gelen Perrot ise, burada bir antik tiyatro ile iki antik rihtim kalıntısı bulmuştur. Eski antik kent, bugünkü Siemens fabrikası civarı olup, müze tarafından 3. Derece SİT alanı olarak tescil edilmiştir. Burada zaman zaman mahallî kazılar yapılmaktadır. Apameia adı II. Prusias'ın eşinden dolayı verilmiş olmalıdır. Aslında Mudanya'nın kuruluşu çok daha eski devirlere kadar iner. Strabon'da da *Myrleia* adı geçer. İ.Ö. 202 yılında *Kios* ile birlikte, Makedonya kralı Philippos tarafından tahrip edildiği yazmaktadır. Bkz. Strabon, *Coğrafya*, çev. A. Pekman, İstanbul 1987, s. 24, 42; Thomas Corsten, *Die Inschriften von Apameia (Bithynia) und Pylai*, Teil I, Bonn 1987, s. 1-47, 94-101

5 XVI. yüzyıl sonlarında İstanbul-Mudanya-Bursa arasında işleyen 10'u Mudanya'da bekleyen, 30 kayak tarafından geçiş sağlanırdı. "Sultanlar Manisa'da sancakta iken, en kısa olarak Mudanya yolu ile İstanbul'a ulaşmaktaydı. III. Murat da öyle yaptı. Tahta geçer geçmez, Manisa'da haremünün getirilmesi için Mudanya iskelesine kadrğalar ile 14 araba, 330 beygir yollamıştı. Ayrıca geçeceği yolların ve *Susurluk* üzerindeki köprüünün tamiri için yol güzergâhında yeterli yiyecek sağlanması için emir vermişti." Feridun M. Emeccen, *XVI. Asırda Manisa Sancağı*, Ankara 1989, s.36.

*Fledar/Gündoğdu*⁶, her ne kadar kıyıda olmasa da bir kıyı kasabası sayılabilecek konumdur. Kalesinden sahile kadar inen gizli tünellerle, denize ulaşılabilir. Yine Fledar, bölgenin en önemli kıyı şehri olan *Kurşunlu* yolu üzerindedir. Orhan Bey bu iki şehri aldıktan sonra, bu yolun önemi nedeniyle onarmıştır.⁷ Bu yol üzerinde bulunan *Blados/Yunuseli*,⁸ *Balat*, *Chairesu/Çağrısan* ve *Misebolu/Aydınpınar*⁹ köyleri Bizans devrinden kalma birer eski yerleşim yerleridir.

Mudanya'dan sahil yolu ile batıya doğru gidildiğinde karşılaşılan Arnavutköy,¹⁰ *Siği/Kumyaka*,¹¹ *Trilye/Zeytinbağı*¹² ve *Dascilium/Eşkel* köyleri de çok eski önemli birer yerleşim alanıdır. Mudanya alındıktan sonra Bizanslıların tek limanı, *Trilye/Zeytinbağı* idi. Bursa'ya da ticari mallar buradan geliyordu. Bithynia'nın da en son limanıydı. Bu nedenle Bursa kuşatması sırasında gıda sıkıntısı çekildiğinde, deniz yoluyla *Triglia/Zeytinbağı*'dan gıda ve asker yardımı yapılmıştır.¹³ II. Andronikos'un Bursa'ya yardım için bu limandan bir saldırı girişiminde bulunduğu bildirilmektedir. Nitekim Thomas Corsten'in tespit ettiği bir plana göre *Triglia*'dan 1337 yılında Türkler üzerine büyük bir saldırısı yapılacaktı. Bu saldırı sırasında 36 parça gemiyle gelecek olan asker Bursa'yı kuşatacaktı. Selçuklular devrinde de bu kıyıda en önemli

6 Bizans kaynaklarına göre *Pilandon* veya *Peladarion* olarak anılan yerleşim alanı olduğu sanılmaktadır. Bu köy tam dağın tepesinde, hem Marmara hem de Bursa Ovası'na egemen bir yerde kurulmuştur. Kale de bölgenin stratejik ve coğrafi açıdan konumu çok önemli bir yerde idi. Bu kaleden çok az kalıntı kalmıştır. Definecilerce burada yapılan kaçak kazılar sırasında dehlizlerin bulunması nedeniyle Bursa Müzesi tarafından başlatılan kurtarma kazısı yapılmıştır. Bu köyde 1922 yılına kadar Rumlar yaşamaktaydı. Bkz. Jacques Lefort, "13. Yüzyılda Bithynia" *Osmanlı Beyliği*, ed. E. A. Zachariadou, İstanbul 1997, s. 122, Corsten, *Die Inschriften von Apameia*, s. 69. Fledar, Osmanlı kroniklerinde geçen Osman Bey'in vakıf köyüdür.

7 Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ*, haz. M.A.Köymen- F.R.Unat, Ankara 1995, s. 104.

8 Köyde 1521 yılında Hristiyanların yaşaması da bir kanıt sayılabilir. (*166 Nolu Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, (1995) s. 8) *Blados*, Osmanlı belgelerinde zamanla *Blad-i Yunus*'a dönüşmüş, Cumhuriyetten sonra da *Yunuseli* adını almıştır. Köyde bugün *Tomba* denilen mevkide eski yerleşim kalıntıları vardır.

9 *Misepolis* kelimesinin anlamı Misyas-kenti'dir. Nitekim *Bursa* yakınlarında *Misi/Gümüştepe* adlı bir başka köy vardır. Bu köyde 1530 yılından XX. yüzyıla kadar Rumlar yaşamaktaydı. (*166 Nolu Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, (1995) s. 369) *Misi*'nin kuzeyinde antik yerleşim izleri vardır. Menthon'a göre ise köyün kuzeydoğusunda anfitiyatrosu vardı. Bkz. R. Pierre Bernardin Menthon, *L'Olympe de Bithynie- Ses Saint, Ses Couvents, Ses Sites, Cure latin de Brousse*, Paris 1935, s. 49.

10 1830 yılında köyde tümü gayrimüslim olan 27 evde 55 erkek yaşamaktaydı. Raif Kaplanoğlu, *1830-1844 Yıllarında İlk Nüfus Sayımlarına Göre Bursa'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, İstanbul 2012. 2012, s. 39.

11 Antik dönemde bu köyde olasılıkla *Bryllios* veya *Brillium* adlı kent vardı. Eski haritalarda bu köyün adı *Seguino* olarak geçmektedir. Bugün köyde, Osmanlı devri öncesinden kalma birkaç manastır kalıntıları vardır. 1830 yılında 27 Müslüman evine karşılık 192 Rum evi bulunmaktaydı. Kaplanoğlu, *1830-1844 Yıllarında*, s. 39.

12 *Trilye/Zeytinbağı*'de ise Bizans devrinde *Triglia* adlı bir antik yerleşim alanı vardı. Bu yerleşim yerinde 1922 yılına kadar yoğunlukla Rumlar yaşamaktaydı. Bkz. Corsten, *Die Inschriften von Apameia und Pylai*, s. 47-69

13 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1984, s. 247.

liman *Trilye* İskelesi idi.¹⁴ Trilye, çok az Müslüman'ın yaşadığı iri bir Rum sahil kasabasıydı.¹⁵

Bursa bölgesinin en eski iskelesi, *Eşkel*'dir.¹⁶ Yine Karacabey sahilindeki *Kurşunlu*¹⁷ köyleri ile *Arapçifliği* hep Rum yerleşimliydi. XIV. yüzyılda bölge, daha güvenli olduğu için, Türklerin gelmesiyle kaçışan Rumlarca dolmuştu.¹⁸ Sonraları sahilde kurulan Yalıçiftlik köyü de bir Rum yerleşimiydi. Nilüfer çayının denize döküldüğü sahilde üç köy olup bunlar da birer Rum yerleşimiydi.¹⁹ Kıyının bu bölümünde, Eğerci/Eğerce/Eğrice olarak anılan köyde Müslümanlar iskân olmuştur.²⁰

Mudanya'dan Gemlik yönündeki sahilde de bazı sahil kasabaları bulunmaktadır.²¹ Sahilin bu bölümünde bulunan Burgaz tümüyle bir Rum köyü iken, yanındaki Altıntaş Türk köyüdür.²² Mudanya'nın hemen doğusundaki, Osmanlı kroniklerinde sözü edilen *Burgaz köyü*²³ de, Türklerden önceki devirden kalma eski bir yerleşim alanıydı.²⁴ XV. yüzyıl tahrir defterlerinde, bugün yan yana bulunan iki köy olan Altıntaş ile Burgaz'ın tek yerleşim yeri olarak anılmıştır. Burgaz ile Altıntaş köyü aynı iken, daha sonra Altıntaş'tan Halil Paşa bu köyü satın alıp mülkiyeti üzerine geçirmesi üzerine Türk köyü Altıntaş'ı kurmuştur. Mudanya ile Gemlik arasındaki en önemli sahil kasabası olan *Kurşunlu*, Roma-Bizans devrinde *Elegmoi* adıyla anılmış çok eski bir

14 Corsten, *Die Inschriften von Apameia und Pylai*, s. 63.

15 1830 yılında 88 Müslüman erkeğe karşılık 1.200 Rum erkeği yaşamaktaydı. Bkz. Kaplanoğlu, *1830-1844 Yıllarında*, s. 39.

16 *Mudanya* ilçesi *Zeytinbağı* bucağına bağlı iki *Eşkel*'den küçük olanı Rum'du. Bu *Eşkel*, *Bursa*'nın önemli bir limanı idi. Osmanlı döneminde de en yoğun işlem hacmi olan limanlardan biri idi. Rum olan Küçük Eşkel köyüdür. Tahrir defterleri ve kadı sicillerinden Sultan Yıldırım Bayezit'in vakıf köyü olduğu anlaşılabilir. 1530 tarihli tahrir defterine göre Kite/Ürünlü'ye bağlı olup 17 hane Hristiyan yaşayan Küçük Eşkel ile Bözürük (büyük) Eşkel olarak anılan köyde ise 4'ü Müslüman 89 hane yaşayan büyükçe bir kasabadır. 1830 yılında Küçük Eşkel'de 97 hane Rum, Büyük Eşkel'de 85 hane Müslüman evi vardı.

17 *Kurşunlu*'da 1830 yılında 64 Müslüman, 170 Gayrimüslim erkek yaşamaktaydı Kaplanoğlu, *1830-1844 Yıllarında*, s. 43.

18 Pachymeres II, 1885: 597; Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, IV, 657.

19 Yeniköy'de 1830 yılında 1 Müslüman, 10 hane gayrimüslim yaşarken, Develeme köyünde 8 Rum erkek, Susıgırlık köyünde ise 4 hane Rum yaşamaktaydı. Bkz. Kaplanoğlu, *1830-1844 Yıllarında*, s. 52.

20 1530 tarihli tahrir defterine göre, Kite/Ürünlü'ye bağlı olup 21 hane yaşamaktaydı. 1830 yılında da bu köyde sadece 14 hane bulunmaktaydı. Bkz. Kaplanoğlu, *1830-1844 Yıllarında*, s. 36.

21 Tabula Peutingeriana'a göre Myrliia/Mudanya ile Kios/Gemlik arasında yol bağlantısı olduğunu yazılıdır Corsten, *Die Inschriften von Apameia*, s. 4.

22 Burgaz/Burgos köyünde 86 Rum, 6 Müslüman evi varken, Altıntaş'ta tümü Müslüman olan 25 ev vardı. Bkz. Kaplanoğlu, *1830-1844 Yıllarında*, s. 39.

23 Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ*, 1995, s. 116.

24 Bugün 3. derecede SIT alanı olarak ilan edilmiş olup, bazı sondaj kazıları yapılmıştır. Bkz. Corsten, *Die Inschriften von Apameia*, s.73-75. Neşri de *Burgaz*'da kafirlerin varlığından söz etmektedir. Bkz. Neşri, *Kitab-ı Cihan- nümâ*, s.117.

yerleşimdir.²⁵ Bu köy de çok az Müslüman'ın yaşadığı bir Rum köyüdür.²⁶ Kurşunlu ile Gemlik arasındaki tuzlada da Rumlar yaşamaktaydı.²⁷

Gemlik (*Kios*) ve çevresi görece daha geç tarihlerde fethedilmiştir. Gemlik Rumları, 1334 yılında ancak İznik'in (Nikaia) fethinden sonra teslim olmuştu. Kentteki Rumlar ise yerlerinde kalmıştır. Kuruluşu İ.Ö. XIV. yüzyıla kadar inen *Kios* kenti kurulduktan kısa süre içinde önemli bir verimli toprakları ve ulaşılabilir limanı ile Rum göçmenleri kendine çekti. Selçuklular devrinde, Ebu'l-Kasım'ın ilk Türk deniz filosunun oluşturmaya çalıştığı bir yer olması açısından ayrıca önemi vardır.²⁸ Osmanlı devrinde ise bölgenin en büyük Rum kenti olarak 1922 yılına kadar varlığını sürdürdü.²⁹

Gemlik-Armutlu Sahilindeki Yerleşimler

Gemlik-Armutlu arasındaki sahilde hiç bir Rum köyü bulunmaz. Roma-Bizans devrinde de bu sahilde bir yerleşim izi belirlenememiştir. Bölgeye Türklerin gelmesiyle bu sahilde birçok Türk köyü kuruldu. Ancak bu köyler Saray'a bazı yükümlülükleri nedeniyle belki de zorunlu olarak iskân olmuşlardı. Nitekim Gemlik-Armutlu sahilinde bulunan Kumla, Armutlu, Kapaklı,³⁰ Narlı,³¹ Fıstıklı,³² Karacaali³³ ve Arnavut köylerinin avarızları, doğrudan Sultan'a giderdi. Bu köyler Samanlı Dağları'ndan her yıl 3 bin kürek yapmakla

25 Bkz. Corsten, *Die Inschriften von Apameiaia*, s.75-94; Cyrill. Mango, "The Monastery of St. Abercius at Kurşunlu (Elegmi) in Bithynia," *Dumbarton Oaks Papers*, 22, (1968) s.176

26 Nitekim 1844 yılında Kurşunlu'da 72 haneye karşılık 124 hane Rum hane kayıtlıyken, 1914 yılında 94 Müslüman, 1.412 Rum yaşamaktaydı. Kaplanoğlu, *1830-1844 Yıllarında*, s. 43.

27 Tuzla: 1530 tarihli tahrir defterine göre köy olarak kaydedilmiş olup köyde 6'sı Müslüman, 5'i Hristiyan 11 hane yaşamaktaydı. Sonraları neredeyse tamamen Hristiyan köyü olmuştur.

28 Anna Komnena, Haçlılar döneminde, Gemlik civarında Alykas veya Kyparissios olarak anılan bir yerden söz etmektedir. Burası olasılıkla İznik'le Gemlik arası bir yer olmalıdır. Ebu'l-Kasım ile Bizanslılar arasında yapılan kıyasıya savaşın da, Gürle Ovası'nda geçtiği anlaşılıyor. Nitekim yenilen Ebu'l-Kasım zorlukla İznik'e kaçabilmişti Anna Komnena, *Alexiad*, (*Malazgirt'in Sonrası*) (Türkçesi Bilge Umar) İstanbul 1996, s.198.

29 Thomas Corsten, *Die Inschriften von Kios* I.K. 29, Bonn 1985. 1521 tarihli tahrir defterine göre (113 nolu defter) Kite kazasına bağlı Gemlik'te ancak 135 hane kayıtlı idi. 37 hane de ilave olmak üzere toplam 172 hane gözükmektedir. 1530 tarihli tahrir defterine (166 nolu defter) göre 161 hane Rum yaşamaktaydı. Gemlik'in 1914 yılında 690 Müslüman nüfusuna karşılık, 5.195 Rum yaşamaktaydı.

30 Kapaklı: Orhan Gazi'nin vakıf köyüdür. Orhan Bey'den de oğlu İbrahim Bey'e verilen köyün denetimi önce torunlarından Fatma Hatun'a, sonra da Selçuk Hatun'a geçmiştir. Köy bazı kayıtlarda, İbrahim'in annesi, Orhan Gazi'nin eşi olan Asporca Hatun Vakfı olarak kayıtlıdır. Fatma Hatunun bir mektep yaptırdığı yazılmıştır. Köyün geliri, kendi türbesinin giderine harcanmaktaydı. 1530 yılında Kapaklı'da 16 hane Rum vardı.

31 Narlı: Orhan Gazi'nin eşi Aspurca Hatun'un vakfidir. O da oğlu İbrahim için vakfetmiş. Bu nedenle köyün geçmişinin Orhan Bey dönemine kadar indiği anlaşılıyor. 1530 tarihli tahrir defterine göre Kite/Ürünlü'ye bağlı olup 20 hane yaşayan bir köydür. Bir kadı sicilinde ise köyün Hundi Hatun'un vakıf köyü olarak belirtilmiştir. Başka bir belgede de köy, Osman Bey'in türbesinin vakıf köyü olarak gösterilmiştir. Belki de köy üç hisse idi. Dağdan kestikleri funda kömürü ve mangal kömürü karşılığı, avarız vergilerinden muaf tutulmaktaydı.

32 1530 yılında 60 hanelidir.

33 Karacaali: 1530 yılı tahrir defterinden Hafsa Hatun vakfı olan 14 haneli, Kite/Ürünlü'ye bağlı Karaca köyü Karacaali'dir.

görevliydi.³⁴ Bu köylerden sadece Armutlu ve Arnavut köyü gayrimüslimdir. Bugün sahil köyü olan Kumla köyleri de, 60-70 yıl öncesine kadar sahilinden 6-7 km uzaklıktaydı. Sahilde kurulu bulunan Müslüman Narlı, Kapaklı köyleri, 723/1323 tarihli ve Orhan Gazi'nin eşi olan Asporca Hatun Vakfı'na³⁵ kayıtlı olduğuna göre Müslümanların ilk sahil köyleri sayılabilir. Ancak bu sahildeki Kapaklı, Narlı ve Fıstıklı köyleri, daha Bursa ve Gemlik gibi şehirlerin fethedilmediği bir tarihte vakfedildiğine göre, Bu köyler olasılıkla Rum köyü idi. Yenişehir ve diğer bölgelerdeki birçok köy gibi bu köyler zamanla İslamlaşmıştı. Ancak XIV-XV. yüzyılda bu köylerin gayrimüslim köyü olup olmadığını belirleyecek kadar eski belgelere sahip değiliz. Stratejik bir konumda bulunan Armutlu beldesi de çok az Müslüman'ın yaşadığı bir Rum köyüydü.³⁶ Armutlu köyünde Müslüman iskânı için çaba göstermek amacıyla çok sayıda cami, tekke vb. hayratlar yapıldığı görülmektedir.

Armutlu-İzmit Sahilindeki Yerleşim Yerleri

Yalova'nın batısındaki sahilde yer alan kadim Hristiyanların yaşadığı Kocadere,³⁷ Çınarcık,³⁸ Engere,³⁹ Koruköy,⁴⁰ Karpuzdere,⁴¹ Katırlı/Esenköy⁴² ve Arnavud⁴³

34 BOA. Saray Dairesi, 5685.

35 İhsan Uludağ, "Osman Gazi'ye Dair Mühim Bir Vesika" *Uludağ*, Sayı 26, b.61-68; 1513 yılına ait bir Bursa Kadı Sicili no. 23, s. 308; Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, C. IV, s. 55; C. III, s. 240; C. 1, s. 34; BKS., No. 81, s. 49. Barkan-Meriçli 1988: 72-73.

36 Orhan Bey'in vakıf köyüdür. Orhan Bey'den İbrahim Bey'e verilmiştir. XVIII. yüzyıl tahrir defterlerine göre köy harap olup içindeki kâfirlerin Gemlik'e yerleştikleri yazılıdır. 1830 yılında Armutlu'da 176 Rum, 254 Müslüman erkek yaşamaktaydı. Bkz. Kaplanoğlu, *1830-1844 Yıllarında*, s. 42. 1914 yılında ise 1.263 Rum yaşadığı belirlenmiştir.

37 1530 tarihli tahrir defterinde 77 Müslüman haneye karşılık 38 Hristiyan hanesi yaşamaktaydı.

38 Bugün bir sayfiye yeri olan köyde, 1920 yılında yarı yarıya Rum yaşamaktaydı. Çınarcık köyü ve iskelesi, Kethüda Mehmet Paşa'nın Ortaköy'deki Camii vakfına aitti.

39 Bu köy, *Kocadere* ile Şenköy arasındaydı. 500 haneli ve tümüyle Rum olan bu köy, 1920 yılında Rumların köyü terk etmesiyle boşalmıştır. 1228 yılında Engere köyü halkı dilekçe verip, geçen yıl hastalık, vefat ve dağılması sureti ile iki yüz, üç yüz raddelerinde olan mevcutları 40, 50 kişiye indirdiği bildirmiştir. BOA, C..DH.. Gömlek No: 5091, Dosya No: 102.

40 Çınarcık'ın doğusunda yer alan *Koruköy*'de de antik yerleşim kalıntıları olup, eski Rum köyü idi. Köydeki kilise tahrip olmuştur.

41 *Teşvikiye* köyünün kurulduğu yerde bulunan eski bir Rum köyüdür. Bölgede, en geniş vadiye sahip köy olduğu için en önemli yerleşiminin de burada kurulduğunu sanıyorum. Nitekim 14-15. yüzyıl Osmanlı belgelerine göre de büyük bir Hristiyan köyüydü. Bu köyde, *Kubbeler* denilen ve çok uzun bir Bizans duvarı vardır ki, köylüler bunu İstanbul'a su taşımak için yapılmış bir su yolu olduğunu düşünmektedirler. Bence bu kalıntılar, suyolundan çok bir savunma hattını göstermektedir. Nitekim bu savunma hattının hemen ucunda, halen kalıntıları deniz içinde 200 metreyi bulan antik iskelede son bulmaktadır.

42 1922 yılına kadar bu köy bir Rum yerleşimiydi. 700-800 hanenin yaşadığı büyük bir köy idi. Köydeki iki kilise halen büyük ölçüde sağlam durumdaydı. 1922 yılında, Rumların köyü terk etmesinden sonra mübadele ile gelen 5 beye arazileri verildiği için yeniden iskân edilmemişti. 1950'li yıllardan sonra, dağdaki Gürcülerin bölgeye gelip yeniden köyü *Esenköy* adıyla kurmuştu. Burada önemli bir liman bulunmaktaydı. Antik liman kısa süre önce, yeni liman yapımı sırasında yok edilmiştir.

43 Bugün *Nüşehiye* çiftliği olarak anılan köyde 1920 yılı öncesinde 300 kadar Rum hanesi yaşamaktaydı. Arnavutköy: Tümüyle Gayrimüslim köyüdür. Köyde 1830 yılında 286 Rum erkek, 1914 yılında ise 979 Rum nüfus bulunmaktaydı.

köyleri de 1922 yılına kadar birer Rum köyüydü. Bu kıyıda yerleşim yeri olabilecek en uygun alan olan *Karpuzdere* vadisi, olasılıkla eski Bizans yerleşimi olan *Triton*'un bulunduğu yerdii.⁴⁴ Yalova bölgesindeki en eski yerleşim alanlarından biri Kuru köydür. Bu köy kroniklerde de geçmektedir. Bölgedeki kadim Hristiyanların yaşadığı bir köydür. Katırlı (Esenköy)'nin Hristiyanları, Sultan Selim İmareti Vakfı'na aittii.⁴⁵ Bölgedeki en eski Türk yerleşimi, İznik'te Yakutpaşa Zaviyesi'nin vakfına ait Çalıca köyüdür. Vakıf kayıtlarına göre vakfı Orhan Bey vermiş. 1455 yılındaki vakıf defterinde Hristiyan yaşamasa da Orhan Bey'in vakfettiği bir yer olması nedeniyle eski bir Rum köyü olma ihtimali söz konusudur.

Tahrip olan *Pylai* (*Çiflikköy*) antik iskelesinin tamiratının zor olması nedeniyle muhtemelen Samanlı Dere'nin denize vardığı noktada doğal limanıyyla Samanlı Kalesi önem kazandı. Buranın ilk Osmanlı devirlerinden başlayarak işlek bir liman olduğu anlaşılıyor.⁴⁶ Son 30 yıla kadar Yalova ve çevresinin dışında, Bursa, İznik ve Orhangazi'nin kereste, sebze ve meyve iskelesi olan Samanlı'da, aslında insan yapımı hiçbir yapıya gerek duyulmamıştır. Evliya Çelebi de XVII. yüzyılın ortalarında bu yoldan geçmiş ve Samanlı Kalesi'ni deniz kıyısında ve harap durumda görmüştür.⁴⁷ Samanlı köyünü, Bizans döneminin *Ksenodochion* adlı yerleşim yerinde lokalize etmek doğru olur.⁴⁸ Nitekim XIX. yüzyılın ortalarına kadar Samanlı'da Hristiyanların yaşadığı anlaşılmaktadır.⁴⁹

Bizans döneminde, Yalova sahilindeki önemli kentlerden biri de Çiftlikköy'deki *Pylai* yerleşim idi.⁵⁰ Roma ve Bizans döneminin en önemli liman kentle-

44 Pamponius Mela'ya göre burada gemiciler için bir liman vardı. (De Chorographia I) Nitekim bu limanın kalıntıları halen ayaktadır. VI. Konstantinos (780-797)'un eşi kaçınca buraya sığınmıştı. Bkz. Corsten, *Die Inschriften von Apameia*, 1987, s. 158. *Triton* ve *Pylai* imparatora ait bir iskeleydi. İdari açıdan da Konstantinopolis'e bağlıydı.

45 1530 tarihli tahrir defterinde şu köyler de bu vakfa aittir. Karpuzderesi (3 Müslüman, 27 Hristiyan), 3 haneli Tatar köyü, 35 haneli Çarka/Hırka, 39 haneli Kadıköy.

46 Bu yol hakkında belgelerde çokça bilgi vardır: “*Samanlı derbendi hıfzı için sancağına müteallik olan piyade taifesinden kifayet miktarı piyade tayin itmeğın, zıkr olunan piyadeler söz konusu defter gereğince derbendi koruyup, yayalık hizmeti görsünler.*” (Bkz. 3 Numaralı Mühimme Defteri, (1558-1560) Ankara 1993, s.662; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlık ve Düzenlik Kavgası*, İstanbul 1975, s.131-133, 708, 720.

47 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, II Kitap, haz. Z.Kurşun-S.A.Kahraman-Y.Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1988, , s.41

48 1974 yılında Yalova'da bulunan bir sırım taşında, *Ksenodochion* ile *Pylai* arasındaki sınırın Konstantinos ve annesi Eirene tarafından lütfedildiği yazılıdır. Bkz. Kaya Zengin, *Yalova*, İstanbul 1987, s.116.

49 Samanlı köyünde, batıda halk arasındaki deyişle Urum (Rum) Mahallesinde kadim Rumlar yaşamaktaydı. 19. yüzyılın ortalarına kadar burada Rum vardı. Nitekim köydeki kilise, 1838 yılında harap olduğu için tamirine izin istenmiştir. 1573 yılında Samanlı köyünde 64 neferin olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. TADB. TTD. 49, v. 204a-b. Olasılıkla Samanlı Kalesi, Bizans kaynaklarında geçen Kserigordos adlı kaleydi. Bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, s.306.

50 Anadolu'da birçok Pythia kenti vardır. Bunlardan Bityhnia'da en ünlü Pythia, Yalova'daki Termal idi. Buraya Therma adı da verilmekteydi. Corsten, *Die Inschriften von Apameia*, s. 140-157. *Pylai* adlı bir yerleşim de, Karamürsel'in batısında bulunduğu Puetingen tablosunda yer almıştır. IV. yüzyılda varlığını belirlediği bu haritada kenti, sahilde gösterir. XI-XII. yüzyılda büyük önem kazanan bu kentte

rinden bir *Pylai* veya *Strabilos/Çiftlikköy*'dür. Osmanlı döneminin ilk yıllarından itibaren *Pylai/Çiftlikköy* önemini yitirdiği ve Yalova'nın biraz batısında bulunan *Samanlı*'nın bir liman olarak önem kazandığını görmekteyiz. Osmanlılar bu bölgeye geldiğinde *Pylai* adlı bir kent vardı. Bu kentin XIII. yüzyıla kadar önemli bir ticaret kenti olduğu anlaşılıyor. I. Manuel Komnenos (1143-1180) şehri korumak için *Pylai* kalesini ve surlarını yaptırmıştı. Bu kentin bugün Yalova'nın 5-6 km doğusundaki *Çiftlikköy* olduğu kesinlik kazanmıştır. Günümüzde bu kentten çok eser kalmasına karşın kale yok olmuştur.⁵¹

Osmanlıların Yalova bölgesine geldiğinde; Katırlı/Esenköy'den başlayıp Ereğli'ye kadar olan sahilde, Prainetos/Karamürsel, Herakleion/Ereğli,⁵² Helenopolis/Hersek, *Pylai/Çiftlikköy*⁵³ gibi önemli Bizans yerleşimleri vardı. Osman Bey döneminde,

Bizans imparatorlarının sarayları vardı. İstanbul'dan Anadolu'ya buradaki iskeleden sahile çıktıkları anlaşılıyor. Son yıllarda yapılan araştırmalarda da Helenopolis/Hersek'in batısında bir yerde olduğu anlaşılmıştır. *Pylai*'yi bugünkü Çatalburgaz'da lokalize etmek yanlış olmaz sanırım. Corsten, Armutlu kaplıcasına da *Pylai* dendğini ve buna Triton adının da verildiğini düşünür. Bkz. Corsten, *Die Inschriften von Apameia*, s. 101-115,157-170; Ş. Karagöz, "Pylai Çevresinde Phokritos'un Steli", EA, H.7, (1986) s. 101; A.Müfit Mansel, *Yalova ve Çevresi*, İstanbul 1936, s. 6-8.

- 51 1530 tarihli tahrir defterinde Saraycık adlı bir yerleşim yerinde 53 hane kesimci yaşamaktaydı ki, bu köy olasılıkla *Çiftlikköy* idi. Çünkü burada, Bizans imparatorlarının sarayları vardı.
- 52 Bu köy de kroniklerde adı geçen eski bir yerleşim alanı olup Hristiyan yerleşimi idi. 1530 tarihli tahrir defterinde 3 Müslüman haneve karşılık köyde 79 Hristiyan vardı.
- 53 Bu sahilde özellikle *Çiftlikköy*, Karakilise mevkiinde çok sayıda kalıntı vardır. Bugün Başkent Sitesi bahçesinde bulunan eski kilise halen ayakta. Kilisenin hemen yanında, gölde bulunan antik iskele ise, İmparatorların yanaştığı liman olmalıdır. Bu iskele yanında eski yapı kalıntıları da vardır. Ayrıca *Strabilos*'un idari sınırları içinde Chasion adlı ufak bir yerleşim yeri vardı. Burası, biraz doğuda idi. Bunların güneyinde ise, Çukurköy deresinin (Laledere o zamanki adı *Trikokkia*) doğusunda *Kalathos* adında bir yerleşim merkezinin varlığı yazıtlardan anlaşılmaktadır. *Pachymeres* de, bu *Trikokkia*'nın (*Pachymeres*'in editörü burayı Koçhisar olarak tespit etmiştir.) İznik'in güneydoğusunda olduğunu yazıyor. Hatta *Trikokkia*'nın İznik'in çok yakınında olduğunu, Osman gazi liderliğindeki Türklerin buraya saldırmasını yatıştırmaya çalışan ve bölgenin hamisi olan İmparatorun kardeşi *Maria*'nın çabalarının Türkleri teskin etmek yerine daha da saldırgan hale getirerek bölgeyi yağmaladıklarını ve onların İznik'i ve civarını kuşatmaya teşvik ettiğini yazar. Bkz. *Pachymeres* II, 1885: 638; Georges *Pachymérés, Relations Historiques*, IV, 701. Bu iki köyü, *Trichaloun* deresi ayırmaktaymış. Sencer Şahin, *Bithynische Studien/Bithynia İncelemeleri*, Bonn 1978, s. 98-118. *Trichaloun* kasabasının da *Menthon* azizlerin yaşamını konu ettiği kitabında geçen *Trichallice* olduğunu sanıyorum. Nitekim bu yerin *Kargabaşı Dağı*'nda olduğu yazılmaktadır. *Laledere*'nin hemen yanındaki bölgeye halen *Karga Yeri* denilmektedir. *Aziz Ioannes*'n uzun süre barındığı bir manastırın da bulunduğu bu kasabaya *Uludağ*'dan gelirken yolda *Merillos* adlı bir kasabadan geçtiği azizlerin menkıbelerinde geçmektedir. *Merillos*'un, olasılıkla *Orhangazi*'nin *Yeniköy* adlı beldesi olmalıdır. Bu köyden Roma devrinden başlayarak çok sayıda zengin yazıt bulunmasına karşın buradaki bir yerleşim yeriyle ilgili hiçbir bilgi edinemedik. *Bursa*'dan *Trichaloun* kasabasına giden yol bu köyden geçmekteydi. *Merillos*'un bu köyde lokalize etmemize bir neden de *Samanlı Dağı*'nda, İstanbul'a ateş telgrafı yollanan son merkez olan *Makilos*'un bu köyün hemen üzerinde olduğunun tahmin edilmesidir. Bu nedenle ateş kulesi bulunan tepeye, hem belgelerde hem de halk arasında *Duman Tepe* denilmektedir. Olasılıkla *Makilos* ile *Merillos* aynı yer idi. Bkz. *Menthon, L'Olympe de Bithynie*, 83, 75.

bölgenin en önemli kenti, Helenopolis/Hersek kenti olmalıydı.⁵⁴ Bu nedenle kroniklerde geçen Yalak-Abad kentini bu şehirde lokalize etmek daha doğrudur. Nitekim Pachymeres, Osman Gazi döneminde bu kentten söz ettiğine göre bu kent o tarihte varlığını sürdürmekteydi.⁵⁵ Sahildeki Ereğli köyü ise Süleyman Paşa Vakfı'na aitti.⁵⁶ Nikomedia/İzmit'ten sonra sahilden ilk durak *Eribolon/Eribolos*'dur.⁵⁷ XIII. yüzyılda Helenopolis eski önemini kaybettiği için⁵⁸ biraz daha batıda bulunan Karamürsel'in (Praenetos) önemi arttı. Pachymeres, Herakleion/Ereğli'den Türk saldırıları vesilesiyle bu yerleşimden açıkça bahseder.⁵⁹ Ancak 16. yüzyılda Karamürsel adlı bir yerleşim

54 1800 tarihinde William Martin Leake'ye göre tüm bu sahil eskiden Bizans yöneticilerinin köşkleriyle dolmuştu. "Boz Burnu, İzmit Körfezi ile Kios/Gemlik yahud Mudanya Körfezi arasında aralı noktalar oluşturur. Kısa yoldan İznik'e gitmek için Samanlı Köyü'ne inilerek oradan Gürle yoluyla gölün güney sahili dolaşılmalıdır. Biraz daha batıda, önce Drepenon ve sonra Helenopolis adıyla anılan Yalova/Yalavatch Köyü vardır. Bu tarafta prenses Helen'in büyük yapılar yaptırdığı sıcak su hamamları görülmeye değer. Bu hamamlara eskiden, Bizanslılar gelirdi." Bkz. William Martin Leake, *Journal of a tour in Asia Minor: with comparative remarks on the ancient and modern geography of that country*, Cambridge University Press, 2010.

55 XII. yüzyılda Anna Komnena, Kibotos ve Helonopolis'ten de söz eder. Osman dönemi Bizans kroniği Pachymeres de Helenopolis olarak bu kentten söz etmektedir. George Pachymeres, *De Michaele et Andronico Paleologus*, ed. Immanuel Bekker, CSHB, (Bonn: 1885), s. 120; Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, CFHB, Series Berolinensis, Vol. XXII, ed. Albert Failler, Fransızca çev. Vitalien Laurent, (Paris: Less Belles Lettres, 1984, I, 169; III, 117. 1530 tarihli tahrir defterinde "Dil" olarak anılan bu yerleşim biriminde 13 hane Müslümana karşılık 29 hane Hristiyan yaşamaktaydı.

56 1819 yılında gezgin Marcellus bu köyle ilgili şunları yazar: "güzel Nicori'yi (Değirmendere? Ulaşlı? Neocorio = Yeniköy ?) geçerek Heraclea'ya (Ereğli) gitmiştik. Anadolu ve Marmara'da bu isimde bir çok kent var. Bu Ereğli köyü, bahçeler ve ağaçlarla bölünmüş iki mahalle halinde. Deniz kıyısındakinde yalnızca Türkler oturuyor, bir tepenin zirvesinde olan da (Tepeköy) ise yalnızca Rumlar... Kıyıdağı yamaçları kaplayan zeytin ağaçları ve bağların yeşilliği, genellikle sakin olan denizin gök mavisi ile karışırken Arganthos'un (Samanlı Dağları) karaçamları uzaklarda üzgün ve vahşi bir ufuk sunuyorlar" Bkz. F.Yavuz. Ulugün, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit 2008, s.140. Texier ise şunları yazar: "Sahilden gidilirse Ereğli adında bir köye rastlanır. Bu köy, Eribolon/Eribolos'un bulunduğu yerde lokalize edilir. Bu kent, Ptolemaios tarafından Eribaea adıyla anılır. Civardaki dağda bulunan Gavur Ereğli Köyü deniz sahilinden kovulan Rumlar tarafından kurulmuştur." (Charles Texier, *Asie Mineure*, (Bithynia bölümü, R. Kaplanoğlu) İstanbul 1997, s. 81

57 Ancak İzmit Körfezi'nde XII-XIV. yüzyıllarda en önemli kent Kibotos'tur. Anna Komnena, *Alexiad*, s. 306, 318, 325, 346, 458. Bu kentin Eribolos'un başka bir söylenişi olduğunu sanıyorum. İzmit'in Başiskele ile Erenler-Hisareyn/Asar-İhsaniye köylerinde bulunan çok sayıda buluntunun, bu antik kente ait olduğu sanılıyor. Ramsay, İzmit'ten İznik'e giden yolun üstünde ilk durağın Eribolos olduğunu ifade ederken, Ptolemaios da *Eriboia* ifadesini kullanmıştır. Sencer Şahin ise *Astakus/Başiskele*'nin az batısında lokalize eder. Bu kent, *Herakeion* olarak Bizans kaynaklarında geçer. Bkz. Lefort, *13. Yüzyılda Bithynia*, 1997, s. 122.

58 Nitekim Konstantinos Porphyrogenetos, 959 yılında Helenopolis bataklık olduğu için Prainetos/Karamürsel'e çıkmıştı. Bkz. Mansel, *Yalova ve Cıvırı*, İstanbul 1936, s. 5; William M. Ramsay, *Historical Geography of Asia Minor*, 1961, p. 24-60; ; J. von Hammer-Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi* (trc. Mümin Çevik - Erol Kılıç), İstanbul 1983, C.I, s.133, 114, 193.

59 Pachymeres, İznik ve çevresine Türklerin saldırısı nedeniyle Herakleion'un da tehdit altında hissettiği için pek çok Rum'un su yoluyla İznik'e ulaşarak önce göle sonra Göl Kapı'dan şehre sığınmaya çalıştığından bahsetmektedir. Bkz. Pachymeres II, 1885: 411; Georges Pachymérés, *Relations Historiques* IV, 454-455.

alanı yoktur. 1530 tarihli tahrirat defterinde Yalakabad kazasına bağlı 93 hane büyük bir köy olan Mürsellü, olasılıkla Karamürsel idi. Samanlı'nın hemen doğusunda bulunan Termal (Yalova)/Pythia⁶⁰ da, Roma döneminden bu yana imparatorların ilgisine ve ihsanlarına nail olmuş bir yerdi.⁶¹ İmparator Iustinianus'un karısı imparatoriçe Theodora, hekimlerin önerisiyle Pythia kaplıcalarına dört bin kişiden oluşan gösterişli bir kortejle tedavi için gelmişti.⁶² Bu sırada da çevredeki büyük yollar onarılmıştı. Theodora Bithynia'dan geçerken, sağlığını kazanması için Tanrıya yalvarmaları koşuluyla kiliselere, manastırlara ve hastanelere de büyük sadakalar dağıtmıştı.⁶³

İzmit-Kadıköy Sahilindeki Yerleşim Yerleri

Kadıköy-İzmit/Nikomedia'ya kadar yol güzergâhındaki çok eski birer yerleşim alanı olan *Darıca*,⁶⁴ *Tavşandili*,⁶⁵ *Panteichium/Pendik*,⁶⁶

- 60 Bugün *Termal*'da çok sayıda yazıt ile yerleşim alanı izleri vardı. *Pylai* ve *Termal* Kaplıcalarının o zamanki adı birleştirilip *Pylopythia* adı kullanılmış. Roma İmparatorları Manuel ve II. İoannes Yalova-Kocaeli bölgesinde Rumeli'den getirilen Sırları iskan etmişlerdi. (Bkz. Şahin, *Bithynia İncelemeleri*, s. 98-118; George Ostrogorsky *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. F. İşıltan) Ankara 1986, 156, 362.
- 61 Pachymeres II, 1885: 411; Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, IV, 454-455.
- 62 Bugün Termal olarak anılan bölgede, eski hamam büyük ölçüde varlığını sürdürmekteyken, bu hamam çevresindeki kent kalıntıları da yer almaktadır. Bu kalıntılar içinde, çok sayıda yazıt ile yarım daire biçimli Roma devri yapısı halen ayakta. "Dervişler ve şeyhler, Hristiyanları Müslüman yapmaya çalışıyorlardı. Misyoner dervişlerin Yalova (Pythioe-Thermae)'yı fethinin ilk yıllarında geçen bir hikâyede, kaçışlar nedeniyle nüfusu artan bu beldeye gelen bir derviş Hristiyanlar arasında büyük bir şenlik sırasında cırtlıçplak ortaya çıkıp onları İslamiyet davet eder. Onunla eğlenen sarhoş bir kafiri ise elindeki tahta kılıcı ile ikiye böler. Bu olay üzerine birçok Hristiyan din değiştirmiş. Özetle bu derviş, burasını fetih etmiş." Bkz. Paul Wittek (çev. O. Ş. Gökyay) *Menteşe Beyliği*, Ankara 1986, s. 115.
- 63 Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, 1994, C. IV, s. 51.
- 64 İzmit Körfezi girişindeki bir burunda bulunan Darıca, antik dönemde de yerleşimlere sahne olmuştur. Kaynaklarda bu bölgede *Aretzu*, *Ritzion*, *Tariran* ve *Niketiata* adlarındaki yerleşimler lokalize edilmektedir. Bu adlardan en yaygını ise *Niketiata*'dır. Bu yerleşim yeri *Eskihisar* olmalıdır. Ramsay, *Niketiata*'nın doğusunda *Kharax-Coracas* adlı bir kale bulunduğunu da yazmaktadır. Bu kale Tavşandili'nde idi. Clive Foss, 1984 yılında bu kentte yaptığı incelemede kalenin Ortaçağ'dan kalma kalıntılarını belirlemiştir. Bkz. Clive Foss, "1984 Yılı Kocaeli ve Kütahya Ortaçağ Kaleleri Araştırması", *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1985, s. 137-141; Lefort, "13. Yüzyılda Bithynia" s. 121; Avni Öztüre, *Nikomedia Tarihi*, İstanbul 1969, s. 69.
- 65 Sultan Selim vakfı olarak kurulmuş Filokrene/Tavşancıl, Kırkık adını da taşımıştır. Bu civarlara ilk köy 1350'li yıllarda Orhan Gazi döneminde kurulan ve gemici ustalarının gemi yapımı ve denizcilikle uğraştığı Gemiciler köyüdür. Osmanlı donanması çoğu zaman deniz seferlerine buradan çıkmıştır. Orhan Gazi vakfına bağlıydı. Öztüre, *Nikomedia Tarihi*, 63-77.
- 66 Pendik'te *Doloyoba* Köyü yakınlarında *Temenye* Höyüğü vardır. Bkz. Savaş Harmankaya, *Pendik Kazısı 1981, IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1983), s. 25-29; H. Cihat Soyhan, "Pendik'te Bizans Devrine Ait Manastır Kazısı", *Sanat Tarihi Yıllığı*, (1978) s. 139-158; J. B. Papadopoulos, "İstanbul ve Pendik Kitabelerine Dair", *KSyll.* 4, (1871) s. 128-188; Ioannes. P. Miliopulos, "Περί Παντειχίου" (Panteikhion'a (Pendik) Dair", *Byzantinische Zeitschrift* 22, (1923) 451-458; Raymond Janin, "La banlieue asiatique de Constantinople Étude historique et topographique (Suite [1.])", *Échos d'Orient*, tome 22, n°130, 1923. pp. 196-198.

Maltepe,⁶⁷ *Yarımca*,⁶⁸ *Hereke/Kharak*⁶⁹ köye ve beldeleri bulunmaktadır. İzmit-Kadıköy arasındaki bu sahil çok uzun süren savaşlar sonucu Türklerin eline geçmiştir. Bu bölge, bazen Türkler bazen Bizansların eline geçmiştir. Nitekim Üsküdar Tarihi yazarı İbrahim Hakkı Konyalı bu durumu şu satırlarla dile getirir: “*Bostancı, Maltepe, Darıca, Eskihisar, Eski ve Yeni Gebze’ler, Tavşancıl, Orhan Gazi’den sonra bir futbol topu gibi gâh Osmanlıların gâh Bizanslıların eline geçip durdu.*” Ancak, Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethiyle bu duruma son verildi. Yine Âşıkpaşazâde şöyle der: *El-hâsıl bu deniz kenarında kâfir Hisarcıkları, kim vardır şimdide değin gâh Müslümanlara dönerdi ve gâh kâfire dönerdi, Tâ Murad-ı Hân oğlu Mehmed’e değin.*”⁷⁰

İzmit, 1326 yılında kuşatılmış ancak 1337 yılında fethedilmiştir.⁷¹ İzmit’in kuşatılmasına Akçakoca tarafından başlanmış fakat 1328 yılında Akçakoca ölünce kuşatmaya diğer kumandanlar devam etmişler. İzmit’in kuşatılması sırasında, bu sahildeki köy ve kasabalar teker teker fethedilmiştir. Darıca, Yarımca, Kalburcu, Hereke, Eskihisar ve Gebze bölgesinin fetih işini İlyas bey yapmıştır. Nitekim Galakrene/Hereke’nin Türkler tarafından ilk alınışı 1326 yılındadır. Orhan Bey, 11 Haziran 1329 tarihindeki Pelekanon Savaşı ile Bizans’ı yenilgiye uğratmıştır. Böylece Osmanlılar, İzmit Körfezi’nin neredeyse tamamını yani sahildeki Hereke, Tavşancıl, Eskihisar, Gebze, Darıca, Tuzla, Pendik, Kartal, Maltepe ve Bostancı gibi yerleri ele geçirmiş oldu.

1402 Ankara Savaşı sonrasında Fetret döneminde Süleyman Çelebi, Timur’un beratına dayanarak Rumeli’ye geçerek sultanlığını ilan etmişti. Şehzade Süleyman

67 Burası Bizans kaynaklarında geçen *Pelekanon* olduğu tahmin edilmektedir. Türklerle Bizanslılar arasında yapılan bir savaşla burada hezimetle uğratılması ile ünlüdür. Bkz. Ioannis P. Miliopoulos, “Περί Βρυαντος (Μάλτεπε)” (Bryas-Maltepe’ye Dair), *Byzantinische Zeitschrift*, 27 (1927), 325-345; Janin, “La banlieue asiatique”, p. 193-195; Semavi Eyice, “İstanbul’da Abbâsi Saraylarının Benzeri Olarak Yapılan Bir Bizans Sarayı: Bryas Sarayı”, *TTK Belleten*, XXIII/89 (1959), s. 89.

68 Yarımca, Bithynia şehri olarak Bryas/Brunga’dan gelmiş. 1328 yılında fethinden sonra Burunca olarak anılmaya başlanmış. Orhan Bey şehri onarmış. Ve cami ve külliye yaptırarak şehri imar etmiş. Burumca adı da Yarımca olmuştur.

69 Foss, bu kentteki kalenin birkaç duvarını belirleyebilmiştir. Clive Foss, “1984 Yılı Kocaeli ve Kütahya Ortaçağ Kaleleri Araştırması” s. 138.

70 *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 93: “*Anı beyan eder kim Sultan Mehmed Burûsa’da imâret yaptı, ana birkaç pâre köyler istedi kim vakf ide, buldıği köyleri ne sûretle buldı. Halk eyitdi, “Sultân’ım bu deniz kenarında hayli köyler vardır kim Müslüman vilayetinin içindedir ve illâ İstanbul’undur” dediler. Sordı bildi, üzerine leşker gönderdi. Birisi “Geğibuze/Gebze”dir “Hereke”den âkârü (öte yan), kâfiri gördi kim leşker gelir hisarı bıraktı, İstanbul’a kaçdı. Biri dahi “Eski Geğibuze” dir, ol cenk etdi anı yağma etdiler aldılar, evlerini Müslümanlara verdiler. Biri dahi “Darucı/Darıca”dır, ol ahde verdi anı dahi imârete vakf etdi. Biri “Pendik”tir, kâfiri İstanbul’a gitti.” Derviş Ahmed Aşki: *Tavarih-i Al-i Osman (Aşıkpaşazade Tarihi)* Maarif Bakanlığı’nın Osmanlıca basımı, İstanbul 1332.*

71 Kocaeli bölgesine ait nüfus yapısı ile ilgili elimizdeki ilk veriler 1523 yılına aittir. İzmit’te 1523 tarihli tahririnde 437 hane Müslüman, 31 hane gayrimüslim kayıtlıydı. 1831 yılındaki ilk nüfus sayımında ise İzmit’teki erkek nüfusun 5.597’si Müslüman, 5.592’si gayrimüslimdi. 1891 yılında ise 39.789 olan nüfusun 19.248’i Müslümandı. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunun İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1997, s. 106; Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003, s. 154.

Çelebi, desteğini sağlamak amacıyla Bizans imparatoru Manuel ile Gelibolu’da bir anlaşma imzaladı. Mayıs 1403 yılında imzalanan bu anlaşmaya göre, kendisine Sivilivri’ye kadar Rumeli’deki yerlerin bırakılması şartıyla İzmit Körfezindeki Pendik, Tuzla, Darıca, Gebze, Eskihisar, Tavşancıl, Hereke ve İzmit Bizans’a bırakıldı. Böylece Orhan Gazi’nin Osmanlı topraklarına kattığı bölge tekrar Bizans’a geçti.⁷² Böylece sahildeki kasabalar yaklaşık 17 yıl süreyle Bizans egemenliğine yeniden girmiş oluyordu.

Çelebi Mehmet, Orhan Bey’in fethettiği, kardeşi Süleyman’ın ise Bizans’a geri verdiği sahil köy ve kasabaları geri almayı başardı. Çelebi Mehmet’in komutanlarından Timurtaşzade Umur Bey komutasındaki ordu kısa zamanda Hereke, Gebze ve Eskihisar’ı ele geçirdi. Darıcalı Rumlar ise Osmanlı ordusuna direnmeden teslim oldu. Neşri Tarihi’nde bu olay şöyle anlatılmaktadır:

“Beylerden biri eyitti: “Ey Sultan-ı âlem, bunda Müslüman vilayetinin içinde deniz kenarında bir nice kâfir köyleri vardır kim, [biz] İstanbul’unuz (İstanbuluyuz) deyü otururlar” dedi. Andan Sultan Mehmed anları teftiş edüb üzerlerine leşker gönderdi. Cümlesinden biri, Gebze’den öte Hereke’dir Kâfir gördü kim, üzerine leşker gelür, hisarın bırakub İstanbul’a kaçdı. Biri dahi Eski Gebze’dir (Eskihisar), anın kâfirleri kaçmayub, hayli zaman ceng etdiler. Ahir anı yağmayla alub, evlerini Müslümanlara verdiler. Biri dahi Darıca (Darıca) derler. Ol ahidle ita’at edüb verdi. Anı Sultan Mehmed, imaretine vakf etdi. Ve biri dahi Pendik’tir. Kafiri kaçub İstanbul’a gitdi. Ve Kartal hisarı dahi yine öyle etdi. Muhassal bu deniz kenarındaki hisarcıklar ki vardır. Sultan Mehmed b. Murad Han zamanına dek inkılabda idi. Zira Kostaniyye kuvvetiyle gâh Müslümana ve gâh kâfirlere dönerlerdi. Sonra Sultan Mehmed b. Murad Han İstanbul’u feth edicek inkılabdan kurtulub cebrî Müslümana ita’at etdiler.”⁷³

1420 yılından sonra yeniden Türklerin elin geçen bu sahildeki kasabaları, bütünüyle birer Rum yerleşimi iken zamanla bu köy ve kasalara çeşitli Müslüman iskânları olmuştur. Özellikle XVI-XVII. yüzyıllarda Anadolu’da gerçekleşen Celali isyanları sırasında kaçgun göçlerine uğradı. Örneğin Çelebi Sultan Mehmet’in Bursa’daki evkâfi adına kayıtlı olan Darıca/Darıca beldesinde 1530 yılında 2 hane Müslüman haneye⁷⁴ karşılık 160 hane gayrimüslim yaşamaktaydı.⁷⁵ 1573 yılın-

72 Antlaşma şartları için bkz. George T. Dennis, “1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması” çev. M. Delilbaşı, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 29 (1-4), (1971-78), s. 153-166.

73 Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, C.2, s. 548-49.

74 “Merhum Sultan Yıldırım Han oğlu Sultan Mehmed Han”a ait Bursa’daki imaret vakfına kayıtlıdır. Bu iki Müslüman da Abdullah oğlu olup ihtida etmiş kişilermiş olmalıdır. Hristiyanlar 355 neferdir. (BOA, MAD 22, s. 17; Ayrıca bkz. Raif Kaplanoğlu, “Tahrir Defterlerine Göre Çelebi Sultan Mehmet Vakfı Köyleri” *Sultan Mehmed Çelebi ve Dönemi*, Bursa 2014, s.234-275.

75 (TKA. TT. 579, v. 35a-36a) 1844-1845 yıllarında ise Darıca’da 680 gayrimüslime karşılık 410 Müslüman’ın olduğu hesap edilmiştir. Bkz. Gülfeşin Çelik “Kocaeli Yarımadasında Nüfus ve Yerleşim (15-19. Yüzyıllar)” *Akçakoca ve Kocaeli Sempozyumu*, İzmit 2014, C.1, s.455

da Müslümanların sayısı 14'e çıkmıştır. 1455 tarihli tahrir defterinde: "Kariye-i Darucı tabi-i Gökbüze be-vilayet-i Koca-ili gâvurlardır." ifadesi yer alır^{76,77} 1573 yılı tahrir defterinde de hane sayıları aynı görünmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, 1024/1615 tarihli bir cizye defterinde; "Vakf-ı Sultan Mehmed Han" vakfına ait Gebze'ye bağlı Darıca'da 210⁷⁸ yine 1082/1671 tarihli bir kadı sicilinde Üsküdar'a bağlı Darıca'da 240 nefer kayıtlıdır.⁷⁹ Bu kıyıda Derince gibi önemli beldeler ise ancak 1890'lı yıllardan sonra kurulmuştur. Ancak bu sahilde, tümüyle bir Rum beldesi olan Hereke'nin daha 1530 yılında tamamen İslamlaştığı görülmektedir.⁸⁰

Bu sahildeki en önemli kasaba kuşkusuz Gebze'dir. Akçakoca'nın oğlu İlyas Bey tarafından ilk defa fethedilerek Osmanlı topraklarına katıldı. Fakat bir ara Gebze ve yöresinin yeniden Bizans'ın eline geçmesiyle durum değişmiştir.⁸¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki⁸² Kocaeli Tahrir Defteri'ne göre bugünkü Gebze'yi Orhan Bey'in kurduğu yazılıdır. Orhan Gazi, İstanbul kapılarına Bostancı ve Erenköy'e kadar bütün Bizans otlaklarını Osmanlı sınırları içine kattığı zaman bugünkü Gebze'nin bulunduğu yeri ve civarını kendisinin vakfı olan Şems köyü ile değiştirmiş, şehri, ev yerlerini halka bedava dağıtmıştır. Defterdeki bilgilere göre: "Karye-i Şems Vakıftır. Orhan Beyden Gekbüze'nin (Gebze'nin) şehir yeri ile Orhan Bey tâbe serâhü istibdat etmiş. Şehir ve yerini şehirliye temlik etmiştir."⁸³ Nitekim Orhan Gazi, yeni kurduğu bu yeni şehre bir de cami yaptırmıştır. Bu cami halen ayaktaadır.

Gebze'den sonraki köy olan Tuzla ise bir Rum balıkçı köyü idi. Tuzla'da 1530 yılında 3 hane Müslüman haneye karşılık 55 hane gayrimüslim yaşamaktaydı. Gayrimüslim hane sayısının 1740 yılında 205'e çıktığı görülür.

76 Bizans hükümdarı III. Andronikos ile Orhan Bey arasında 1329 Haziranında yapılan Pelekonon Savaşı sonucu Darıca, Osmanlı imparatorluğunun hâkimiyetine geçmişti. Yıldırım Beyazıt'ın Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesi üzerine de Darıca, Süleyman Çelebi tarafından Bizans imparatorluğuna verilmişti. Böylece tekrar Bizans hâkimiyetine giren Darıca, Çelebi Sultan Mehmed'in komutanlarından Gazi Timurtaş oğlu Umurbey tarafından fethedilerek yeniden Osmanlı topraklarına katıldı.

77 BOA. Ali Emiri 71, s.9b.

78 BOA, Mad. 1117.

79 1530 tarihli tahrir defterinde; *Vakf-ı İmaret-i Merhum Sultan Mehmed b. Yıldırım Han* köyüdür. BOA, TT. 338: s. 791. BKS, B. 90, s. 125.

80 Kalenin Osmanlılara geçmesinden sonra stratejik önemi kalmamış ve dolayısıyla kale bugünkü halini almıştır. Hereke bundan sonra 5 km. kuzeydeki Yukarı Hereke'nin deniz iskelesi durumunu almıştır. 1530 yılında Ebu Eyyüb Ensârî Evkâfı adına kayıtlı olan Hereke'de tamamı Müslüman olan 56 Müslüman ailesi vardı BOA. TT438, s. 791. Ayrıca beş sipahi-zade vardı. 1573 tarihli tahrir defterine göre de Hereke'de 56 hane kayıtlıdır. TKA. TT. 579, v. 34a-b.

81 Öztüre, *Nikomedia Tarihi*, (İst. 1969) s. 83

82 BOA, TT. 733.

83 BOA. TT. 1438, s.791.

Pendik/Pantikapaion/Pantiki, Bizans Döneminde “her tarafı surlarla çevrili” anlamını taşıyan Panteichion⁸⁴ olarak anılmıştır.⁸⁵ 1328 yılında Orhan Bey döneminde Aydos Kalesi ele geçirilince Pendik de Osmanlı egemenliğine geçti. 1530 yılında 1 Müslüman hanesine karşılık 61 hane gayrimüslim yaşamaktaydı.⁸⁶

Bu sahilde, Kadıköy’e doğru Kartal⁸⁷ ve Maltepe⁸⁸ Bostancı köyleri bulunmaktadır. Bu köylerden en önemlisi olan Kartal, eski bir Bizans kasabası idi. Türk egemenliği sırasında Orhan Bey’in Gebze’deki Camii’nin giderleri için vakfedilmiş bir köydür. 1573 tarihli tahrir defterine göre köyde, 34’ü hane olan 52 neferin yanı sıra 23’ü hane olan 32 neferin de hariçten gelmiştir.⁸⁹

Sonuç

Selçuklular döneminde Doğu Marmara kıyıları, Bizanslılar ile Selçuklular arasında bir sınır oluşturmaktaydı. Osmanlı kroniklerine göre Osmanlı Beyliği Söğüt ve Domaniç arasındaki bölgede kurulmuştu. Türkler, Bithynia bölgesine geldiklerinde yüzyıllardan beri bölgede yaşayan Hıristiyanları bulmuştu. Türkler XIV. yüzyılda tüm Bithynia bölgesine egemen olmaya başlayınca özellikle dağlardaki Hıristiyan köylerinin boşaldığı görülmüştür. Ancak diğer bölgelerden gelen Hıristiyanların tümü bölgeyi terk etmemiştir. Çok büyük kısmı kıyılara ve adalara kaçmıştır. Osmanlı yönetiminin tutumundan emin olamayan Hıristiyanlar ise daha güvende olduğunu düşündükleri kıyı köylerinde yoğunlaşmaya başlamışlardır. Türklerin kıyı bölgelerindeki seyrek yerleşimlerinin sebeplerinden biri de yeterli boş yerleşim alanının bulunmaması da olabilir. Oysaki XIV-XVI. yüzyıl verileri incelendiğinde, Bithynia’nın iç bölgelerinde bulunan Rum köylerinin önemli bir kısmının zamanla Türkleştiklerine tanık olurken kıyılarıdaki gayrimüslim varlığının azalmayıp arttığı gözlenmiştir. Birçok yerleşim alanı boşalarak adalara ve kıyı kentlere göçmüştü.⁹⁰ XIV. yüzyıla geldiğimizde, dağ-

84 Demetrius J. Georgacas, *The Names for the Asia Minor Peninsula*, Heidelberg 1971, s. 118.

85 Bu köyde 1830 sayımında oldukça yoğun Rum yaşamaktaydı.

86 BOA, TT.438, s.791.

87 Orhan Bey’in Gebze’deki Camisi adına kayıtlı olan köyde 34 hane yaşamaktaydı. Bu köyde 1830 sayımında oldukça yoğun Rum yaşamaktaydı. TKA. TT. 579, v.44.

88 Maltepe/Pelekanon’un tarihi Bizans İmparatorluğu’na dayanmaktadır. O devirlerde adının “Bryas” veya Latince adıyla “Urias” olduğu söylenir. Bu günkü Maltepe 16. yüzyılda burada kurulmuştur. Bu küçük sınır kasabasının 1509 yılındaki depremde yıkıldığı ve Dragos eteklerinde bulunan ve bu yüzyılda “Obnias” veya “Abrias” adı ile anılan kasabanın harabeleri, 1540 yılında ünlü Fransız nebatatçısı ve seyyahı “Pierre Gylli” tarafından görülerek tespit edilmiştir. 1573 tarihli tahrir defterine göre; “*Orpa nam-ı diğer Maldepesi Köyü*”, Sultan Mehmed Han’ın İstanbul’daki vakfı adına kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Maltepe’de 29’u ortakçı ve 26’sı “gebran” olarak toplam 55 nefer Gayrimüslim kaydedilmiştir. (TKA. TT. 579, v. 55b-56a) Bu köyde, 1830 sayımında da oldukça yoğun Rum yaşamaktaydı.

89 TKA. TT. 579, s.44.

90 “Türkler bölgeye geldiklerinde tüm Bithynia harabeye dönmüştü. Rum halkın büyük bölümü bölgeyi boşaltmış, özellikle adalara kaçmıştı.” Bkz. Lefort, “13. Yüzyılda Bithynia”, 1997, s. 114.

ların tümüyle Türkleşmiş olmasına karşın, ovalarda ve özellikle kıyı kentleri ve kasabalarda oldukça fazla oranda Hıristiyan unsur yaşıyordu.

Osman Gazi ve onun oğlu Orhan Gazi'nin fetih siyasetinde en büyük hedefi İznik ve Bursa idi. Ancak bu iki önemli şehrin kuşatılması sırasında özellikle Mudanya ve Gemlik limanlarından Bizanslılara gelen yardımlar kıyı şehirlerinin fethi gereğini doğurdu. Doğu Marmara kıyısındaki köyler ve kasabaların fethi çok uzun sürmüştür. Osmanlı yönetiminin çoğu iri birer kasaba olan köylerdeki Rumları yerlerinde bıraktığı görülmüştür. Son derece önemli olan bu kıyılar stratejik bir önem taşımış olsalar da kıyılardaki Rumların yerlerinde bırakılmaları hatta kıyılarda Türk iskânları konusunda ısrarlı olunmaması dikkat çekicidir.

XV-XVI. yüzyılda Yenişehir bölgesinde 55 kadar Rum köyü varken, XIX. yüzyılda hiç bir Rum köyü kalmamıştır. Bu Rum köylerdeki Hıristiyanların zamanla ya İslamlaştığını ya da yok olduklarını söyleyebiliriz. Oysa kıyılardaki Rum köylerinden hiçbiri, Müslüman köyüne dönüşmedi. Gayrimüslim-Müslüman dengesi korundu ve hatta XV-XVI yüzyılda gayrimüslimlerin kıyılarda daha da arttığı söylenebilir.

Türklerin Bizanslılardan fethettiği, Doğu Marmara kıyılarında bulunan 28 kadar yerleşim yerinin 24'ü XX. yüzyıla kadar Rum köyüdür. Bu kıyalardaki Rum köy ve kasabaların büyük çoğunda Müslümanlar da iskân olsalar bile hiçbirinde Rumlardan fazla olmamıştır. Sadece Gemlik ile Armutlu arasındaki Karacaali, Narlı, Kapaklı ve Fıstıklı köylerinin Osmanlı Kuruluş Devrinde birer İslam köyü olarak sahilde kurulduğu düşünülmektedir. Nitekim bu köyler var olan tüm belgelerinde birer İslam köyü olduğu gösterilmektedir.

Doğu Marmara kıyılarında, XV.-XVI. yüzyıllardan sonra bazı köylerin kurulduğu gözlenmiştir. Bu köylerin de büyük ölçüde Rum yerleşimi olduğu belirlenmiştir. Örneğin Susıgırlık, Yeniköy, Yalıçiftlik, Tuzla gibi köyler Rumlar tarafından kurulmuşken, Türklerce bu kıyılarda Altıntaş, Esence ve Karamürsel gibi yeni yerleşim yerleri kurulmuştur. Hereke gibi bazı önemli beldeler ise tümüyle İslamlaşmıştır.

Orta Asya Türklerin geleneksel olarak suyla ve denizle ilgisi yok gibidir. Üç tarafı denizle çevrili Anadolu'ya geldiklerinde de kıyılara kadar iskân olmuş olsalar bile kıyılarda Türk köylerinin yok denecek kadar az kurulması geleneksel olarak denizden yararlanma yeteneklerinin az olması söylenebilir. Sadece Doğu Marmara kıyıları değil, Anadolu'nun üç tarafını çeviren kıyıların büyük bölümündeki kasaba ve köylerin genellikle Rum yerleşimi olduğu bilinmektedir. Kıbrıs dışında, çok yakın olsalar bile adalarda Türk iskân neredeyse hiç olmaması, Türklerin Orta Asya yaşam koşullarının etkisi olduğunu düşünmekteyiz.

Türklerin kıyılarda iskân olmamasının bir başka nedeni ise ilk fetih sırasında gayrimüslimlerin daha güvenli gördükleri kıyı köy ve kasabalara çekilmesiyle kıyılarda Türklerin iskân alanlarının azalması da olabilir. Gerçekten de kıyı bölgelerde yaşayan köy ve kasabaların en önemli geliri, deniz ve balıkçılık olmuştur. Orta Asya boz-

kırlarından gelen Türkmen boylarının balıkçılık konusundaki deneyimsizliği Türklerin kıyılara iskânında isteksizliğinin önemli bir nedeni olduğunu düşünmekteyiz. Daha ilk fetihlerden başlayarak, kıyılardaki köy ve kasabaların son derece stratejik bir önemi olmasına karşın, ne Kuruluş Dönemi'nde ne de sonraki dönemlerde kıyılarda bir Türk iskânı stratejisinin yürütülmediği gözlenmiştir. Bunun nedeni, her hakları verilmiş, önceki dönemlerden daha rahat bir yaşam süren kıyılardaki Rumların devlete olan bağlılığı konusunda bir endişenin duyulmamış olması gösterilebilir. Oysa milliyetçiliğin ortaya çıkışı sonrasında, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Doğu Marmara kıyılarındaki Rum yerleşimleri stratejik açıdan bir endişe doğurduğu anlaşılmıştır. Bu amaçla, Armutlu ile İzmit arasındaki Samanlı Dağları'nda, bölgedeki 20 kadar Rum ve Ermeni köyünü çevreleyen 40 kadar "93 Göçmeni" köyü kurulmuştur. I. Dünya Savaşı'nda ise bu kıyılardaki Rum köylerin yarattığı endişe daha da artmış, 1915 yılı Mart ayında bölgedeki Ermenilerin dışında, sahillerdeki Rum köyleri de boşaltılarak, köylüler iç kısımlara taşınmıştır.⁹¹

91 Bursa Belediye Arşivi belgelerinden anlaşıldığına göre boşaltılan Rum köylerinden bazıları şunlardır: Gemlik Armutlu, Arnavutköy ve Kurşunlu (KA, Beld, E/9, s.75, 956, 1093, 1116, 1820). Mudanya'ya bağlı İmralı Adası Rumlarıyla, Mudanya'nın Çamlıca ve Çeşnigir gibi Rum köyleri stratejik konumu nedeniyle boşaltıldı. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki bir belgede, sürülen Rumlar için "sahilden sürülenler" ifadesi kullanılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları:

- TKA. TT. 579, s.44.
Bursa Belediye Arşivi (KA, Beld, E/9, s.75, 956, 1093, 1116, 1820).
BOA, TT. 166
BOA, TT. 733.
BOA. TT. 438, s.791.
BOA. Ali Emiri 71, s.9b.
BOA, Mad. 1117.
BKS, B. 90, s. 125
BOA, MAD 22, s. 17.
TKA. TT. 579, v. 35a-36a.
TADB. TTD. 49, v. 204a-b.
BOA, C.DH.. Gömlek No: 5091, Dosya No: 102.
BOA. Saray Dairesi, 5685.
3 Numaralı Mühimme Defteri, (1558-1560) Ankara 1993.

Kaynaklar ve İncelemeler:

- AKDAĞ, Mustafa (1975). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, İstanbul.
Anna Komnena, *Alexiad, (Malazgirt'in Sonrası)* (Türkçesi Bilge Umar) İstanbul 1996.
BUCHWALD, H. (1969). "The Church of the Archangels in Sige near Mudania", *Byzantina Vindobonensia*, IV (Vienna-Cologne-Graz).
CORSTEN, Thomas (1985). *Die Inschriften von Kios I.K.* 29, Bonn.
CORSTEN, Thomas (1987). *Die Inschriften von Apameia (Bithynia) und Pylai, Teil I*, Bonn.
ÇELİK, Gülfettin (2014). "Kocaeli Yarımadasında Nüfus ve Yerleşim (15-19. Yüzyıllar)" Akçakoca ve Kocaeli Sempozyumu, İzmit, C.1, s. 447-464.
DENNIS, George T. (1971) "1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması" çev. M. Delilbaşı, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 29 (1-4), (1971-78), s. 153-166.
Derviş Ahmed Aşıkı. *Tavarih-i Al-i Osman* (Aşıkpaşazade Tarihi) Maarif Bakanlığı'nın Osmanlıca basımı, İstanbul 1332
EMECEN, Feridun. M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Sancağı*, Ankara.
EYİCE, Semavi (1959). "İstanbul'da Abbâsi Saraylarının Benzeri Olarak Yapılan Bir Bizans Sarayı: Bryas Sarayı", *TTK Belleten*, XXIII/89, s. 79-99.
FOSS, Clive (1984). "1984 Yılı Kocaeli ve Kütahya'da Ortaçağ Kaleleri Araştırması" *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s.137-141.
GEORGACAS, Demetrius J. (1971). *The Names for the Asia Minor Peninsula*, Heidelberg.
George Pachymeres, *De Michaele et Andronico Paleologus*, ed. Immanuel Bekker, CSHB, (Bonn: 1885).
Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, CFHB, Series Berolinensis, Vol. XXII, ed. Albert Failler, Fransızca çev. Vitalien Laurent, (Paris: Less Belles Lettres, 1984).
GIBBON, Edward (1994). *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, C. IV, İstanbul.

- HAMMER-Purgstall, J. Von (1983), *Osmanlı Devleti Tarihi* (trc. Mümin Çevik - Erol Kılıç), İstanbul, C.I, s.133, 114, 193.
- HARMANKAYA, Savaş (1983). “Pendik Kazısı 1981”, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (1983), s. 25-29.
- İNALCIK, Halil (2010). *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481*, İstanbul.
- JANIN, Raymond (1923). “La banlieue asiatique de Constantinople : Étude historique et topographique (Suite [1.])”, *Échos d'Orient*, tome 22, n°130, pp. 182-198.
- KAPLANOĞLU, Raif (2000). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, İstanbul.
- KAPLANOĞLU, Raif (2012). *1830-1844 Yıllarında İlk Nüfus Sayımlarına Göre Bursa'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, İstanbul.
- KAPLANOĞLU, Raif (2014). “Tahrir Defterlerine Göre Çelebi Sultan Mehmet Vakfı Köyleri” *Sultan Mehmed Çelebi ve Dönemi*, Bursa, s.234-275.
- KARAGÖZ, Ş. (1986). Pylai Çevresinde Phokritos'un Steli, *EA*, H.7.
- KARAL, Enver Ziya (1997). *Osmanlı İmparatorluğunun İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara.
- KARPAT, Kemal (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul.
- Kritovulos. *Kritovulos Tarihi*, çev. Ari Çokona, Heyemola Yayınları, İstanbul 2013.
- LEAKE, William Martin (2010). *Journal of a tour in Asia Minor: with comparative remarks on the ancient and modern geography of that country*, Cambridge University Press.
- LEFORT, Jacques (1997). “13. Yüzyılda Bithynia” *Osmanlı Beyliği*, ed. E. Zachariadou İstanbul, s. 106-128
- MANGO, Cyrill (1968). “The Monastery of St. Abercius at Kurşunlu (Elegmi) in Bithynia,” *Dumbarton Oaks Papers*, 22, p. 169-176.
- MANSEL, A. Müfit (1936) *Yalova ve Cıvırı*.
- Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 2 cilt (Yay. M.A.Köymen- F.R.Unat) Ankara 1995.
- MENTHON, R. Pierre Bernardin (1935). *L'Olympe de Bithynie- Ses Saint, Ses Couvents, Ses Sites, Cure latin de Brousse*, Paris.
- MİLİOPULOS, I. P. (1923). “Περί Παντειχίου” (Panteikhion'a (Pendik Dair)”, *Byzantinische Zeitschrift* 22, 451-458;
- OSTROGORSKY, George (1986). *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. F. Işıltan) Ankara, 156, 362.
- ÖZTÜRE, Avni (1969). *Nikomedia Tarihi*, İstanbul.
- RAMSAY, William M. (1961). *Historical Geography of Asia Minor*.
- Soyhan, H. Cihat (1978). “Pendik'te Bizans Devrine Ait Manastır Kazısı”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, s. 139-158.
- SÖLCH, Johannes. (1911). “Über die Lage von Kaisareia in Bithynien”, *Klio* 11, s.325-334.
- Strabon. *Coğrafya*, çev. A. Pekman, İstanbul 1987.
- ŞAHİN, Sencer (1978). *Bithnische Studien/Bithynia İncelemeleri*, Bonn.
- Texier, Charles, *Asie Mineur; (Bithynia bölümü, R. Kaplanoğlu)* İstanbul 1997.
- ULUGÜN, F.Yavuz (2008). *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1984). *Anadolu Beylikleri*, Ankara.
- WITTEK, Paul (1986). *Menteşe Beyliği*, (çev. O. Ş. Gökyay), Ankara.
- ZENGİN, Kaya (1987). *Yalova*, İstanbul

Cezayirli Gâzi Hasan Paşa'nın Çanakkale Civarındaki Eserleri

Zekiye UYSAL

Özet

Cezayirli Gazi Hasan Paşa Osmanlı döneminin ünlü devlet adamlarından biridir. Hasan Paşa 18. yüzyılın ikinci yarısında kaptan-ı deryalık ve sadrazamlık görevlerinde bulunmuş; özellikle denizcilik alanındaki başarıları ve kahramanlıklarıyla “gâzi” ünvanını almıştır. Cezayirli Gazi Hasan Paşa ülkenin birçok yerinde hayır eserleri inşa ettirerek onları vakıflarla desteklemiştir. Onun beş adet vakfiyesi bilinmektedir. Bu vakfiyelere göre Hasan Paşa; İstanbul'da çok sayıda çeşme, bir cami, mektep ve Kalyoncular kışlası, Vize, Limni, Sakız, İstanköy ve Rodos'ta dinî ve sosyal yapılar inşa ettirmiştir. Vakfiyelerde, yukarıda sayılan yerlerden başka Çanakkale çevresinde de hayır eserleri yaptırdığı ve bunlar için gelirler tahsis ettiği görülmektedir. Paşa'nın Çanakkale civarındaki eserlerinin başında Nara burnunda yaptırdığı cami, tekke, hamam ve çeşmeler gelmektedir. Bunlardan başka Çanakkale (Kal'a-i Sultaniye) şehri içinde iki çeşme, Kilitbahir'de bir çeşme, Ezine'ye bağlı Sultanhisarı nahiyesinde bir cami, Yerkesiği'nde çiftlik, konak, hamam gibi binalar yaptırmıştır. Vakfa gelir getirmek üzere Gelibolu'da bir ev, Kilitbahir, Nara gibi yerlerde dükkanlar, Yerkesiği ve Kalabaklı civarında değirmenler tahsis etmiştir.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Çanakkale civarındaki yapılarından geriye sadece Yerkesiği'ndeki harap konak ile Nara'da askeri alanda korunan iki çeşmenin kitabesi kalmıştır. Buna karşılık Nara'daki cami, tekke, hamam, Çanakkale şehrindeki ve Kilitbahir'deki çeşmeler ile Sultanhisarı nahiyesindeki cami ile Yerkesiği çiftliği ve hamam gibi yapılar ortadan kalkmıştır. Hasan Paşa'nın zaman zaman ikamet ettiği Yerkesiği'ndeki konak, kule tarzı mimarisıyla araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu tarz kule-ev yapıları özellikle Ege denizi çevresinde Ortaçağ'dan itibaren görülebilmektedir. Türk mimarisinde 15. yüzyıldan Manisa Sarayı'ndaki kule ev bu türün erken örneklerindedir. Geç Osmanlı mimarisinde ise özellikle Batı Anadolu'da böyle yapılarla karşılaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Cezayirli Gazi Hasan Paşa Konağı, Yerkesiği, Nara Burnu, cami, tekke, çeşme

* Doç.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, zuysal@comu.edu.tr

Works of Ghazi Hasan Pasha of Algiers in the Vicinity of Çanakkale

Abstract

Ghazi Hasan Pasha of Algiers was among the prominent state figures of the Ottoman Period. He served as the Admiral-in-Chief and Grand Vizier in the second half of the 18th century and was given the title of “Ghazi” (Warrior) due to his achievements and valour particularly at sea. Ghazi Hasan Pasha had charity works built across the country and financially supported them with charitable foundations. There are five foundation deeds of him known to the researchers. According to these documents, he had many fountains, a mosque, a school and a sailors’ barracks constructed in Istanbul and religious and social structures in Vize (Byzas), Limni (Lemnos), Sakız (Chios), İstanköy (Kos) and Rodos (Rhodes). The deeds also show that other than the aforementioned works, he had charitable works in the environs of Çanakkale and he had created income sources for these structures. Among these works are a mosque, a tekke (Islamic lodge), a hammam (Turkish bath) and fountains constructed by the Pasha on the Nara Point. He also had two fountains in Çanakkale (Kal’a-i Sultaniye), a fountain in Kilitbahir, a mosque in Sultanhisar-Ezine, and a farm, a mansion and a hammam in Yerkesiği. A house in Gelibolu (Gallipoli), shops in such locations as Kilitbahir and Nara and mills in Yerkesiği and Kalabaklı were allocated to financially support the foundation. Only a ruined mansion in Yerkesiği and the inscriptions of two fountains in a military zone in Nara have remained from the works of Ghazi Hasan Pasha in Çanakkale. However, the mosque, tekke and hammam in Nara, the fountains in Kilitbahir and Çanakkale, the mosque in Sultanhisar, and the farm and the hammam in Yerkesiği were ruined. The mansion in Yerkesiği where Hasan Pasha stayed from time to time has attracted much scholarly attention thanks to its tower-like architecture. The construction of such tower-houses on the Aegean coastline can be traced back to the Medieval Age. The tower-house in the Manisa Palace from the 15th century is one of the early examples of this kind. As for the Late Ottoman architecture, one can find such works especially in Western Anatolia.

Keywords: *Ghazi Hasan Pasha of Algiers Mansion, Yerkesiği, Nara Point, mosque, tekke, fountain*

Cezayirli lâkabıyla ünlenen Gazi Hasan Paşa, hayatı mâceralarla dolu bir denizcimizdir. 18. yüzyılın ikinci yarısında kaptan-ı deryâlık (M.1770-1789) ve sadrazamlık (M.1789-1790) da dâhil olmak üzere birçok görevde bulunmuş, gösterdiği kahramanlıklar nedeniyle “gâzi” ünvanına lâyık görülmüştür.¹ Onun kahramanlıkları, I.Abdülhamid devri âlimlerinden Çâkerî Yemenî'nin yazdığı *Gazâvât-ı Cezayirli Gâzi Hasan Paşa* adlı eserde anlatılmaktadır.² Gözü pek, dürüst bir kişilik olarak tarihe geçen Hasan Paşa³, geride birçok hayır eseri bırakmıştır. (öl.1790). Bu hayır eserlerine yönelik tarihî bilgiler öncelikli olarak vakfiyelerinde karşımıza çıkarlar. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Arşivi, Millî Kütüphane gibi kurumların arşivlerinde bulunan vakfiye defteri, vakfiye sûretleri, şer'î mahkeme kayıtları ve hurûfât defterleri gibi belgelere göre Gazi Hasan Paşa'nın hayratlarına dair beş adet vakfiye bulunmaktadır.⁴ Bunlardan ilki M. 18 Şubat 1777 tarihli olup İstanbul'da tersane-i Âmire içindeki çeşme ve onun su yollarıyla diğer vakıflarına yöneliktir. M.14 Mayıs 1778 tarihli ikinci vakfiye ile bundan kısa bir süre sonra M. 24 Mayıs 1778 tarihinde düzenlenen üçüncü vakfiye birbirini tamamlar niteliktedir. Bu vakfiyelerde, Ezine kazasındaki Yerkesiği'ndeki Hanım Değirmeni gelirlerinin Nara'daki zaviye ve buradaki fukara ile Mekke ve Medine fukaralarına tahsisi vurgulanmaktadır. Dördüncü vakfiye (M. 25 Nisan 1781) Arapça olarak Yafa'daki cami ve çeşme için düzenlenmiştir. Son vakfiye ise M.18 Mayıs 1784 tarihli olup, önceki vakıflarındaki bazı şartları yeniden düzenlemekten başka muhtelif yerlerde yaptırdığı diğer hayır eserlerini kapsamaktadır.⁵

Bu vakfiyelerde İstanbul'da çok sayıda çeşme, bir cami, mektep ve Kalyoncular kışlası, Vize, Limni, Sakız, Şumnu, İstanköy ve Rodos'taki yapılar dikkati çekerler.⁶ Gazi Hasan Paşa bu yerlerdeki hayır eserlerinden başka, vakfiye belgelerine göre; Çanakkale'de Nara Burnu'nda, Kilitbahir'de, Kal'a-i Sultaniye'de (Çanakkale), Sultanhisarı ve

- 1 Şenay Özdemir, “Osmanlı Donanmasının Bir Seyir Defteri ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, Sayı:37, Ankara 2005, s.118.
- 2 Mahir Aydın, “Cezayirli Gazi Hasan Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, Ankara 1993, s.503. Ayrıca bkz.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII/1, 1942, s.17-40. Gazavatname üzerine bir doktora tezi yapıldığını da biliyoruz. Tevfik Temelkuran, *Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa (Tahlil ve Tenkidli Metin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- 3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Hasan Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.5/1, Eskişehir 1997(2), s.319-323.
- 4 Emin Yakıtal, “Derya Kaptanı Gâzi Hasan Paşa'nın Vakfiyeleri”, *IX : Türk Tarih Kongresi (Ankara 21-25 Eylül 1981), Kongreye Sunulan Tebliğler*, C.III, Ankara 1989, s.1261 ; Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, T.C. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, İstanbul 2009, s.508.
- 5 Emin Yakıtal, “Derya Kaptanı...”, s.1268-1272. Ali Rıza İşipek, bu vakfiyeleri onaylanma sıralarına göre ; Milâdî Ekim 1777, Nisan 1778, Kasım 1778, Şubat 1779 ve Ocak 1780 tarihli olarak göstermektedir. Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi...*, s.508. Her iki yazarın vakfiyeler için verdikleri tarihlerin birbirini tutmadığı görülmektedir. Özellikle bunlardan son vakfiyenin tarihi her iki kaynaktan açık bir zaman farkıyla yer alır.
- 6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Hasan Paşa”, s.322 ; Mahir Aydın, “Cezayirli Gazi Hasan Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, Ankara 1993, s.503. İstanbul'daki bazı çeşmeleri için bkz. ; Kazım Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, (Haz. :C.Kolay), İstanbul Büyükşehir Belediyesi İSKİ Yayını, İstanbul 2000, s.272-277.

Yerkesiği'nde dinî ve sosyal amaçlı binalar yaptırmıştır.⁷ Bunlardan başka kendi ikametgâhı olarak Pınarbaşı köyü yakınındaki Yerkesiği'nde bir çiftlik ve konak inşa ettiren Hasan Paşa'nın, vakıf akarı olarak kullanılan Kilitbahir'de kahvehane ve berber dükkanı, Gelibolu'da donanımlı bir ev, Kalabaklı'da ve Yerkesiği civarında değirmenlerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki satırlarda görüleceği üzere bunların çoğu yok olmuştur. Paşanın bu yöredeki vakıf eserlerine dair şer'îye secileri ve hurufat defterlerinde de kayıtlarına rastlanılmaktadır. Bunların bazıları aşağıda yeri geldikçe vurgulanmışlardır.

Gazi Hasan Paşa'nın İstanbul ve bazı Ege adalarında yer alan eserleri hakkında muhtelif yayınlarda bilgilerle karşılaşılır. Buna karşılık, Çanakkale civarındaki eserlerinden sadece Yerkesiği mevkisindeki konak kalıntısının araştırmacıların dikkatini çektiği ve bununla ilgili olarak birkaç araştırma ve yayının yapıldığı görülmektedir. Çanakkale civarındaki diğer eserlerinin ise yeterince incelenmedikleri saptanabilmektedir. Bu yayınlar arasında Deniz Kurmay Kıdemli Albay Ali Rıza İşipek'in yukarıda atıf yaptığımız kitabı doğrudan doğruya Cezayirli Gazi Paşa'ya yönelik gibi görünse de; içinde Hasan Paşa devri bağlamında Osmanlı denizcilik tarihi, dönemin savaşlarına dair de değerli bilgilerle karşılaşılır. Bu kitabın bizim açımızdan önemli yanı vakfiyeler ve paşanın vakıf eserlerine de değinilmiş olmasıdır.⁸ Hasan Paşa'nın vakıflarına dair vakfiyeler daha önceden Emin Yakıtıl tarafından bir bildiri olarak sunulmuşlarsa da; İşipek'in kitabındaki vakfiye bilgilerinin daha ayrıntılı oldukları dikkati çekmektedir.⁹

Şimdiki idari yapıya göre Ezine ilçesine bağlı Üvecik köyü yakınında, Yerkesiği denilen yerde bulunan Hasan Paşa Konağı hakkında Batılı seyyahların verdiği sınırlı bilgilerin yanında, günümüz bilim adamlarının yaptığı birkaç araştırma ve yayın bulunmaktadır. Yapı hakkında ilk bilgilere 1776 yılında bölgeyi gezen Le Comte de Choiseul-Gouffier'nin seyahatnamesinde rastlanmaktadır. Bu eserde, J.B. Hilair tarafından çizilmiş bir de gravür bulunmaktadır ki; binanın eski haline ilişkin en önemli görsel belge olması bakımından değerlidir.¹⁰ Bunun arkasından 1785'te Lechevalier¹¹, 1816 yılında W. Turner ve Dr. Hunt, 1825'te Prokesh V. Osten, 1850'de T. Spratt ve Michaud gibi Batılı seyyahlar yapıyı görmüşlerdir.¹² Bunların gözlemlerine göre 19. yüzyıl ilk yarısından itibaren bakımsız hâle gelen ve giderek harabeye dönüştüğü anlaşılan konak ve çiftlik ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında yeniden araştırmacıların dikkatini çekebilmiştir. Yirminci yüzyılda Hasan Paşa Konağını ilk defa vur-

7 Bkz. ; Emin Yakıtıl, "Derya Kaptanı...", s.1261-1275.

8 Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi...*

9 Emin Yakıtıl, "Derya Kaptanı...", s.1261-1275.

10 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, T.II, première partie, Paris 1809, pl.XXXII. Choiseul-Gouffier'nin seyahatnamesinin ilk cildi 1782 yılında ; ikinci cildin birinci kısmı 1809, ikinci kısmı ise 1822 yılında Paris'te yayımlanmıştır. Ayrıca ikinci cilt her iki kısımla birlikte 1825 yılında bir kez daha basılmıştır.

11 J.B. Lechevalier, *Voyage dans la Troade ou Tableau de la Plaine de Troye*, Paris 1785, p.159.

12 Bkz.; Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı:118, 1993, s.216-217.

gulayıp tasvir eden kişi J.M. Cook olmuştur.¹³ Bundan sonra, bölgede Truva kazılarını yürütmüş ve araştırmalar yapmış olan Manfred Korfmann bir makalesinde binayı rö-löveleriyle birlikte tanıtmıştır.¹⁴

Türkiye'deki kule evler üzerine gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları ve bunlara dayanan bir dizi araştırmayla¹⁵ dikkati çeken Ayda Arel'in Cezayirli Hasan Paşa Konağı hakkındaki iki makalesi¹⁶ ise; yapıyı doğrudan ele alan ve değerlendiren çalışmalar olmaları nedeniyle önem taşırlar.

Nara Burnu'ndaki yapılara ilişkin dönemine ait yegane görsel veri de Choiseul-Gouffier'nin seyahatnamesindeki gravürdür.¹⁷ Nara Burnu'ndaki eserlerden yalnızca çeşmeler ve kitabeleri bazı araştırma ve yayınlarda yer almışlardır. Bunlar arasında Ayşe Çaylak Türker'in yüksek lisans tezi öne çıkar.¹⁸ Bu yapılara asker kökenli iki araştırmacı olan S. Murad Hatip ve Ali Rıza İşipek'in kitaplarında da değinilmiştir. Fakat söz konusu yayınlarda kitabelerin eksik veya hatalı biçimde sunuldukları dikkatimizi çekmektedir.¹⁹ Bundan başka yöredeki yapılardan şimdi ayakta olmayanlara ait eski gravürlerden gereği gibi yararlanılmadığı da göze çarpmaktadır.

Biz bu makalemizde, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Çanakkale civarında yaptırdığı ve çoğu günümüze gelememiş eserlerini ilk kez topluca ele almayı amaçladık.

13 Bkz.; J.M. Cook, *The Troad, An Archeological Study*, Oxford 1973. p.147-149.

14 Manfred Korfmann, "Troy: Topography and Navigation", in *Troy and The Trojan War*, a Symposium held at Bryn Mawr College, October 1984 (ed. M.Mellink), Bryn Mawr 1986, pp.1-16.

15 Bkz.; Ayda Arel, "Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi Hakkında Bir Ön Araştırma", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (26-30 Mayıs 1986, Ankara)*, Ankara 1987, s.39-77; Ayda Arel, "Bodrum Yarımadasının Ortakent (Eski Müsgebi) Köyünde Bulunan Mustafa Paşa Kulesi Hakkında", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Mayıs 1988, Ankara)*, Ankara 1989, s.35-47; Ayda Arel, "Une Ferme Dominiale dans le Village d'Arpaz a Aydın", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler (21-25 Ağustos 1989, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul)*, Ankara 1990, s.787-797; Ayda Arel, "Arpaz'da Beyler Konağı", *Tarih ve Toplum*, Sayı:69, 1989, s.174-181; Ayda Arel, "Foça Bağ Evleri ve Kule Ev Geleneği", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (18-23 Mayıs 1989, Antalya)*, Ankara 1990, s.43-71; Ayda Arel, "Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi: 1989 Dönemi Yüzey Araştırmaları", *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Haziran 1990, Ankara)*, Ankara 1991, s.1-23; Ayda Arel, "Lüleburgaz'da Zindan Baba Türbesi Olarak Bilinen Yapı", *TAC Yılığ*, C.1, İstanbul 1991, s.7-24; Ayda Arel, "Gothic Towers and Barok Mihrabs", *Muqarnas*, X, Leiden 1993, pp.212-218; Ayda Arel, "Cihannüma Kasrı ve Erken Osmanlı Saraylarında Kule Yapıları Hakkında", *Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul 1996, s.99-116.

16 Ayda Arel, "About The Hasan Paşa Tower at Yerkesiği on The Plain of Troia", *Studia Troica*, 3, 1993, pp.173-188; Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı:118, 1993, s.216-221.

17 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, T.II, deuxième partie, Paris 1822, pl.59.

18 Bkz.; Ayşe Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.1997, s.62-65. Türker ayrı bir çalışmada Çanakkale çeşmelerini topluca değerlendirmiştir. Ayşe Çaylak Türker, "Osmanlı Çeşme Mimarisinde Çanakkale Çeşmelerinin Yeri ve Önemi", *Ortaçağ'da Anadolu, (Prof.Dr.Aynur Durukan'a Armağan)*, Ankara 2002, s.167-184.

19 Bkz.; S. Murad Hatip, *Çanakkale Boğaz Komutanlığındaki Tarihi Eserler*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2005, s.25-30; Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi... s.499*.

Bunu yaparken tarihî, arkeolojik ve görsel verilerden olabildiğince yararlanmaya çalıştık. Bu bağlamda Hasan Paşa Konağı'nın yayınlanmış rölövelerini kontrol ederek kullandık. Buna karşılık, mimari bakımdan özgünlüğü kalmamış durumdaki Nara çeşmelerinin planlarına yer vermeye gerek duymadık. Makalede, her bir yapı için mümkün olabilen tartışma ve değerlendirme hususları, yapıların tarih ve mimari tasvirlerinin hemen ardından verilmiştir. Bundan dolayı metnin sonunda ayrı bir tartışma alt başlığı açılmamıştır. Bununla birlikte sonuç paragrafında eserlerin tarihi ve üslûbuna dair toparlayıcı görüşlerimiz paylaşılmıştır.

1. Yerkesiği Çevresindeki Yapılar

Vakfiye kayıtlarıyla Batılı seyyahların verdiği bilgi ve gravürlere göre; Yerkesiği'nde, Cezayirli Hasan Paşa'nın çiftliği vardı. Burası Üvecik'ten bugünkü Yeniköy'e giden yolun sağında bir yamaca konumlanmaktaydı. Hasan Paşa, konum itibarıyla Truva yakınında, Pınarbaşı köyü – Üvecik – Yeniköy üçgeni içinde kalan Yerkesiği'nde, bir köşesinde konağıyla çiftlik ve müstemilâtını yaptırarak zaman zaman burada ikamet etmiştir. 1776 yılı yazında bölgeyi gezen Choiseul-Gouffier'ye göre; Kara Menderes'in suyundan yararlanmak için Alexandria Troas ile Sigeum burnu arasındaki kanalı bir Türk komutan yaptırmıştı. Bu kanalın yukarısında ünlü Hasan Paşa tarafından yaptırılmış bir değirmen ve çeşmeler bulunuyordu.²⁰ Choiseul-Gouffier'nin bahsettiği değirmen, Hasan Paşa vakfiyle ilgili arşiv belgelerinde sık sık karşımıza çıkan dört gözlü “Hanım Değirmeni” olmalıdır.²¹ Çiftliğin diğer birimleri yok olmuştur. Fakat kule biçimli konak harap durumda günümüze ulaşmıştır. (Res.1) Resmî kayıtlarda burada tanımlanmış bir köy görünmemektedir. Bununla birlikte, H.20 Safer 1193 / M.9 Mart 1779 tarihli mahkeme kaydında Yerkesiği'nin İne (Ezine) kazasına tâbi bir mahâl olduğu kayıtlıdır. Choiseul-Gouffier de burasını hep “Yerkesiği Köyü” olarak târif etmiştir. Onun kitabındaki Hilair'in gravüründe sadece çiftlik değil, bunun önünde cami ve başka evlerin de yer alması, burasının küçük bir köy yerleşmesi olduğunu düşündürmektedir. (Res.2) Bu nedenle çiftliğin çevresinde bir yerleşimin bulunduğu ve sonradan terk edildiği düşünülebilir.

1.1.Konak, Müstemilâtı ve Çiftlik

Bu yöreyi 1776 yılında gezen Choiseul-Gouffier'ye göre; buradaki su kanalı bir Türk kumandan tarafından oyulmuştur ve “*Bu kanalın yukarısında ünlü Hasan Paşa tarafından yaptırılmış bir değirmen ve çeşmeler bulunur. Sonra Yerkesiği köyünün girişinde yukarıya inşa edilmiş bir çiftlik veya kır evine varılır. Bu, kaptan paşanın arazilerinden birisidir.*”²² Choiseul-Gouffier, burasını “*çiftlik veya kır evi*” olarak tanımlayarak, kitabına koyduğu gravürde gösterildiği gibi yapı ve çevresini tanımlar.²³

20 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, T.II, première partie, p.336.

21 H.20 Safer 1193 (M.9 Mart 1779) Tarihli Şer'i Sicili Kaydı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, varak 404.

22 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, T.II, nouvelle edition, Paris. 1825, p.353.

23 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque...*, T.II, nouvelle edition, p.353-354.

Yerkesiği'ndeki çiftliğin özgün durumunu yansıtan tek görsel veri durumunda olup Jean Baptiste Hilaire tarafından yapılan bu gravürüne göre; avlu duvarıyla kuşatılmış çiftliğin bir köşesinde kule biçiminde bir yapı (konak) yükselmektedir. Avlunun konağa bitişen güneydoğu duvarı üzerinde iki kapı yer alır. Bunun önünde ise pek yüksek olmayan bir duvarla kuşatılmış bir Türk mezarı görülür.²⁴ Choiseul-Gouffier'ye göre çiftlik ve müştemilatı oluşturan yapılar Aleksandria Troas'tan getirilen taşlarla yapılmışlardır.²⁵ Avlunun içinde çatılı ve tek katlı başka bir ev; geri planda cami ve köy evleri izlenmektedir. (Res.2) Bugün, kulenin harabesinden başka geriye fazla bir şey kalmamıştır. Arazide, çiftliğin alanını sınırlayan avlu duvarının temel izleri ile konağın hemen güneyinde tonozlu küçük bir yapının harabesi, avlunun güney tarafında sütunlar ve hamamın bazı kalıntıları hâla izlenebilmektedir. (Res.3,4,5) Çiftliğin doğu tarafında niteliği anlaşılabilen bir yapının temelleri de görülebilmektedir. Zaman zaman dinlenmek için buraya çekilen Hasan Paşa'nın yaptırdığı kanaldan dolayı "Yerkesiği" adını almış olduğu sanılan yerdeki diğer binalar da yıkılıp gitmiştir.

Son yıllarda yerinde yaptığımız inceleme sırasında, terk edilmiş durumdaki alanda konak harabesinin güneydoğusunda bir yapının temel kalıntısı, konağın hemen önünde tonozlu, küçük bir kalıntı ve güney tarafta, yapıdan biraz uzakta hamama ait olması gereken bir kalıntı ile çevresinde sütun parçaları görülebiliyordu.²⁶ Hilaire'in gravüründe hamam görülmez.

Dıştan bakıldığında bir kuleden çok kasr görüntüsünde olan yapının sadece dört duvarı mevcuttur. (Res.6) İç duvarları, katları ayıran tavanlar ve örtü tamamen yıkılmıştır. Yaklaşık olarak 10x10 m.lik bir alan üzerinde 11m.ye yakın yükseklikteki bina, kare plan üzerine kübik gövdelidir. (Şek.1) Mevcut izlere göre; bodrum, zemin kat, birinci kat ve teras olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Bodrum katı kısmen toprak seviyesinin üstündedir. Bu nedenle zemin kat biraz yüksekte kalmıştır. Kübik gövdenin üst köşelerinde, sekizgen gövde üzerine kubbeyi andıran piramidal külahlı gözetleme kuleleri dikkati çekmektedir. Barok profilli konsollarla dışa taşan gözetleme kulelerinden kuzey batı köşedeki defineciler tarafından yıkılmıştır. Yapı, genel strüktürü, mekanları ve çok sayıda pencereleri ile sembolik anlamlı bir kuleden çok ikamet fonksiyonu daha ağır basan bir görünüş ortaya koymaktadır.

Hasan Paşa konağında cephe düzeni bakımından simetriden söz etmek zordur. Kule tarzı bir binanın iç mekan tasarımındaki zorunluluklar, dış cephelerde farklı pencere sayıları biçiminde yansımaları bulmuştur. Cephelerdeki pencereler, katlara uygun olarak aynı seviyelerde ve biçimlerde yapılmış olmakla birlikte, her dört cephede de pencere sayıları ve bunların cephe yüzeyine dağılımları farklılık göstermektedir.

24 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque...*, T.II, première partie, p.336.

25 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque...*, T.II, première partie, p.336; T.II, nouvelle édition, p.354.

26 Yapının son yıllardaki durumunu görenlerden birisi de Deniz Kurmay Kıdemli Albay S.Murad Hatip'tir. Onun verdiği bilgilerin bir kısmı daha önceki yazarların yayınlarına dayanmaktadır. Bkz.; S. Murad Hatip, *Çanakkale Boğaz Komutanlığındaki ...*, s.125-128.

Yapının batı cephesinde, doğu ve kuzey cepheye nazaran daha sağır bir düzenleme anlayışı vardır. (Res.7) Bodrum kat seviyesinde üç sıra halinde düzensiz mazgal delikleri görülmektedir. Zemin katta kuzeybatı köşeye yakın oldukça dar bir mazgal pencere ve onun yanında basık-yuvarlak boşaltma kemerli, düşey dikdörtgen çerçevesi bir pencere yer alır. Bununla aynı hizada üstte bulunan pencere ile, onunla aynı seviyede, cephenin güney tarafında görülen pencere birinci katla ilgili olup; biçim açısından zemin kat penceresine benzerler. Birinci katın sol köşesi yakınında da alttakiyle aynı hiza ve biçimde bir mazgal pencere vardır. Cephenin üst tarafında, yani teras seviyesinde, tam ortada bulunan mazgal pencere, dışa doğru genişlemektedir. Bunun iki yanında, biraz aşağı seviyedeki birer küçük açıklık, çörten işlevine hizmet etmektedir. Cephe, kuzeybatı köşedeki yıkık durumda iki gözetleme kulesi ve kale mazgallarına benzeyen dendanlarla sona ermektedir. Mevcut kalıntılar, dendanların üzerinin profilli taş korniş ile kapatılmış olduğunu göstermektedir.

Kuzey cephede de, bodrum, zemin kat, birinci kat ve teras kat seviyesindeki açıklıkların biçimleri batı cephedekilerle benzerdir. (Res.8) Cephenin orta kısmının alt tarafındaki üç küçük açıklık bodruma aittir. Bunun yukarı tarafında iki kat halinde simetrik dizilmiş üçlü pencere sırası zemin ve birinci katlara açılırlar. Bu pencere gruplarının batı tarafında kalan duvar yüzeyleri masiftir. Buna karşılık doğu tarafta, köşeye yakın biçimde, diğerleriyle aynı hizada birer pencere daha bulunmaktadır. Böylece her iki kat için dörder pencere açıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan bazılarında, pencere lentosu ile basık-yuvarlak boşaltma kemeri arasındaki dolgu dökülmüştür. Zemin kat pencerelerinden, kuzeydoğu köşe yakınındakinde ise, taş lento kırılmıştır. Teras kat seviyesindeki büyük mazgal pencere, biçim açısından diğer cephedekilerle aynıdır. Fakat tam cephe ortasında değildir. Cephenin üst kenarı boyunca uzanan dendanların bir bölümü yıkılmıştır.

Doğu cephenin alt kısmında, ortadaki iki mazgal pencereden birisi daha geniştir. (Res.9) Bunların biraz altında birbirlerine eşit aralıklarla açılmış, küçük kare açıklıklar da mazgal pencere işlevi görürler. Bu cephede, zemin ve birinci katlardaki üçer pencere, simetrik olarak sıralanmışlardır. Teras seviyesinin ortasındaki büyük mazgal pencere öteki cephedekilere benzer. Cephenin üst kenarını teşkil eden dendanlar sağlam kalmıştır. Profilli saçak kornişinin ise çok az bir parçası yerinde durmaktadır. Doğu cephede, birinci kat pencerelerinden ortadakinin sol alt tarafında görülen mermer friz devşirmedir.

Girişin yer aldığı güney cephe, diğer cephelere göre daha masiftir. (Res.10) Bugün cephenin güneybatı köşesine yakın olarak bodrum seviyesinde görülen düzensiz açıklık orijinal olmayıp sonradan açılmıştır. Burası, koruma amacıyla yakın tarihlerde kapatılmıştır. Bodrum katla ilgili iki küçük mazgal deliğinden birisi kapının altına rastlamaktadır. Bodrumun, yer seviyesinden yüksek tutulması yüzünden biraz yukarıda bulunan kapı, düşey dikdörtgen niş içine yerleştirilmiş yuvarlak kemerli bir biçimleniş ortaya koyar. A. Arel, kapının önünde asma köprü düzeninde bir geçit olması gerektiğini düşünmektedir²⁷. Kapı önünde merdiven sahanlığı ve merdiven kalıntısına dair hiçbir iz bulunmamaktadır. Eğer Arel'in görüşü dikkate alınırsa, kapının hemen

27 Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", s.218.

üstünde yer alan iki küçük mazgal, asma köprüyü indirip kaldıran bir sistemle ilgili olabilir. Kapının batı tarafındaki pencere, diğer cephelerdekilerle aynı formda olup, zemin kata aittir. Bu cephede köşelere yakın olarak yerleştirilmiş birer küçük mazgal pencere birinci kat seviyesindedir. Teras seviyesinde, kapının tam üstüne rastlayan konumuyla dikkati çeken konsollu çıkma, savunma amaçlıdır. (Res.11) Orta Çağ kalerindeki maşikulilere benzeyen çıkmadan dolayı, terasın büyük mazgal penceresi doğu tarafa kaydırılmıştır. Bu cephe de dendanlarla sona ermektedir.

Yapının dört cephesinde, zemin kat ile birinci kat arasında, köşelere yakın biçimde görülen düşey demir köşebentler statik amaçlarla düşünülmüş olmalıdır. Yukarıda da açıklandığı gibi, binanın dört köşesinin üstündeki kuleler gözetleme işleviyle ilgili olup; üzerlerinde dar, düşey mazgal pencereler bulunmaktadır. (Res.12) Dört cephe boyunca, teras hizasında yan yana dizilen, aşağıya doğru eğimli seramik künklerin işlevi tam olarak anlaşılmamaktadır. Ayda Arel, bunların yağmur suyunun tahliyesi için yapıldıklarını ileri sürmüştür²⁸. Fakat batı cephenin üst tarafında, düşey dikdörtgen açıklık içine yerleştirilmiş iki adet mermer oluklu çörtlen bu işlevi görmektedir. Bu yüzden seramik künklerin çörtlen olarak yapıldıklarını sanmıyoruz. Hem sayıca çok fazladırlar; hem de iç tarafta, teras zemininde bunların uzantısı görülmemektedir.

Yapının içine girildiğinde sadece katları birbirinden ayıran döşeme izleri görülür. Ahşap kirişli döşemelerin tümü ortadan kalkmıştır. Bodrum katın içi yapıya ait göçüklerle kısmen dolmuştur. İçeride incir ağaçları bitmiştir. Buna rağmen bodrumun kuzey batı tarafında foseptiğe ait izler belli olmaktadır. Kargir tonozlu olduğu anlaşılan foseptiğin²⁹ dışında, bodrumda başka mekanların varlığı hakkında bir şeyler söylemek mümkün görünmemektedir.

Giriş katı ve birinci katı dört taraftan aydınlatan pencereler içten yuvarlak kemer biçimine sahiptirler. Ayrıca her iki katta nişler göze çarpar.

Zemin kat olarak tanımladığımız giriş katının ve birinci katın doğu ve kuzey iç cephe düzenleri aynıdır. (Res.13) Her iki katta da doğu tarafta iki pencere arasında birer niş vardır. Dikdörtgen nişlerin yuvarlak boşaltma kemerli, ahşap lentolu oldukları anlaşılmaktadır. Bunlarda zemin kattakinin lentosu yok olmuştur. Bu yüzden, sağ taraftaki pencereler diğerlerinden uzaktır. İzlere bakılırsa, bunlar ayrı mekanları aydınlatıyorlardı.

Kuzey kanattaki pencere ve niş öğeleri de her iki katta aynı düzende sıralanmışlardır. Bu cephede, kuzeydoğu köşeye yakın bir pencereden sonra ocak nişi, sonra batıya doğru üçer pencere yan yana dizilmektedir. (Res. 14) Fakat kuzey batı köşeye yakın kısmın düzenlemesi katlara göre farklılık göstermektedir. (Res.15) Zemin kat seviyesinde, yukarıdan gelen bir düşey kanalın kalıntısı izlenirken; birinci katta yuvarlak kemerli, geniş ve yüksek bir niş ve içinde mazgal tarzı küçük pencere dikkati çekmektedir.

28 Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", s.218'de "Terasın döşeme kirişlerinin üzerinde pişmiş topraktan lüle çörtlenler sıralanır." İfadesini kullanmıştır.

29 Ayda Arel bu kuruluşun sarnıç olduğunu düşünmektedir. Bkz.;Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", s.218.

Batı duvarının zemin kat seviyesinde, kuzey batı köşe dibinde kareye yakın boyutlu, küçük mazgal pencere, bunun solunda yuvarlak kemerli büyük pencere açıklığı vardır. Bu düzen üst katta da tekrarlanmıştır. Büyük pencerelerin sol tarafında görülen ve kısmen açığa çıkmış olan düşey kanal, teras kattan iniyor olmalıdır. Batı duvarının güney kanadı zemin katta sağır bırakılırken, birinci katta yuvarlak kemerli pencere yer almaktadır. (Res.16)

Güney duvarının iç yüzünde giriş seviyesi ve birinci kat farklı tasarlanmıştır. (Res.17) Zemin seviyesinde ortada giriş kapısı, bunun sağında, yani batı kanatta içten yuvarlak kemerli pencere açıklığı bulunur. Girişin içten sol (batı) tarafındaki duvar yüzeyi tamamen masiftir. Bu kısımda, kapı dibinden yukarı doğru çapraz biçimde yükselen bir iz merdivene ait olmalıdır. Birinci katta, hemen kapının üstünde, basık yuvarlak boşaltma kemerli, düşey dikdörtgen çerçeveli büyük bir niş, Bunun batı tarafında, köşeye yakın olarak yuvarlak kemerli daha küçük bir niş vardır.

Teras seviyesinde, köşelerdeki gözetleme kulelerinin düşey dikdörtgen çerçeveli kapılarının bulunduğu görülmektedir.

Yapıda inşa malzemesi olarak kaba yonu taş, yer yer mermer, tuğla ve ahşap kullanılmıştır. Yığılma duvar tekniğinin uygulandığı ana duvarlarında kullanılan taş ve mermerlerin civardaki antik kalıntılardan devşirildiği düşünülmektedir.³⁰ Tuğla, pencere ve nişlerin kemerlerinde kullanılmıştır. Katların bugün mevcut olmayan döşeme ve tavanlarında ahşap kullanıldığı, kiriş yuvalarından ve hatılardan anlaşılmaktadır. Ahşap kirişlerin bazı kısımlarda hatıl malzemesi olarak da değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Nişlerde ve çörtlen mazgallarında ise lento amacıyla ahşap kullanıldığı görülmektedir. Duvarların dıştan ve içten sıvandığı belirlenmiştir. A.Arel, batı cephe-deki sıva üzerinde boya ile çizilmiş, dekoratif amaçlı derzler görmüştür. Bunların bir parçası cephenin alt bölümünde hala görülebilmektedir.

Hasan Paşa Konağının süslemelerine dair anlamlı izlere rastlanamamıştır. Duvarlarda yer yer görülen gemi tasvirli graffitilerin³¹ sonradan çizilmiş olmaları gerekir. Çünkü bu tür çizgisel desenler; kullanılmakta olan bir binadan ziyade metruk hâle düşmüş yapı duvarlarında, ya da halka açık olmakla birlikte denetim ve korumadan uzak bina duvarlarında daha çok görülürler. (Res.18; Şek.2) Bu tarz graffitilerle Türkiye'nin tüm sahil kesimlerindeki kale, burç, konak gibi yapıların duvarlarında karşılaşılabilmektedir. Gemi tasvirli graffitiler açısından Alanya kalesinin de zengin bir repertuar sunduğu ortaya konulmuştur.³² Konağın iç duvar yüzeylerinin, zamanında sıva üzerine kalem işleri ve resimlerle süslü oldukları varsayılabilir.

30 Gouffier, çiftlikteki binaların Alexandria Troas'tan getirilmiş taşlarla yapıldıklarını söyler. Gouffier, *Voyage Pittoresque...*, T.II, première partie p.336.

31 Bkz.; Manfred Korfmann, "Troy: Topography and Navigation", fig.12-13; Semiha Altier, "Denizlerden Duvarlara: Ayvacık'taki Osmanlı Dönemi Yapılarına Betimlenen Denizcilikle İlgili Graffitiler", *Ayvacic Değerleri Sempozyumu* (29-30 Ağustos 2008, Ayvacık), Çanakkale 2008, s.159-160.

32 Bkz.; Kenan Bilici, *Kalenin Gemileri: Alanya Kalesindeki Gemi Graffitileri*, Ege yayınları, İstanbul 2008, s.19-29.

Giriş katı ve birinci kattaki pencere, ocak ve nişlerin düzenleri, merdiven izi ve mekanları ayıran iç duvar izleri, katların planları hakkında fikir yürütmemizi mümkün kılmaktadır.

Bu izlere bakarak katların özgün durumlarını tanımlamaya çalışır isek; Zemin katta, girişin hemen gerisinde doğu – batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir sofa düşünebiliriz. Hemen kapı hizasından başlayarak doğuya doğru yükselen merdiveni de barındıran mekanın batı tarafında, küçük dikdörtgen bir oda olmalıdır. Bu odanın kuzey duvarı, diğer odaların duvarlarına göre daha kalın olup; izlere bakılırsa taştan yapılmıştır. Bodrum kata inen bir merdiven varsa; bu kuruluşun, yukarı çıkan merdivenin altındaki boşluğa yerleştirilmesi mantıklı olacaktır. Giriş sofasının kuzey tarafında büyükçe bir oda bulunmalıydı. Bu oda, kuzey taraftan dört, doğu taraftan iki pencere ile aydınlanıyordu. Doğü tarafta, iki pencerenin arasında, onlarla aynı büyüklükte bir niş vardı. Odanın kuzey tarafında ise; kuzey doğu köşeye yakın olan pencere ile üçlü bir grup oluşturan diğer pencereler arasında ocak bulunuyordu. Mevcut izler, ocağın davlumbazlı olduğunu kanıtlamaktadır. Bu büyük odanın batısına bitişik olarak dikdörtgen boyutlu bir başka oda ve kuzey batı köşede, mazgal pencereden ışık alan tuvalet bulunmalıydı. Bu köşede, ancak tuvalete hizmet edebilecek küçük bir odanın bulunduğu duvar izlerinden anlaşılmaktadır. Buraya açılan küçük mazgal pencere ve ıslak hacimlere uygun düşen kanal kalıntısı bu hipotezimizi desteklemektedir.

Mevcut izlere göre birinci katın mekan dağılımı da zemin katta olduğu gibiydi. Doğü ve kuzey taraflardaki pencerelerden yeterince ışık alan, ocaklı ve nişli büyük odanın güneyinde merdivenli sofa; bunun batısında küçük bir oda, büyük odanın batısında dikdörtgen oda ve kuzeybatı köşede ise muhtemelen bir hamamlık (gusülhane) bulunuyordu. Batı duvarındaki küçük mazgal pencereden ışık alan bu köşenin nişli oluşu ve aşağıya yönelen kanalının bulunuşu, söz konusu mekanın ıslak hacimlerden birisi olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, bodrum kattaki foseptiğın aynı köşede bulunuşu bu görüşümüzü destekler. Terasa çıkan merdiven de, diğerleri gibi sofa mekanı içinde olmalıdır.

Her iki kattaki odaları birbirinden ayıran duvarların çok ince oldukları izlerden anlaşılmaktadır. Bu duvarlar muhtemelen ahşap karkas teknikte yapılmışlar ve bağdâdî tarzda ahşap çitalarla kaplanmışlardı. Mekanları birbirlerine bağlayan kapıların konum ve biçimlerini bilemiyoruz.

Hasan Paşa Konağının inşa tarihini kesin olarak verecek bir belge bulunmamaktadır. Bununla birlikte, yapıyı ve müstemilatını “*çiftlik veya kır evi*” tanımıyla, kaptan paşanın arzazilerinden birisi olarak gösteren Le Comte de Choiseul-Gouffier'nin gezi tarihi dikkate alındığında binanın 1776 yılından önceye ait olduğu anlaşılır. Gouffier, çiftlik yakınındaki değirmen ve çeşmeleri de “*ünlü Hasan Paşa*”nın yaptırdığını söyleyerek yapının bânisine vurgu yapar.³³ 19.yüzyıl başlarında yöreyi gezen R. Walpole ise, çiftlikten başka cami, çeşme ve su kanalını da Hasan Paşa'yla ilişkilendirmiştir.

33 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque...*, T.II, nouvelle edition, p.353-354.

tir.³⁴ Yapının üzerinde kitabe yoktur. Cezayirli Hasan Paşa'nın vakfiyelerini inceleyen Emin Yakıtıl Yerkesiği'ndeki yapılar hakkında bir şey söylemez.³⁵ Fakat son yıllarda yayınlanan bir eserdeki bilgilere göre; vakfiyenin 1777 yılına ait düzenlemesinde Yerkesiği mevkiisi geçmekte ve buradaki Hanım Değirmeni isimli bir su değirmeninin gelirin nasıl harcanacağı tanımlanmaktadır.³⁶ Burayı, kullanımda iken gören Batılı seyyahların verdiği bilgiler ve onlara dayanan J.M. Cook'un ifadeleri inşa tarihine ışık tutmaktan uzaktır.³⁷ Kuledeki ahşaplar üzerinde yapılan dendrokronolojik ölçümler 1783 yılını vermiştir.³⁸ Ancak yapı, daha 1776'da kullanımda iken Gouffier tarafından görülmüştür. Bu nedenle A. Arel, Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalığa getirildiği 1770 yılının, yapı için önerilebilecek en erken tarih³⁹ olduğunu ileri sürmüştür. Yapı 1785 yılında, banisi tarafından tamir ettirilmiştir.⁴⁰ Dendrokronolojik ölçümlerde kullanılan ahşapların bu tamirat sırasında kullanılan malzemeler oldukları anlaşılıyor. Konak ve çiftlik, 1790 yılında Hasan Paşa'nın ölümünden sonra kaderine terk edilmiş olmalıdır. Çünkü, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde çiftliğin harap durumda olduğu bilinmektedir.⁴¹

Mimarlık tarihinde kule kelimesinin çeşitli anlamları vardır. Fakat, bunlar arasında bizi ilgilendiren türler, Hasan Paşa Konağına benzeyenlerdir. Bu konuda C.E. Arseven şöyle bir tanım sunmaktadır: "*Orta çağda derebeylerinin oturduğu müdafaalı bina. Rönesans devrinden sonra zenginlerin ve asilzadelerin oturdukları mükellef evlere şato denilmiştir. Bizde de kırdan ve sayfiyede oldukça muhafazalı müdafaaya elverişli kargir bağ köşklerine de kule ismi verilmiştir ki bu manada şato mukabilidir. Bunların mühimlerine Hisar denir. Türkiyede de eskiden Paşaların ve derebeylerin böyle kuleleri vardı. Anadolu'nun bazı yerlerinde bu gibi bağ sayfiyelerine hala kule denmektedir.*"⁴²

Öncelikli olarak savunma mimarisindeki kuleler, Pırgos, burgas, burgaz ya da burc gibi terimlerle anlatıldığı halde kule şeklindeki müstahkem konutlar için kullanılan deyimler ya "kulle" ya da "kasr"dır. Kule ya da döneminde daha yaygın olan "kulla" terimi yüksek ve müstahkem konut anlamına gelmektedir.⁴³

Anadolu, Rumeli ve Balkanlarda da aynı tür yapıları görmekteyiz. Osmanlı Mimarisinde doğrudan askeri amaçlarla inşa edilmeyen kuleler arasında günümüze ulaşmış en eski örnek Edirne Sarayında Padişahın ikametine ayrılmış olan 1451 tarihli Cihan-

34 Robert Walpole, *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, seconde edition, London 1818, p.109-110.

35 Bkz.; Emin Yakıtıl, "Derya Kaptanı...", s.1261-1275.

36 Bkz.; Ali Rıza İşıpek, *Cezayirli Gazi ...*, s.507-508.

37 Cook "Yerkesiğinde Kaptan Hasan Paşa Çiftliği" olarak tanımladığı yapı ve çevresi hakkında seyyahların verdikleri bilgilere değinmiştir.Bkz.; J.M. Cook, *The Troad...*, p.147-148.

38 Bkz.; Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", s.220

39 Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi",s.220.

40 Ayda Arel. "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi",s.220.

41 Bkz.; Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi" s.219.

42 Celal Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul1966,s.1165.

43 Ayda Arel, "Cihannüma Kasrı ve Eken Osmanlı Saraylarında...", s.107

nüma Kasrı'dır. ⁴⁴ Günümüze ulaşan kulelerin büyük bir çoğunluğunun kırsal karakteri ağır basan yerleşmelerde durması ve bunların arasında en eski olanlarının tek başlarına ikamet kuleleri olması, bu gibi yapıların resmi görevi olan kişilerin makamı ve konutu olduğunu düşündürür. Bu kulelerde savunma ve güvenlik işlevleri prestij ve egemenlik göstergesi olan fevkanilik kavramıyla birleşmektedir. Bu tipoloji zamanla değişiklik gösterir. Yani ikamet işlevi ön plana çıkar. Oturma katının konak planlarını yansıtması gibi hususlar ikamet kulesinin zamanla "muhkem konut" tipine dönüştüğünü gösterir. ⁴⁵

Batı Anadolu'nun bazı kırsal yerleşmelerinde ve Balkanlarda tımar ya da toprak sahipliğiyle ilgili olarak karşımıza çıkan, Akdeniz bölgesinde antikiteden beri bilinen ⁴⁶, daha sonra Ege kıyı ve adalarında üslenen Venedikli ve Cenevizlilerin kullandığı; hatta Haçlı seferleri ertesinde bölgeye yerleşen Franklar tarafından inşa edilen örnekleri de bulunan "donjon" tipi kulenin Ortaçağda "Romaniye" olarak anılan bölgede oldukça yaygın bir kullanıma kavuştuğu anlaşılmaktadır. ⁴⁷

Hasan Paşa Konağı, özellikle Batı Anadolu ve Balkanlarda Erken Osmanlı devrinden beri bilinen "kule ev" geleneğinin 18. yüzyıldaki örneklerinden birisidir. Yapının dış görünüş açısından en yakın benzerleri Manisa'daki II. Murad sarayı ⁴⁸ diye bilinen yapı ve Aydın – Arpaz'daki 18- 19. yüzyıldan ⁴⁹ kalma konaktır. II. Murad sarayı üst köşelerinin kulesiz oluşuyla diğerlerinden ayrılır. Buna karşılık iç mekan bölümlenmesinin ahşap karkas veya bağdadi teknikte yapılması ve merdivenin ahşap olarak mekan içinden yükselmesiyle paralellik gösterir. Buna karşılık Arpaz konağında da köşe kuleleri bulunmaktadır. Kat sayısı fazla olmakla birlikte, iç mekan tasarımında benzerlikler bulunmaktadır. Fakat Arpaz konağında, tıpkı kale kulelerinde olduğu gibi beden duvarı içindeki dehliz merdivenlerle üst kata çıkılmaktadır. Bu bakımdan XV. yüzyılda yapılan Rumeli Hisarı ve Kilid Bahir kalesinin merkezî burcu (donjon) hatırlanabilir. Söz konusu burçlarda merdivenler beden duvarı içinden yükselirken, katlar ahşap kirişlerle meydana getirilmişlerdir. Bu arada A. Arel'in, Hasan Paşa konağı ile İstanbul'daki Siyavuş Paşa Köşkü (16.yy.) arasında ilişki kurması ⁵⁰ ilginçtir. Söz konusu köşk, tek katlı ve kubbeye örtülü, çevresi su dolu hendekle kuşatılmış bir yapıdır. ⁵¹ Belki de, bu hendeğin üstünden kapıya ulaşmaya sağlayan köprü dolayısıyla bir bağlantı kurulmuştur. Bunun dışında, kule evlerin taşıdığı sembolik anlama benzer özelliği nedeniyle bu bağlantı kurulmuş olabilir.

44 Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, C.I., İstanbul 1969, s.21-59.

45 Ayda Arel, "Osmanlı Mimarisinde İkamet Kuleleri", *X Türk Tarih Kongresi*, C.V.s.2329

46 Ayda Arel, "Bodrum Yarımadasının Ortakent (Eski Müskebi) Köyünde bulunan Mustafa...", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Mayıs 1988, s.41

47 Ayda Arel, "Bodrum Yarımadasının Ortakent (Eski Müskebi) Köyünde Bulunan Mustafa...", s.41

48 Bu yapı hakkında Bkz.; M. Çağatay Uluçay, *Manisa'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi*, İstanbul 1941.

49 Bu yapı için Bkz.; Ayda Arel, "Une Ferme Dominiale...", p.787-797.

50 Bkz.; Ayda Arel, "The Hasan Paşa Tower...", p.186.

51 Bkz.; Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, s.113-123.

1.2. Cami

Arşiv kayıtlarında Ezine kazasının Sultanhisarı nahiyesinde paşanın bir camisinden söz ediliyor. En erken tarihli vakfiyeye göre Ezine Kazası'na bağlı Sultanhisarı'ndaki cami vakfa dahil edilmiştir.⁵² Kazanın ismi kimi arşiv kayıtlarında "İne Kazası" imlasıyla geçmektedir. Günümüzde bu yörede Sultanhisarı adını taşıyan bir yerleşim yoktur. Ancak belgede geçen yerleşimin bir kale olduğu ve bir sultan yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekildeki kale yerleşimlerinden birisi "Kal'a-i Sultaniye" olup şimdiki Çanakkale'nin eski adıdır. Diğeri ise IV. Mehmed zamanında Valide Turhan Sultan'ın M.1659'da yaptırdığı Kumkale'dir. Kumkale'nin Osmanlı kayıtlarında bazen Sultanhisarı adıyla anılması ve konum itibariyle Ezine kazasına yakınlığı, vakıf kaydındaki yerleşimin Kumkale olması gerektiğini gösteriyor. Tüm bunların ötesinde, Ezine'ye ait H. Gurre-i Muharrem 1268 / M.28 Ekim 1851 tarihli bir mahkeme kaydında geçen; "*Ezine Kazdağı kazasına müzâf Kum Kal'a nâm-ı diğer Sultânhisarı nâhiyesinde...*" kaydı hiç kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde Sultanhisarı'nın neresi olduğunu ortaya koymaktadır.⁵³ Eski Kumkale, Çanakkale savaşları sırasında harabeye döndüğünden terk edilmiştir. Kumkale'de surların dışında göze çarpan cami kalıntısı, mimari üslubuyla 19. yüzyıla ait gibi görünüyor. Bugün yeni Kumkale köyündeki caminin minaresinde yer alan H.1301 / M.1883-1884 tarihli kitabenin bu camiden getirildiği belirtiliyor. Bu bilgiye göre, paşanın vakfiyelerinde geçen caminin bu yapı olmaması gerekiyor. Buna karşılık, Hilair'in gravürü ve Choiseul-Gouffier'nin notları Yerkesiği'ndeki Hasan Paşa çiftliğinin önünde bir caminin varlığını ortaya koyuyor. (Res.2) Seyyah, camiyi kayda değer niteliği bulunmayan bir yapı olarak tanımlamıştır.⁵⁴ İngiliz seyyah Robert Walpole, bu caminin Hasan Paşa'ya ait olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵ Ayda Arel, Ezine vakıfları fihristinde geçen "*Çiftlik karyesinde müceddeden bina ve inşa edilen cami*" kaydındaki yapının, gravürde görünen cami olabileceğini düşünmekte; fakat bu sorunun, arşivlerde yapılacak derinlemesine araştırmalar sonunda aydınlatılabileceğini de vurgulamaktadır.⁵⁶ Bize göre de, Choiseul-Gouffier'nin köy olarak tanımladığı Yerkesiği'ndeki yapının, vakfiyede geçen cami olduğunu kabul etmek daha uygun görünüyor. Gravüre göre tek minareli, kiremitle kaplı ahşap kırma çatılı olduğu anlaşılan cami, 18. yüzyılın ikinci yarısında taşrada sık karşılaşılan bir düzen göstermektedir. Ortadan kalkan yapının boyut ve planını daha iyi anlayabilmek için konak çevresindeki alanda arkeolojik kazı yapmak gereklidir.

2. Nara Burnu'ndaki Yapılar

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın H.20 Ramazan 1191 / M. 22 Ekim 1777 tarihinde Tersane-i Hümâyûn kadısı E's-seyyid Hâfız İsmail Efendi tarafından onaylanan ilk

52 Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi...*, s.478.

53 *Ezine Şer'îye Sicili, Demirbaş No:1280*, Millî Kütüphane Arşivi, vr.12a.

54 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque ...*, T.II, première partie p.336.

55 Robert Walpole, *Memoirs Relating...*, p.110.

56 Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", s.217.

vakfiyesinde⁵⁷ “...*Bahr-i Sefîd Boğazında Kal'a-i Sultâniye kazasında Nağra burnu ta'bir olunur Telli Liman sahilinde bir câmi'-i şerîf ve ma'bed-i lâtif.....ve câmi'-i şerîf-i mezkûr ittisâlinde ... müceddeden binâ buyurdıkları Nakşibendî fukarasına mahsus zâviye...*”⁵⁸ ifadeleriyle tanımlandığı şekilde Nara burnunda vakıf eserleri bulunuyordu. Aynı vakfiyeden Nara'da cami ve zaviyeden başka çeşme, hamam gibi yapıların da Hasan Paşa'nın vakıf ve akarları arasında yer aldıkları anlaşılmaktadır.⁵⁹ Çanakkale Evkaf Defteri'ndeki H.20 Saferü'l-hayr 1320 (M. 29 Mayıs 1902) tarihli bir berât kaydına göre, cami ve zaviye 20. yüzyıl başlarında işlevlerini sürdürmekteydi.⁶⁰ Fakat bu yapılar daha sonra ortadan kalkmışlardır. Paşanın Nara'daki eserlerinden geriye sadece iki çeşme kitabesi kalmıştır. Küçük çaplı bir külliye oluşturdukları anlaşılan yapıların konumunu Choiseul-Gouffier'de yer alan gravürden anlayabiliyoruz.⁶¹ Gravür tıpkı vakfiyede belirtildiği biçimde, cami, tekke (zaviye) ve çeşmelerden birisinin birbirlerine bitişik konumda inşa edildiğini göstermektedir. (Res.19) Nara burnu ve çevresi günümüzde askerî alan içinde kalmaktadır.

2.1. Cami

Vakfiyelerde zikredilen cami günümüze ulaşamamıştır. Vakıf kayıtlarına bakılırsa bu cami Hasan Paşa'nın ikinci kez kaptan-ı deryalık makamına getirildiği M.1774 yılından önce inşa edilmiş olmalıdır. Onun M.1770 yılında “gâzi” ünvanı ve paşalık verilerek kaptan-ı deryalığa getirildiği bilinir. Bu ilk derya kaptanlığı görevi M.1774'e kadar sürmüştür.⁶² Paşanın bu yıllarda, daha çok Çanakkale boğazının Ruslara karşı

57 Bu vakfiye Emin Yakıtal'ın bildirisinde M. 18 Şubat 1777 tarihli olarak gösterilmiştir. Bkz.; Emin Yakıtal, “Derya Kaptanı...”, s.1266.

58 H.20 Ramazan 1191(M. 22 Ekim 1777) tarihli Vakfiye Süreti, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, s.401-403.

59 Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi...*, s.478,484, 503.

60 “Berât-ı Âlişân Kaydı: Evkâf-ı mülhâkadan Kal'a-i Sultâniyede Nağra Burununda vâki' merhûm Kapûdân-ı Derya Gâzi Hasan Paşa Câmi'-i Şerîf ve Nakşibendî Zâviyesi vakfına olmak üzere yevmi yirmi akçe vazife ile müderris-i câmi' ve şeyh-i zâviye ve yevmi on akçe vazife ile ehl-i meşrûtâ-i imâmet ve yevmi iki akçe vazife ile devr-hanlık cihetlerinin tevcihine dâir vârid olan inhâ üzerine kuyûd-u lâzimesi bilâ-haraç muamele kâimesi lede'l-icrâ cihet-i mezkûre mutasarrıfı E's-seyyidü'l-Şeyh Mehmed Nûrî ibn E's-seyyidü'l-Şeyh Mustafa Hulûsînin terk ve istifâsından lede'l-ımtihân ehliyeti nümayân olan ve salâh-ı sâlim bulunan işbu râfi'-i revki'-i refi'-i âlişân-ı hâkân-i Hâfız Mehmed Hulûsî zîdet-salâhe uhdesine tevcihen mahkeme-i teftişten tanzim olunan i'lâm ve meclis-i meşâyihden yazılan mazbata ve taraf-ı Şeyhü'l-İslâmiyeden kılınan işaret üzerine Makâm-i Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûnumda bi-telhis ifâde kılınmakla mücibince tevcih olunmak fermânım olmağın bin üçyüz yirmi senesi Saferü'l-Hayrının yirminci günü târihinde bu Berât-ı Hümâyûnumu verdim ve buyurdum ki mumâileyh sâlifü'z-zikr müderris-i câmi' ve şeyh-i zâviye ve imâmet vezâifleriyle ve devr-hanlık cihetlerine vâzife-i mersûmeleriyle bin-nefs-i bilâ-kusur edây-ı hizmet etmek ve terk ve tekâsül vukû'bulmamak şartıyla mutasarrıf ola tahrîrân fi'l-yevmi'l-sâlis aşer min şehri Rebî'ü'l-evvel sene işrîn ve selâsemiye.” Çanakkale Evkaf Defteri, Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, s.41.

61 Gouffier'ye göre, buradaki eski Abydos kentinden geriye çok az kalıntı kalmıştı ve boğazdan geçen gemiler Nara burnundaki çeşmeden su almak için çoğunlukla burada duruyorlardı. Le comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque...*, T.II, deuxième partie, p.449, pl.59.

62 Emin Yakıtal, “Derya Kaptanı...”, s.1264.

korunmasıyla uğraştığı dikkate alındığında; Nara'daki cami ve tekkenin M.1770-1774 yılları arasında yaptırıldıkları ileri sürülebilir. Camiyle ilgili olarak elimizdeki tek görsel veri, Choiseul-Gouffier'nin seyahatnamesinde yer alan ve 1776 yılındaki gezi notlarına dayanan gravürdür. Bu gravüre göre yapıyı tanımlamak gerekirse; enine dikdörtgen planlı, ahşap tavan üzerine kırma çatılı olan caminin tek minaresi bulunmaktaydı. Tek şerefeli, silindirik gövdeli olan minare çatının içinden yükselmekteydi. Kırma çatının kiremitle kaplı olduğu görülmektedir. Caminin kuzey cephesindeki beş adet pencerenin biraz üst tarafta dizilmiş olmaları, yapının altında alçak bir bodrum katın bulunduğuna işaret eder. Bu tarz bodrumlu örnekler arasında Çimenlik kalesi içindeki Abdülmecid Camii ve Kumkale yakınındaki geç devir camisi hatırlanabilir.

2.2. Zaviye (Tekke) ve derviş Odaları

Yukarıda anlatıldığı gibi camiye bitişik olan zaviyenin Nakşibendî tarikatı mensupları için yapıp vakıf gelirleriyle desteklendiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen camiyle birlikte, onun kuzeybatı köşesine bitişik konumda yapılan bina iki katlıydı. Gravürdeki tasvire güvenmek gerekirse üzeri kiremitle kaplı beşik çatıyla örtülmüştü. Cepheler iki sıra saçak silmesiyle tamamlanmaktaydı. Denize bakan cephesinde her katta üçer pencere yer alıyordu. Gölgede kalan ve muhtemelen batı yönüne bakan cephede ise birkaç pencere ve küçük bir kapı resmedilmiştir. Vakfiyelerde ifade edilen nakşibendî fukarasına mahsus odalar herhalde zaviyenin bünyesi içindeydiler. Ondokuzuncu yüzyıl gezginlerinden Edward Raczynski 13 Eylül 1814'te yöreye geldiğinde tekkeyi görmüştür.⁶³

2.3. Hamam

Vakfiyelerde Nara'daki cami ve zaviye yakınında bulunan bir adet hamam, bunun yakınında bir adet ekmek fırını, aynı mahalde bulunan ve birbirlerine bitişik olan berber ve bakkal dükkanlarının vakfedildiği kaydedilmiştir.⁶⁴ Vakıf akarı niteliğindeki hamam ile yanındaki diğer akarlar da ortadan kalkmıştır.

2.4. Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi

Nara'daki çeşmelerden Tekke iskelesi yakınındaki, bânisinin adıyla anılmaktadır. Bulunduğu mevki dolayısıyla, gravürde tekkeye bitişik olarak tasvir edilen çeşme bu yapı olmalıdır. Sonradan yenilendiği için özgün mimarisine dair, kitabenin dışında, hiçbir iz taşımaz. (Res.20) Choiseul-Gouffier'nin seyahatnamesindeki gravüre göre tek cepheli olduğu anlaşılan çeşmenin denize doğru bakan cephesi dilimli kemer çerçevesi bir niş ile düzenlenmişti. Nişin üstünde kitabe yer alıyordu. Bugün bir beton yığından ibaret olan çeşmenin özgün kitabesi, bir tepelik gibi yapının üstüne oturtulmuştur. Enine dikdörtgen mermer levha üzerindeki yatay kartuşların içine toplam

63 "Abydos harabelerinde bir Müslüman derviş tekkesi vardır. Tekke halkı eski şehir civarında sık sık para buluyor." Edward Raczynski, 1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat, (çev.Kemal Turan), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980, s.88.

64 Ali Rıza İşıpek, *Cezayirli Gazi...*, s.503.

on satır halinde işlenen kitabe Türkçedir. Yan yana beşer kartuştan oluşan sülüs hatlı kitabe metni, dört kenardan Barok tarzda bitkisel bezemeli bir bordürle kuşatılmıştır. (Res.21) Bordürün alt kenarındaki üç küçük kartuş içine yazılan ibareler tarih, ketebe ve usta adını verirler⁶⁵:

- Hazret-i Gâzi Cezâyirli Hasan Paşa kim ol
- Berr-ü bahri çeşme-i adlile kıldı pür safâ
- Heb kitâb ü sünnete tatbik idüb fa'alini
- Tâat-ı Hak'la güzâr itmektedir subh-u mesâ
- Hâdî-i tevfiikden ta'lim ve hem irşâd ile
- Nakd-i himmet sarf idüb bu çeşmeyi kıldı binâ
- Kerbelâda ciğeri büryân olanlar aşkına
- Çeşme-sâr cûd u lütfun nüzl etdi bî-riyâ
- Hâme-i âli güzel yazdı ânın târihini
- Hasbeten-lillah yapıldı çeşme kim âb-ı safâ.
- Sene 1185, ketebehu Ebubekr Râşid, amel-i Ahmed

Kitabeye göre; hep kitap ve sünnete uygun işler yapan Cezayirli Gazi Hasan Paşa bu çeşmeyi H.1185 /M.1771-1772 yılında inşa ettirmiştir.⁶⁶ Son satırda ayrıca ebcedle tarih düşülmüştür. Kitabenin alt kenarında metnin Ebubekir Râşid tarafından yazıldığı, çeşmeyi yapan ustanın ise Ahmed adını taşıdığı ifade edilmiştir.

2.5. Barbaros Şehitliği Çeşmesi

Askerî saha içindeki Nara'da bulunan diğer çeşme de yenilenmiş olmakla birlikte, kesme taş kaplamalı mimarisiyle daha ağır başlı bir görünüme sahiptir. (Res.22) Bahriye şehitliği önünde yer almaktadır. Bu yapının da tek özgün unsuru kitabesidir.⁶⁷ (Res.23) Mermer levha üzerine kabartılmış olan dört satırlık kitabe Türkçedir:

- Kapudân-ı kerem-pîrâ vezir-i âlem-ârâ kim
- Revân-der felek ahkâmı yedi deryaya bî-pervâ
- Bu zîbâ çeşme-sârı yabdırınca söyledim târih
- Müzeyyen çeşme-i âli binâ kıldı Hasan Paşa sene 1196

Son satırında ebcedle de tarih düşülen çeşme H.1196/ M.1781-1782 yılında Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır.⁶⁸

65 Ayşe Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri*, s.62.

66 Kitabenin miladi tarihi S. Murat Hatip ve Ali Rıza İşipek'in kitaplarında yanlış verilmiştir. Bkz.; S. Murat Hatip, *Çanakkale Boğaz Komutanlığındaki...*, s.25; Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi...*, s.499.

67 Bkz.; Ayşe Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri*, s.64.

68 S. Murat Hatip, diğer çeşme gibi bunun da renkli plan, kesit ve görünüşünü de vererek M.1780 yılına tarihlendiğini belirtmiştir. S. Murat Hatip, *Çanakkale Boğaz Komutanlığındaki...*, s.29-30.

3. Kilitbahir’de Çeşme

Cezayirli Hasan Paşa’nın M.24 Mayıs 1778 tarihli vakfiyesinde, vakfın akarları arasında Kilitbahir Kalesi önünde deniz kenarında bulunan altlı üstlü olarak kahvehane, dükkan ve mahzenler sayılarak; bunlardan ve diğer akarlardan elde edilen gelirlerin Nara’daki yapılar ile Kilitbahir’den Maydos’a giden yolun ve bu yol üzerindeki çeşmenin ve Kilitbahir’deki limanın temizlik ve bakımına sarf edileceği belirtilmektedir.⁶⁹ Vakfiyede geçtiği şekilde Kilitbahir-Maydos (Eceabat) yolu üzerinde yer aldığı anlaşılan çeşmeye dair elimizde başka bir bilgi bulunmuyor. Bu konuma uygun tek çeşme, bugün Değirmen Burnu’ndaki kışlanın önünde yer alan yapı gibi görünüyor. (Res.24) Fakat onun üzerindeki tuğra II. Abdülhamid’e aittir. Bu nedenle söz konusu çeşmenin Cezayirli Hasan Paşa’nın çeşmesi olduğunu ileri sürmek güçtür. Fakat, Çanakkale çeşmeleri üzerine araştırmalar yapan Ayşe Çaylak (Türker), buradaki tuğralı panonun başka bir yerden getirilerek kullanılmış olma ihtimali üzerinde durur.⁷⁰ Bu ihtimal dikkate alındığında, kışlanın önündeki çeşmenin Hasan Paşa’ya ait olabileceği düşünülebilir. Belki de Hasan Paşa’nın bu çeşmesi sonradan tamir ettirilmiş ve böyle bir tamir sırasında üzerine tuğra konulmuş olabilir.

4. Kal’a-i Sultaniye (Çanakkale)’de Çeşmeler

Vakıf kayıtlarına göre Hasan Paşa’nın Kal’a-i Sultaniye (Çanakkale)’de iki adet çeşmesi vardı. Bunlardan birisi Paşa Sarayı altında, diğeri ise Yahudi Mahallesi’nde yer alıyordu. Bu çeşmelerin su yollarının bakımı, tanzimi ve tamiri de vakfın şartları arasında belirtilmiştir.⁷¹ Fakat bugün için Çanakkale şehrinde Cezayirli Hasan Paşa’nın adını ya da kitabesini taşıyan çeşme bilinmemektedir. Bu çeşmelerin yıkılarak ortadan kalktıklarını sanıyoruz.

Görüldüğü gibi Cezayirli Gazi Hasan Paşa da kendinden önceki kaptan-ı der-yaların yolundan giderek, Çanakkale boğazı çevresinde hayır eserleri inşa ettirmiş ve bunları vakıflarıyla desteklemiştir. Ancak bu eserlerin çoğu ortadan kalkmış, bazılarının kalıntıları, bazılarının ise özgün olarak sadece kitabeleri günümüze ulaşabilmiştir. Nara’daki ilk çeşmenin M.1771-1772 tarihli kitabesi ve Choiseul - Gouffier’nin 1776 tarihli gezi notları ve vakfiye kayıtları; Paşa’nın Yerkesiği’ndeki cami, çiftlik, konak ve hamamı ile Nara burnundaki cami, tekke, hamam ve ilk çeşmenin M.1770-1774 yılları arasında yapılmış olmaları gerektiğini gösteriyor. Nara’daki ikinci çeşme ise M.1781-1782 yılında yapılmıştır. Çanakkale şehri (Kal’a-i Sultaniye) ve Kilitbahir’deki çeşmelerin de en geniş zaman aralığıyla M.1770-1782 yılları arasında yapıldıkları ileri sürülebilir. Bugüne gelebilen yapılardan Yerkesiği mevkiindeki konak, mimari biçimiyle Ortaçağ’dan itibaren Batı Anadolu kıyıları ve Ege denizi çevresinde

69 Emin Yakıtıl, “Derya Kaptanı...”, s.1272.

70 Ayşe Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri*, s.3. Ayrıca bkz. Yusuf Acioğlu, *Çanakkale’deki Osmanlı Dönemi Savunma Yapıları* (Yayınlanmamış doktora tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2013, s. 73.

71 Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi...*, s.507.

göze çarpan “kule ev” geleneğinin 18. yüzyıldaki temsilcilerinden birisidir. Bu yapının benzerlerine özellikle Aydın çevresindeki ayanların çiftliklerinde rastlanabilmektedir. Gravürler vasıtasıyla mimarileri hakkında fikir sahibi olabildiğimiz Nara ve Yerkesiği civarındaki camiler, kiremitle kaplı ahşap çatılı mimarileriyle 18. yüzyıl Osmanlı taşrasının anlayışını yansıtır. Nara'daki tekkenin de dış mimari biçimleniş bakımından camilerden pek farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Cezayirli Hasan Paşa'nın görev yaptığı birçok yerde inşa ettirdiği hayır eserlerinin başında gelen çeşmelerin Çanakkale çevresindeki örneklerinin mimari biçimlenişlerini tam bilemiyoruz. Çünkü bu çeşmeler ya ortadan kalkmışlar ya da özgün kitabelerine karşılık mimari açıdan yenilenmişlerdir. Bununla birlikte Nara'daki yapıları gösteren gravür buradaki çeşmenin 18. yüzyılın Barok üslubunun izlerini taşıdığı kanısı uyandırmaktadır.

Kaynakça

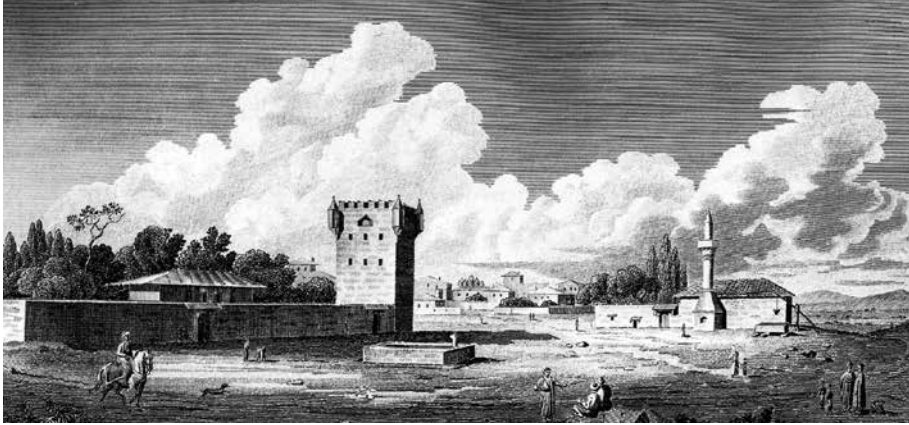
- Acioğlu, Yusuf, *Çanakkale'deki Osmanlı Dönemi Savunma Yapıları* (Yayınlanmamış doktora tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2013.
- Altier, Semiha, "Denizlerden Duvarlara: Ayvacık'taki Osmanlı Dönemi Yapılarına Betimlenen Denizcilikle İlgili Graffitiler", *Ayvacık Değerleri Sempozyumu* (29-30 Ağustos 2008, Ayvacık), Çanakkale 2008, s.151-172.
- Arel, Ayda, "About The Hasan Paşa Tower at Yerkesiği on The Plain of Troia", *Studia Troica*, 3, 1993, pp.173-188.
- Arel, Ayda, "Arpaz'da Beyler Konağı", *Tarih ve Toplum*, Sayı:69, 1989,s.174-181.
- Arel, Ayda, "Bodrum Yarımadasının Ortakent (Eski Müsgebi) Köyünde Bulunan Mustafa Paşa Kulesi Hakkında", *VI Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Mayıs 1988, Ankara), Ankara1989,s.35-47.
- Arel, Ayda, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı:118, 1993, s.216-221.
- Arel, Ayda, "Cihannüma Kasrı ve Eken Osmanlı Saraylarında Kule Yapıları Hakkında", *Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul1996, s.99-116.
- Arel, Ayda, "Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi Hakkında Bir Ön Araştırma", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (26-30 Mayıs 1986, Ankara), Ankara1987, s.39-77.
- Arel, Ayda, "Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi: 1989 Dönemi Yüzey Araştırmaları", *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Haziran 1990, Ankara), Ankara1991, s.1-23.
- Arel, Ayda, "Foça Bağ Evleri ve Kule Ev Geleneği", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (18-23 Mayıs1989, Antalya), Ankara1990, s.43-71.
- Arel, Ayda, "Gothic Towers and Barok Mihrabs", *Muqarnas*, X, Leiden1993, pp.212-218.
- Arel, Ayda, "Lüleburgaz'da Zindan Baba Türbesi Olarak Bilinen Yapı", *TAC Yıllığı*, C.1, İstanbul1991,s.7-24.
- Arel, Ayda, "Osmanlı Mimarisinde İkamet Kuleleri", *X Türk Tarih Kongresi*, C.V.s.2329
- Arel, Ayda, "Une Ferme Dominiale Dans Le Village d'Arpaz a Aydın ", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Tebliğler (21-25 Ağustos 1989, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul), Ankara1990, p.787-797.
- Arseven, Celal Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul1966.
- Bilici, Kenan, *Kalenin Gemileri: Alanya Kalesindeki Gemi Graffitileri*, Ege yayınları, İstanbul 2008.
- Choiseul-Gouffier, Le Comte de, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, T.I, Paris 1782, T.II, première partie, Paris 1809; T.II, deuxième partie, Paris 1822; T.II, Nouvelle edition, Paris1825.
- Cook, James Mellart, The Troad, *An Archeological Study*, Oxford1973.
- Çanakkale Evkaf Defteri*, Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, s.41.
- Çaylak Türker, Ayşe, "Osmanlı Çeşme Mimarisinde Çanakkale Çeşmelerinin Yeri ve Önemi," *Ortaçağ'da Anadolu*, (Prof.Dr.Aynur Durukan'a Armağan), Ankara 2002, s.167-184.
- Çaylak, Ayşe, *Çanakkale Çeşmeleri*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi),Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- Çeçen, Kazım, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, (haz.C.Kolay), İstanbul Büyükşehir Belediyesi İSKİ Yayını, İstanbul 2000, s.272-277.
- Eldem , Sedat Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar*,C.I,İstanbul1969.
- Ezine Şer'iyeye Sicili*, Demirbaş No:1280, Millî Kütüphane Arşivi, vr.12a.
- H.20 Ramazan 1191(M. 22 Ekim 1777) tarihli Vakfiye Süreti*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, s.401-403.
- H.20 Safer 1193 (M.9 Mart 1779) Tarihli Şer'iyeye Sicili Kaydı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi,varak 404.

- Hatip, S.Murat, *Çanakkale Boğaz Komutanlığındaki Tarihi Eserler*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2005.
- İşipek, Ali Rıza, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı Yayını, İstanbul 2009.
- Korfmann, Manfred, "Troy: Topography and Navigation", in *Troy and The Trojan War*, a Symposium held at Bryn Mawr College, October.1984 (ed. M.Mellink), Bryn Mawr 1986, pp.1-16.
- Lechevalier, J.B., *Voyage dans la Troade ou Tableau de la Plaine de Troye*, Paris 1785.
- Özdemir, Şenay, "Osmanlı Donanmasının Bir Seyir Defteri ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, Sayı:37, Ankara 2005, s.113-163.
- Raczynski, Edward, *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, çev.:Kemal Turan,Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980.
- Temelkuran, Tevfik, *Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa (Tahlil ve tenkidli metin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 2000.
- Uluçay, M.Çağatay, *Manisa'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi*, İstanbul 1941.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", *Türkiyat Mecmuası*, C.VII-VIII/1, 1942, s.17-40.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Hasan Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C.5/1, Eskişehir 1997(2), s.319-323.
- Walpole, Robert, *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, seconde edition, London 1818.
- Yakıtıl, Emin, "Derya Kaptanı Gâzi Hasan Paşa'nın Vakfiyeleri", *IX: Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Tebliğler, C.III, Ankara 1989, s.1261-1275.

Ekler

Res.1. Uydu görüntüsünde Hasan Paşa çiftliği kalıntıları

Res.2. 1776 yılı civarında Yerkesiği gravürü (Choiseul-Gouffier'den)

Res.3. Konağın güneyindeki tonozlu kalıntı

Res.4. Çiftliğin güney tarafında sütunlar

Res.5. Hamam kalıntısı

Res.6. Konağın güneydoğudan görünüşü

Res.7. Konağın batı cephesi

Res.8. Konağın kuzey cephesi

Res.9. Konağın doğu cephesi

Res.10. Konağın güney cephesi

Res.11. Güney cephedeki çıkma

Res.12. Üst köşedeki kulelerden birisi

Res.13. İç doğu duvarı

Res.14. İç kuzey cephe

Res.15. İç kuzeybatı köşe

Res.16. İç batı cephe

Res.17. İç güney cephe

Res.18. İç duvar yüzeyinde gemi graffitis

Res.19. Nara'daki yapıları gösteren gravür (Choiseul-Gouffier'den)

Res.20. Nara Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi

Res.21. Çeşmenin kitabesi

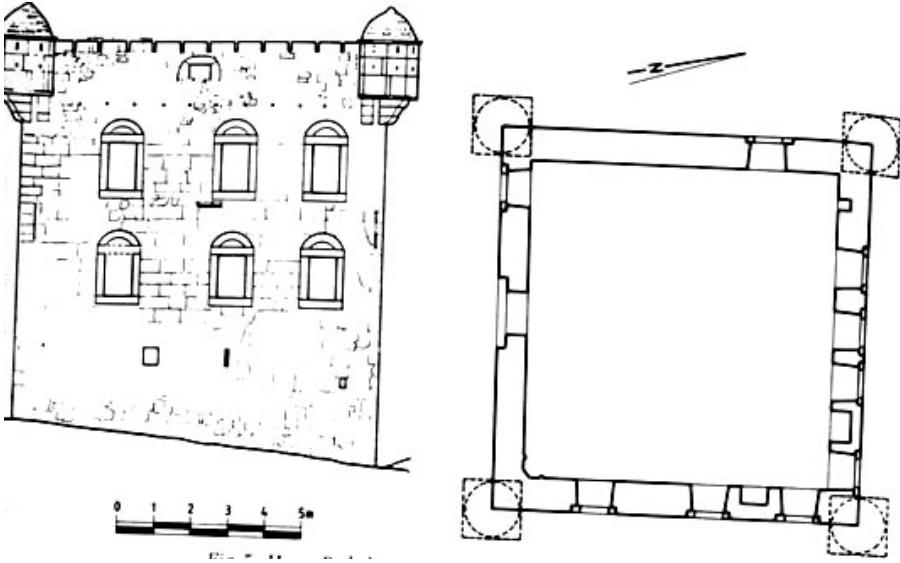
Res.22. Nara Barbaros Şehitliği Çeşmesi

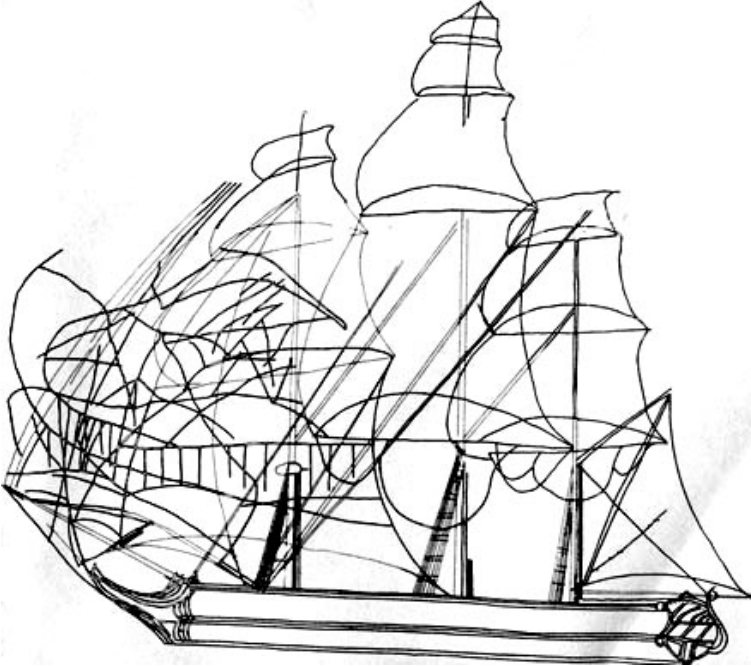
Res.23. Barbaros Şehitliği Çeşmesi kitabesi

Res.24. Kilitbahir'de Değirmen Burnu'ndaki çeşme

Şek.1. Hasan Paşa konağının plan ve cephesi (Korfmann'dan)

Şek.2. Hasan Paşa Konağı, iç cephede graffiti gemi tasviri (Korfmann'dan)

Chp Parti Müfettişlik Raporları'na Göre Kırşehir'de Siyasi, Sosyal Ve Ekonomik Hayat (1936-1947)

Güneş ŞAHİN*

Özet

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 1923 yılında bir parti örgüt mekanizması olarak uygulamaya koyduğu parti müfettişliği sistemi ile politika hayatını sürdürmüştür. Parti müfettişliği hiyerarşik bir denetim mekanizması olarak değerlendirilebilir. Müfettişlik sistemi parti-halk sarmalında da önemli bir konuma sahiptir. Nitekim parti müfettişleri, parti adına yurt çapında çalışmalarını sürdürerek önemli görevler üstlenmiştir. Teftişlerde görevlendirilen parti müfettişleri, etki alanları içerisinde sadece parti teşkilat organının sade birer üyesi olarak davranmamışlardır. Halkla da birebir temas halinde olan müfettişler aynı zamanda 1932'de kurulan halkevleri ile birlikte toplumun yaşam sahası içinde aktif biçimde rol almıştır. Merkezden atanan müfettişler altı ay kaldıkları görev bölgelerinde, merkez ve kazalarda parti örgütünün yaptığı tüm çalışmaları inceleyerek teşkilatla ilgili olumlu ve olumsuz tüm izlenimlerini raporlarına eklemişlerdir. Halk nezdinde partinin ideolojik açıdan geldiği seviyenin anlaşılması açısından müfettişlerin buldukları bölgelerde sorumlulukları bulunmaktadır. Bu çalışmada Kırşehir Vilayeti örneğinden yola çıkılarak, CHP'nin kentte örgütlenmesi ve halkla etkileşimine değinilecektir. Bu etkileşimin en önemli aracı olarak çalışan parti müfettişlerinin Kırşehir 'le ilgili değerlendirmeleri çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Çalışmada, Cumhuriyet döneminde Kırşehir 'de parti ve parti örgütlenmesi ile birlikte halkın sosyal ve ekonomik yaşam koşulları, müfettiş raporlardan edindiğimiz bilgiler ışığında ele alınmaktadır. Çalışma esnasında ağırlıklı olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden edilen müfettişlik raporlarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: CHP, Parti Müfettişlikleri, Kırşehir.

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı.

Political, Social And Economic Life Of Kırşehir According To The Party Inspectorship Reports Of Chp (1936-1947)

Abstract

The Republican People's Party (CHP) maintained its political life with the party inspectorship system which was put into practice as a party organizational mechanism in 1923. Party inspectorship can be evaluated as a hierarchical control mechanism. The inspectorship system has a significant position in the spiral of party and people. Thus, party inspectors have been taking on important tasks by carrying out nationwide studies on behalf of the party. The party inspectors who were assigned tasks of inspection never acted only as a simple member of the party organ within their domain; by getting in personal contact with the people, they also played an active role in the life space of the society through the community centers that were established in 1932. In their area of duty where they spend six months, the inspectors appointed by the center added to their reports all of their negative and positive observations by inspecting all of the works done in the centers and districts by the party organization. They also have responsibilities in their areas of duty in understanding the ideological level of the party in the eyes of the public. In this study, the organizational structure of CHP and the interaction they formed with the public will be dealt with based on the Kırşehir Province example. The evaluations about Kırşehir made by the inspectors as the most important mediators of this interaction constitute the major axis of the study. The social and economic conditions of the people along with the party organization in Kırşehir during the republic period were also discussed in the light of the information we obtained from the inspectorship reports. During the study, the inspectorship reports obtained from the Republican Archive of the Prime Ministry were benefited from.

Keywords: *CHP, Party Inspectorships, Kırşehir.*

Giriş

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) siyasi hayat içerisinde üstlendiği rol düşünüldüğünde partinin kurulması ve teşkilatlanması önemli aşamalardan geçmiştir. Bu nedenle konumuz itibarıyla öncelikle, partinin kurulmasıyla başlayan ve parti müfettişliğine giden sürecin değerlendirilmesinde yarar vardır.

CHP, Türk siyasi tarihinin en önemli partilerinden biridir. Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından, Mustafa Kemal yeni bir parti kurulmasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri temelinden ve örgüt yapısından yararlanmış, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'ini Halk Fırkası'na¹ dönüştürmüştür (Uyar, 1998: 67). Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'inin Halk Fırkası'na dönüştürüleceği ve fırkanın "*halk hâkimiyeti teceddüt ve inkişafatı maddiye ve maneviye esastına mübteni mufassal ve muntazam*" ifadeleri ile 8 Nisan 1923'te hazırlanan bildiriye ifade edilmiştir. Tarihimize 9 umde olarak geçen bu belgede, yeni seçimlerde izlenecek politika belirtilmiştir (Güneş, 1997: 98-99).

Mustafa Kemal çıktığı yurt gezilerinde halkla temas ederken parti nizamnamesi ile sürekli meşgul olmuştur. Nizamnamenin incelenmesi 9 Eylül 1923 tarihine kadar devam etmiştir. 9 Eylül'de yapılan umumi toplantıda, Halk Fırkası nizamnamesi kabul edilmiştir (Uyar, 1998: 75). CHP böylece 9 Eylül 1923 tarihinde kurulmuştur. 11 Eylül 1923 günü Parti Genel Başkanlığı'na Gazi Mustafa Kemal, Genel Sekreterliğe Recep Peker getirilmiştir (Erdoğan, 2000: 17). Partide 'Halk' isminin geçmesi aslında sola yönelik bir izlenimin doğmasına neden olsa da partinin böyle bir temayüle sahip olmadığı yapılan açıklamalardan ortaya çıkmaktadır. "*Fırkanın sınıf savaşına yol açmayacağı, tüm milletin refah ve saadetini temine matuf olacağını*" vurgulayan ve ülkede hakiki bir inkılâp yapıldığını, bu durumun devam ettiğini ifade eden Mustafa Kemal, memleketi mamur milleti zenginleştirmek için uygulanacak programın halkın çoğunluğuna dayanması gerektiği üzerinde özellikle durmuştur (Güneş, 1987: 427-442).

Parti'nin 1923 nizamnamesinde, ilk maddede yer alan "... *gayesi, milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek Türkiye'yi asri bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velayetini hakim kılmaya çalışmaktır*" sözünden parti için en önemli koşullardan birinin 'halkçı' olduğunu söylememiz mümkündür (Halk Fırkası Nizamnamesi, 1339: 1). Nizamnamenin diğer maddelerinde partinin örgüt yapısı ve işleyişi izah edilirken, nizamnamenin 82. Maddesi

1 Mustafa Kemal Parti'nin kurulmasına ilişkin ilk açıklamasını, 6 Aralık 1922 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye, Ögüt ve Yenigün gazetelerinde yapmış ve bu açıklamada 'Halk Fırkası' adını kullanmıştır. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006: 50). Ankara'da gazetecilere konuşan, Mustafa Kemal "barış sağlanınca halkçılığa dayanan ve H.F adını taşıyan bir siyasal parti kurma kararında olduklarını ifade etmiştir. Demecinde, yeni fırka programının hazırlanması için bütün yurtsever aydınlardan vergi adaletsizliği, kalkınma önlemleri, doğal kaynaklardan yararlanma ve mülkiyet güvenliği ile ilgili yasal düzenlemeler, vakıflar, bayındırlık çalışmaları, askerlik süresi gibi konulara ışık tutmalarını istemiştir" (Tuncay, 1989: 47-48). Kurulan Fırka'nın temellerinin A-RMHC'i kurulduğu zaman atıldığına dair detaylı bilgi için bakınız (Uyar, 1998: 69-76; Erdoğan, 2000: 17).

konumuz açısından önemli görünmektedir. Teftiş daireleri başlığı ile başlayan madde şu şekilde devam etmektedir: “*Müteaddid vilayetler bir daire-i teftişîye olmak üzere memleket teftiş muntikalarına taksim olunacak ve her muntıkada bir müfettiş bulundurulacaktır. Muntika müfettişi o muntıkadaki mütemadiler ile firka teşkilatına merbut hayatları teftiş ve murakabe eder*” (Halk Fırkası Nizamnamesi, 1339: 13-14). Bu madde ile parti içi hiyerarşisinde ‘muntika müfettişliği’ kavramı bize önemli bir ipucu vermektedir. Ancak sözünü ettiğimiz kavramı sadece 1923 Nizamnamesi’ne dayandırmanın yanıltıcı olabileceği hususunda Cemil Koçak önemli bir ayrım yapmaktadır. Koçak, yaptığı ayrımla parti müfettişliğinin siyasi hayatımıza bir kurum olarak ilk kez İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1909 yılında kabul edilen nizamname ile girdiğini ifade etmektedir (Koçak, 1992: 459). Yine İttihat ve Terakki’nin 1911 yılında yapılan kongresinde kabul edilen nizamnamenin 20 ve 22. Maddelerinde; 1913 yılında yapılan kongresinde kabul edilen nizamnamenin 43 ve 44. Maddelerinde ve 1916 yılında yapılan kongresinde kabul edilen nizamnamenin 51. Maddesinde müfettişlik konusuna değinildiği açık bir biçimde görünmektedir (Koçak, 1992: 460-461). Bu önemli ayrımdan da anlaşılacağı üzere ‘müfettişlik’ kavramı sadece Halk Partisi ile özdeşleştirilemeyecek bir maziye sahiptir.

CHP’nin 1925 yılında İstanbul’da toplanan il kongresinin başlangıcından bir ay kadar sonra Umumi Heyeti İdare kararıyla, bütün ülke 14 parti müfettişliği muntikasına ayrılmış ve her birinin başına müfettişler atanmıştır (Tuncay, 1981: 282). CHP’nin 1927 tarihli nizamnamesinde ise daha özel hükümler görmemiz mümkündür. Parti müfettişlerine, parti örgütü içinde önemli yetkiler ve görevler verilmiş, üstelik yetkileri parti dışına da kaydırılmıştır (Koçak, 2007: 676).

1927 tarihli nizamnameye² baktığımız zaman konumuzla ilgili bazı detaylar önemli görünmektedir. 15-23 Ekim 1927 tarihlerinde TBMM salonunda toplanan 2. Büyük Kurultay tarafından kabul edilen nizamname 123 maddeden oluşmaktadır. Umumi Esaslar ve altı kısım olarak planlanan 1927 nizamnamesinin üçüncü kısmında düzenlenen parti müfettişliği hususu, parti müfettişliği kurumuna temel oluşturması açısından önemlidir (Erdoğan, 2000: 23).

Müfettişlik başlığı ile başlayan 37. Maddede, “*müteaddid vilayetler bir daire-i teftişîye olmak üzere memleket teftiş muntikalarına taksim olunur ve her muntıkada bir müfettiş bulundurulur.*” ibaresi ile müfettişlerin vilayetlerde görevlendirileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca ilgili diğer 38., 39., 40., 41., 42., 43. ve 44. maddelerde müfettişlerin görevlendirildikleri bölgelerde en yüksek mevkide oldukları, partinin bütün hesap işlerini denetleme yetkisinde oldukları, siyasi-içtimai-kültürel ve iktisadi kuruluşların yönetimlerine getirilecek kişilerden müfettişlerin sorumlu oldukları açıkça belirtilmektedir. Kongrelerde usulsüzlük yapılması durumunda iptal edilmesini isteme yetkisine sahip olan müfettişlerin, yılda bir kez Genel Sekreterlikçe belirlenecek bir tarihte Parti Genel Merkezi’nde toplanmaları karara bağlanmıştır (Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, 1927: 11-12; Koçak, 1992: 462-464; Erdoğan, 2000: 26).

2 C. Koçak’ın 1927 tarihli nizamname ile CHP Parti Müfettişliği Talimatnamesini karşılaştırdığı makale için ayrıca bkz. (Koçak, 2007: 676).

1927 nizamnamesinin müfettişlikle ilgili maddelerinden de tespit edebileceğimiz gibi, parti müfettişliği hiyerarşik bir denetim mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu kurum, parti-halk sarmalında önemli bir konuma sahiptir.

Müfettişler ile parti teşkilatı arasında parti ilkelerini halka yaymak konusunda karşılıklı bir etkileşim vardır. Parti müfettişleri parti teşkilatının güçlendirilmesinde yardımcı olmuş ve aynı zamanda halkın partiye olan bağlılığını, saygı ve sevgisini sağlamak görevlerini üstlenmişlerdir (Koçak, 2007: 677). Parti müfettişliği kurumu 1927 yılından başlayarak devam etmiştir. Ancak 1931 yılına gelindiğinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 yılında kabul edilen nizamnamesinde parti müfettişliği kurumuna yapılan vurgu da gözle görünür bir azalma olmuştur (Koçak, 1992: 465). Fırka'nın 10 Mayıs 1931'de toplanan Üçüncü Büyük Kongresi tarafından kabul edilen 1931 nizamnamesinde, teşkilatın teftiş ve murakabesi kısmının 42. Maddesi parti müfettişlikleri ile ilgilidir. Nizamnamede "*Fırka teşkilatının teftiş ve murakabesine Umumi İdare Heyeti azaları memur olabileceği gibi fırka mebus veya mensupları da bununla tavzif edilebilir. Teftiş vazifeleri ve zamanları, lüzumuna göre kâtibi umumilikçe tayin edilir. Bunun için bir talimatname hazırlanır*" ifadeleri kullanılmaktadır (Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, 1931: 10). Bu ifadelerle ilgili farklı yorumlar karşımıza çıkmaktadır. Koçak, ilgili maddenin sadece parti içi denetimi öngörmesine ve parti müfettişliğinden bir kurum olarak söz edilmemesine dikkat çekerken (Koçak, 1992: 465; Koçak, 2007: 677). M. Tuncay'ın "*müfettişlik ve mutemetlik kurumlarının kaldırılmasının, demokrat bir fırkanın prensiplerine daha kuvvetli bir intibak ifade ettiği*" vurgusuna işaret etmektedir (Tuncay, 1981: 316). Diğer yandan H. Uyar'da 1931 yılında fırkanın illerdeki temsilcileri olan ve fırka il yönetim kurullarına başkanlık eden mutemetlerin ve mutemetlik teşkilatının kaldırıldığını belirtmektedir (Uyar, 1998: 247; Bal, 2013: 733).

Dördüncü Büyük Kurultay tüzüğünün kabul edildiği 1935 tarihinde de parti içi denetimle alakalandırabileceğimiz (Koçak, 1992: 466) "*Parti örgütünün ve halkevleri ile partiye bağlı oldukları Genbaşkurca onaylanmış hükmi şahsiyetlerin teftiş ve kontrol işi Genyönkurul üyelerine verilebileceği gibi parti saylav veya izdeşleri de bununla ödevlendirilebilir. Teftiş ödevleri ve zamanları lüzumuna göre Genel Sektereterlikçe belirtilir. Bunun için öğrenek yapılır*" ifadeleri yer almaktadır (CHP Programı, 1935: 13). 1931 ve 1935 nizamnamelerinde bir kurum olarak kabul edilmeyen parti müfettişliği kavramı ile ilgili 1927 nizamnamesindeki tanıma benzer bir durum söz konusudur (Koçak, 2007: 681).

Aradan geçen sürede yeniden müfettişliğe ihtiyaç duyulmuş (Erdoğan, 2000: 39) ve partinin 29 Mayıs 1939 Beşinci Büyük Kurultayı tarafından kabul edilen nizamnamesinde parti müfettişliği 55. ve 58. Maddeleri ile yeniden tüzüğe alınmıştır. Bu maddelere göre, partiye bağlı olan müfettişler, halkevleri ile beraber Umumi İdare Heyeti'nin tanzim ve Genel Başkanlık tarafından tasdik edilen bir talimatname ile tayin edileceklerdir. (CHP Nizamnamesi, 1939: 14-15; Koçak, 1992: 466-467). Parti müfettişlerinin sayısı 1 Eylül 1940'dan itibaren 25'e yükseltilmiştir. Bölgelere ait iller değiştirilmiş ve yeni müfettişlik bölgeleri oluşturulmuştur (Koçak, 1992: 469). Partinin 12.06.1943 tarihinde toplanan Altıncı Büyük Kurultayı'nda kabul edilen nizamnamesinin dördüncü kısmına baktığımız zaman, 52. Madde tıpkı 1939 nizamnamesinde olduğu gibidir (CHP Nizamnamesi, 1943: 12).

1946'da kurulan Demokrat Parti (DP) nizamnamesinde de parti müfettişliğini görmekteyiz. (Koçak, , 1992: 470). Parti müfettişliği, partilerin siyaset serüveninin de tüm yurt çapında teşkilatlanma aşamalarını denetlemiştir. Teşkilat şemasının şekillenmesi hususunda parti genel merkezini sistematik olarak bilgilendiren müfettişler, yurt genelinde gönderildikleri bölgelerde görevlerini sürdürmüşlerdir.

I. Kırşehir'de Siyasi ve İdari Hayat

1921'de bağımsız sancak durumuna getirilen Kırşehir, 1924'de il olmuştur. 30 Mayıs 1954'de ilçe yapılarak, Nevşehir iline bağlanan ketin ilçeleri Ankara, Yozgat ve Nevşehir illerine dağıtılmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 4919). Temmuz 1957'de yeniden il olan Kırşehir, özellikle Cumhuriyet sonrasında çalkantılı diyebileceğimiz bir siyasi yaşama sahne olmuştur. Tek parti döneminde, parti müfettişliğinin aktif bir biçimde çalıştığını gördüğümüz vilayette siyasi hayatın nabzı görevli müfettişler tarafından tutulmuştur.

Meclis'in Beşinci dönem (1935-1939) Kırşehir milletvekilleri Ali Rıza Esen (Baytar Genel Müfettişi), Hazım Börekçi (Eski Kırşehir Milletvekili), Lütfi Müfit Özdeş (Eski Kırşehir Milletvekili), Mehmet Seyfeli(oğlu) (CHF Başkanı) beylerdir (Türk Parlamento Tarihi, 2001: 30:).

Kırşehir Vilayeti'nde 1936 yılı ile başlayan teftiş raporları bazı yıllarda değişiklik gösterse de hemen her yıl aynı sistematikle hazırlanmıştır. Müfettişlerin raporlarını hazırlarken vilayet parti heyetinin her altı ayda genel sekreterliğe sunduğu çalışma raporlarından da yararlandığı gözlenir. Denetimlerde ayrıca parti müfettişlerinin dışında, milletvekillerinin kendi seçim bölgelerinde yaptıkları teftişler sonunda hazırladıkları raporlarda karşımıza çıkmaktadır (Bal, 2013: 735). Bu raporlarda ifade edilen hususlar ile parti müfettiş raporları kimi zaman benzerlik göstermektedir.

Kırşehir için 1936 yılının ikinci yarısına tesadüf eden teftiş raporları, bize kentteki parti çalışmalarının ne seviyede olduğunu anlamamız açısından önemli ipuçları vermektedir. Teftişe başlamadan önce müfettişler, merkezden koordine edilmektedir. Bununla ilgili Kırşehir'de görevlendirilen müfettişin teftişe ne zaman başlayacağını bildirileceği ifade edilen yazıda, müfettişin işini rahat bir ortamda sürdürebilmesi için gerekli tüm kolaylığın sağlanması Kırşehir Valiliği'nden istenilmektedir (BCA, 490.01.674.274.1.2). Kırşehir'e görevlendirilen milletvekiline gönderilen talimatname ile yapacağı işler ve hazırlayacağı rapor hakkında direktifler verilmiştir (BCA, 490.01.674.274.1.3). Bu kayıtlardan partinin hem vilayetle hem de görevlendirilen müfettişle koordineli bir biçimde çalıştığı ortaya çıkmaktadır.

11.06.1936 tarihine CHP Genel Sekreterliği'nden Kırşehir Vilayeti'ne gönderilen plan çerçevesinde kent, Afyon Milletvekili Haydar Çerçel³ tarafından teftiş edilmiştir. 19.07.1936 tarihinde Kırşehir'e ulaştığını ifade eden Afyon Milletvekili Hay-

3 Ali Haydar Çerçel 1890 Afyonkarahisar doğumlu III., IV., V., VI ve VII. Dönem Afyonkarahisar milletvekilidir. Detaylar için bkz. (Türk Parlamento Tarihi, 1994: 16-17).

dar Çerçel merkezde, bütün kazalarda, nahiyelerde ve bazı önemli köylerde yaptığı teftişte elde ettiği bilgileri genel teftiş planı maddelerine göre hazırlayarak CHP Genel Sekreterliği'ne sunmuştur (BCA, 490.01.674.274.1.4). Müfettiş, Kırşehir merkezinde parti başkanı Vali Mithat Saylam'la ilgili olumlu izlenimlerini aktarmaktadır. Özellikle Mithat Saylam'ın idare adamı olduğuna dikkat çekilen raporda; valinin kentte otoriteyi iyi sağladığı, başladığı işleri bitirdiği ve harap görünümdeki Kırşehir'de modern bir çarşı inşa ettiği ifade edilmektedir. Mithat Bey'in siyasi ideali hususunda da fikirlerini ifade eden Çerçel, siyasi konularda valinin kendisini geliştirmesini tavsiye etmektedir. Parti işlerinde her şeyi maddi açıdan değerlendirmenin sakıncalarına değinilmekte ve parti prensiplerinin Kırşehir halkına şimdiye kadar yeterince izah edilemediği vurgulanmaktadır. Bu nedenle de Mithat Saylam Bey'e tavsiyelerde bulunulmakta, kendisinden partinin bu anlamda hizmet beklediği söylenmektedir. Ayrıca Kırşehir halkının özel olarak valiyi çok sevdiği, herhangi bir şikâyetleri olmadığı rapora eklenmiştir (BCA, 490.01.674.274.1.5).

Parti idealinin kavranması hususunda Kırşehir CHP'nin bir diğer üyesi, memleket ortaokulunun eski hocası ve müdürü Ömer Aydın Bey'den⁴ olumlu biçimde bahsedilmektedir. Ömer Aydın kentteki hemen bütün okuryazarların da hocası olarak tanımlanmaktadır. Eski zabıtlardan ve bankada muhasebecilik yapmaya devam eden İzzet Bey'in ise tıpkı Ömer Aydın Bey gibi gerek ahlaken ve gerekse de ilmi açıdan oldukça yeterli olduğu, her iki üyenin de parti idealini kavrayacak yetenekte oldukları vurgulanmaktadır. Vali Mithat Bey'in bu isimlerle fikir birliği içinde olduğu ve komisyonlarda beraber çalıştıkları görülmektedir. Dolayısıyla partide sadece bu üç kişinin uyum içinde çalıştıkları üzerinde özellikle durulmaktadır. Parti içindeki diğer çalışanlarla ilgili ise olumsuz izlenimler aktarılmakta ve üyelerin partiye düzenli olarak gelmemeleri eleştirilmektedir (BCA, 490.01.674.274.1.6; BCA, 490.01.674.274.1.7).

Parti toplantıları vilayetin her bölgesinde haftalık bir disiplinle yapılmamaktadır. Bunun nedeni ise toplantı meselesinin halk tarafından tam manada kavranamamasıdır. Memleket sorunlarının konuşulması, mahalli kültür konularında düşüncelerin ifade edilmesi, fırka prensiplerinin yerine getirilmesi gibi konular parti üyelerince anlaşılabilmiştir. Kongreler hakkında tam fikir sahibi olmak güçtür. Çünkü parti üyeleri bu işi biraz merasim olarak gördüklerinden sadece parti tüzüğüne maddelerine uydurmak biçiminde çalışmalar yürütmektedir. Parti programını yaymak, benimsetme ve kitleleri ilgilendiren genelgelerin hükümlerini yerine getirilmesi için yapılan çalışmalar yetersizdir. Kazalarda ise bu tip bir çalışma hiç yapılmamıştır. Kazalara bağlı kademelerde toplantıların yapıldığına dair bir belge yoktur. Sadece Mucur ve Avanos'da hesapların teftiş edildiği görülmektedir (BCA, 490.01.674.274.1.7; BCA, 490.01.674.274.1.8).

Bütün kazaları, nahiyeleri ve köyleri teftiş eden Afyon Milletvekili Haydar Çerçel, Kırşehir'de parti için daha sistemli çalışmalar yapılmasının gerekliliğine inandı-

4 Ömer Aydın Genç hakkında detaylı bilgi için bkz. (Günaydın, 2016: 237-243).

ğini ifade etmekte, yöntem konusunda da parti mensuplarına açıklamalar yaptığını CHP Genel Sekreterliği'ne raporunda sunmuştur. Mithat Saylam'ın parti çalışmalarında acemi olduğuna dikkat çeken müfettiş temel eksikliklerin tamamlanarak daha iyi çalışılacağına inancının tam olduğunu belirtmektedir (BCA, 490.01.674.274.1.15).

Bütçe ve hesap işlerinin değerlendirildiği 1936 raporunda, yardım paralarının iyi takip edilmediği fakat para alırken dipli koçan kullanıldığı ve paraların saklanması tüzüğe uygun yapıldığı ifade edilmektedir. Para harcamasının bütçeye uygun olduğu, parti parasından kimseye borç verilmediği ve genel olarak hesap işlerinin düzgün yürütüldüğü görülmektedir. Demirbaş defterlerinin düzenli ve mevcut eşyanın kullanımının da iyi olduğu parti malları hakkındaki görüşe eklenmiştir (BCA, 490.01.674.274.1/14).

1937 yılına gelindiğinde, Bursa Milletvekili Dr. Galip Kahraman Bey⁵ Kırşehir'e müfettiş olarak görevlendirilmiştir. 22 Aralık 1937'de CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı raporda Kırşehir ile ilgili izlenimlerini anlatan Bursa Saylavı sırasıyla Kırşehir, Kayseri ve Niğde illerini denetlemiştir.

Kırşehir Valisi Mithat Saylam Bey hakkında olumlu sözleri ile raporuna başlayan müfettiş, Mithat Saylam'ı özellikle kentin ihtiyaçlarına cevap verecek bir halkevi binası yapması nedeniyle tebrik etmektedir. Saylam Bey'in aynı zamanda parti başkanı olmasıyla parti çalışmalarının da koordineli biçimde devam ettiğini belirtmekte ancak pek çok kentte olduğu gibi burada da yetişmiş eleman eksikliğinden yakınmaktadır. Kırşehir'e birkaç sene önce geldiğinde kentin bakımsızlık ve ihmal yüzünden harap olduğunu ancak karşılaştığı çarşı ve bazı caddelerin yenilenmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmektedir.

Kırşehir CHP İlyön Kurulu'nda eğitimli kişi sayısı sınırlıdır. Ancak eğitimli olmayan bu kişiler Kırşehir halkı tarafından sevilen ve vatanperver insanlardır. İlçeyön Kurulu'ndaki diğer partililer ile iletişimleri iyidir ve aralarında ihtilaf yoktur. Yön kurul toplantıları aralıklarla yapılsa bile toplantılarda tüzük kurallarına uyulmakta, parti prensiplerinin yayılmasına gayret gösterilmektedir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/1-2). Parti çalışanları vilayetteki içtimai ve meslek kuruluşları ile yakından ilgilidir. Parti üye sayısının artırılması istenilen oranda değildir fakat şehirden serbest meslek erbabı ve halkın sevdiği vatandaşlardan parti içinde önemli ölçüde istifade edilmektedir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/1-2). Parti heyetinin üyelerine bakıldığında, farklı meslek gruplarından oldukları görülür.

1937'de Kırşehir vilayet idari heyet defterlerinde ufak bazı hatalar ve unutulmuş kayda geçmeyen paralar vardır. Bu eksikliklerin kötü niyetle yapılmadığı tespit edilmiş ve yeniden düzeltilmesi yönünde uyarılmıştır. Dosya ve kayıtlar parti tüzüğünü

5 (Abdülhalim) Galip Bey (Kahraman), Dr. 1890'da Antalya'nın Korkuteli ilçesinde doğmuştur. 28 Nisan 1928'de Antalya Belediye Başkanı olan Dr. Galip Kahraman Bey, IV., V., VI. Dönemlerde Bursa; VII., VIII. Dönemlerde Antalya'dan milletvekili seçilerek görevini 14 Mayıs 1950'ye kadar sürdürmüştür. Bkz. (Türk Parlamento Tarihi, 1996: 125-126).

tatmin edecek seviyede değildir. Bunun bir sebebi de kentte partiye ait bir bina bulunmamasıdır. Yeni halkevi binası ile birlikte bu durum nispeten düzelecektir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/2). Müfettişlerin çalışmalarını Halkevi çalışmaları yararlanarak devam ettikleri gözlenir.

Yeni kurulan Mucur kazasında imar faaliyetleri devam etmektedir. Nüfus az olan kazada, partiye kayıtlı üye sayısı da yetersizdir. Fakat ilçe yön kurulu, halk tarafından sevilmektedir. Toplantıları düzenli değildir. Bir aydan fazla aralıklarla toplanan kurul, tüzük hükümlerine uymakta ve parti prensiplerini yaymak adına çalışmaktadır. Hesap işlerinin dosya ve kayıtlarında hatalar vardır. Bunların düzeltilmesi için direktif verilmiştir. Kazada CHP'nin bir mülkü yoktur. Var olan birkaç demirbaş eşyada oldukça iyi korunmaktadır (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/4). Avanos'ta partililer kendilerini halka sevdirmiştir. Toplantıları düzenli değildir. Hesap işleri talimatnameye uygundur ve üye sicilleri doğru tutulmuştur. İlçede partiye ait bir mülk yoktur. Parti belediye binasının içindedir ve demirbaş eşyası sınırlı sayıdadır. (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/4-5). Çiçekdağı'nda toplantılar tüzük gereğince her hafta değil, ihtiyaç duyuldukça bir ya da bir buçuk ay aralıklarla toplanmaktadır. Hesap işlerinde bir takım hatalar vardır. Dosya kayıtları partinin belirlediği biçimde değildir. Partinin tapuda kayıtlı mülkü yoktur (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/6).

1937 senesindeki tespitlerinde Müfettiş Kahraman Bey, bölgede rahatsızlık verici herhangi bir siyasi faaliyet bulunmadığından ve kent halkının çalışkanlığından bahsetmektedir. Kırşehir'de parti üye sayısının artırılması gerektiğine ve parti için toplanan aidatların ancak partililerin şahsi gayretleri ile toplandığına vurgu yaparak raporunu tamamlamaktadır (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/7).

1936 ve 1937 raporlarının ışığındaki ifadelerden, Anadolu'nun bu küçük vilayetinde parti örgütlenmesinin hedeflenen seviyede olmadığını görmekteyiz. Bunun en önemli sebeplerinden biri eğitimsizlik olarak belirtilmektedir. Kentteki okuryazar oranı, dönem itibari ile hemen her taşra kentinde olduğu gibi azdır. Bu durum ise partiye katılım ve partide aktif rol alma hususunu etkilemektedir. Ekonomik açıdan tek geçim kaynağının zirai faaliyet olduğu Kırşehir'de halkın yoksul olması parti aidatlarının düzenli bir biçimde ödenememesine neden olmaktadır. Fiziki yetersizlik olarak tanımlayabileceğimiz ve özellikle kazalarda parti binasının bulunmaması ya da küçük bir odada parti faaliyetlerinin sürdürülmesi gibi faktörlerde siyasi yapılanmanın hızını kesen diğer engellerdir. Bu olumsuzlukların yanında, en dikkat çekici husus olarak söyleyebileceğimiz nokta ise 1936'da Kırşehir Halkevi'nin açılmasıdır. Parti örgütünün halkevlere ile koordineli biçimde çalıştığı düşünüldüğünde, teftiş raporlarında Kırşehir'de halkevi çalışmalarına önemli ölçüde yer verilmesi tesadüf değildir. Bundan sonraki raporlarda daha ayrıntılı bir biçimde karşımıza çıkacak olan Kırşehir Halkevi'nin çalışmaları teftiş raporlarının hazırlanmasında kent halkının somut yaşam dinamiklerini anlamamız açısından önemli ipuçları verirken aynı zamanda Kırşehir'de parti örgütlenmesinin ne seviyede olduğunu daha net anlamamızı sağlamaktadır.

1939 ile 1940 yılları arasında Kırşehir’de Parti Müfettişi olarak görevlendirilen isim Kastamonu Milletvekili Hilmi Çoruk’tur.⁶ Hilmi Çoruk Kırşehir ve çevresine ait teftiş planı iki kısımdan oluşmakta ve 10.07.1939-10.07.1940 tarihlerini kapsamaktadır. İlk teftiş planını 15.11.1939 ile 25.11.1939 tarih aralığında tasarlayan Çoruk, bu süre zarfında Kırşehir merkezi ile Çiçekdağı ve Mucur kazalarını teftiş edeceğini parti genel sekreterliğine bildirmektedir. Yağmurlu havalarda Avanos ve Boğazlıyan kazalarının bağlı buldukları vilayetlerle irtibatları olmadığından, bu kazaların teftişlerinin Kayseri Vilayeti’nin kazaları teftiş edilirken yapılacağı belirtilmektedir. Bu tarihe kadar olan raporların ise vilayet teftiş raporlarından alınacağı ayrıca eklenmektedir. İkinci teftiş planı ise 15.04.1940 ile 30.04.1940 arasında Kırşehir merkezi, Mucur ve Sarıçiçek kazaları olarak tarihlendirilmektedir. (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/99-100-101-102).

Parti Genel Sekreterliği, Hilmi Çoruk’un iki kısımdan oluşan teftiş plan sürecinin ‘müfettişlerin bölgeleri dâhilinde yılda en az altı ay faaliyet göstermeleri esası’ gerekçesiyle yeniden oluşturmasını istemiştir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/96). Bunun üzerine Hilmi Bey, Orta Anadolu Bölgesi’nde faal bir mesai içinde olacağını tekrar ederek bölgede 264 iş gününe tekabül eden yeni bir plan hazırlamıştır. 1940 yılının Şubat ve Mart aylarında yolların kapalı olacağı ihtimalini de belirten müfettiş bu zaman zarfında Kayseri’de bulunacağını ve gerekirse muhakkak surette Kırşehir ve kazalarına yeniden gidileceğini ifade etmiştir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/91-92).

Hilmi Çoruk, 20.06.1939-01.01.1940 tarihlerini kapsayan Kırşehir Vilayeti İdare Heyeti’nce hazırlanan raporları esas almıştır. Bu raporlarda kent merkezi ve kazalardaki parti çalışmalarının ne düzeyde olduğu şu biçimdedir:

Kırşehir Vilayet Parti İdare Heyeti

Ahmet Baytok (İhtiyat Zabiti)	Parti Başkanı
Turgut (Eski Belediye Reisi)	Belediye Azası
Bekir Kurukafa (Manifaturacı)	Meclisi Umumi Azası
Süleyman Doğan (Manifaturacı)	Meclisi Umumi Azası
Mehmet Sülükçü (Tuhafiyeci)	Belediye Azası
Sırrı Kardeş (Halkevi Başkanı)	Orta Mektep Türkçe Muallimi
Osman Erbaş	Orta Okul Tarih ve Coğrafya Muallimi
Mehmet Akçakaya (Manifaturacı- Ziraatla meşgul)	Belediye Azası
Vahap Aras	Eczacı

6 (Ahmet) Hilmi Çoruk, 1888’de İstanbul’da doğmuştur. 1926-1935 yılları arasında Kastamonu Belediye Başkanlığı yapan Çoruk, V. Dönem seçimlerinde Mardin’den milletvekili seçilmiştir. VI., VII., ve VIII. Dönemlerinde Kastamonu milletvekilliğine seçilen Çoruk 1947’de vefat etmiştir. Bkz. (Türk Parlamento Tarihi, 2001: 568-569).

Parti mensuplarının kişisel özellikleri hakkında bilgiler bulunan raporda heyet içindeki iletişimin iyi olduğu ve halk tarafından sevilen kişilerden oluştuğu vurgulanmaktadır. Parti prensiplerini yaymak için daha fazla mesai göstermeleri istenen vilayet idare heyeti, çalışmalarında karar defteri kullanmaktadır. Defterlerde bazı eksik imzalar olsa da tamdır. Heyet toplantıları düzensiz yapılmaktadır. Bununla ilgili uyarılar yapılmıştır (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/44). Üye kayıtları nizamnameye uygun yapılmaktadır ancak eğitilmiş kişilerin partiye kayıt edilmesi için daha çok çalışılması gerekmektedir.

Kırşehir Vilayeti'nin Parti Üye Sayısı

Kırşehir Merkez Kazası Umumi Nüfus	78.756
Kırşehir Merkez Kazası Üye Sayısı	5.716
Mucur Kazası Umumi Nüfus	16.109
Mucur Kazası Üye Sayısı	1.451
Avanos Kazası Umumi Nüfus	27.375
Avanos Kazası Üye Sayısı	2.050
Çiçekdağı Kazası Umumi Nüfus	19.211
Çiçekdağı Kazası Üye Sayısı	2.781
Toplam Umumi Nüfus	141.451
Toplam Üye Sayısı	11.998

Nüfus oranına göre partiye kayıtlı üye sayısının azlığına dikkat çeken müfettiş, bu sayının en azından nüfus oranının % 20'sine denk gelmesi gerektiğini belirtmektedir. Belediye seçimleri ile encümen üyeliği için yoklama yapılmış ve iyi sonuç alınmıştır.

Kırşehir Merkez Kaza Parti İdare Heyeti

Hüseyin Say (Eski jandarma çavuşu, ziraatla meşgul)	Meclisi Umumi Azasından
Asım Apaydın (Muhasebeci)	Belediye Azasından
Mehmet Bayar (Tuhafiyeci)	Belediye Azası
İsmail Selçuk (Bakkal)	Belediye Azası
Ziya Baktır (Ziraatla meşgul)	Meclisi Umumi Azası

Merkez kaza idare heyetinin de tıpkı parti idare heyeti üyelerinde olduğu gibi kişisel özellikleri hakkında detaylı bilgiler verildiğini görmekteyiz (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/45). Parti nüfuzunu istismar eden kimsenin olmadığı mahalli hükümet heyeti, vilayet idare heyeti ile uyumlu bir biçimde çalışmalarını yürüttüğü gözlenmektedir. Kırşehir'deki vilayet kongreleri nizamnameye göre yapılmış ve talepler özgür biçimde dile getirilmiştir. Merkez idare heyetinin karar defteri bulunmakla birlikte düzenli değildir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/45-46).

Mucur Kazası Parti İdare Heyeti

Mehmet Hayri Önsal (Dava Vekili)	Belediye Azası
Cevdet Erkanlı (Emekli Jandarma Yüzb.)	Meclisi Umumi Azası
Ahmet Yücesan (Manifaturacı)	Belediye Azası
İsman Köksal (Manifaturacı)	Belediye Azası
Mehmet Cender (Manifaturacı)	Belediye Azası

Parti idare heyeti ile mahalli hükümet arasında uyum ve işbirliği vardır. Kaymakam Rauf Bey de parti heyeti ile uyumlu çalışmaktadır. Partinin üye kaydı az olduğu için toplam delege sayısı 4'tür (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/46-47).

Çiçekdağı Kazası Parti İdare Heyeti

Mustafa Altıok	Reis
Mehmet Aksoy (Bakkal)	Belediye Azası
Hasan İnce (Muhasebeci, ziraatla meşgul)	Belediye Azası
Musa Kara (Berber)	Esnaf
Şükriye İnan	Muallim Hayri Bey'in Eşi

Parti idare heyeti ile mahalli hükümet arasında uyum ve işbirliği vardır. Kaymakam Fuat Arna genç olmasına rağmen çok çalışkan biridir. Karar defterleri vardır ve toplantıları düzenlidir. Ancak partiye üye kaydının arttırılması için gerekmektedir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/47-48).

Avanos Kazası Parti İdare Heyeti

Yusuf Duru	Reis
İhsan Yazıcı (Manifaturacı)	Belediye Azası
Yusuf Balta (Çiftçi)	Ziraat Bankasında Memur
Abdullah Örsel	Demirci
Ahmet Gönenç (Testici)	Belediye Azası

Avanos parti idare heyetini çoğunlukla tecrübesiz gençler oluşturmaktadır. Kaymakam Rahmi Onaran, bu heyeti yetersiz bulmaktadır. Bu nedenle de aralarında uyum ve işbirliği yoktur. Parti prensiplerini halka yaymak için çalışmalarını arttırmaları gerekmektedir. Kongreleri nizamnameye uygun bir biçimde yapılmış, talepler dile getirilmiştir. Kayıt defterleri vardır ve imzalarda düzenli denebilecek şekilde atılmıştır (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/48).

21.10.1940 tarihinde 1941 yılı için teftiş edeceği bölgelerin planını hazırlayan Hilmi Çoruk, mevsim şartlarına göre 1941 yılının Ocak, Mart, Mayıs ve Temmuz aylarını Kırşehir'e ayırmıştır (BCA, 490.01.674.276.1/49). Çalışmada tekrara düşmemek adına, bir sene önceki rapordan farklılık gösteren bilgilere yer verilmesi daha uygun olacaktır.

tır. Çünkü vilayet ve kaza işleri ile ilgili bilgiler bir önceki teftiş raporları ile aynıdır. 22.12.1940'da toplanan Kırşehir Vilayet Kongresi yüksek kurultayın almış olduğu parti ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması kararı doğrultusunda toplanmıştır. Son 2 yıl içerisinde Kırşehir'de 174 toplantı yapılarak, 95 adet genel sekreterlikten gelen tamim gerekçesiyle gereken kararlar alınmıştır. 32 adet bütçe onaylarıyla çeşitli kararlar verilerek, 18 adet masraf kararı verilmiştir. Ayrıca 25 adet çeşitli tamirat ve park yapımı gibi konularla ilgili kararlar verilmiştir. Bu çalışmalar iki yıldır 5.300 liralık bir bütçe ile sürdürülmüştür. 1940 yılı bütçesi ise 10.0000 liradır. (BCA, 490.01.202.798.6.1-3).

15.04.1941 tarihinde birinci teftiş raporunu sunan müfettiş CHP Kırşehir Vilayet İdare Heyeti'nin yeni üyelerini ve aldıkları oy sayılarını raporunda belirtmiştir. Yeni liste şu biçimdedir:

Kırşehir Vilayet Parti İdare Heyeti Aldıkları Oy

Reis Ahmet Baytok	30
Aza Mehmet Akçakaya	30
Aza Osman Erbaş	30
Aza Süleyman Doğan	30
Aza Mehmet Sülükçü	30
Aza Sırrı Kardeş	30
Aza Turgut Çopur	29
Aza Vahap Aras	29
Aza Osman Kurukafa	29

Parti idare heyeti üyeleri birbirleri ile uyumlu kişilerdir. Ahenkle çalışmalarını sürdürmektedirler. Ancak parti prensiplerini yaymak için daha çok çalışmaları gerekmektedir. 30 delegenin katılımıyla gerçekleşen vilayet kongresinde bizzat bulunduğunu ifade eden Çoruk kongreye vali, meclisi umumi, belediye reisi ve azaları, mülki amirler ile çok sayıda halkın katıldığını belirtmektedir. Delegeler taleplerini dile getirmiş, vali gerekli açıklamaları yapmıştır. (BCA, 490.01.674.276.1/7-8-9).

Kırşehir Merkez Kaza Parti İdare Heyeti

Reis	Hüseyin Say
Aza	Mustafa Esensoy
Aza	İsmail Selçuk
Aza	Mehmet Bayar
Aza	Baki Sümer

Merkez kaza parti idare heyetinde, parti nüfuzunu istismar eden kimse yoktur. Ancak Parti Başkanı Hüseyin Say hem vilayet encümen azası hem de hava kurumu azası olduğundan bir azalıktan çekilmelidir. Merkez kaza kongresinde de delegeler

serbestçe görüşlerini dile getirmişlerdir. Oylar gizli verilmiş ve idare heyeti seçimi de gizli oy sistemi ile gerçekleştirilmiştir. Kongredeki dilekler vilayet kongresine iletilmiştir. 1939 yılında merkez kazada partiye kayıtlı üye 5.716 iken bu sayı 1941 yılında 7.224'e çıkmıştır. Böylece partiye kayıtlı üye sayısı 12.940'a ulaşmıştır. (BCA, 490.01.674.276.1/14-15-16).

Kırşehir Vilayeti'nin Parti Üye Sayısı

Ocak Sayısı

Aza Sayısı

32	4.160	Kırşehir Merkez Nahiyesi
39	3.174	Kaman Nahiyesi
19	1.916	Akpınar Nahiyesi
23	1.558	Tepeköy Nahiyesi
25	2.172	Boztepe Nahiyesi
138	12.980	Toplam

1941 yılı itibari ile vilayete yeni nahiyeler eklendiği görülür. Avanos kazası parti idare heyeti üyelerinde herhangi bir değişiklik yoktur. Avanos'ta yapılan kaza kongresine kaza kaymakamı, belediye heyeti ve delegeler katılmışlardır. Ancak zabıtlarda delegelerin kimler olduğu tespit edilememiştir. Halk dileklerini serbestçe söylemiş ve kararlar ona göre verilmiştir. Partiye üye sayısı nüfus oranına göre azdır. Belediye sınırlarında 4.700 kişi olmasına rağmen, üye sayısı 340'tır. Mucur kazası parti idare heyeti bir önceki senedeki isimlerden oluşmaktadır. Sadece Belediye Reisi Mehmet Bahadır bu üye listesinde yenidir. Kazada parti ocaklarına kayıtlı 969 üye, Hacıbektaş nahiyesinde ise 1.079 üye parti ocağına kayıtlıdır. Üye aidatlarından dolayı halkın partiye kayıt olmadığı ifade edilmektedir. Bu durumla ilgili çalışmalar yapılması için uyarıda bulunulmuştur. Mucur'da beynelmil bir faaliyet yoktur. Ancak Hacıbektaş nahiyesinde bir Bektaşî tarikatı bulunmaktadır. Vefat eden Velieddin Efendi'nin yerine gizli olarak başka bir çelebi seçilmiştir. Mahalli hükümet bu durumla ilgilenmektedir (BCA, 490.01.674.276.1/23-31). Çiçekdağı kazası parti idare heyetinde bir önceki listeden farklı olarak Cahit Çiçekdağı, Musa Kara, Cemal Eroğlu ve Mehmet Torun isimleri vardır. Çiçekdağı'nda kongre nizamnameye uygun biçimde toplanmış, kaymakam ve mahalli memurlar kongreye katılmışlardır. Kazanın ikiye bölünerek bir kısmının Yozgat'a bağlanması; Yozgat Vilayeti'nden de iki nahiyenin Yerköy'e bağlanması uygun olabilir. Ayrıca Ankara'ya bağlı Şerefikoçhisar kazasının Kırşehir'e bağlanması gerekmektedir. Çiçekdağı'nın bu karışık yapısı parti işlerinde de aksaklıklara neden olmaktadır. Raporda söz konusu taksimin yapılmasının gerekçesi detayları ile anlatılmıştır. (BCA, 490.01.674.276.1/32-33-34).

19.07.1941 tarihinde ara bir rapor sunan Çoruk, bu raporda özellikle vilayet ve kaza idare heyetlerinin hesap işlerini incelemiştir. Hesaplarda gördüğü usulsüz uygulamaları tespit etmiş ve eksikliklerin giderilmesi için izlenecek yöntemleri detaylarıyla izah etmiştir (BCA, 490.01.674.276.1/1-5). 16.09.1941 tarihinde ikinci teftiş raporu sunulmuştur. Vilayet ve kaza parti heyetleri hakkında bilgilere rastladığımız raporda,

kongrelerden ve hesap işlerinden detaylı biçimde bahsedilmektedir. 12.05.1942 tarihli ilk teftiş raporunda vilayet ve kaza heyeti üyeleri 1941'deki isimlerden oluşmaktadır. Belediye Reisi Şevki Bey soyadını değiştirerek Şakiroğlu yapmıştır. Şevki Bey ile valilik arasında belediye işlerinden dolayı sorunlar yaşanmaktadır. Adapazarı'na naklolan halkevi reisi Sırrı Kardeş parti heyetinden ayrılmıştır. Kırşehir ortaokulunda öğretmen olan Osman Erbaş'da okul idaresi ile sorunlarından dolayı, Bayburt'a tayin olmuş ve partiden ayrılmıştır (BCA, 490.1.0.0.271.1085.1/17).

1943 ve 1944 yıllarında Kayseri Bölgesi Müfettişi Ankara Milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata'nın⁷ Kırşehir'de görev yapmıştır. Ancak 21.01.1943 tarihli ilk raporda Hilmi Çoruk'un imzası bulunmaktadır. Çoruk bu raporda, Mehmet Sülükçü'nün hem belediye azası hem de meclisi umumi azalıklarından birini tercih etmesi gerektiğini belirtmektedir. Aza kaydı hususunda vilayetin kazalarda daha çok çalışması gerekmektedir. Hayır cemiyetleri ile parti teşkilatının ilişkisi yetersizdir. Evraklardaki pul eksiklikleri, idare hesap işlerindeki eksiklerin giderilmesi için direktifler verilmiştir. Aynı şekilde kaza idare heyetinin de hayır cemiyetleri ile çalışmaları şarttır (BCA, 490.1.0.0.271.1085.1/2).

Bekata, teftiş raporunda vilayet ve kazalarda parti teşkilatlanması, kongrelere ait tespitlerini aktarmaktadır. Kaman'ın nahiyelikten kazaya çevrilmesi ile yeni parti kaza heyeti oluşturulmuştur. Heyet Yakup Gök, Halil Gönç, Şuayip Saylam, Şevket Sağlık ve Elvan Kaman'dan oluşmaktadır (BCA, 490.01.674.279.1.64/65). Kaman halkodasının halkevine dönüştürülmesi gerektiğini ifade eden Bekata reisliğine de maarif memuru Ferit Dünder'in getirilmesini tavsiye etmektedir. (BCA, 490.01.674.279.1.60). Kaza kongrelerinin hepsine bizzat katılan müfettiş, seçimleri ve heyetlerdeki isimleri detaylarıyla vermiştir (BCA, 490.01.674.279.1.68-70). Kırşehir halkevi binasında 600 kişiden fazla bir kalabalıkla toplanan vilayet kongresine dair izlenimlerini 22.12.1944 tarihinde raporuna taşıyan Bekata, yeni üyeleri tanıtmakta ve seçimlerin nizamnameye uygun yapıldığını ifade etmektedir (BCA, 490.01.674.279.2.53-60).

04.03.1947 tarihli CHP Yozgat Bölge Müfettişi Emin Halim Ergun'un⁸ raporunda Kırşehir Vilayeti'nde parti çalışmalarının iyi olduğu ifade edilmektedir. Ancak 1946'da CHP başkanı iken milletvekili seçimlerinden iki gün önce yayınlanan listede ismini göremeyen Ahmet Baytok'un partiden çekilmesinden üzüntü ile bahsetmektedir. İlk belediye başkanı olan Baytok parti idare kurulu ve halk tarafından sevilmektedir. Bu nedenle parti başkanlığına devam etmesinin isabetli olacağı yönündeki fikrini merkezle paylaşmaktadır (BCA, 490.01.674.279.2.13). DP'nin teşkilatlanmaya başladığı zamanlarda Kırşehir'de çalışmalarının yok denecek az olduğuna ve Çiçekdağı

7 Hıfzı Oğuz Bekata 1911'de Ankara'da doğdu. İktisat ve Ticaret Vekâleti'nde İş Müfettişi iken VII. dönemde Ankara'dan milletvekili seçildi. VIII. dönemde de CHP'den Ankara Milletvekilliğine seçildi. XI. dönemde de Ankara milletvekilliğine seçilen Bekata, 1 Eylül 1995'te vefat etti. Bkz. (Türk Parlamento Tarihi, 2012: 127-128).

8 Emin Halim Ergun, 1899'da Ankara'da doğmuştur. 1946-1950 arasında CHP Ankara Milletvekilli olarak Meclis'te görev yapmıştır. Bkz. (Türk Parlamento Tarihi, 2012: 136-137).

ile Kaman'da teşkilatlarının olmamasına dikkat çeken Ergun, son milletvekili seçimlerinde de DP'nin burada aday göstermediğini ifade etmektedir. DP burada bağımsız milletvekillerini desteklemek suretiyle aykırılık yaratmıştır. Örneğin önceden Kırşehir'den adaylık isteyerek CHP Genel Sekreterliği'ne başvuran ve isimleri çıkmayan kişiler, bağımsız olarak çalışmış ve bu şekilde de kazanamayınca DP'ye geçmişlerdir. Ankara Barosu avukatlarından Osman Şevki Çiçekdağ bu isimlerden biridir. Osman Şevki, Çiçekdağ kazasında bir DP teşkilatı kurmuştur. Ergun, Milletvekili Kurutluoğlu ile beraber yerinde tedbirler aldıklarını ve ilçede bu teşkilatın bir süre sonra kapanacağını raporuna eklemektedir. Osman Şevki'nin iki Kürt köyü hariç, ilçedeki diğer Türk köylerinde etkili olamayacağı belirtilmektedir. Ancak DP'nin seçim sırasında bölge müfettişi ve Yozgat Milletvekili adayları olan Kırşehirli Osman Bölükbaşı, Osman Şevket Çiçekdağ ile il ve ilçelerde DP'yi güçlendirmek için beraber çalışmışlardır. Eski il başkanlarını değiştirmişler ve Hamdi Özdeş'i parti başkanı yapmışlar ve il kongresine benzer bir toplantı⁹ düzenlemişlerdir (BCA, 490.01.674.279.2.13/14/15).

Müfettiş, kentteki siyasi görünümü bahsettiğimiz biçimde anlatırken Bölükbaşı'nın kent halkı üzerindeki etkisini, konuşmalarını, CHP'yi eleştirilerini de ayrıntıları ile aktarmaktadır. Konu ile ilgili parti merkezinin ileriki tarihlerde yeniden bilgilendirileceği ve DP'ye geçen kişilerin kimler olduğu ile ilgili bilgilerin verileceğini sözlerine eklemektedir. Halkın şikâyetleri değerlendirilmiş ve kentin ihtiyaçları sıralanmıştır. Yaşlı ve çekingen olarak tanımladığı Çiçekdağı Kaymakam'ı Rasim Bey'in yerine daha enerjik bir kaymakamın getirilmesi, yeni ilçe olan Kaman'da halkevi ve parti binasının yaptırılması bu ilçeler için yararlı olacaktır. Kaman'da tek yargıç bütün davaları üstlenmiştir. Bu nedenle Kaman'da yeni bir adliye teşkilatının kurulması gerekmektedir. Hacıbektaş'ın ilçe yapılması hakkındaki tasarı çevrede geniş yankı uyandırmıştır. Bu kazanın ilçe olması zaruri olmakla birlikte Mucur ilçesini arka plana düşürmeyecek ve Avanos'un vaziyetini değiştirmeyecek tarafsız biçimde yeni bir plan hazırlanması uygun olacaktır (BCA, 490.01.674.279.2.15/16).

16.05.1947 tarihli raporda da Ergun, Kırşehir Milletvekili Sahir Kurutluoğlu ile katıldığı Kırşehir Halkevi toplantısından izlenimlerini aktarmıştır. Köy muhtarları ile konuşmalar yapan Ergun, vilayetteki parti durumunu değerlendirmekte ve özellikle Çiçekdağı ilçesinde parti başkanının Demokrat Partililere olumlu bir yaklaşım sergilediğini ve bununla ilgili il merkezini bilgilendirerek gerekli tedbirlerin alındığını yinelemektedir (BCA, 490.01.674.279.2.4).

II. Kırşehir'de Sosyal Hayat

Kentin sosyal hayatına dair ipuçları elde edebileceğimiz teftiş raporlarında, parti çalışmaları belirleyicidir. Özellikle 'şehrin ileri gelenleri' olarak tanımlayabileceğimiz kadro tarafından çalışmalar yürütülmekte ve parti işlerliği arttırılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu kadronun halk tarafından sevilmesi ve güvenirliliği önemlidir. Bu kad-

⁹ Bahsi geçen kongre 08.03.1947 Cumartesi günü saat 15.00'da parti binasında gerçekleşmiştir. Bkz. (BCA, 490.01.674.279.2.17)

ro, parti çalışmalarında üye sayısının artırılması ve ideolojinin yaygınlaştırılması için faaliyetler yürütmektedir. Bu çaba doğrultusunda parti çalışmalarının temel kontrol noktasının en önemli halkası ise halkevleridir. Sosyal yaşamda önemli sorumlulukları olan halkevlerinin çalışmaları konumuz sınırlılıklarında değildir. Bu nedenle sadece vilayet ve kazalar bazında sosyal hayatın biçimlenmesinde partinin üstlenmiş olduğu rollerden bahsetmek daha doğru olacaktır.

Parti çalışmalarına hız verilmesi, halkın parti ile bütünleşme çabasındaki eksiklikler hemen her yıl hazırlanan teftiş raporlarında üzerinde durulan önemli konular arasındadır. Özellikle ilk dönemlerde partiye kayıtlı üye sayısını gösterir evraklar olmadığı gibi taahhüt ve dilek kâğıtları da bulunmamaktadır. Örneğin, 1936 yılında mevcut kayıtlar güvenilir olmadığından, partiye kayıtlı kişilerin nüfusa oranı da bilinmemektedir. (BCA, 490.01.674.274.1/8).

Halkın parti genel merkezine iletildiği şikâyetler de müfettişlerin ilgilendiği konular arasındadır. 1936 yılında Kaman nahiyesi CHP Başkanı Arif Bey ile Nahiye Müdürü Faruk Bey arasında geçen tartışma ile Kırşehir CHP Başkanı ve Saylavı Mehmet Seyfeli hakkında yolsuzluk yaptığına dair şikâyet telgrafları gündemi oldukça meşgul etmiştir. Dâhiliye Vekâleti, bahsi geçen konuları araştırması için parti müfettişine direktif vermiştir (BCA, 490.01.674.274.1/16-50) .

Sosyal hayatın en önemli dinamiğinin genç nüfus olduğunun bilinciyle, gençlerin özellikle spora faaliyetlerine yönlendirilmesi üzerinde sıklıkla durulmaktadır. Gençliğin organize bir biçimde sosyal hayata kazandırılmasının ancak memleketteki halkevinin¹⁰ faaliyetleri ile gerçekleştirileceği belirtilmektedir. Raporda geçen “*Gençlerin sporla ilgilenebileceği bir örgüt bulunmamaktadır. Merkezde yalnız top oyunları oynanmakta fakat bu da bir düzen içinde değildir*” (BCA, 490.01.674.274.1.9) ifadeleri bu savı destekler niteliktedir. 1937 yılında da gençlerin spora teşvik edilmesi için çalışmalar yürütülmüş ve bunun için oldukça geniş bir spor sahası istismlâk edilmiştir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/2).

1939 itibarıyla, Kırşehir'de artık aktif bir spor yaşamından bahsetmemiz mümkündür. Vilayet merkezinde İnan Spor, Güven Spor ve Avcılar Kulübü olmak üzere üç isimde spor kulübü bulunmaktadır. Bu kulüpler halkevinden bağımsız Kırşehir Valiliği'ne bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Kulüplerin kullandığı spor sahası düz bir tarladan ibarettir ve bu saha ihtiyaca uygun bir şekilde yeniden düzenlenecektir. Halkevinin spor komitesi ile beraber çalışılırsa iyi sonuçlar elde edilebilir. Spor kulüplerinin toplam bütçesi 4.855 liradır. Mucur ve Çiçekdağı kazalarında spor kulüpleri olsa da spor sahaları iptidai koşullardadır. Avanos kazasında da Kızılırmak isimli bir spor kulübü kendi sahasında aktif bir biçimde faaliyet göstermektedir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/58-59).

10 Kırşehir'de halkevi açılacağı kamuoyu ile paylaşılmıştır (Ulus, 31.01.1936); Halkevlerinin kuruluşunun 4. yılı kutlamalarında yurt çapında 103 halkevine ilaveten 33 halkevinin daha açıldığı CHP Genel Sekreteri Recep Peker tarafından 1936 yılının Ocak ayında Ulus Gazetesi'nden duyurulmaktadır. 23.02.1936 tarihinde yurt çapında açılan 33 halkevinden biri de Kırşehir Halkevi'dir. (Ulus, 23.02.1936; Ulus, 24.02.1936).

Kırşehir Beden Terbiyesi Bölgesi İdare Heyeti

Başkan: Vali Baran	
As. Başkan: Celal Kamil Vaner	Ziraat Bankası Müdür Muavini
Muhasebeci: Enver Kardeş	Hususi Muhasebe Müdürü
Kâtip: Sait Erdoğan	
Hademe: Baki Koca	

İstişare Heyeti

Spor Kolları

Başkan	Vali Baran	Suat Özalp	Atletizm	Ortaokul Öğretmeni
As. Başkan	Celal Kamil Vaner	Ahmet Ertem	Futbol	İlk Mektep Muallimi
Kültür Direktörü	Sıtkı İnal	Tevfik	Güreş	Tapu Kadastro Müdürü
Şube Reisi	Muhittin Arton	Hüseyin Ulusoy	Atıcılık	Çiftçi
Sıhhiye Müdürü	Raif Targo	Neşet Uz	Bisiklet	Radyocu
Encümen Azası	Mustafa Aksoy	Mebrure Argun	Sportif Oyunlar	Ortaokul Coğrafya Öğretmeni
Belediye Reisi	Şevki Süngü			
Ortaokul Beden Terbiyesi Muallim V.	Recep Okay			
İlkokul Öğretmeni	Ahmet Ertun			

Kırşehir Bölge Merkezindeki Kulüpler ve İdare Heyetleri

Güven Spor

Başkan: Sami Özkaya	Müddei Umumi
As. Başkan: Seyfi Yaman	Mektubi Kalemi Memurlarından
Aza: Birri Kut	Tahrirat Kalemi Memurlarından
Aza: Recep Yurdakul	Zabit Kâtibi

İnan Spor

Başkan: Cevat Hakkı Tarım	Matbaa Müdürü
As. Başkan: Ahmet Ertem	Muallim
Aza: Nurettin Öztekin	Fen Memuru
Aza: Ömer Örcün	Nüfus Kâtibi
Aza: Mehmet Seyfi	Tüccar

Avcılar Kulübü

Başkan: Salih Çopanoğlu	Avukat
As. Başkan: Fuat Tarım	Nafia Baş Kâtibi
Aza: Suat Koca	Hususi Muhasebe Memuru
Aza: Hüseyin Ulusoy	Çiftçi
Aza: Bekir Değerli	Manifaturacı

Kentte halkın partiye karşı bakış açısı genel olarak olumludur. Herhangi bir irticai faaliyet bulunmamaktadır. Ancak Hacıbektaş halkının Bektaşî olmasının altı özellikle çizilmektedir. Avanos kazasının Genezin köyünde mahkemeye intikal eden bir olay yaşanmış fakat sorun çözülmüştür. Dolayısıyla devam eden bir irtica faaliyeti kalmamıştır (BCA, 490.01.674.274.1.11). Halkevi'nin merkezde yeni açıldığını ifade eden müfettiş, Halkevi Başkanı Ömer Aydın Bey ile İlyön Kurulu Başkanı Vali Mithat Beylerin halkevi için içten bir şekilde çalışmalarını yürüttüğünü ifade etmektedir. Halkevi binasının yapımı için arazi tespit edilmiş ve yapım çalışmalarına başlanmıştır. Halkevi yönetim kurulunun da görevlerini yerine getirdikleri görülmektedir. Geçici binalarında çalışan halkevinde halk dershanesi bulunmaktadır ve ihtiyacı karşılar durumdadır (BCA, 490.01.674.274.1.12). Müfettişlerin görevlendirildikleri vilayetlerde halkevleri ile sıkı bir temas içinde olduklarını görmekteyiz. Halkevleri, çalışma raporlarını CHP Genel Sekreterliğine ve aynı zamanda bağlı bulunduğu parti bölge müfettişlerine iletmektedir. Bu şekilde koordineli bir çalışma sistemi ile verimliliğin artırılması hedeflenmiştir.

Kırşehir'de partinin basın ve yayın işlerindeki faaliyeti yok denecek kadar azdır. Halk sadece merkezden gelen neşriyattan yararlanmaktadır (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/3). Çok fazla gazete okunmayan kente sadece halkevinde İstanbul, Ulus gazeteleri ile Ülkü dergisinin okunduğu, kazalara Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinin ulaştığı belirtilmektedir (BCA, 490.01.674.274.1/13). Kırşehir halkı genel olarak fedakâr ve vatanperver olarak tanımlanmaktadır. Hükümete ve partiye yakın olan halk, dedikodu yapmaktan ziyade işleri ile meşgul olan halkın okuma-yazmaya ilgisi çok yoğundur. Kentteki ortaokul eski ve büyük bir binadır. Fakat öğrenciler için yetersizdir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/3). Bu nedenle, halkın okuma-yazma faaliyetinin artırılmasında ve eğitim seviyesinin yükseltilmesinde parti teşkilatının sorumluluk sahibi olması gerektiği her raporda vurgulanan ortak noktadır.

Kazalardaki parti ile halk arasındaki temasa da değinen müfettiş, Mucur'da partiye kayıtlı kişi sayısının yetersizliğini, Çiçekdağı'nda tek aydın kişinin belediye başkanı olduğunu, Avanos'ta ise çalışan tek kişinin Belediye Başkanı Hasan Bey olduğunu aktarmaktadır. Ancak Hasan Bey'in de halk tarafından saygı görülmeyen bir sima olduğunu rapora eklemektedir (BCA, 490.01.674.274.1/6). 1937 yılında Mucur ilçesinde henüz bir halkevi bulunmamaktadır. Bir spor kurumu vardır ancak henüz kökleşmemiştir. (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/4). Parti çalışmalarında kazalar vilayetle uyumludur. Büro çalışmaları merkezde ve Çiçekdağı'nda orta derecededir. (BCA, 490.01.674.274./7).

Mucur ve Çiçekdağı kazaları arasında bulunan ve kurak bir saha olan binlerce hektarlık Malya Çölü'nde etüd yapılması, bu kazalara doktor ya da sıhhat memurları gönderilmesi gerekmektedir. Mucur'da özellikle Seyfe Gölü civarında yaşayan halkta sıtma hastalığı görülmektedir. Bu nedenle gereken tedbirlerin alınması şarttır (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/114).

1937 yılı raporuna baktığımızda, Avanos ilçesinde de henüz bir halkevi kurulmadığını görmekteyiz. Spor teşkilatı ise çok yenidir ve ilçede küçük bir spor sahası vardır. Hacıbektaş nahiye merkezinde esaslı bir parti teşkilatına parti prensiplerinin yaygınlaştırılmasına ihtiyaç vardır. Avanos halkı, bir yıl öncesine kadar kendilerine bağlı olan Alemlî nahiyesinin Arapsun kazasına bağlanmasına ve kaymakamın bu durumdaki pasif tutumundan şikayetçidir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/4-5). Çiçekdağı kazası İlyön Kurulu kültür bakımından zayıf üyelerden güçlkle teşkilatlanmıştır. Ancak yön kurulundan bir kadın üye de bulunmaktadır. Kazada bir halkevi yoktur (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/6).

1937 yılına ait raporları 21.06.1938 tarihli evrakta yorumlayan Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Kırşehir halkının dedikodu ve iç çekişmeden uzak olmalarını takdir etmekte ve bu durumun halkın partiye yakınlştırılması açısından bir avantaj olduğuna dikkat çekmektedir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/158). Böylece kendi halinde huzurlu bir hayat süren Kırşehir halkı parti teşkilatının canlanmasına katkıda bulunabilir ve verimli bir çalışma ortamı sağlanabilir. Parti teşkilatının kentlerde güçlenmesi adına izlenecek yollardan birinin, parti içinde üye sayısının artırılması olarak düşündüğümüzde Şükrü Kaya'nın bu tespiti daha da anlam kazanmaktadır.

Vilayet ve kazalarda toplanan parti kongreleri halkla devlet arasında iletişimi sağlayan önemli mekanizmalardan biridir. Kongrelerdeki dilek ve öneriler parti nezdinde değerlendirilerek olanaklar ölçüsünde hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. 1939 yılı kongre dilekleri de teftiş raporlarında yer almaktadır. Örneğin, kentte 'Kırşehir Belediye Oteli' adıyla bir otel yapılması dile getirilmiş ancak bütçenin otelin yapımına elvermemesi nedeniyle ertelenmiştir. İçme ve sulama işlerinin düzenlenmesi su işleri müteahhidine verilmiş, projesi çıkarılmıştır. Su işleri ile Kırşehir Belediyesi ilgilenecektir. Bağ ve bağcılığın önemli bir geçim kaynağı olduğu kentin köylerinde de aynı şekilde su işleri çalışmaları devam etmektedir.

II. Dünya Savaşı'nın etkisi ile Kırşehir'de, beynelmil hareketlere bağlı kimsenin olmadığı görülmektedir. Fakat kent geçiş güzergâhında olduğundan kamyonlarla çalışmak için gelen bazı meçhul kişilere rastlanmaktadır (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/49-51; BCA, 490.01.674.276.1/12). Başka memleketlerden gelen bu şahısların nasıl insanlar oldukları bilinmemektedir, bu durumun kent halkının sosyal ilişkilerinde tedirginlik yarattığı gözlenir.

Hacıbektaş'ın tam teşekküllü bir nahiye olması gerekmektedir. Burada tapu, nüfus müdürlükleri ile bir sulh hâkimine ihtiyaç vardır. Hacıbektaş köyünde hayvan hırsızlığı olayları eskisi kadar olmasa da hala görülmektedir. Buradaki tarihi türbelere çaputların bağlanması, hurafenin gizlice yaşandığını göstermektedir. Konu ile ilgili nahiye müdürü uyarılmıştır. Ayrıca Kızılay'dan gelen müfettişlere Hacıbektaşlılar

tarafından hediye verildiği tespit edilmiştir. Mevzuata uygun olmayan bu gibi davranışların yapılmaması ve masraftan kaçınılması için gerekli uyarılarda bulunulmuştur (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/49-51-62).

Çiçekdağı kazasında beynelmilel hareketlere katılan kimse yoktur. Çiçekdağı Kürtlerin yoğun biçimde yaşadığı bir yerdir ancak kazada Türk halkı ile kaynaşmış durumdadır. Bu kaynaşma özellikle evlilik yolu ile daha ileri seviyeye taşınabilir. Kürtler kendi aralarında Kürtçe konuşmaktadır fakat Türkçeye de hâkimdirler. Bir ilkokulun yapılması ve eğitim seviyesinin arttırılması bölge için önemlidir. Sıtma köyünde Çerkez nüfusu bulunmaktadır. Kürtlerin kendi aralarında şahsi sebeplerden dolayı ihtilaflar vardır. Birbirleri ile akraba olan Kara müstantik oğlu Mehmet ile dava vekili Tuğrul arasında çekişme büyüktür. Yerköy istasyonun Yozgat'tan alınarak Çiçekdağı'na verilmesi ve kaza merkezinin Yerköy'e inmesi ile asayiş açısından ve kaza merkezinin gelişmesi açısından önemlidir. Yozgat ile Kırşehir vilayetleri arasında tren hattı sınır olmalıdır. Yerköy nahiye merkezinin Saray köyüne nakledilmesi makul olabilir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/49). Çiçekdağı için "*köylülerin ruhlarında ve terakki hamlesine teşne olduklarını gördüm*" ifadeleriyle yöre halkına özel bir önem atfedilmektedir. Ağır arazi vergisinden şikâyet eden köylünün bu verginin azaltılması ise en önemli talepleridir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/61).

Avanos parti kongre dilekleri değerlendirilirken ilk sırada kağrı arabalarının kaldırılarak, halka dört tekerlekli araba verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Pulluk ve arı kovani gibi halkın tarımsal etkinliklerinde kullanabileceği materyallerin sağlanması, elektrik, su, köy ve bağ yollarının yapım çalışmalarına hız verilmesi halkın talepleri arasındadır. Özellikle sellerde köy yollarının kullanılamaz hale gelmesine dikkat çeken müfettiş bu mıntıkaya köprüler yapılmasıyla halkın yaşam şartlarının kolaylaşacağını ifade etmektedir. 1939 bütçesinden kazada on köprünün yapıldığı ancak yetersiz kaldığı, bu nedenle kalan kısımlarında 1940 bütçesinden yaptırılması gerekmektedir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/50).

Halkın CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği şikâyetleri araştırması için ayrıca görevlendirilen Çoruk, Mucur Parti Reisi Mehmet Hayri'yi şikâyet eden Tevfik Türkoğlu, Derviş Dünder ve Ekmekçi Ethem hakkında 20.12.1939 tarihinde ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Şikâyete konu olan Hayri Bey hakkında partiye bildirilen şikâyetlerin asılsız olduğu kararını genel sekreterliğe bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0.674.275.26-29).

16.09.1941 tarihli raporda ayrıca Kırşehir'de yabancı ülkeler adına çalışarak casusluk yapan kişiler tespit edilmiş ve bunlar hakkında tespitler yapılmıştır. Enis Fahri Peker isimli şahıs bu kişilerin başıdır. Ermeni, Rum ve Yahudilerden oluşan 1.200 kişiyi yol inşaatında çalıştırılmak üzere Kırşehir'e getirmiştir. Enis Fahri Peker ile birlikte Osman Salmankurt, Şinasi Demirdağ, Mehmet Adnan Cağaloğlu, Ali Şerif Tuna, Hasan Ergüç ve Ahmet Çıntan devlet aleyhine istihbarat ve propaganda yapmaktadırlar (BCA, 490.01.612.127.5.1.2/5/139). Bu isimleri hükümet takibe almıştır. Ancak 12.05.1942 tarihli raporda, Alman sefiri Von Papen'e yapılan suikastla ilişki-

lendirilen otelci Galip ile Enis Fahri Peker'in ticaret yaparak yakınlık kurması, Enis Fahri'nin Ankara'ya sevk edilmesine sebep olmuştur (BCA, 490.01.674.277.1.37).

Hacıbektaş nahiyesinde nüfusun çoğunluğunun Bektaşlı olması ve burada çalışan öğretmenlerin prensip olarak kendi bölgelerinde çalıştırılmayarak, başka vilayetlerden öğretmenlerin bu bölgeye getirilmesi maarif vekâletine bildirilmektedir (BCA, 490.01.674.277.1.6/7).

1944 yılı itibari ile halkın temel ihtiyaç maddelere olan gereksinimleri raporlara geçmiştir. Özellikle Kırşehir köylülerinin kaput bezi ve giyim eşyasına ihtiyaçları vardır (BCA, 490.01.674.278.16). Bazı köylerde ise sıtma hastalığının salgın şeklinde yayılması, burada sağlık ocağı açılmasını zaruri kılmaktadır (BCA, 490.01.674.278.17).

III. Kırşehir'de Ekonomik Hayat

Kırşehir milletvekillerinin seçim bölgelerindeki somut şartları değerlendirerek kaleme aldıkları raporlar aynı zamanda parti müfettişleri için de yol gösterici niteliktedir. Bu nedenle kentteki iktisadi durum değerlendirilirken bu belgelerden de istifade etmek yararlı olabilir.

Kırşehir'de iktisadi yaşamın temel dinamiğini ziraat oluşturmaktadır. 01.10.1935 yılında Milletvekili Ali Rıza Esen'in hazırladığı raporda, köylülerin nakit para sıkıntısı çektiklerine dikkat çekilmekte ve ürünlerini piyasaya süremeden ederinden çok ucuza sattıkları ifade edilmektedir. Örneğin Kırşehir köylüsü paraya ihtiyaç duyduğu için tiftik ve yapağıyı kırk kuruşa satmakta, bir ay sonra bu fiyat seksen kuruşa çıkmaktadır. Köylü zararına olan bu aradaki farkta muhtekirlerin cebine girmektedir. Partinin amaçlarından biri de köylüyü kalkındırmaktır. Dolayısıyla bu durumun düzeltilmesi ve ürünlerin kıymetlendirmesi için partiye büyük görevler düşmektedir. Kazalarda bankalar açılması veya satış kooperatifleri oluşturmak bir çözüm yolu olarak dile getirilmektedir. Ticaretin işlemesinde en büyük aracı olan yollar, yol yapacak bilirkişi ve vesait eksikliğinden tamamlanamamıştır. Bu nedenle Bayındırlık Bakanlığı'ndan hava koşulları zorlaşmadan, üç silindirin Kırşehir'e gönderilmesi istenmektedir (BCA, 490.01.674.274.1.89/90).

Toprak mahsulleri Kırşehir halkının başlıca geçim ve kazanç kaynağıdır. Merkez vilayetin ve kazaların istasyonlara uzaklığı, halkın ürünlerini güçlükle satış merkezlerine götürmesini zorlaştırmaktadır. Ürünlerini teslim etmek için halk satış merkezlerinde günlerce beklemektedir. Bu nedenle vilayet merkezinde bir buğday alım merkezinin yaptırılması halkın ihtiyacını giderecektir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/114).

Çiçekdağı'ndaki tek ormanlık saha 30 km bir arazide olan meşeliktir. Ancak bu saha tahribata uğramaktadır. Partinin de dikkat çektiği üzere, yurdun hayatı demek olan bu ormanın korunması ve idaresi için Tarım Bakanlığı'nın bölge ile ilgilenmesi yerinde olacaktır (BCA, 490.01.674.274.1.90).

1936 raporda kentin ekonomik yaşam sahası değerlendirilirken, Kırşehir'de bir işçi sınıfı olmadığı ve esnafın da bir teşekküle bağlı olmadıkları ifade edilmektedir. Mithat Saylam Bey merkezdeki çoğu dükkânı yıkmıştır. Ancak yerine daha güzel dük-

kânlar yapılıncı Kırşehir halkı buna çok sevinmiştir. Bu yenilik, halkın partiye olan bağlılığını arttırmıştır. Çiftçilerin mahsullerini toplamasında düzensizlikler vardır. Kuraklıktan dolayı araziler verimsizdir. İşleyen bir ticari yapının gelişmediği kentte, mahalli ihtiyaçları karşılayan terzi ve kunduracılık temel meslek gruplarını oluşturmaktadır. Kentteki tüccarlar ise dükkâncılardan oluşmaktadır. (BCA, 490.01.674.274.1/10).

1937'de Mucur kazasında içtimai ve mesleki bir kuruluş yoktur (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/4). Kızılırmak kenarında eski bir şehir manzarasına sahip olan Avanos kazası da hem nüfus hem de ekonomik açıdan zayıf durumdadır. Kazada mesleki bir kuruluş yoktur. Avanos'ta en önemli geçim kaynağı, testi ile bardak yapımı ve satışıdır. Ancak bu testi imalathaneleri mağara içlerinde çok iptidai koşullardadır. Buraların iyileştirilmesine çalışılmaktadır (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/4-5). Toprağın işlenerek el işçiliğinin geliştirilmesi, bölge ekonomisinin gelişmesi için önemli bir adım olabilir.

150 kadar harap evden oluşan Çiçekdağı kazası halkının temel geçim kaynağı çobanlıktır. Kazada içtimai ve mesleki bir kuruluş yoktur (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/6).

Kırşehir'de meyve yetiştiriciliği çok yaygındır. Vali Mithat Bey bir meyve sergisi açmış ve birinciye ikramiye verilmiştir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/3). Böylece halk meyve yetiştiriciliği yapması için teşvik edilmekte ve ticari bir alan yaratılmak istenmektedir. Merkezde bir fidanlıklar yapılmaması, ziraat memurunun atanması ve kentte çalışması gerektiği ifade edilmektedir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/113). Özellikle kayısı, kiraz, elma gibi meyveler ambalaj yöntemi bilinmediğinden, merkeze yakın olan yerlere dahi gönderilememekte ürünler çürümektedir. Vilayette bir konserve fabrikasının açılması hususunda devlet yardım edebilir. Böyle bir fabrika açıldığı takdirde halk bahçesinde bulunan meyveleri çürütmeksizin, fabrikalara verebilir ve ekonomik anlamda kalkınma sağlanabilir (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/141).

Ziraat işlerinin eski yöntemlerle devam etmesi nedeniyle ürünler vaktinde toplanamamaktadır. Pek çoğu çürüğe çıkan buğday, arpa gibi mahsullerin harman ve biçim makineleri ile toplanması kaybı önleyecektir. Dolayısıyla her kaza ihtiyacını karşılayacak makinelerin temini sorunu ortadan kaldırabilir Büyük ve geniş meraları olan kentin geçim kaynaklarından birisi de kasaplık ve hayvancılıktır. Bu nedenle bölgede veterinerliğin geliştirilmesi ve yeter sayıda damızlık aygır, boğa ve diğer büyük baş hayvanların bölgeye gönderilmesi bu ticari faaliyetin gelişmesinde önem arz etmektedir. Mucur'da bir Ziraat Bankası Sandığı'nın açılması kaza ekonomisi için gereklidir. Vilayetin önemli iktisadi sahası içinde olan bölgelerinden biri de Ankara'nın Koçhisar kazasıdır. Koçhisar'ı Kırşehir'e bağlayan Kızılırmak üzerindeki geçit ise Çıknağıl geçitidir. Bu köprü'nün bir an önce yapılması Kırşehir halkının en önemli dilekleri arasındadır (BCA, 490.1.0.0.674.275.1/113). Çıknağıl köprüsünün 1950 yılında inşaatına başlanacağında dair karar 20.05.1949 tarihinde alınmıştır (BCA, 490.1.0.0.731.505.1/91).

04.03.1947 tarihli CHP Yozgat Bölge Müfettişi Emin Halim Ergun'un raporunda Kırşehir vilayetinin ekonomik durumunun değerlendirildiğini görmekteyiz. Kentin öncelikli olarak iktisadi kalkınmaya ihtiyacı vardır. Özellikle bölgedeki halıcılık faaliyetinin geliştirilmesi ve bununla ilgili çalışmaların yürütülmesi kent ekonomisi için katkı sağlar nitelikte olabilir (BCA, 490.01.674.279.2.16).

Sonuç

CHP, 1923 yılında bir parti örgüt mekanizması olarak uygulamaya koyduğu ve işlettiği parti müfettişliği sisteminden yararlanarak politika hayatını sürdürmüştür. Parti müfettişliği kurumu özellikle 1927 yılından başlayarak çalışmalarını genişleterek parti denetim mekanizması rolünü üstlenmiştir. Nizamnamede, müfettişlerin görevlendirildikleri bölgelerde en yüksek mevkide oldukları, partinin bütün hesap işlerini denetleme yetkisinde oldukları, siyasi-içtimai-kültürel ve iktisadi kuruluşların yönetimlerine getirilecek kişilerden sorumlu oldukları açıkça belirtilmektedir. Vilayet Kongreleri'nde usulsüzlük yapılması durumunda iptal edilmesini isteme yetkisine sahip olan müfettişlerin, yılda bir kez Genel Sekreterliğin belirleyeceği bir tarihte Parti Genel Merkezi'nde toplanmaları karara bağlanmıştır. 1931 yılına gelindiğinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bu yıl kabul edilen nizamnamesinde parti müfettişliği kurumuna yapılan vurguda gözle görünür bir azalma olmuştur. Ancak sonraki yıllarda ihtiyaç gereği parti müfettişlerinin etkinliklerini artırarak görevlerine devam ettiği gözlenmektedir.

Halkla da birebir temas halinde olan müfettişler aynı zamanda 1932'de kurulan halkevleri ile birlikte toplumun yaşam sahası içinde aktif biçimde rol almıştır. Merkezen atanan müfettişler altı ay kaldıkları görev bölgelerinde, merkez ve kazalarda parti örgütünün yaptığı tüm çalışmaları inceleyerek teşkilatla ilgili olumlu ve olumsuz tüm izlenimlerini raporlarına yansıtmışlardır. Halk nezdinde partinin ideolojik açıdan geldiği seviyenin anlaşılması açısından da müfettişlerin buldukları bölgelerde sorumlulukları bulunmaktadır.

Kırşehir Vilayeti'nde de 1936 yılından başlayarak görevlendirilen müfettişler görev bölgeleri dâhilinde bulunan Kırşehir hakkında görüşlerini raporlar halinde parti genel merkezine göndermişlerdir. Parti örgütlenmesinin zayıf olduğu kentte teşkilatın güçlenmesi adına yapılacak çalışmalar ve alınacak önlemlerin neler olabileceği hususunda parti üyeleri bilgilendirilmiştir. Parti ve parti ideolojisinin kent bazında sağlam bir yayılım göstermesi, halk tarafından anlaşılması önemlidir. Bu nedenle halk ile parti arasında temasın sağlanması özellikle okuma-yazma etkinliğinin artırılması ile mümkün olacaktır. Eğitimli kişilerin çoğalması parti teşkilatlanmasını güçlendireceği gibi ideolojinin de aynı oranda güçlenmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla parti fiziki açıdan merkez ve kazalarda güçlenirken aynı zamanda halkın düşün dünyasında da önemli bir yer edinmelidir. Kırşehir'de bir halkevinin açılması ve çalışmalar yürütmesi bu anlamda önemlidir.

Halkın geçimini sadece -ilkel koşullarda- yapılan zirai faaliyetlerden sağladığı bu küçük Orta Anadolu kentinde, kent ekonomisinin nasıl işlerlik kazanacağı, köylünün alım gücünün hangi yollarla arttırabileceğine dair tespitler raporlarda yer almaktadır. Devlet'in bu konuda kente he gibi katkılar sağlayacağı çözüm öneriyle beraber dile getirilmektedir. Tarım metotlarının modernleştirilmesi, meyveciliğin geliştirilmesi için kentte konserve fabrikasının kurulması ve yine önemli bir geçim faaliyeti olan hayvancılığın iyileştirilmesi, ekonomik açıdan Kırşehir halkının güçlenmesini sağlayacak çözümler olarak görülmektedir. Halıcılık da kadınların ev geçimine katkıda bulunması açısından önemlidir. Ancak kentte halıcılığın devlet eliyle desteklenerek

geliştirilmesi, bir iş koluna dönüştürülmesi, kadınların sosyal hayata katılımını sağlayacağı gibi ekonomik olarak kalkınmanın da önemli bir halkası olarak tanımlanmaktadır. İktisaden ritmik bir işlerlik sağlamanın bir koşulu da şüphesiz ulaşımdır. Bu açıdan halkın ürünlerini çevre il ve ilçelere ulaştırmasında yaşadığı güçlükler raporlara yansımıştır. Dolayısıyla yolların iyileştirilmesi ve Kızılırmak üzerine bir köprü yapılması gerektiği müfettişlerin raporlarına yansıtıldığı konular arasındadır.

Parti hesap işlerinin teftiş edildiği Kırşehir Parti Merkezi'nde hesap defterlerinde, bazı eksiklikler olmak birlikte, bu eksiklerin usulsüzlük olmadığı belirtilmektedir. Pul, defter ve koçan gibi fiziki eksiklerdir. Bu kayıtların nasıl tutulacağı ve hesaplarda gerektiğinde tabloların kullanılması parti üyelerine detaylı biçimde anlatılmıştır. Mali bütçenin yetersizliği konusunda üyelerin uyarıldığı hemen her raporda karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan ülkenin içinde bulunduğu olanaksızlıkların göz önünde bulundurulması ve bu konuda hassas davranılması ayrıca ifade edilmektedir.

Kentte parti başkanları ile ilgili Kırşehirliilerin şikâyetlerinin yoğun biçimde raporlara yansdığı görülmektedir. Halkın bu şikâyetleri dikkatle dinlenmiş ve merkeze bildirilmiştir. Şikâyetlerin konusunu genelde bazı idare amirlerinin görevlerini kötüye kullanması ve köylüye kötü/kaba davranışları oluşturmaktadır. Etnik ve dini açıdan nüfusun farklılık gösterdiği Çiçekdağı ve Hacibektaş kazalarına özel bir önem atfedilmesi dikkat çekicidir. Raporlarda Çiçekdağı'nın Kürt köylerinde, köylülerin kendi aralarındaki çekişmelerinin dışında herhangi bir ayrılıkçı durumun söz konusu olmadığı belirtilmektedir. Fakat kazada okuma-yazma oranının düşüklüğüne değinilmekte, bölgede parti ideolojisinin yaygınlaştırılmasının eğitimden geçtiğine vurgular yoğunluktadır. Kendi aralarında Kürtçe konuşan ama Türkçeye de hâkim olan Kürt köylerinde, halkın Türk halkı ile tamamen kaynaşması için evlilik bir çözüm önerisi olarak raporlara yansımıştır. Bektaşî kültürünün hâkim olduğu Hacibektaş kazasında ise köylünün ağaçlara çaput bağlaması gibi bir takım hurafelere meyletmesi müfettişler tarafından eleştirilmektedir. Böyle bir eğilim içinde olan köylünün bu tarz hareketlerden uzak durmaları gerektiği müfettişler tarafından ifade edilmekte ve bunun için kazanın parti üyelerinin dikkatli davranmaları konusunda ayrıca ikaz edildikleri raporlardan anlaşılmaktadır.

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile savaşın ekonomik ve sosyal etkilerinin kente yansdığı gözlenir. Bu esnada Kırşehir'de devlet aleyhine çalışan ya da beynelmilel faaliyetleri destekleyen kimse tespit edilmediği ifade edilmektedir. Fakat kentin coğrafik olarak Ankara ile Kayseri arasında önemli bir geçiş güzergâhında olması başka vilayetlerden gelen kişilerin burada konaklayarak gündelik tarla işlerinde çalışması halk arasında dönem dönem huzursuzluk yarattığı gözlenir. Bu kişiler arasında devlet aleyhine çalışan, suikastla itham edilen şüpheli kişilerin bulunması bu tedirginliğin temel sebebi olabilir.

Müfettişlik raporları CHP'nin yurt çapında teşkilatlanması ve varoluşunu ispatlaması açısından parti ile halk arasında aracı olmuştur. Kırşehir'de sözünü ettiğimiz yıllarda siyasi, sosyal ve ekonomik yaşam tarzı hakkında bu raporlarda verilen bilgiler ışığında yorum yapabilmemiz mümkün olabilir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Sürelî Yayınlar

Ulus, 23.02.1936

Ulus, 24.02.1936

Ulus, 31.02.1936

Resmî Kaynaklar

Halk Fırkası Nizamnamesi, (1339). TBMM , Ankara.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, (1927). TBMM Mazbatası, Ankara.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, (1931). TBMM Matbaası, Ankara.

CHP Programı, (1935). Ulus Basımevi, Ankara.

CHP Nizamnamesi, (1939). Ulus Basımevi, Ankara.

CHP Nizamnamesi, (1943), Zerbamat Matbaası, Ankara.

Kitaplar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (2006). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Güneş, İhsan (1997). Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Erdoğan, Aydın (2000), CHP Tüzükleri Dünü Bugünü (1923-2000), Berok Matbaacılık, Ankara.

Türk Parlamento Tarihi (1994). TBMM Vakfı Yayınları, Ankara

Türk Parlamento Tarihi (1996). TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.

Türk Parlamento Tarihi (2001). TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.

Türk Parlamento Tarihi (2012). TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.

Uyar, Hakkı (1998). Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayınları, İstanbul.

Yurt Ansiklopedisi (1981). Anadolu Yayıncılık, İstanbul.

Makaleler

Bal, Serhat (2013). "CHP Parti Müfettişlik Raporlarının Değerlendirilmesi: Balıkesir Örneği", *Belgi Dergisi*, C. 11, S. 6., s. 731-741.

Günaydın, Yusuf Turan (2016). "Ömer Aydın Genç (1882-1947) ve Kırşehir Muallimler Birliği'nin Yayın Organı: Dirlik (1926-1927)", *Türk Tarih Kurumu Kırkambar*, C. I., s. 237-257.

Güneş, İhsan (1987). "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III. S. 8., s.427-442.

Koçak, Cemil (2007). "Tek Partili Dönemde CHP Parti Müfettişliği'ne İlişkin Ek Bilgiler", *Mete Tuncaya Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 675-681.

Koçak, Cemil (1992). "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Parti Müfettişliği", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayınları, s. 459-474.

Tuncay, Mete (1981), "CHF'nin 1927 Kurultayı Öncesinde Toplanan İl Kongreleri", A.Ü. SBF Dergisi (Atatürk Özel Sayısı), C. 36., S. 1-4., s. 281-333.

Ek I

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Kırşehir BÖLGESİ
MÜFETTİŞLİK
SAYI:

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ek
42 yaprak

10/4/940
Kırşehir

File İşlendi

C. H. P. Genel Sekreterliği	81
37165	12 Nisan 1946
	File: 42

C.H.P. Genel Sekreterliğine

Kırşehir Vilayeti Parti teşkilatına ait umumi teftiş raporunu
ek olarak takdim ediyorum . bu vesile ilede derin saygılarımı sunarım .

C.H.P.

Kırşehir Bölgesi Parti Müfettişi
Kastamonu Meb'usu

Hilmi Çoruk

Hilmi Çoruk

IV - B.

12. IV. 210

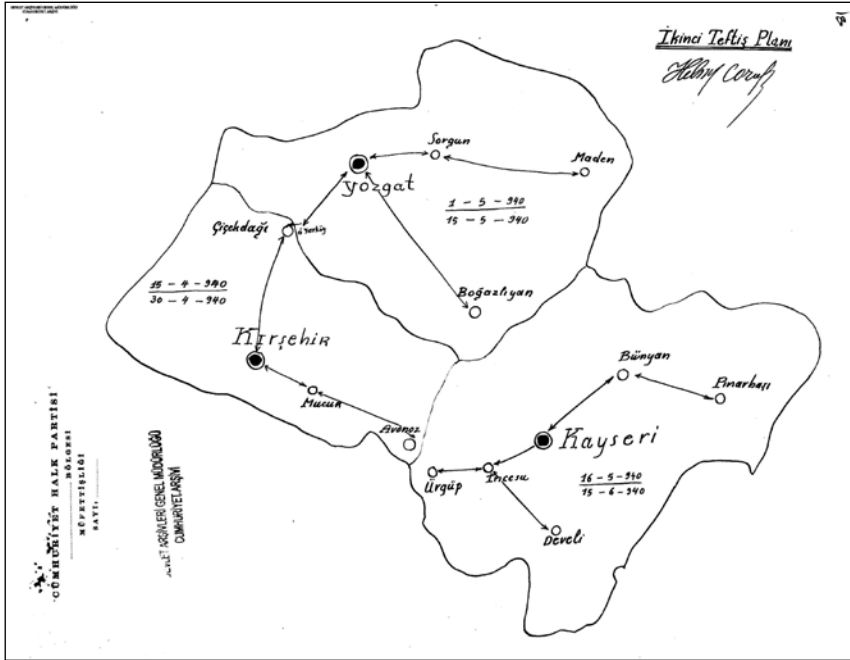
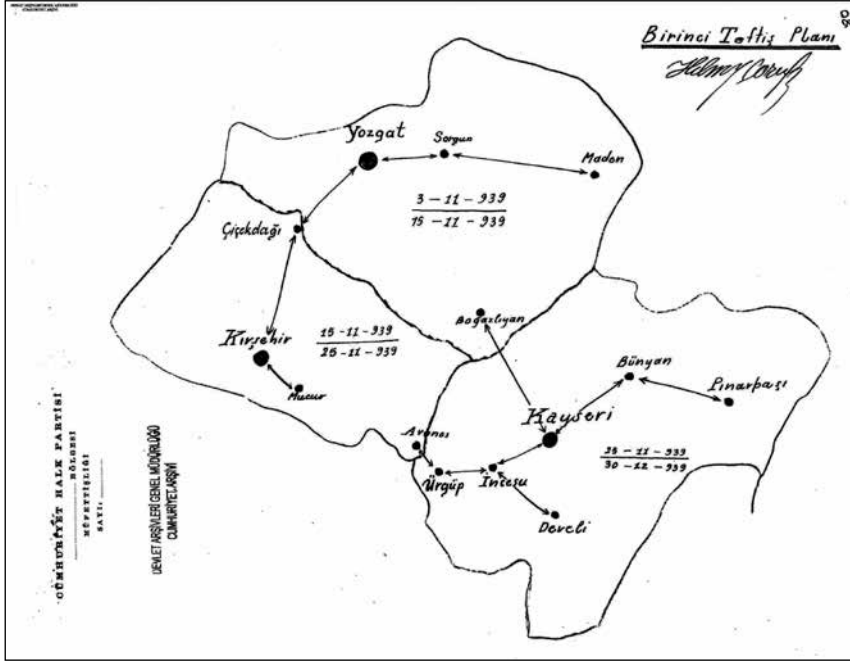
111-0

Hilmi Çoruk

16 - IV - 240

F 128 + 6 kare

490	01			674275	1
-----	----	--	--	--------	---

RESİMLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİMİ

M.6.1936

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Genel Sekreterliği

sayı

4
609

C.H.P. Başkanlığına

Kırşehir

1.- Parti Genyönetkuru, Parti ve Halkevi örgütünü hazırladığı plâna göre arasız surette teftiş ettirmeği onaylamış ve bunun tatbikine geçen seneden başlamıştır.

2.- Kamutayın bu yaz azadında da - örneği evvelce size de gönderilmiş olan plâna göre - İliniz teftiş edilecektir. Teftiş edecek ispektek *Afyon* Sayı *Haydar Çerçel* dir. İlinize ne zaman gelip teftiş başlayacağını kendisi size bildirecektir.

3.- İspektek arkadaşın işini iyi yapabilmesi için lâzım olan yardımcı ve kolaylıkları göstermenizi diler, sevgilerimi sunarım .

C.H.P. Genel Sekreteri
Kütahya Sayı

D. Peker

B.I

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

KIRŞEHİR :

C.H.P. Kırşehir Bölgesi Şifetliği
Kastamonu Mebusu : Hilmi Çoruh. 37165

Kırşehir Vilâyet Parti İdare Heyeti

1- Ahmet Baytok	Parti Başkanı
2- Turgut	Belediye azası
3- Bekir Kurukafa	Meclisi umumî azası
4- Süleyman Doğan	Meclisi umumî azası
5- Mehmet Sülükçü	Belediye azası
6- Sarri Kardeş	Orta Mektep Türkçe muallimi
7- Osman Erbağ	Orta Okul Tarih ve Coğrafya muallimi
8- Mehmet Akçakaya	Belediye azası
9- Vahap Aras	Eczaacı

Ahmet Baytok: Parti başkanıdır. İhtiyat zabıtidir. İyi bir zattır. Arkadaşlarını iyi idare eder. sempatisi vardır.

Turgut : Eski belediye reisidir. İyi bir şahıstır. Yorgun düşmüştür

Bekir Kurukafa: Meclisi Umumî azasıdır. Yağlı bir şahıstır. Manufatura ticareti yapar. Şahsîli yoktur.

Süleyman Doğan: Meclisi umumî azasıdır. Manufatura ticareti yapar iyi bir şahıstır.

Mehmet Sülükçü: Muhafiyecilik yapar Belediye azasıdır iyi bir zattır.

Sarri Kardeş : Halkevi başkanıdır. Çalığıkandır. Orta mektep Türkçe muallimidir. Daha iyi istifade edilebilecek bir hale gelecektir.

Osman Erbağ : Orta okul tarih ve Coğrafya muallimidir. Sakin bir gençdir iyidir.

Mehmet Akçakaya: Belediye azasıdır. Manufatura ticareti yapar. Ağrı zaman da ziraatle megguldur. iyidir.

Vahap Aras : Eczacıdır. Belediye azasıdır. yağlı bir zattır. Kendi işiyle megguldur.

İdare heyetlerini teşkil eden arkadaşların heyeti umumîyesinin halk nazaranında mevgileri ve saygıları vardır.

Sempatileride oldukça iyidir. Parti nufusunu ietismar eden kimseler yoktur.

Wizannamesinin 168 inci maddesine nazayır fazla iş alan yoktur. İdare heyetini teşkil eden arkadaşların arasında samimiyet ve duygularile bir birlikle oldukça bağlıdırlar. Ahenk vardır.

Mahalli hükümet amir ve memurlarile teşkilât arasında fikir birliği vardır. Ve ahenk mevcuttur.

Parti prensiplerini yaymak hususunda daha fazla mesai sarfi etmeleri lazımdır.

**VİLÂYET İDARE HEYETİNİNİNİŞ
ÇALIŞMALARI**

karar defteri vardır. Kararlarda ekseriyet vardır. İnzalar tamamdır.

Atatürk Dönemi Nüfus Politikasına Göre, Konar-Göçer Aşiretlerin İç İskân Uygulamaları

İbrahim ERDAL*

Özet

Nüfus mübadelesi anlaşması Türkiye ile Yunanistan arasında 1923-38 arası dönemde kabul edilmiştir. Bunun yanısıra Türk hükümeti yerleşik olmayan göçebe kabilelerin iskânı problemini çözmekle uğraşmıştır. Osmanlı devleti de aşiretleri iskân etmek istemiş ve 1917 yılında bir komisyon kurmuştur. Komisyon ülkenin savaş ortamından dolayı başarılı olamamıştır. İç iskân faaliyetleri düzenli olarak 1926 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmış ve 1930'lu yıllarda da devam etmiştir. Özellikle İç Anadolu, Akdeniz ve Ege'de bu faaliyetler sürmüştür. Göçebe vaziyette yaşayan aşiretler, geçimlerini buldukları yerlerde temin edemeyenler; güvenlik ve ekonomi sebebiyle yapılan iskânlar bu dönemde iç iskânın unsurlarını oluşturmuştur. Bu makalede, Atatürk dönemi göçebe aşiretlerin iskân politikası incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İskân, Göçebe aşiret, Atatürk Dönemi

According to the population policy of Atatürk Era; The Inner Settlement Application of nomadic tribes

Abstract

Population exchange agreement have been adopted between Turkey and Greece in the period between 1923-38. The Turkish government worked on solved the problem of the settlement of the nomadic tribe in this period. The Ottoman state also wanted to resettle tribes and He has set up a commission in 1917. But commission due to the country's war conditions was not successful. Activities on inner settlement began to be implemented regularly beginning from 1925 and continued in the 1930's especially in central Anatolia, mediterranean and Aegean parts of Turkey. Nomadic tribes (asiret), inhabitants who were not able to earn their life from their inhabitation, settlement emerged for security and economy reasons were the elements of inner settlement. In this article, Atatürk era resettlement policy of the nomadic tribes were investigated

Key Words: Settlement, Nomadic tribes, Atatürk Era,

* Doç. Dr. Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (ibrahim.erdal@bozok.edu.tr)

Giriş

Tarih boyunca Anadolu coğrafyası göçlerin merkezinde yer almış, bölgede kurulmuş olan devletler asayiş, iktisadi ve tarımsal anlamda bu göçmen nüfusu kontrol altına almakla uğraşmıştır. Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile başlayan aşiretlerin göçü, Anadolu'nun en uçlarında bulunan Selçuklu ve Osmanlı Devleti'ni bu yoğun nüfusu iskân ve kontrol etme sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır. Elbette ki bu konar-göçer Türk nüfus, aynı zamanda hem bu devletlerde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nde kurucu unsur ve devlet otoritesinin de önemli gücü olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nde konar-göçer Yörük aşiretlerinin iskânı konusunda devletin yaşadığı sorunlar ve uygulamalar dönemlere göre değişiklik arz etmiştir. Osmanlı devletinin kuruluş dönemlerinde ve Balkanlarda ilerleme sürecinde askeri ve ekonomik açıdan ihtiyaç duyduğu insan kaynağı bu büyük nüfusa sahip Yörük aşiretleri tarafından sağlanmıştır.¹ Burada fethedilen topraklara Anadolu'dan getirilen Yörük aşiretleri iskân edilerek bölgenin şenlendirilmesi yoluna gidilmiş bu aşiretler bölgelerini terk edenlerin yerlerine iskân edilmiş, iskâna özendirici imkânlar da verilmiştir.² Devletin kuruluş döneminde uygulanan, fethedilen yerlere iskân ve şenlendirme sistemi daha sonra kaybedilen savaşlarla Anadolu'ya göç etmiş Yörüklerin yerleşik hayata geçirilmesi amacıyla da kullanılmıştır.

Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatının önemli unsurlarından olan bu konar-göçer Yörükler, belirli bir coğrafyada otlaktan yaylağa göçmeleri, yaylak kışlak mahalleri arasında bir bölgede dolaşmaları sebebiyle Osmanlı Kanunnamelerinde “konar-göçer taifedir, karada ikametleri yoktu” şeklinde ifade edilmişlerdir.³ Belli bölgelerde hayvancılık yapan bu konar-göçer Yörüklerin kısmen tarım yapmalarından dolayı geçimliklerini sağlayabilmeleri ve tarım yapılan arazilere zarar vermemelerini sağlamak amacıyla kışlak ve yaylak mahalleri tespit edilmiştir.⁴ Osmanlı Devletinin güçlü olduğu dönemlerde faydalı olan bu aşiretler zaferle sonuçlanmayan seferler ve sonrasında yaşanan kargaşa ortamı ve kuruluş döneminde iskân edildikleri bölgelerdeki huzursuzluklar gibi birçok sebeple Anadolu'ya geri gelmeleriyle bölgedeki tarım maksadıyla iskân olma uygulamasını kabul etmeme sorununu derinleştirmiştir. Özel-

1 Bknz. Ömer Lütfi BARKAN, *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İktisat Fakültesi Mecmuası*, xv, İstanbul 1995; M. Tayyip GÖKBİLGİN, *Rumeli de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul 1957.

2 Paul WİTTEK, “Osmanlı İmparatorluğunda Türk Aşiretlerinin Rolü”, Çev: Ercüment KURAN, *Tarih Dergisi* S: 17-18, İstanbul 1963, s:257-268; Yusuf HALAÇOĞLU; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1999, s.1-2; İskân ile ilgili ayrıntılı bilgi için bknz. Muhammed SARI, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesinde İmar-İskân Faaliyetleri (1923-1938)*, Atatürk Araştırma merkezi Yayını, 2015 Ankara.

3 Selahaddin ÇETİNTÜRK, “Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfının Hukuki Statüleri”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, II/I, Ankara 1943, s.114.

4 Cengiz ORHONLU, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s.37; Ahmed REFİK; *Anadolu da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1930, s.71

likle XVIII Yüzyıl itibariyle devleti başıbozuk hareket eden ve ekonomiye zarar vermeye başlayan bu teşekkülleri iskân etmeye dair politikalar uygulanmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti 19. Yüzyılın sonlarında bozulan ekonomik ile beraber iktisadi düzeni yeniden sağlamak amacıyla sistemli bir iskân politikasını uygulamaya koymuş, konar-göçer tabir edilen teşekkülleri iki ayrı sistemde iskâna tabi tutmuştur. Bunlardan ilki aşiretlerin terk edilmiş arazilere ve boşaltılmış yerleşim yerlerine iskân ederek civarın uğradığı zararı biraz da olsa karşılamak veya harap olmuş, yıkılmış yerlerin tekrar üretime dâhil olmasını sağlamaktır. İkinci uygulama da ise ticaret, ulaşım ve tarım açısından önemli yerlere yeni köyler ve kasabalar kurmak suretiyle yeni çekim merkezleri oluşturmak şeklinde olmuştur. Ayrıca bununla beraber köylerini ve kasabalarını terk etmiş olan Türkmenlerin de eski yerlerine dönmelerinin sağlanması, sınırlı bölgelerde yaylak-kışlak hayatı yaşamakta olan aşiretlerin de kendi bölgelerinde iskânları uygun bulunmuştur.

Osmanlı Devletinde bu tür sistemli uygulamalar yanında bir de ceza maksadıyla yapılan sürgün ve kendi istekleri doğrultusunda yaşanan iskân süreci de kullanılmıştır. XVII. Yüzyıl ile beraber yaşanan yenilgilerle birlikte devlet otoritesinin kaybı; bölgelerde konar-göçer aşiretlerin tarım arazilerine zarar vermeye başlamalarının, vergilerini ödemelerini geciktirmelerinin önünü açmış, bölgelerinde eşkıyalık yapmalarına kadar varan başıbozukluğa sebep olmuş ve tüm bu sebepler Osmanlıyı iskân sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır.⁵ Devlet vergisini vermeyen, eşkıyalık yapan aşiretlere belirli bir bölgeye iskân olmaları koşuluyla vergi indirimi de yapmış, bu teklifi kabul etmeyerek şekavete devam edenleri de Rakka ve Kıbrıs gibi bölgelere sürgün etmiştir.⁶ Örneğin Niğde sancağına bağlı Yahyalı kazası köylerine zarar veren Danişmendlü Türkmenleri, İçel ve Alaiye sancaklarında bulunan Karahacılı cemaati, Kayseri civarı şekavette bulunan Mamalu Türkmenleri, Aydın ve civarındaki Yeni il Türkmenleri çevrelerine verdikleri zarar gerekçesiyle derbentçi yazılarak iskânları sağlanmıştır.⁷ Osmanlı Devleti'nin aşiretleri iskân ettiği belli başlı bölgeler Aydın, İçel ve Teke, Konya ve Karaman, Ankara ve Nevşehir ile Çukurova bölgelerinde yoğunluk göstermiştir. Buralarda iskâna tabi tutulan aşiretler ve onun bakiyeleri daha sonraki dönemde de iskâna konu olmuştur. XVIII. Yüzyılda başlayan bu süreç devletin son yıllarında da gündemi işgal etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin başlattığı bu iskân sürecinde Anadolu'daki seyyar aşiretlerin durumu hakkında bilgi edinmek, ve sosyal ve ekonomik çözüm önerileri sunmak için 1917 yılında bir komisyonun kurulmasına kararı verilmiştir.⁸ Kurulacak olan bu komisyondan veya heyetten, vilayetlerdeki aşiretler hakkında bir rapor hazırlanması

5 HALAÇOĞLU, a. g. e. , s.45

6 İbrahim ERDAL; “ Anamur’da Yerleşik Yörük-Türkmen Aşiretleri ve Kıbrıs’a İskânları Konusu” , **Anadolu’da Yörükler, Tarihi ve Sosyolojik İncelemeler**, Editörler: Hayati Beşirli, İbrahim Erdal Phoenix Yayınları Ankara 2007, s. 91- 100.

7 HALAÇOĞLU, a. g. e. , s.45- 48

8 BCA: 272.74/65.20.7(Başbakanlık Cumhuriyeti Arşivi)

istenmiştir. Bu girişimden sonra heyetin faaliyetlerini rahat yapabilmesi için ödenek tahsisi gündeme gelmiş, 1918 yılında heyetin raporları dâhilinde seyyar aşiretlerin iskânlar ve üretici hale getirilmesi için yapılacak faaliyetlerin masrafinin Dâhiliye Nezareti Aşiret ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesine bildirilmiştir.⁹ Heyetin aşiretler için aldığı kararların uygulamaya girmesi devletin içinde bulunduğu şartlar gereği başarısızlıkla sonuçlanmışsa da, özellikle 1922-1927 yılları arasında yaşanan ulus devlet sancılarının yaşandığı ve nüfus mübadelesinin yaşandığı dönemde de aşiretlerin iskân kararları uygulanmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi Yörüklerin İskân Çalışmaları

Osmanlı devletinin son dönemlerinde toprakların üretici sınıfını oluşturma ganesi için önemli bir unsur olan aşiretlerin iskânı konusu Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde de en önemli sorunlardan olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son döneminde kurulan heyetin raporları doğrultusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 3 Mart 1925 tarihinde aşiretlerin Dâhiliye Vekâleti yetkisinde olmak üzere iskân edilmeleri hakkındaki kanunun kabulü başvekkâlete bildirilmiştir. Başvekkâlet de konunun biran önce başlatılması için Dâhiliye Vekâleti'ne görev verilmiştir.¹⁰ 1926'da düzenlenen iskân muhtırasına göre ise konargöçer aşiretlerle bütün göçebelerin, dağlık ve ormanlık yerlerde olan köylülerin müsait yerlere iskânı, haneleri çok dağınık olan bazı köylerin uygun merkezler etrafında toplanması ve denetim altına alınmasına karar verilmiş bu kanunla devletin muhacir iskânı işlerinde takip edeceği siyaseti de kapsamlı şekilde tanımlamıştır.¹¹ Kabul edilen 885 sayılı bu kanunun 3. Maddesi gereğince, "memleket içerisinde göçebeliliği kaldırılması, sıhhat veya geçim sebepleriyle bazı köy ve evlerin başka yerlere götürülmesi, dağınık köylerin toplanmasının gerekliliği" belirtilmiştir. Aynı yıl içerisinde bu yasa gereği 51.397 kişilik nüfusa sahip 44 Türk aşireti, 90.899 kişilik nüfusa sahip 48 Kürt aşireti ve 25.760 kişilik nüfusa sahip 6 Arap aşireti olmak üzere toplamda 168.056 kişi iskân programına dahil edilmiştir. Ancak bu aşiretlerden sadece 5.544 nüfuslu 1.260 aile iskân olunabilmiş, bu aşiretler içerisinde Kürtleşmiş Türk aşireti olan Halıkanlı aşiretinin Beyazıt vilâyetinden Trakya ve Aydın'a dağınık şekilde iskân yapılmıştır. Aynı şekilde iskân olmayı kabul etmiş olan 423 nüfuslu Bazıklı Kürt aşireti ile 189 nüfuslu Alametik Kürt aşiretlerinin de iskânları planlanmıştır.¹²

9 BCA: 272. 74/ 66.21.2

10 BCA: 30.10/112.756.17; İbrahim ERDAL, "Cumhuriyet Döneminde Yörüklerin İskânı Konusu", Ed: İbrahim ERDAL-Hayati BEŞİRLİ, **Osmanlıdan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler**, Phoenix yayınevi, Ankara 2008, s.5.

11 **İskân Tarihiçesi**, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s. 79-80; Adnan GÜRİZ, **Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni**, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Ankara 1975, s. 160. 23; Naci KÖKDEMİR, **Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu**, Ankara 1952, s.193; Fikret BABUŞ, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 133.

12 BCA; 30.10/ 124.885.4.

Yasa ile uygulamaya konulan aşiretlerin iskânı ile birlikte çalışmalara başlanmıştır, uygulama sırasında sıkıntıların yanı sıra kendiliğinden devletin belirlediği bölgelere iskân olmak için başvuran aşiretler de devlet tarafından belirlenen veya kendilerinin tercih ettikleri bölgelere yerleştirilmişlerdir. Bu uygulama kapsamında Şam bölgesi civarında yaşayan yaklaşık 240 haneli Karateke aşireti, iskân yerlerini devletin seçmesi şartını kabul ederek Anadolu'ya gelmek istemişler bu amaçla da Dâhiliye Vekâletine de başvuruda bulunmuşlardır.¹³ Karateke aşireti gibi birçok aşiretin iskân uygulamasının ve iskân talebinin; dönemin Bakanlar Kurulu Kararnameleri ve bölge valilerinin gönderdiği raporlar incelendiğinde 1927-1928 ve 1932-1934 yılları arasında yoğun olarak uygulandığı görülmüştür. Raporlardan anlaşılacağı üzere Yörük-Türkmen teşekküllerinin iskân oldukları bölgeler; İçel, Adana, Aydın, Isparta, Kütahya ve Bilecik, Çorum, Tokat, Ordu ve civarı ile Kayseri, Niğde ve Aksaray olmak üzere 4 kısımda incelenmeye alınmıştır. İskân bölgelerinin hâlihazırda aşiretlerin yaşamakta olduğu bölgeler olduğu görülmektedir. İçel ve civarı Anadolu'nun Türk boyları tarafından yurt edinilmeye başladığı dönemden itibaren aşiretler için önemli bir yurt olmuştur.

İçel ve Adana Çevresinde İskân Faaliyetleri

İçel vilayetinde konar-göçer hareketlilik Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, günümüze kadar Sarıkeçililer İçel ili Aydınçık İlçesi ve civarında Yörük kültür ve yaşantısını devam ettirmişlerdir. Aşiretlerin gönüllü iskân taleplerine bir diğer örnek de Adana'da görülmüştür. 1928 yılında Adana valisi tarafında Dahiliye Vekaleti'ne gönderilen yazı da Saimbeyli kazasında aşiret ileri gelenlerinden Kadir Efendi adındaki şahsın da talebiyle iskânları istenen Sinar aşiretinin kaza dâhilinde yaylak ve kışlak hayatı yaşadıkları hayvanat ile mera sıkıntısı çektikleri, hayvanları ve yerleşmeleri için bir arazinin tespit edilmesi durumunda iskân olabilecekleri bildirilmiştir.¹⁴

İçel vilayeti ve civarında Yörük aşiretlerinin iskânı için çalışmaların 1928 yılında yoğunlaştığı görülmektedir. Aşiretler bölgeden Konya ve Karamana kadar olan havalide yaylak-kışlak sürecinde dolaştıklarından dolayı genelde ya metruk arazilere ya da devletin kamulaştırdığı yerlerde iskânları yapılmıştır. Aynı yılda kendiliğinden iskân oldukları halde Göksu nehrinin her sene taşması sebebiyle sular altında kalan Silifke'nin Tozara köyü ahali civarda bulunan emval-i metrukeye yerleştirilmesi için çıkarılan bir kararname ile belirlenen yere kabul edilmiştir.¹⁵ Küçük nüfuslar halinde dolaşan aşiretlerden 27 haneli Erdemli, 77 haneli Yağda, Koyuncu ve Çiriş ve 73 haneli Hacı Hasanlı aşiretleri hane inşaatının masrafları kendilerince karşılanması şartıyla Erdemli de Yunan Andon isimli şahıstan kalan yerlere ve Ziraat Bankası tarafından kullanılmakta olan 4469 dönümlük araziye iskânları kararlaştırılmıştır.¹⁶

13 BCA: 272.12/54.135.7

14 BCA: 272.12/59.163.19

15 BCA: 30.18./23.68.19

16 BCA: 30.18.01/28.38.20

1928 Haziran itibariyle Mut ilçesinin Sinanlı bölgesinde yaşayan 250 hanelik Karadöne aşiretinin de yine hane inşaatı masrafı kendilerinden karşılanması şartı ile Sinanlı civarındaki Hamam Sınırı ile Sakızalanlı, Suçatı ve Ilıca köylerine iskânları kararlaştırılmıştır.¹⁷ Gönüllülük esasına göre yapılan iskânın yanı sıra buldukları bölgede etrafa zarar veren aşiretlerde başka yerlere iskân edilmişlerdir. Bu sebeple Gülnar kazasına bağlı Bozcağağaç köyünün Tuzlu ve Papazdere bölgesinde kerestecilik yapan 10 hanelik Tahtacı aşireti ormanları tahrip ettikleri gerekçesiyle Bozcağağaç köyünün Yenice Mahallesiine iskân edilmiştir.¹⁸

Bölgede Yörük aşiretlerinin yaşadığı bir diğer bölge de Adana havalisidir. Burada aşiretlerin genelde iskân kanunu gereğince belirli yerlere yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. 1934 yılı Mayıs ayında yapıldığı belirlenen iskân faaliyetlerine göre; Ceyhan'ın Kömürdülü civarında kışlayan 179 hanede 988 nüfusa sahip Tekeli ve Harzun aşiretleri Kömürderesi, Uzunpınarı ve Kumtepe mevkilerine iskân edilmişlerdir.¹⁹ Yine aynı gerekçelerle Kadirli kazasına bağlı Tozlu köyü civarında kışlamakta olan Karatekeli aşiretine mensup 62 hanede 280 kişi yine bu köyde iskân edilmiş²⁰ ve bunlara köy civarında bulunan 2750 dönüm arazi de tahsisi edilmiştir.²¹

Isparta, Kütahya ve Aydın Çevresinde İskân Faaliyetleri

Aşiretlerin iskânı için çıkarılan kanunlar gereğince vilayetlere gönderilen resmi yazı ile bölgelerinde bulunan Yörük aşiretinin nüfusu, yaylak-kışlak alanları ile ilgili bilgiler rapor halinde talep edilmiştir. Bu raporlar çerçevesinde Isparta, Bilecik ve Aydın valilerinin bölgedeki aşiretler hakkında Dâhiliye Vekâletine bilgi verdikleri görülmüştür.²² Isparta valisi, bölgede Kara koyunlu, Ak keçili, Sarıkeçili ve Honamlı aşiretlerinin Eğirdir ve Şarki karağağaç mevkilerine kadar yaylak olarak geldiklerini belirtmiştir. İskân mıntıkası olarak bu aşiretlerin Uluborlu'nun Büyük kabaca köyü civarında hazineye ait olan 400 dönüm ve Eğirdir'in cebel nahiyesinin Karabağlı ve Zengi yaylasındaki 2000 dönüm araziye her bir aşirete 100'er dönüm arazi verilerek şekilde iskânlarının mümkün olduğu bildirilmiştir. Ayrıca bu iskân uygulamasının yanı sıra yeterli arazi hazırlanabilir ise Karakoyunlu ve Sarıkeçili aşiretlerinden 110 kişinin vilayet dâhilinde iskân olunabileceği bildirilmiştir.

Kütahya valiliği de Tavşanlı kazasında Cami-i kebir, Hacı ayas bölgeleriyle Adil İslam, Demirli, Hamidabad ve Küçükdemirli köylerinde KaraKeçili ve Kızılkeçili aşiretlerinden 277 nüfustan oluşan aşiretlerin bulunduğunu rapor etmiştir. Ancak bu aşiretlerin sahip oldukları küçükbaş hayvan adedinin çok olması dolayısıyla belirli

17 BCA: 30.18./30.53.1

18 BCA: 30.18./76.57.6

19 BCA: 30.18./45.37.1

20 BCA:30.18./45.37.3

21 BCA: 30.18./45.37.3

22 BCA:272. 12./58.157.2

bölgeye iskânlarının zor olacağı çünkü bu nüfusun iskânı için yeterli arazinin olmadığı raporda bildirilmiştir. Kütahya ilinde bunun yanında Uşak kazasının Uluğbey nahiyesindeki Hanyeri, Selendi, Süleymanlı, Bekimiş, Geran, Akramaz ve Kadrancık köyleriyle kazanın Hamidiye ve Karaağaç mahallerinde 8000 civarında aşiret bulunduğu, bunların kışın Murat dağında yazında Alaşehir ile Salihli civarında olduğu belirtilmiştir. Bu aşiret nüfusunu hepsinin Uluğbey nahiyesinde iskân olunamayacağı, bu nüfusun 4000 kişininin kaza dâhilinde kalanının da Alaşehir ile Salihli de iskân olunabileceği bildirilmiştir.

Dahiliye Vekaleti'nin talep ettiği rapor gereğince Aydın vilayetinden de kazalar dâhilinde yaşayan aşiretler ile ilgili ayrıntılı bir rapor gönderilmiştir. Bu rapora göre²³ Aydın vilayet merkez kazasında iskâna uygun arazi olmadığı ancak Kırkhan nahiyesinin Teke köyünde teke çiftliği olarak da bilinen Ermenilerden metruk 2500 dönüm arazinin iskân için uygun bulunduğu bildirilmiştir. Ayrıca Çine kazasında bulunan 161 hanenin 24 hanesinin Tahtacı aşiretine mensup olduğu bunlardan 6 hanesinin merkez, 18 hanesinin de Akçaova nahiyesinde bulunduğu ve bu aşiret mensuplarının kendilerinin yaptığı hanelerde yaşadıkları bildirilmiştir. Uygun olmayan koşullarda yaşayan bu Tahtacı aşireti için Mardan dağı eteklerinde Karaköy adıyla bilinen mıntıkada 50-60 hanelik bir köyün yapılabilmesi ifade edilmiştir. Valilikten alınan aynı rapora göre; Bozdoğan kazasında yeterli arazi olmamasına karşın Yeni Pazar nahiyesinde Karaçalı aşiretine mensup 106 hanede 260, Efendi yaylasında 74 hanede 320 nüfus ve merkez mahallerde devamlı ikamet etmekte olan Tahtacı aşiretlerinin bulunduğu ve bunların mıntıklarındaki köylerin iskânlarına müsait olduğu bildirilmiştir. Karacasu kazasında ise kışları bu kazaya gelen Dinar, Afyon ve Çal'da kayıtlı 20 çadır Gebenler aşiretinin, Çal ve Dinar kazalarında kayıtlı Hacı Kebirali aşiretinin bölgede iskânlarının yapılabilmesi bildirilmiştir.

Aydın valiliğinin hazırladığı aynı raporda vilayete bağlı Söke kazasında bulunan 384 çadır aşiretin 121 çadırının Söke de bulunduğu 252 çadırın da çevre mahallerden geldiğine dikkat çekmiştir. Söke deki aşiretin 20 çadırı Bozdoğan nahiyesinin Tuzburgazı köyünde, 21 çadırının Atburgazı köyünde, 80 çadırının Akköy nahiyesinde iskânlarının yapılabilmesi belirtilmiştir. Arazi şartlarının verimli ve yaşam şartlarının uygunluğundan dolayı Akköy, Doğanbey ve Yenihisar'ın iskân için elverişli olduğu da bildirilmiştir.

Kayseri, Maraş ve Niğde Çevresinde İskân Faaliyetleri

Anadolu'nun Oğuz göçleri ile birlikte Türkleşmesinden bu yana Yörük-Türkmen aşiretlerinin yoğun olduğu bölgelerden olan Kayseri ve çevresinde de cumhuriyet döneminde iskân faaliyetlerinde bulunulmuştur. 1926 yılında yapılan yasal düzenlemelerle Kayseri' de tehcir sonrası Ermenilerden kalan emval-i metruka aşiretler iskân olmuştur. Ancak mütareke sonrası bazı Ermeni ailelerin geri gelmesi üzerine

23 BCA: 30.18./58.157.2

buraya iskân edilmiş olan Aydınli aşiretinin 162 nüfuslu 40 hanesi Taşhan köyünde, 266 nüfuslu 52 hanesi Söğütlü ve Tomarza köylerine hanelerinin yapılması şartıyla iskân olmak için başvurmuştur. Daha önce burada hane inşası usulüyle iskân olunmuş olan aşiretlerden 114 nüfuslu 13 hane de arazi talep etmiştir.²⁴ Develi kazasının Taşhan köyüne iskân olunmuş olan Aydınli aşiretine bağlı 13 hanenin yanısıra bu aşirete bağlı 40 hane de kışlak olarak Adana taraflarına gittiklerinden ve hayvanlarının çokluğundan dolayı bu bölgede iskân olunmak ve arazi almak istemişlerdir. Valiliğin verdiği raporda bölgede 100 dönümlük arazinin bulunduğu, hayvanları olanlar için koyun ve kışlağı kurulan yerlerde 11 hanelik Horzumlu aşiretinin var olduğu ve bunların da Söğüd civarında kışlak ve yaylak göçü yaşadıklarını ve geçimlerini temin ettiklerini bildirmiştir.

Söğüd civarında aşiretlerden 41 hane, Çomaklı köyünde 13 hane nüfus da evlerini kendilerinin yapması suretiyle valilikten arazi istemişlerdir. Aydınli aşiretinden bir kısmı da İncesu kazasında olup bunların ileri gelenleri Niğde Vilayeti'nin Suluca nahiyesine iskân olunabileceklerine dair talepleri yine valilik tarafından uygun bulunmuştur. Ayrıca hazırlana raporda Develi kazasının köylerinde bulunan 35 hanenin bölgede bulunan 94 hane aşiretin iskânı için değerlendirilebileceği belirtilmiştir. Bunun yanısıra buradaki aşiretler için Adana'nın Saimbeyli kazasında Ermenilerden metruk emvalin de kullanılması Dâhiliye Vekâleti yoluyla Adana Valiliği'ne bildirilmiştir.²⁵

Maraş Valiliği'nden gelen rapora göre de vilayet dâhilindeki aşiretler hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre Pazarcık kazasında 4990 nüfuslu Sinanlı, 4501 nüfuslu Alaçalı ve 3620 nüfuslu Keçeli aşiretine mensup nüfus çadırlarda yaşamaktadır. Elbistan kazasında da 5646 nüfuslu Sinanlı, 1667 nüfuslu Alaçalı ve 1176 nüfusa teka-bül eden diğer aşiretler bulunmakta bunlar da hayatlarını çadırlarda geçirmektedir. Göksun kazasında ise 7640 nüfuslu konarlı aşireti ile yaklaşık 5000 nüfuslu Aydınli aşireti bulunmaktadır.

1932 yılından itibaren Maraş vilayetinde aşiretlerin kendi istekleriyle yaylaklarına iskân talepleri olumlu karşılanmıştır. 1926 yılında düzenlenen iskân kanunu gereğince Maraş, Adana, Niğde ve Aksaray bölgelerinde konar göçer hayat yaşayan Türk aşiretlerin istedikleri yerlerde uygun metruk bulunduğu halde iskânlarına yardım edilmesi kararı alınmıştır. Bu yasa gereğince Aydınli aşireti Haziran ayından Eylül sonuna kadar Göksun, Elbistan, Saimbeyli, Aziziye Pozantı kazalarının belirli bölgelerinde yaşamaktayken konarlı aşireti yazın Göksun ve Andırın'ın belirli bölgelerine yerleşmiş Çukurova da bazı köylerde kamıştan evler yaparak ikamet etmiş bunlara buralarda 150 dönüm arazi verilmiştir. Aydınli aşireti ise hayvanlarından kazandıkları kazanç kendilerine yettiğinden belirli bir yere iskân niyetleri çok az olmuştur.²⁶

24 BCA:272. 12./49.103.2

25 BCA: 272. 12./59.161.18

26 BCA: 272. 12./59.162.25

Niğde ve civarının Yörüklerin yaylak kışlak yolu üzerinde olması burada iskân mevzusunun daha sık yaşanmasına sebep olmuştur. Belgelere göre Adana havalisinden ilkbaharda merkeze bağlı Üçkapılı yaylasına gelen 1200 nüfusa sahip olan Aydınlı, Karakeçili, horzun ve Sarıkeçili aşiretleri²⁷ ile 500 çadıra yakın Tekeli aşireti yaylak kışlak göçü sürecinde Niğde Vilayeti'nde bulunmaktadırlar. Tekeli aşiretinin Çadirkaya köyü civarında 8-10 hane civarında oturdukları ancak iskânları için yeterli miktarda Ermeni metruku olmadığından Çadır kaya ve Eğriköy köylerinden Üçkapılı yaylasına kadar gelen bu aşiretin Rumlardan kalan metruka iskânına karar verilmiştir.²⁸ Yine 1932 yılında Aksaray vilayeti civarında dolaşmakta olan 150 nüfustan ibaret ve koyunculukla uğraşan Yörük aşiretinin Amarat köyüne iskânına karar verilmiştir²⁹ ancak köy nüfusunun kalabalık olması, 4 köy arazisinin bir arada bulunmasından sıkıntı yaşandığı bu gerekçelerle bu köye yakın bir arazi olan Künk mevkiinde köy inşasına karar verilmiştir.³⁰

Bu iskan bölgelerinin haricinde Anadolu'nun farklı yerlerinde de Yörüklerin iskanı uygulamaları görülmüştür. Mesela Tokat vilayetinde Pazar nahiyesine bağlı mübadil Rumların boşalttığı Gerdikan ve Sarıtarla köylerine 50 haneden oluşan 205 nüfuslu Geygel Yörük aşireti iskân olunmuş, Çorum'da da 40 haneden ibaret olan Yörük aşiretinin 4 çadırı Sungurlu kazasının Saraca ve Karadere köylerine diğerleri de Çorum'un Çaşak ve Han Huzlus köylerine hanelerini kendilerinin yapmaları şartıyla iskân olunmuşlardır. Bundan başka, Yozgat'ın Sorgun kazasının çeşitli köylerinde göçebe suretiyle oturan ve Türk olan 51 ailede 279 nüfusun Boğazlıyan Ermenilerinden kalan Çat köyüne nakil ve iskânları yapılmıştır.³¹ Yine Artvin vilâyeti dâhilinde göçebe bir halde bulunan Hemşinli 89 ailenin göçebelikten kurtarılmaları için iç vilâyetlere iskânları 1933 tarihinde kabul edilmiştir.³² Fakat bunların hangi vilâyetlere iskân edildikleri hakkında elimizde bir bilgi mevcut değildir.

1934 yılında ise göçebe aşiretler ile ilgili yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. 885 sayılı kanundan sonra hazırlanmış yeniden düzenlenen göçebeler ile ilgili yasa 2510 sayılı kanun olarak tekrar ele alınmıştır. 2510 sayılı kanunun amacı kökenine bakılmamasızın göçer aşiretleri yerleşik hayata geçirmek olmuştur. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Anadolu'nun güney ve batısının yanı sıra, doğusunda da bir milyondan fazla göçerin bulunduğunu ve bunları yerleşik hayata geçirip onlara, Cumhuriyetin nimetlerini götürmeyi fevkalade önemli gördüğünü belirtmiştir.³³ İşte bu amaçla dü-

27 BCA: 30.18./22.57.2

28 BCA: 30.18./23.68.12

29 BCA: 30.18./26.12.15

30 BCA: 30.18./36.39.4

31 BCA; 30.18.1.2/ 40.78.8.

32 BCA; 30.18.1.2/ 40.78.2.

33 “Şükrü Kaya Bey'in Millet Meclisinde Söylediği Mühim Nutuk”, **Hâkimiyet-i Milliye**, nu: 4632, 16 Haziran

1934, s. 2.

zenlenen kanunun 9. maddesiyle; “Türkiye tâbiyetinde bulunan gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretiyle, Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeye; casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmağa ve ecnebi tebaası gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri millî sınırlar dışına çıkarmağa hükümetin yetkili olduğu” kabul edilmiştir³⁴.

Şükrü Kaya, 14 Haziran 1934 tarihli Meclis konuşmasında iç iskân meselesinde bu yasanın düzenlenme sebebini; “*Arzettiğim gibi memleketimizde bir milyondan fazla göçer vardır. Yarım veyahut daimî göçer... Şarkta, garpta, hatta Adana’da. Antalya’da, Muğla’da. Burdur’da, Isparta’da bile göçenler vardır. Bunların her biri bugün muzdarip bir haldedir. Bunlar insanî, ahlâkî, millî ve siyasî terbiyeden mahrum kalıyorlar. Kendilerine Cumhuriyetin nimetleri hâlâ yetiştirilememiştir. Aralarında ne bir hâkim, ne bir hekim ne bir muallim vardır. Bunları böyle rüzgâra kapılmış yapraklar gibi kopup oradan oraya sürüklendiğini görmek, çok acıdır*”³⁵ sözleriyle açıklamıştır. Yasayla yurtdışından gelecek olan mültecilerle birlikte göçebe aşiretlerinde memleket içerisinde farklı yerlere taşınması ve iklim, yaşam ve üretim şartlarına göre uygun olan yerlere iskânı düşünülmüştür³⁶.

1935 tarihinde ise kimlerin iskân edileceği yönünde çeşitli değişiklikler yapılmıştır. 2848 sayılı kanunun 8. maddesine göre; Topraksız veya az topraklı çiftçilerin, Heyelan, sel gibi afete uğrayanların, verimsiz, bataklık ile tehlikeli ve askerlikçe yasadık topraklardaki insanların İcra Vekilleri Heyeti kararıyla nakil ve iskân edilmelerine dair düzenleme yapılmıştır³⁷:

Sonuç olarak görülmektedir ki Osmanlı Devleti sosyal ve ekonomik değişiminin hızlandığı, savaşlardan kayıpların verilmeye başladığı dönemde konar- göçerleri geri kalmış bölgelerde üretimi artırabilmek amacıyla iskân etme uygulamasına başlamıştır. Bu yapılanma süreci devletin yıkışına kadar sürmüş, işgallerle uğraşan Osmanlı meclisi bu arada konar-göçerlerin iskân kanununu da çıkarmıştır. Osmanlı Devletinin son yüzyıl da yaşadığı bu iskân süreci genç Türkiye Cumhuriyeti’nin de önemli sorunlarından birisi olmuştur. Sanayileşmenin ve dolayısıyla şehirleşmenin yoğunlaştığı bu dönemde konar- göçerlik bir kazanç olmaktan ziyade yaşam tarzı itibarıyla bir kültürel doku haline gelmiştir.

1920’li yıllarda üretim dışı kalan toprakları şenlendirme sorunu ile karşılaşan Türkiye bu sorununu dış göçler yani mübadele veya mülteci taleplerini kabul ederek karşılamaya çalışırken aynı zamanda iç göç politikasını da uygulayarak üretici vasfı

34 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, İçtima: III, Cilt: XXIII, s. 143; **Düstur**, 3. Tertip, C. XV, Ankara 1934, s. 1158.

35 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, İçtima: III, Cilt: XXIII, s. 141; “Şükrü Kaya Bey’in Millet Meclisinde Söylediği Mühim Nutuk”, **Hâkimiyet-i Milliye**, nu: 4632, 16 Haziran 1934, s. 2.

36 Şeref NURİ, “İskân Kanunu ve Yürüldürme Politikamız”, **Ulus**, nu: 5031, 1 Ağustos 1935, s. 2.

37 **Düstur**, 3. Tertip, C. XVII, Ankara 1936, s. 31.

bulunmayan aşiretleri de Anadolu'nun tarıma elverişli yerlerine iskânlarını sağlayarak çözmeye çalışmıştır.

İskân politikası bağlamında Yörük-Türkmen teşekküllerinin yaylak ve kışlak hayatı sürdürükleri bölgeler özellikle gönüllü iskânın uygulandığı bölgeler olmuştur. Yine bu bölgelerde tarıma uygun araziler diğer bölgelerden gelen aşiretlerin iskânı uygun bulunan yerler olmuştur. Bu bölgeler; İçel, Adana, Aydın, Isparta, Kütahya ve Bilecik, Çorum, Tokat, Ordu ve civarı ile Kayseri, Niğde ve Aksaray vilayetleri olmuştur.

İskân politikasının ekonomik yönünden başka bir de ideolojik yönü bulunmaktadır ki bu da denetim altına alınamayan ve cumhuriyetin kazanımlarından yeterince faydalanamayan nüfus kesafetini azaltmaktır. Bu güne kadar hayat tarzlarını değiştirmeden varlıklarını koruyan Konar-göçer aşiretleri şehirleşme sürecinin hızlandığı 1960 yıllardan itibaren hareket edemez bir noktaya gelmiştir. Bu süreçte hem tarım arazilerinin hem de yerleşim alanlarının, aşiretlerin yüzyıllardır kullandığı yaylak ve kışlak yolları üzerinde genişlemeye başlaması Yörük – Türkmen aşiretlerinin de artık konar –göçerlikten vazgeçme durumuna geldikleri sonucunun doğurmuştur. Yaşam koşullarının zorlanması, hayvancılığın artık geniş sahalarda yapılamaması ve iletişim kanallarının gelişmesi ile genç nesillerin eğitim ihtiyaçları aşiretlerde de yerleşik olma sürecini hızlandırmıştır. Günümüzde hala yaşam tarzlarını muhafaza etmeye çalışan Yörük aşiretleri Akdeniz'de birkaç obadan ibaret olmak üzere yaşamaktadırlar. Artık konar-göçerlik kavramı içeriğini değiştirerek yazın yaylaya çıkmak şekline gelmiştir. Konar- göçer kültürü dokunan kilimlerde ve yaylak ve kışlak yerlerine iskân olan aşiretlerin yaşlıların anlatımlarıyla sözlü kültür yoluyla yaşama savaşı vermektedir. Fiziki olarak neredeyse sona ermiş olan konar-göçerlik bu günde yaşamakta olduğumuz süreçte hayat algımız içinde var olmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA; 30.10/ 124.885.4.

BCA: 272.12/54.135.7

BCA: 272.12/59.163.19

BCA: 30.18./23.68.19

BCA: 30.18.01/28.38.20

BCA: 30.18. /30.53.1

BCA: 30.18./76.57.6

BCA: 30.18./45.37.1

BCA:30.18./ 45.37.3

BCA: 30.18./58.157.2

BCA:272. 12./49.103.2

BCA: 272. 12./59.161.18

BCA: 272. 12./59.162.25

BCA: 30.18./22.57.2

BCA: 30.18./23.68.12

BCA: 30.18./26.12.15

BCA: 30.18./36.39.4

BCA; 30.18.1.2/ 40.78.8.

BCA; 30.18.1.2/ 40.78.2.

BCA: 272.74/65.20.7

BCA: 272. 74/ 66.21.2

BCA: 30.10/112.756.17

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, İçtima: III, Cilt: XXIII, 1934, s. 143;

Düştur, 3. Tertip, C. XV, Ankara 1934,s. 1158.

Düştur, 3. Tertip, C. XVII, Ankara 1936, s. 31.

Kitaplar ve Makaleler

BABUŞ, Fikret, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları,** Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.

BARKAN, Ömer Lütfi, **Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İktisat Fakültesi Mecmuası,** xv, İstanbul 1995.

ÇETİNTÜRK, Selahaddin, “ Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfının Hukuki Statüleri”, **Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,** II/1, Ankara 1943.

ERDAL, İbrahim; “ Anamur'da Yerleşik Yörük-Türkmen Aşiretleri ve Kıbrıs'a İskânları Konusu” , **Anadolu'da Yörükler, Tarihi ve Sosyolojik İncelemeler,** Editörler: Hayati Beşirli, İbrahim Erdal Phoenix Yayınları Ankara 2007, s. 91- 100.

ERDAL, İbrahim, “Cumhuriyet Döneminde Yörüklerin İskânı Konusu”, Ed: İbrahim ERDAL-Hayati BEŞİRLİ, **Osmanlıdan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler,** Phoenix yayınevi, Ankara 2008, s.5

- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, **Rumeli de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İstanbul 1957.
- GÜRİZ, Adnan, **Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni**, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Ankara 1975.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı imparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1999, s.1-2
- İskân Tarihçesi**, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s. 79-80;
- KÖKDEMİR, Naci, **Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu**, Ankara 1952, s.193;
- ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s.37.
- REFİK; Ahmed, **Anadolu da Türk Aşiretleri**, İstanbul 1930, s.71
- SARI, Muhammed, **Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesinde İmar-İskan Faaliyetleri (1923-1938)**, Atatürk Araştırma merkezi Yayını, 2015 Ankara.
- WITTEK, Paul, “Osmanlı İmparatorluğunda Türk Aşiretlerinin Rolü”, Çev: Ercüment KURAN, **Tarih Dergisi** S: 17-18, İstanbul 1963, s:257-268.
- “Şükrü Kaya Bey’in Millet Meclisinde Söylediği Mühim Nutuk”, **Hâkimiyet-i Milliye**, nu: 4632, 16 Haziran 1934, s. 2.
- Şeref Nuri, “İskân Kanunu ve Yurdlandırma Politikamız”, **Ulus**, nu: 5031, 1 Ağustos 1935, s. 2.

Teröre Dayalı Krizlerin ANZAK Günü Anma Törenleri Üzerindeki Etkisi

Güsel ÇİFTÇİ*

Özet

Krizler ilk olarak yakın çevresini etkisi altına alan ve durdurulamadığında tüm dünyaya yayılabilen yıkıcı olaylardır. Özellikle son yıllarda yaşanan politik krizler; silahlı çatışma, terör saldırısı ve/veya savaşa dönüşerek tüm dünyayı etkisi altına almaktadır. Politik krizler hiç şüphesiz insan yaşamı için en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Ancak turizm için de çok büyük bir tehlikedir. Tarihi ve ekonomiyi yok etmeye çalışan, tarihin kanıtlarını ortadan kaldırmak isteyen ve kültürlerin izlerini silmek isteyen saldırganların ilk hedefi maalesef turistik destinasyonlar olmaktadır.

Bu çalışmada teröre dayalı krizlerin ANZAK günü anma törenleri üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu törenler bir kriz sonrası doğan dostluğun nesillerce devam etmesine katkı sağlamaktadır. 2015 yılında Çanakkale Savaşları'nın 100. yılı olması nedeniyle çok sayıda Avustralyalı ve Yeni Zelandalı bu törenlere katılmak için Gelibolu'ya gelmiştir. 2016 yılında da bu talebin devam edeceği düşünülmüş ancak Türkiye'de meydana gelen terör saldırıları nedeniyle katılımcı sayısı 50.000'den 2.000'e kadar düşmüştür. Bu durum ülke güveni ve imajına zarar verdiği gibi aynı zamanda bölge ve ülke turizmini de etkilemektedir. Bu kapsamda bu çalışmada teröre dayalı krizlerin ANZAK günü anma etkinlikleri üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu amaçla öncelikle literatür taraması ve ardından doküman analizi yapılarak ikincil veriler toplanmış; ziyaretçi istatistikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Teröre Dayalı Krizler, ANZAK günü anma töreni, terörizm, turizm, Gelibolu.

* Öğr.Gör.Dr. Namık Kemal Üniversitesi, Malkara MYO Malkara- Tekirdağ, gciftci@nku.edu.tr

The Impact of Terror Based Crises on ANZAC Day Commemorative Ceremonies

Abstract

Crises are devastating events which primarily have impact on the surrounding environment and which may spread all over the world if they are failed to be stopped. Any type of crisis can lead to enormous impacts. However, the political crises which have occurred especially in the last five years have affected the whole world by morphing into armed conflicts, terror attacks and wars. Therefore, terror based crises without doubt pose the greatest threat to human life. They also pose a great danger for tourism. Unfortunately, touristic destinations have become the primary targets of assailants who try to destroy the history and economy, who want to ruin the evidence of history and erase the footprints of cultures.

In this study, it is aimed to examine the effects of terror based crises on ANZAC Day commemorative ceremonies. These ceremonies are contributing to the continuing friendship, which was born after a global crisis, for generations. In 2015, because of the 100th anniversary of the Battle of Gallipoli, a large number of Australians and New Zealanders attended the ceremonies. Also in 2016, it was thought that this demand would continue, but the number of participants has dropped to 2,000 from 50,000 due to the terrorist attacks that occurred in Turkey. This situation also affects the region and the country as damage to the country's tourism image and confidence. In this context, the effects of terror based crises on ANZAC Day commemorations are examined in this study. For this purpose, firstly a literature review was made and then secondary data analysis performed; statistics of visitors were examined as well.

Keywords: *Terror based crises, ANZAC Day commemorative ceremony, terrorism, tourism, Gallipoli.*

Giriş

Kriz genel olarak varlığıyla normal hayat akışını, gündelik rutinleri bozan ve çok olumsuz şekilde sonuçlanabilen bir durumdur. Krize neden olan pek çok farklı etken bulunmaktadır. Bu bakımdan kriz türlerini, nedenlerinden yola çıkarak belirlemek mümkündür. Genel olarak bakıldığında yaşanan krizleri ekonomik krizler, politik krizler, teröre dayalı krizler (terörizm), doğal afetlere dayalı krizler, ekolojik krizler, biyolojik krizler, sosyal krizler, yönetim kaynaklı krizler ve teknolojik krizler gibi başlıklar altında incelemek mümkündür. Bahsedilen her bir kriz türü yaşandığı yere büyük zararlar verebilmektedir. Özellikle teröre dayalı krizler gerçekleştiği ülke vatandaşları dışında diğer ülke vatandaşlarının da korkmasına ve endişelenmesine neden olmakta ve onlara da zarar verebilmektedir.

Bu bağlamda terörün son yıllardaki en büyük hedeflerinden birisi de turistik destinasyonlar, daha geniş bir kavramla ifade etmek gerekirse turizm sektörü olmaktadır. Küresel bir yapıya sahip olan turizm sektörü pek çok farklı ülkeden insanın yeni yerler görmek için evlerinden ayrılıp hiç bilmedikleri farklı yerleri ziyaret etmelerini de kapsamaktadır. Bu ziyaretlerin kültürel, sosyal, kişisel, tarihi ve bunun gibi pek çok farklı nedeni olabilmektedir. Bu çalışmada tarihi amaçlarla Çanakkale Savaşları'nda hayatını kaybeden atalarını anmak için gelen Avustralya ve Yeni Zelanda vatandaşları ele alınmaktadır. Her yıl 25 Nisan, 6 Ağustos ve 9 Ocak'ta Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nı ziyaret etmektedirler. Özellikle 25 Nisan'da yapılan "ANZAK Günü Anma Törenleri"ne büyük sayıda katılım gerçekleşmektedir. Bu törenler hem iki ülke arasındaki dostluğun, hem de Çanakkale ve Türkiye turizminin önemli derecede gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Özellikle Çanakkale Savaşları'nın 100. yıldönümü olan 2015 yılında düzenlenen törenlere çok yüksek sayıda bir katılım sağlanmıştır. 2016 yılındaki törenlere yine yüksek sayıda bir katılım beklenmiş, tüm hazırlıklar bu talep potansiyeline göre yapılmış ancak katılımcı sayısı hiç olmadığı kadar düşük olmuştur. Bu sonucun nedenleri araştırıldığında bölgede bulunan seyahat acentaları, konaklama işletmeleri, profesyonel turist rehberleri ve diğer turizm işletmecileri tek bir neden belirtmiştir "terörizm". Özellikle 2015 yılının ikinci yarısı ve 2016 yılının ilk yarısında gerçekleşen terör saldırıları, Türkiye'nin imajını can güvenliği olmayan bir ülke durumuna düşürmüş ve 2016 yılındaki törenlere katılacak olan çok sayıda Avustralyalı ve Yeni Zelandalı, kendilerini güvende hissetmedikleri için rezervasyonlarını iptal etmiştir. Talebin çok düşük olması ve bu süreçte terör eylemlerinin devam etmesi hem bölge turizmini hem de ülke turizmini, dolayısıyla da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu çalışmanın amacı teröre dayalı krizler ve bu krizlerin ANZAK günü anma törenleri üzerindeki olumsuz etkilerini incelemektir. Çalışmada öncelikle kriz ve teröre dayalı krizler (terörizm) kavramları hakkında bilgi verilmekte ve ardından ANZAK günü anma törenleri ele alınmaktadır. Ayrıca törenlerin, ülke ekonomilerinde büyük bir öneme sahip olan turizm sektörü üzerindeki etkileri ile teröre dayalı krizlerin bu törenler üzerindeki olumsuz etkileri istatistiki veriler ışığında incelenmektedir.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Kriz ve Teröre Dayalı Kriz (Terörizm) Kavramları

Kriz, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Bir ülkede veya ülkeler arasında, toplum veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran” olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2014). Kriz Yönetimi Enstitüsü (ICM) (2014), krizi “işletmenin rutin operasyonunu etkileyen ve ayrıca işletme üzerinde politik, hukuki, finansal etkiler yaratabilen durum” şeklinde tanımlamaktadır. Bir kriz, işletmenin iç veya dış çevresinden kaynaklanan, önceden beklenmeyen planlanmamış bir durum olarak tanımlanabilmektedir. Bu durum; işletmenin işleyişini bozabilmekte, müşteri ve personelin fiziksel ve ruhsal durumuna zarar verebilmekte, işletmenin finansal durumunu ve geleceğini tehlikeye sokabilmektedir.

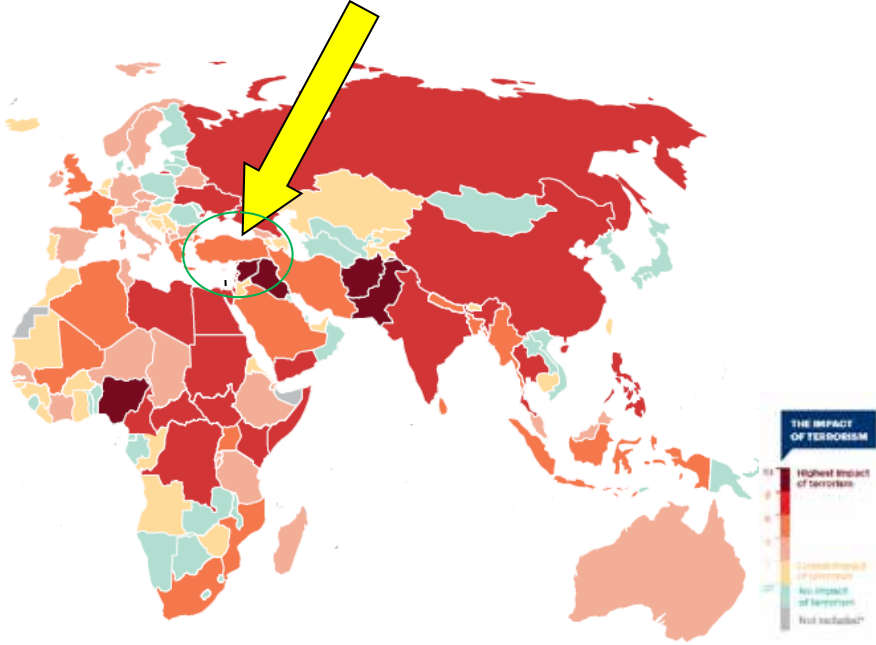
Kriz; istenmeyen, beklenmeyen ve sıra dışı bir olay olup, kısıtlı bir zaman diliminde gerçekleşen bir durumdur. Krizler, ani gelişmeler sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, sonuçlarının olumsuz olmaması ve işletmeye zarar vermemesi için kriz süresince kararların hızlı bir şekilde alınması gerekmektedir (Çiftci, 2015: 4). En yaygın tanımlardan birisi Faulkner tarafından yapılmaktadır. Faulkner (2001) krizi, organizasyonun ani sorunlarla başa çıkma yeteneğini ölçen bir test olarak tanımlamaktadır. Stafford vd. (2002), krizi bir işletmenin rekabet gücünü yok eden, işletmenin uzun dönem kârlılığını ve büyümesini olumsuz yönde etkileyen bir olay olarak tanımlamaktadır. Pauchant ve Mitroff, krizin fiziksel bir bütün olarak bir sistemi etkileyen, öznel anlamda varoluş, temelinde bir bozulma varsayımı olduğuna inanmaktadır (Ritchie, 2003: 70). İşletme biliminde ise kriz, “işletmelerde temel karar alma sürecini, amaçlarını gerekli kılan, karar almak için kişilere sorumluluk yüklemesine rağmen yeterli zaman tanımayan bir durum” olarak açıklanmıştır (Herman, 2005: 46).

Krizin belki de en tehlikeli türlerinden birisi ise teröre dayalı krizlerdir. “Terör” ve “terörizm” kavramları, genellikle korku, dehşet, tehdit, şiddet gibi negatif olguları çağrıştırmaktadır. Terör kelimesi Latince “terrere” kelimesinden gelmektedir ve korkutmak, dehşete düşürmek gibi anlamları içermektedir. Terörizm kavramı ise birtakım siyasi taleplerin karşılanmasını sağlamak amacıyla; bireyleri, grupları, toplumu ya da hükümetleri yıldırma için, cinayet ya da imha hareketlerinin sistematik olarak uygulanması ya da bu amaçla tehdit oluşturulmasıdır (Wilkinson, 2011: 18). Temel olarak terörizm; radikal grupların, kendi isteklerini kabul ettirebilmek hedefiyle toplumdaki sivil kesimler ile silahlı ve silahsız askeri birimlere karşı gerçekleştirdikleri şiddet içerikli faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Sönmez ve Graefe, 1998: 117). Birleşmiş Milletler (BM) tarafından yapılan tanıma göre terörizm “şiddet yoluyla uzlaşmanın hedeflendiği, sivil veya savaşı olmayan kitlelerin de ölümü veya ciddi anlamda zarar görmelerini amaçlayan, bir toplumu sindirmeyi veya bir uluslar arası kuruluşu eylemi bitirmeye zorlayarak böylece bir hükümeti engelleme veya girişiminden vazgeçirmeyi amaçlayan eylemler bütünüdür” (Küçükaltan, 2012: 14).

Teröre dayalı krizler ise artık günümüzde sadece bir bölgeyi değil tüm dünyayı etkisi altına almış durumdadır. Özellikle Türkiye son yıllarda terörizmin etkisinin tek-

rar yoğun olarak hissedildiği bir ülke olmuştur. Ekonomi ve Barış Enstitüsü (The Institute for Economics and Peace- IEP) tarafından hazırlanan Dünya Terörizm İndeksi de (2015) bu durumu doğrular niteliktedir. İndekste Türkiye 27. sırada yer almaktadır. Aynı kurum tarafından hazırlanan Dünya Barış İndeksi'nde (2016) ise Türkiye 145. sırada yer almaktadır. Bu durum özellikle Türkiye'yi ziyaret etmek isteyen yabancı turistler tarafından olumsuz bir imaj olarak algılanmakta ve turistlerin satın alma kararlarını negatif yönde değiştirmektedir.

Şekil 1. Dünya Terörizm Etki Düzeyi Haritası

Kaynak: The Institute for Economics and Peace (2015), Global Terrorism Index, <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/2015-Global-Terrorism-Index-Report.pdf>

Şekil 1'de dünya terörizm etki düzeyi haritası görülmektedir. Terörizmin ülkeler üzerindeki etki düzeyi 0.01 ile 10 arasındadır. Haritaya bakıldığında Türkiye'deki terörizm etki düzeyinin 6 olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durum Türkiye'nin güvenlik bakımından riskli ve tehlikeli bir ülke olduğu imajını yaratmaktadır. Turizm sektörü homojen bir yapıya sahiptir. Sektörün bu özelliği, mikro ve makro çevresinde gelişen olumlu ve/veya olumsuz olaylardan hızlı bir şekilde etkilenmesine neden olmaktadır. Bilhassa yaşanan olumsuzluklar, sektöre çok hızlı bir şekilde yansımakta ve hızlıca önlem alınamazsa sonuçları ciddi bir krize dönüşebilmektedir. Özellikle terör saldırıları gibi insan güvenliğini ve hayatını tehlikeye atan olumsuz olaylar, talebin çok hızlı bir şekilde düşmesine neden olabilmektedir.

1.2. ANZAK Günü Anma Törenleri

Çanakkale Savaşı, Birinci Dünya Savaşı içindeki büyük savaşlardan en önemlisi, örneği olmayan bir savunma zaferidir. Geleceği kuran büyük özellikleri dolayısıyla unutulmaz bir diriliş, yeniden doğuş anıttır (Özakman, 2010:15). Çanakkale Savaşı, 1915–1916 yılları arasında Gelibolu Yarımadası’nda Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında yapılan muharebelerdir. İtilaf Devletleri Fransa, Büyük Britanya İmparatorluğu ve onun sömürgeleri olan Birleşik Krallık, Avustralya, Yeni Zelanda ve Hindistan’dan oluşmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ise Alman İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile birlikte savaşta yer almıştır. 18 Mart 1915-9 Ocak 1916 tarihleri arasında yaşanan Çanakkale Savaşı; deniz, kara ve hava hareketlerinden oluşmaktadır. İlk deniz savaşı 3 Kasım 1914’te İtilaf Devletleri’ne ait kruvazörlerin Çanakkale Boğazı’nın Anadolu ve Rumeli yakasındaki tabyaları bombalamasıyla başlamıştır. Ardından 20-25 Şubat ve 5 Mart 1915’te de saldırılar devam etmiştir. En son hücum 18 Mart 1915’te yapılmış ancak başarılı olunamamış ve İngiliz donanması Çanakkale’nin geçilemeyeceğini anlamıştır (Aytepe, 2000:2).

18 Mart 1915’te başlayan ve 9 Ocak 1916’da sona eren bu savaşta Türkiye’nin toplam asker zayıyatı 77.000 şehit, 97.000 gazi, 11.000 kayıp ve 64.000 savaş dışı ve hasta olmak üzere toplam 250.000 kişi olmuştur. İtilaf Devletleri’nin ise yaklaşık 50.000 ölü, Büyük Britanya İmparatorluğu’nun 205.000 zayıt ve Fransa’nın 47.000 zayıt olmak üzere toplam 252.000 kişi olmuştur (Erickson, 2001: 94-95). Çanakkale Savaşları’nda savaşan tüm taraflar kendi tarihleri için önemli kazanımlar elde etmiştir. Bu bağlamda Türkler, Fransızlar ve İngilizler gibi toplumlar kendi tarihlerine yeni başarılar veya başarısızlıklar eklerken, ANZAKLAR yeni şekillenmekte olan devletleri için oldukça değerli birer tarih yaratmışlardır. Avustralya ve Yeni Zelanda (Avustralia and New Zeland Army Corps-ANZAC) ordularının baş harflerinin kısaltılması ile meydana gelen “ANZAC” kelimesi, bu ülkeler için son derece önemli bir tarihin oluşumunu sağlamıştır. ANZAKLAR’ın 25 Nisan 1915’te Gelibolu’ya çıkarma yaptıkları günü Avusturya ve Yeni Zelanda, 1916 yılından itibaren “ANZAK Günü” olarak kutlamaya başlamıştır. Her yıl Gelibolu’da şehit olan askerler için hem Avustralya, hem de Yeni Zelanda’da 25 Nisan günü “ANZAK Anma Günü” ismiyle anılmaktadır (Yetişgin, 2015: 24).

25 Nisan 1915’te İtilaf Devletleri’nce yapılan ilk çıkartma haberleri 30 Nisan 1915’te Yeni Zelanda’ya ulaştığında, yarım günlük bir tatil ilan edilmiş ve hazırlıksız ayinler yapılmıştır. Daha sonra Güney Avustralya’da, 13 Ekim 1915 sekiz saatlik çalışma gününe, kısa bir süre için ANZAK Günü adı verilmiştir. Yaralanan Askerler Fonu için para toplamak üzere etkinlikler düzenlenmiş, 25 Nisan tarihi resmi olarak 1916’da “ANZAK Günü” adını almıştır. İlk resmi şafak ayini, tüm Avustralya eyaletlerinin o günü resmi tatil olarak kabul ettiği 1927’de, Sydney Anıt Mezarı’nda yapılmıştır (Avustralya Hükümeti Resmi Gelibolu Sayfası, 2015). Türkiye’de “zafer” olarak kutlanan bu olay Türkiye tarihi açısından yeni bir devlet oluşumunun ilk adımlarıdır. Yeni Zelanda ve Avustralya için ise ortak bir devlet tarihi oluşturma çabası altında yer almaktadır (Berberoğlu, 2015: 659).

Her yıl 25 Nisan'da ANZAK Koyu'nda düzenlenen törene 22.000 km uzaktan on binlerce Avustralyalı ve Yeni Zelandalı'nın gelişi, duyulan saygıyı yansıttığı gibi büyük dedelerden aktarılan dostluğun da kanıtıdır (Mütercimler, 2007: 17). Avustralyalılar'ın Avustralya dışında ANZAK Anma Günü'ne en yoğun olarak katıldıkları yer Gelibolu'dur. Her yıl Avustralya ve Yeni Zelanda, Gelibolu'da üç ANZAK Günü töreni düzenlemektedir. Birinci tören 25 Nisan'da düzenlenmektedir (Avustralya Büyükelçiliği, 2015). Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinin Gelibolu'ya denizden çıkarma yapması anısına düzenlenen bu tören en büyük katılımcı sayısına sahiptir. İkinci tören 6 Ağustos 1915'te ANZAKLAR'ın Suvla Koyu'na yaptıkları çıkarma anısına, üçüncü tören ise 9 Ocak 1916'da ANZAK askerlerinin Gelibolu'dan ayrılışları anısına düzenlenmektedir.

Tarihi Gelibolu Yarımadası'nda Avustralyalılar'a ait 8.700 askerin yattığı toplam 31 adet mezarlık bulunmaktadır. Mezarlıkların yapımına 1917 yılında başlanmış ve 1923 yılında yapımı tamamlanmıştır (Başarın, 2011: 27). ANZAK günü anma törenleri kapsamında bu mezarlıklar ziyaret edilmekte, dini ve resmi törenler düzenlenmektedir. Her yıl 25 Nisan'da düzenlenen törenin açılışında Mustafa Kemal Atatürk'ün ANZAKLAR için yazdığı nutuk okunmaktadır. ANZAK ruhu, Avustralyalılar'ın kendilerini halk olarak tanımlama ve 'bir Avustralyalı olmak gerçekten ne demektir' sorusunu yanıtlama çabasının bir parçasıdır. Avustralya'nın ulusal mitolojisinde askerlerin Gelibolu'daki deneyimi ve ona karşı tepkileri, ANZAK ruhunu simgelemekle ilgilidir. Ayrıca Gelibolu ile Avustralya'nın ulus olması arasında çok önemli bir bağ vardır (Avustralya Hükümeti Resmi Gelibolu Sayfası, 2015).

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada teröre dayalı krizlerin ANZAK günü anma etkinlikleri üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. ANZAK günü anma etkinlikleri 1927 yılından günümüze kadar ulaşmıştır. Avustralya ve Yeni Zelanda'dan gelen ziyaretçiler için önemli bir tarihi anmak için düzenlenen bu etkinlikler aynı zamanda uluslar arası bir dostluk ortamının oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca başta Çanakkale olmak üzere Türkiye için de çok önemli bir turizm kaynağıdır. Böylesine önemli bir etkinliğin terörizm sonucu yapılamayacak duruma gelmesi oldukça üzücüdür. Bu nedenle bu çalışmada teröre dayalı krizlerin bu etkinlikler üzerindeki etkisi ve ayrıca bölge ve Türkiye ekonomisine çok büyük bir katkı sağlayan turizm sektörü üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Bu çalışma, tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Bu araştırma ile teröre dayalı krizlerin anma törenlerini ve turizmi nasıl etkilediği analiz edilmeye çalışıldığı için betimsel tarama modeli kullanılmaktadır. Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırmalara uygun bir modeldir (Karasar,

1999: 56). Tarama modelinde, betimsel bir nitelik taşımakta olan araştırmada doküman incelemesi kullanılmaktadır. Betimsel tarama modelleri kendi içinde iki bölüme ayrılmaktadır. Bu bölümler; genel tarama ve örnek olay taramalarıdır. İlişkisel tarama modeli genel tarama yöntemi içine giren bir yöntemdir. Genel tarama modelleri; çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkındaki genel yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2006: 42). Doküman incelemesinde Türkiye İstatistik Kurumu ile TC Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan istatistikler ikincil veri olarak kullanılmaktadır. Bu veriler ışığında Avustralyalı ve Yeni Zelandalı ziyaretçi sayıları analiz edilmiş ve teröre dayalı krizler ile arasındaki etkileşim incelenmektedir.

2.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmada teröre dayalı krizlerin ANZAK günü anma törenlerini nasıl etkilediğinin incelenmesi amaçlanmaktadır. 25 Nisan 2015'te anma törenlerinin 100. yılı etkinlikleri düzenlenmiştir. Bu etkinlikte 1927 yılından bugüne kadar olan en yüksek katılımcı sayısına ulaşılmıştır. 25 Nisan 2015'te Avustralya'dan Gelibolu'ya 44.287 kişi, Yeni Zelanda'dan ise 5.347 kişi törenlere katılmıştır. 2016 yılında da katılımın yüksek olması beklenmiş ancak 2015 yılının son altı ayında ve 2016 yılının ilk dört ayında yaşanan terör eylemleri ve saldırıları nedeniyle katılımcı sayısı oldukça düşmüştür. Çanakkale'de faaliyet gösteren seyahat acentaları ve otellerin yöneticileri ile yapılan görüşme sonucunda terör saldırıları sonrasında iptallerin olduğu bilgisine ulaşılmıştır. İptallerin yoğun olarak 12 Ocak 2016'da İstanbul Sultan Ahmet Meydanı'nda gerçekleşen terör saldırısı sonrasında yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca bu işletmelere rezervasyon yaptıran kişilere iptal nedenleri ile ilgili olarak bir soru içeren e-posta gönderilmiş ve cevap olarak Türkiye'ye seyahat etmenin tehlikeli olduğu bilgisi alınmıştır. 25 Nisan 2016'da Anzak Koyu'nda düzenlenen törene yaklaşık 2.000 kişi katılmıştır. Bu çalışmada ANZAK günü törenleri nedeni ile Gelibolu'ya gelen Avustralyalı ve Yeni Zelandalı ziyaretçilerin sayısı incelenmektedir. Buna ek olarak 2015 yılının son altı ayı ile 2016 yılının ilk dört ayında yaşanan teröre dayalı krizler ele alınmaktadır.

3. Bulgular ve Tartışma

1915 yılında Çanakkale Savaşları sırasında Türk ve ANZAK askerleri arasında doğan güçlü dostluk bağları, Tarihi Gelibolu Yarımadası'nda halen devam etmektedir. Her yıl düzenlenen anma törenlerine Avustralya ve Yeni Zelanda'dan çok sayıda ziyaretçi gelmektedir. ANZAKLAR tarafından "Gallipoli Campaign" olarak adlandırılan Çanakkale Savaşları, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar'ın ulusal duygular kazanmasını sağlamış ve ulus olarak doğmalarında en önemli rolü oynamıştır. Bu nedenledir ki, bu iki ülkeden her yıl çok sayıda turist hem atalarını anmak, hem de dedelerinin kurmuş olduğu dostluk bağlarını devam ettirmek için Gelibolu'yu ziyaret etmektedir (Slade, 2003: 780). Özellikle 2005 yılından sonra turist sayılarında önemli artışlar yaşanmış ve başta Çanakkale turizmi olmak üzere ülke turizmi açısından

bu ziyaretler önemli bir gelir kaynağına dönüşmüştür. Savaşın 90. yıldönümü anısına 2005'te düzenlenen ANZAK günü anma töreninde Gelibolu'yu yaklaşık olarak 20.000 Avustralyalı ve Yeni Zelandalı, 2009 yılında yaklaşık 12.000 kişi ve 2010'da ise yaklaşık olarak 9.000 kişi ziyaret etmiştir. Avustralya Gaziler Başkanlığı 2010 yılındaki düşüşün nedenini, İzlanda'daki yanardağ volkan külleri nedeniyle yaşanan sorun ve küresel ekonomik kriz olarak belirtmiştir (Başarın, 2011: 26).

Tablo 1- 2006-2012 Yılları Arasında Türkiye'den Çıkış Yapan Avustralyalı Turist Sayısı

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
89.362	100.879	117.942	123.546	123.589	143.450	156.540

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Çıkış Yapan Ziyaretçiler Araştırması, Erişim Tarihi: 28.08.2016, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/medas/?kn=74&locale=tr>.

Tablo-1'de, 2006-2012 yılları arasında Türkiye'den çıkış yapan Avustralyalı turist sayısı görülmektedir. 2006 yılında 89.362 olan sayının her geçen yıl istikrarlı bir şekilde arttığı ve 2012 yılında ise 156.540 kişiye ulaştığı görülmektedir.

Tablo-2: 2013-2015 Yılları Arasında Türkiye Sınır Giriş İstatistikleri

MİLLİYET	YILLAR			% DEĞİŞİM ORANI	
	2013	2014	2015	2014/2013	2015/2014
AVUSTRALYA	72.737	76.745	109.291	5,51	42,41
YENİ ZELLANDA	12.030	12.551	16.030	4,33	27,72

Kaynak: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Erişim Tarihi: 25.08.2016, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html>

Tablo-2'de, 2013-2015 yılları arasında Türkiye sınır giriş istatistikleri bulunmaktadır. 2013 ve 2014 yılında gelen turist sayısının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Ancak 2015 yılında ziyaretçi sayısında artış yaşandığı ve Avustralya'dan 109.291 kişi ve Yeni Zelanda'dan 16.030 kişinin Türkiye'ye giriş yaptığı görülmektedir. 2014 yılına oranla 2015 yılında Avustralyalı ziyaretçi sayısında %42.41 ve Yeni Zelandalı ziyaretçi sayısında ise %27,72 artış yaşanmıştır.

Ziyaretçi sayıları anma törenlerinin yapıldığı Nisan ayında yoğunlaşmaktadır. 2015 yılının savaşın 100. yıldönümü olması nedeniyle ziyaretçi sayılarında büyük artış yaşanmış ve Nisan 2015'te Avustralya'dan Gelibolu'ya 44.287 kişi gelmiştir. Yeni Zelanda'dan ise 5.347 kişi Gelibolu'yu ziyaret etmiştir. Çanakkale Savaşları'nda dönüm noktası olan bir diğer tarih ise 6 Ağustos olmuştur. 6-10 Ağustos 1915 yılında şehit düşen askerlerin anısına 6 Ağustos 2015'te Gelibolu- Lone Pine (Yalnız Çam)'da düzenlenen törene yaklaşık olarak 5.000 Avustralyalı katılmıştır (Avustralya Hükümeti Resmi Gelibolu Sayfası, 2015). Bu ziyaretlerin en önemli noktalarından birisi Türkiye'nin hiçbir pazarlama faaliyeti yapmaksızın talebin her geçen yıl artmasıdır. Çanakkale Savaşları'nın 100. yıldönümü nedeniyle düzenlenen törenlerde katılımcı

sayısının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle Avustralya Hükümeti 100. yıl etkinliklerine büyük bir önem vermiş ve yoğun bir katılım olması için çok çeşitli tanıtım kampanyaları yürütmüştür. Ancak 2015 yılı Ocak ayı itibariyle başlayan ve her geçen gün şiddeti ve etki alanı artan teröre dayalı krizler nedeniyle 2016 yılında Avustralya ve Yeni Zelanda'dan gelen ziyaretçi sayısı oldukça düşmüştür.

Tablo-3: Ocak 2015-Haziran 2016 Tarihleri Arasında Türkiye’de Meydana Gelen Terör Saldırıları

Tarih	Açıklama
6 Ocak 2015	Birinci Sultanahmet Saldırısı
20 Temmuz 2015	Suruç Saldırısı
2 Ağustos 2015	Ağrı Jandarma Karakol Saldırısı
10 Ekim 2015	Birinci Ankara Saldırısı
12 Ocak 2016	İkinci Sultanahmet İntihar Saldırısı
17 Şubat 2016	İkinci Ankara Saldırısı
13 Mart 2016	Üçüncü Ankara Saldırısı
19 Mart 2016	İstanbul İstiklal Caddesi Saldırısı
27 Nisan 2016	Bursa Ulu Cami Saldırısı

Tablo-3’te 1 Ocak 2015 ile 27 Nisan 2016 tarihleri arasında Türkiye’de yaşanan terör saldırıları görülmektedir. ANZAK günü anma törenleri 25 Nisan tarihinde yapıldığı için 2016 yılı Nisan ayı sonuna kadar olan dönem dikkate alınmıştır. Tabloya bakıldığında sadece 16 aylık süre zarfı içerisinde 9 adet büyük çaplı terör saldırısı olduğu görülmektedir. Saldırıların bu kadar yoğun olması sadece Türkiye’de yaşayan insanları değil, yakın zamanda Türkiye’yi ziyaret etmeyi planlayan turistleri de tedirgin etmekte ve korkutmaktadır. Can güvenliği riski olduğunu düşünen ve kendini güvende hissetmeyen çok sayıda turist Türkiye seyahatlerini iptal etmiştir.

Tablo-4: 2014-2016 Yılları Arasında Türkiye Sınır Giriş İstatistikleri

MİLLİYET	YILLAR			% DEĞİŞİM ORANI	
	2014	2015	2016	2015/2014	2016/2015
AVUSTRALYA	76.745	109.291	49.634	42.41	-54.59
YENİ ZELANDA	12.551	16.030	7.915	27.72	-50.62

Kaynak: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Erişim Tarihi: 25.08.2016, <http://yigm.kulturuzm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html>

Tablo 4’te 2016 yılında Türkiye’ye gelen Avustralyalı ve Yeni Zelandalı ziyaretçi sayıları verilmektedir. 2016 yılı ziyaretçi sayılarının %50 civarında düştüğü görülmektedir. 2016 yılında Avustralya’dan 49.634, Yeni Zelanda’dan ise sadece 7.915 kişi Türkiye’ye gelmiştir. ANZAK anma günü törenlerine ise katılım da bu doğrultuda düşmüştür. Çanakkale Turistik Otelciler, İşletmeciler ve Yatırımcılar Birliği Derne-

ği'nden yapılan açıklamaya göre terör tehdidi nedeniyle 2016 yılında törenlere katılım yüzde 20 seviyelerinde olmuştur. Her yıl Anzak Koyu ve Lone Pine'da tören düzenlenmektedir. Ancak 2016 yılında güvenlik nedeniyle Lone Pine'da tören düzenlenmemiştir. 25 Nisan 2016'da Anzak Koyu'nda düzenlenen törene yaklaşık 2.000 kişi katılmıştır. Törene katılan Avustralyalı ve Yeni Zelandalılar ile yapılan görüşmede pek çok kişinin terör tehlikesi nedeniyle gelmekten vazgeçip, seyahatlerini iptal ettikleri bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca iki ülke hükümetlerinin yaptığı seyahat ve güvenlik uyarılarının da son anda katılımcı sayısının düşmesine neden olduğu belirtilmiştir.

Sonuç

Yaşanan politik krizler kontrol altına alınamadığında maalesef iç savaşa, silahlı çatışmaya, terör saldırısına, soykırıma ve hatta uluslar arası boyutta savaşlara sebep olabilmektedir. Bu çalışmada başlangıçta birer politik kriz olarak patlak veren, ancak daha sonra tüm dünyayı etkisi altına alan teröre dayalı krizlerin ANZAK günü anma törenleri ve bölge turizmi üzerindeki olumsuz etkisi anlatılmaya çalışılmaktadır. Terörizm yaşandığı her yerde insanların huzurunu bozmakta ve korkmalarına neden olmaktadır. Özellikle yabancı bir şehre, yabancı bir ülkeye ziyarete giden insanlar bu tür olaylardan daha çok etkilenmektedir. Gidilen destinasyon başlı başına bir bilinmez oluştururken, orada yaşanan ya da yaşanmış olan terör saldırısı ise insanları tedirgin etmektedir. Bunun bir sonucu olarak ise ziyaretçiler planlarını değiştirip daha güvenli yerlere gitmeyi ya da seyahatlerini iptal etmeyi tercih etmektedir. Yaşanan bu değişiklik ve iptaller bölgede faaliyet gösteren turizm işletmelerine büyük maddi kayıplar yaşatmaktadır.

Ülkemizde her yıl düzenlenen ANZAK günü anma etkinlikleri de yerel turizm işletmecilerinin kazançlarını olumlu yönde etkilemekteydi. Hem bölgede faaliyet gösteren işletmeler hem de ülke turizmi bu durumdan son derece memnundu. Ancak 2015 yılı itibariyle şiddetini arttıran terörizm başta turizm sektörü olmak üzere Türkiye ekonomisine zarar vermiştir. 2015 yılında ANZAK törenlerine yaklaşık 50.000 kişi katılırken 2016 yılında terörizmin bir sonucu olarak törenlere maalesef yaklaşık 2.000 kişi katılmıştır.

Bu durum hem bölgesel hem de ülkesel çapta bir kayba neden olmuştur. Bu imajın düzeltilebilmesi, insanlara güven ortamının yeniden geri geldiğinin hissettirilmesi gerekmektedir. Özellikle Avustralya ve Yeni Zelanda pazarına yönelik olarak faaliyet gösteren seyahat acentaları ve tur operatörleri "*Güvenli Türkiye*" imajının tazelenmesi yönünde çalışmalar yapmalıdır. Kültür ve Turizm Bakanlığı uluslar arası olarak düzenlenen turizm fuarlarına katılarak, güvenilir ülke imajının oluşmasına katkı sağlamalıdır. Özellikle Avustralyalı ünlü yönetmenler ve oyuncuların ülkemizde çeşitli filmler ve belgeseller çekmeleri için çeşitli teşvikler ve girişimler sağlanmalıdır. Bunlara ek olarak günümüzün şüphesiz en etkili tanıtım ve pazarlama aracı olan sosyal medya en iyi şekilde kullanılmalıdır. Özellikle Türkiye'nin güvenli bir ortamda olduğu vurgusu yapılmalıdır.

Kaynakça

- AVUSTRALYA BÜYÜKELÇİLİĞİ RESMİ İNTERNET SAYFASI. (2015). <http://turkey.embassy.gov.au: http://turkey.embassy.gov.au/ankaturkish/GallipoliAnzac.html#WhatAnzac> Erişim Tarihi: 20.07.2015.
- AVUSTRALYA HÜKÜMETİ RESMİ GELİBOLU SAYFASI. (2015). <http://www.gallipoli.gov.au/turkish/sitemap/sitemap.php#mainContent>: Erişim Tarihi: 11.07.2015.
- AYTEPE, O. (2000). Çanakkale Savaşı Bibliyografyası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (25-26), 1-72.
- BAŞARIN, V. (2011). Battlefield Tourism- Anzac Day Commemorations at Gallipoli: An Empirical Analysis. *Deakin University PhD Thesis*.
- ÇİFTCİ, G. (2015). Turizm İşletmelerinde Kriz Yönetimi Uygulamalarının Örgütsel Öğrenme Ve İşletme Performansı Açısından Ampirik Olarak Analizi, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD Doktora Tezi, Tekirdağ.
- BERBEROĞLU, E. B. (2015). Çanakkale Savaşları ve Anzak Günü Kapsamında Türkiye ve Yeni Zelanda Eğitim Programlarında Tarihsel Empati ve Küresel Vatandaşlık Kavramlarının Karşılaştırması. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi* , 13 (18), 657-666.
- DÜNYA TERÖRİZM İNDEKSİ (2015). The Institute for Economics and Peace (2015), Global Terrorism Index, <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/2015-Global-Terrorism-Index-Report.pdf>
- ERICKSON, E. (2001). *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*. London: Greenwood Press.
- FAULKNER, B. (2001). Towards a framework for tourism disaster management. *Tourism Management*, 135-147.
- KARASAR, N. (1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- KARASAR, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KRİZ YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ (ICM) (2014). Institute for Crisis Management. <http://crisisconsultant.com>, Erişim Tarihi: 20.08.2014.
- KÜÇÜKALTAN, D. (2012). *Terörizmin Hedefindeki Sektör: Turizm (Kronolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- MÜTERCİMLER, E. (2007). *Korkak Abdul'den Coni Türk'e Gelibolu 1915*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- ÖZAKMAN, T. (2010). *Diriliş- Çanakkale 1915*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- RITCHIE, B. (2003). Chaos, Crises and Disasters: A Strategic Approach to Crisis Management in the Tourism Industry. *Tourism Management*, 25(1), 670.
- SLADE, P. (2003). "Gallipoli Thanatourism: The Meaning of ANZAC". *Annals of Tourism* , 30 (4), 779-794.
- SÖNMEZ, S., GRAEFE, A. (1998). Influence of Terrorism Risk on Foreign Tourism Decisions. *Annals of Tourism Research*, 25(1), 112-144.
- STAFFORD, G. Y. (2002). Crisis management and recovery: How Washington D.C. hotels responded to terrorism? *Cornell Hotel and Restaurant*, 5(43), 27-40.
- TC KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YATIRIM VE İŞLETMELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Erişim Tarihi: 25.08.2016, <http://yigm.kultur-turizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html>
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK) Çıkış Yapan Ziyaretçiler Araştırması, Erişim Tarihi: 28.08.2016, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/medas/?kn=74&locale=tr>.
- TÜRK DİL KURUMU (TDK). (2014). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5391dea1a47553.27701044, Erişim Tarihi: 06.06.2014.
- WILKINSON, P. (2011). *Terrorism Versus Democracy: The Liberal State Response (Political Violence)* . Routledge.
- YETİŞGİN, M. (2015). Çanakkale Savaşları: Nedenleri, Sorumlusu ve Öneme Dair Yaklaşımlar. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi* , 13 (18).

Türkiye’de Toplumcu Belediyecilik Hareketi Ekseninde Çanakkale’de Yerel Siyaset (1968-1980)*

İpek SAKARYA **

Özet

1973 yerel seçimleri sonucunda birçok kentte CHP’nin iktidara gelmesiyle birlikte, halkın yerelde karar mekanizmasına katılımını sağlamak üzere, CHP’li belediyeler çevresinde toplumcu belediyecilik hareketi olarak tanımlanan bir yerel yönetim programı oluşturulmuştur.

1973-1980 yılları arasında CHP’li belediyeler arasında hızla yayılan bu yaklaşım Çanakkale’de de etkisini göstermiş ve benzeri bir süreç deneyimlenmiştir. 1968 yılında CHP’den seçilen Reşat Tabak’ın iktidara gelmesiyle birlikte yerel yönetime katılım söylemi benimsenirken bu bağlamda halkın katılımını önceleyen çalışmalar yapılmıştır. Bu makalede de Çanakkale’deki toplumcu belediyecilik uygulaması tartışılmış ve toplumcu belediyecilik şiarıyla demokratik bir yerel yönetimin inşası için atılan adımların izi sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Toplumcu Belediyecilik, Katılım, Yerel Yönetim, Yerel Demokrasi, Yerel Siyaset

Local Politics in Çanakkale Based on Social Municipalism in Turkey (1968-1980)

Abstract

With the victory of Republican People’s Party in most of the cities in the 1973 Local Elections, the municipal programme described as social municipalism developed within these municipalities to ensure public participation in the municipal decision making.

Between 1973 and 1980, Çanakkale was one of the municipalities in which this municipal programme was adopted and experienced. As a candidate of Republican People’s Party, Reşat Tabak won the local elections

* Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana-Bilim Dalı’nda Prof. Dr. Adalet Alada danışmanlığında yapılan “Katılımcı Demokrasi ve Kent Hakkı Çerçevesinde Çanakkale’de Yerel Siyaset” başlıklı doktora tezinin bir bölümünden uyarlanmıştır.

** Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Terzioğlu Yerleşkesi, 17100- ÇANAKKALE, sakaryai@comu.edu.tr

in 1968 and soon after adopted participatory municipal decision-making and worked on the projects in which public participation was prioritized. In this article, the social municipalism in Çanakkale was discussed and with the discourse of social municipalism, the efforts for building local democracy in Çanakkale were scrutinized.

Keywords: *Çanakkale, Social Municipalism, Participation, Local Administration, Local Democracy, Local Politics*

Giriş

Bütün dünyada hak mücadelelerin ortaya çıktığı 1970’ler toplumcu belediyecilik hareketinin ortaya çıkışında ve bu belediyecilik anlayışının geliştirilmesinde etkili olmuştur. Paris’te başlayıp bütün dünyaya yayılan 1968 öğrenci hareketleri, 1960’lar ve 1970’lerin kentsel toplumsal hareketleri, 1971 senesinin başlarında Şili’de ortaya çıkan ve kentlilerin kente dair hak mücadelesi olarak bilinen Pabladores hareketi, 1972’de İngiltere’de yürürlüğe giren konut ve kira yasasına karşı ortaya çıkan mücadeleler, bu dönemde bütün dünyayı etkisi altına almıştır.¹ Bu toplumsal hareketlerle birlikte, yine bu dönemdeki ekolojik hareketler ve nükleer enerjiye karşı dünyanın farklı kentlerinde ortaya çıkan karşı sesler de yeni bir belediyecilik anlayışının doğuşunda etkili olmuştur. Yıldırım’ın da dikkat çektiği gibi, toplumcu belediyecilik böyle bir dönem içerisinde ortaya çıkmıştır.²

9 Aralık 1973 yerel seçimlerinin sonucunda, Ankara, İzmir, İstanbul, İzmit gibi siyaseten etkili şehirlerin belediyelerinde CHP’nin iktidara gelmesiyle birlikte, bu belediyeler etrafında geliştirilen *toplumcu belediyecilik*, diğer adlarıyla *sosyal demokrat belediyecilik*, *yeni belediyecilik* CHP’nin iktidarda olduğu diğer belediyeler tarafından da kabul edilmiştir.³ Çerçevesi, akademisyenler ve uzmanların danışmanlığıyla çizilen bu program, demokratik bir yerel yönetim anlayışının temellerini atmak üzere yapılmış; bu programla, halkın yaşadığı kent üzerindeki söz hakkı sorunsallaştırılarak daha adil ve kapsayıcı bir yerel yönetimin kurulması hedeflenmiştir. Toplumcu belediyecilik yaklaşımının benimsendiği kentlerden biri de Çanakkale’dir. Çanakkale’deki yerel demokrasi anlayışının temelleri bu dönemde atılmıştır.

Bu bağlamda makalenin birinci bölümünde Türkiye’de toplumcu belediyecilik anlayışının ortaya çıkışı incelenirken, siyaseten etkileri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, Çanakkale’de toplumcu belediyecilik hareketinin zeminini hazırlayan süreç incelenirken üçüncü bölümde, 1973-1980 yılları arasında Çanakkale’deki toplumcu belediyecilik uygulamaları ve bu dönem içerisinde yürütülen yerel siyasi tartışmalara yer verilmiştir.

Toplumcu belediyecilik anlayışının Çanakkale çerçevesinde ele alındığı bu makalede, toplumcu belediyecilik anlayışının ortaya çıkışı ve siyasi arka planı, literatür araştırmasıyla çözümlenirken bu anlayışın ilke ve politikaları Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği’nin yayın organı olan Belediyeler ve Kent Sorunları dergisi ve süreli yayınlar taranarak incelenmiştir. Toplumcu belediyeciliğin Çanakkale’deki boyutu ise, 1968-1980

1 Mahmut Güler, “Toplumcu Belediyeciliğin Doğuş Koşulları Üzerine,” *Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi, Toplumcu Belediyecilik, Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, der. İhsan Kamalak, Hüseyin Gül, Sosyal Demokrasi Vakfı, İstanbul, Kalkedon yayınları, 2009, s. (125-158)126; Selahattin Yıldırım, “Kent, Kentsel Olay, Kentsel Sorunlar, Sosyal Hareketler ve Yerel Yönetimler Üstüne Notlar,” Sayı: 2, 1979, s. (19-20)19.

2 Selahattin Yıldırım, 1979, **a.g.e.**, s. 19.

3 İlhan Tekeli, *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)*, 2. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 232; Selahattin Yıldırım, *Türkiye’de Toplumcu Belediyecilik 1973-1980*, Ankara, Çankaya Belediyesi, 2013, s. 77; Sonay Bayramoğlu, *Toplumcu Belediye Nam-ı Diğer Belediye Sosyalizmi*, Ankara, Notabene Yayınları, 2015, s. 149.

yılları arasında yayın yapmış yerel gazete arşivi taramasıyla, anı kitaplarıyla ve bu döneme tanıklık etmiş kişilerle gerçekleştirilmiş derinlemesine görüşmelerle ele alınmıştır.

1. Türkiye’de Toplumcu Belediyecilik Hareketi (1973-1980)

Belediyeleri ve bu belediyelerle çalışan danışman kadroları yeni bir belediyecilik anlayışı geliştirmeye iten en önemli husus, Türkiye’deki siyasi durumdur. 1930’da çıkan 1580 sayılı Belediyeler Kanunu, 1970’lere gelindiğinde, geçen süre içerisinde gerçekleşen hızlı kentleşmeye⁴ ve bu kentleşmenin getirdiği sorunlara cevap verememesine rağmen hala yürürlükte kalmaya devam etmiştir.⁵ Bununla birlikte, 1972 senesinde İmar Kanununda yapılan değişikliklerle, merkezin yerel yönetimler üzerindeki gücü artırılmıştır.⁶ Bu yasa kentlerin yeni ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediği gibi, merkezin vesayeti yerel yönetimleri güçsüz ve işlevsiz kılmıştır.⁷ Özellikle belediye gelirlerinin tamamen merkezi yönetime bağlı olması, belediyenin kendi bütçesi üzerine karar verme hakkı olmaması anlamına gelirken belediyelerin halka hizmet götürmesini de etkilemiştir.⁸ 1973 Genel Seçimleri sonucunda CHP birinci parti olarak çıkmış ancak 9 Aralık yerel seçimlerine kadar bir koalisyon hükümeti kuramadığı için Naim Talu hükümeti⁹ iktidarda kalmaya devam etmiştir. 26 Ocak 1974’te kurulan CHP-MSP Hükümeti sekiz buçuk ay iktidarda kalırken, 17 Kasım 1974-31 Mart 1975 arası Sadi İrmak, 1975 senesinde de Süleyman Demirel’in Başbakan olduğu 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti¹⁰ kurulmuş ve 1977’ye kadar iktidarını korumuştur. Tekeli’nin de altını çizdiği gibi, önemli kentlerde sosyal demokratların iktidarda olduğu 1973-1977 yılları arasında merkezde sağ hükümetler kurulurken, bu ideolojik farklılık, merkezi yönetimin, yerel yönetimler üzerindeki baskısını daha da arttırmasına neden olmuştur.¹¹ İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan (1973-1977), 1975’te “*kaynak yetersizliği*”nin baş müsebbibi olarak hükümeti göstermiştir.¹² Belediyelerin karşılaştıkları sorunlar artmış ve merkez-yerel arasındaki gerilim daha da yükselmiştir. Kentlerde karşılaşılan sorunlara, belediyeler tarafından, birlikte çözüm üretebilmek üzere, Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği (1975) ve Devrimci Belediyeler Derneği (1976) kurulmuş; Türkiye Belediyeler Birliği’nin oluşturulması için de çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır.¹³

4 1970 senesindeki genel nüfus sayımına göre kentsel nüfus %40’a ulaşmıştır (Yıldırım, 2013: 71).

5 Tekeli, 2010, *a.g.e.*, s. 260.

6 Yıldırım, 2013, *a.g.e.*, s. 75.

7 Tekeli, 2010, *a.g.e.*, s. 260.

8 Ahmet İsvan, *Başkent Gölgesinde İstanbul*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 113.

9 Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Adalet Partisi’nin ortak adayı olan Naim Talu, 15 Nisan 1973 – 26 Ocak 1974 arasında 36. Hükümetin Başbakanı olarak görev yapmıştır.

10 Süleyman Demirel’in Başbakan olduğu 39. Hükümet, Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi koalisyonundan oluşmaktadır.

11 Yıldırım, 2013, *a.g.e.*, s. 150.

12 *A.e.*, s. 81.

13 Tekeli, 2010, *a.g.e.*, s. 251.

Tekeli, Ankara Belediyesi’nin danışmanlığını yapmakta olduğu dönemde, kaleme aldığı bir metinde¹⁴ mevcut belediyecilik anlayışını eleştirerek bu anlayışın ideolojik içeriğini tartışmaya açmış, merkezi yönetimin güdümündeki edilgen belediyelerin etkin belediyelere dönüşmesinin ancak yeni bir politikayla olabileceğinin altını çizmiştir:

“Bugünkü belediye kapitalist toplumun belediyesidir. Bugünün belediye işlevleri, kabaca; temel kentsel altyapı sağlanması, kentsel servis üretimi, imar denetimi ve kentlinin günlük gıda gereksinmesini karşılayan ekonomik kesimin kent içindeki faaliyetlerinin düzenlenmesi ve denetimi ile sınırlıdır. Eleştiri yalnız bu konudaki kararlara değil, belediye işlevlerini bu düzeyde sınırlayan kapitalist sistemin belediye anlayışına yönelmelidir.”¹⁵

Tekeli, yerel yönetimler için bir manifesto niteliği taşıyan, 1976’da kaleme aldığı bu metinde, sosyal adaletçi, katılımcı, kentsel rantı topluma eşit dağıtabilen, idari vesayet altında olmayan, küçük girişimcilerin piyasa üzerindeki hakimiyetini bitiren, üretici, kentin imarının bütün aşamalarına hakim ve bu hususta aktif bir belediyecilik anlayışını önermiştir.¹⁶

İlhan Tekeli’nin 1976’da hazırladığı bu metinden sonra, İzmit ve Ankara Belediyesi Danışmanlar grubunca yapılan toplantılar sonucu “*Toplumcu Belediyecilik*” anlayışının ilkeleri ortaya çıkmış ve beş başlık altında toplanmıştır:

Bu ilkeler ise, “*Demokratik, merkezin sıkı vesayetinde olmayan belediye, üretici belediye, tüketimi düzenleyici belediye, birlikçi-bütünlükçü belediye, kaynak yaratıcı belediye*” olarak belirlenmiştir.¹⁷

1977 senesinde de bu ilkeleri içeren Yeni/Toplumcu Belediyecilik Bildirisi açıklanmıştır. Ancak bu toplumcu belediyecilik anlayışına imza atanlar arasında yer alan Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay, İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan ve İzmit Belediye Başkanı Erol Köse CHP tarafından 1977 yerel seçimlerinde yeniden aday gösterilmemiştir.¹⁸

11 Aralık 1977 Yerel seçimlerinden önce, 5 Haziran 1977’de Genel Seçimler yapılmış; bu seçimler sonucunda CHP %41,9’luk bir oranla birinci parti seçilerek meclise 213 milletvekilinin girmesini sağlamıştır. Ancak, Ecevit’in azınlık hükümeti güvenoyu alamadığı için yeniden Süleyman Demirel Başbakanlığında 21 Temmuz 1977’de II. MC Hükümeti kurulmuştur. Bu nedenle, CHP ve TİP yerel seçimlere İlhan Tekeli’nin danışmanlığında oluşturulan bir yerel seçim programıyla girmiştir. Tekeli’nin de vurguladığı gibi, “*yeni belediyecilik anlayışı genel olarak solun benimsediği*

14 Bu metin Tekeli tarafından 1976 senesinin başlarında kaleme alınmıştır (Tekeli, 2010: 251-262).

15 Tekeli, 2010, **a.g.e.**, s. 252.

16 **A.e.**

17 İlhan Tekeli, “Belediyeler ve Kent Yönetiminin Sınıfsal Yapısı,” *Mimarlık Dergisi*, Ankara, sayı: 1, 1977, s. (32-34) 33.

18 Yıldırım, 2013, **a.g.e.**, s. 85.

bir program haline gelmişti."¹⁹ II. MC Hükümeti 5 Ocak 1978'e kadar iktidarda kalmış, bu tarihten itibaren ise, Bülent Ecevit başkanlığında 42. Hükümet kurulmuştur. Bu hükümet de 12 Kasım 1979'a kadar iktidarda kalmıştır.

Bu dönemde belediyeler tarafından, kaynak yaratıcı ve üretici anlayış benimsenmiş; halka daha ucuz ve sağlıklı hizmet verebilmek üzere tanzim satış mağazaları ve halk ekmek fabrikaları kurulmaya başlanmıştır. Halka ucuz ekmek sunmak için 6 Ağustos 1977'de MBBB, Kartal, Maltepe, Dolayoba Belediyeleri ve halkın dahil olduğu, Kartal Halk Ekmek A.Ş. kurulmuştur.²⁰ Tekeli'nin de vurguladığı gibi, Tanzim Satış Mağazalarıyla (TANSA) da "*Toplumcu Belediyecilik*" anlayışının "*Tüketimi Düzenleme*" ilkesi gerçekleştirilmiştir.²¹

Toplumcu belediyeciliğin diğer bir ilkesi olan birlikçilik, belediyeler arası kurulan birliklerle güçlendirilmiştir. 1975 senesinde Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği'nin kurulmasından sonra, 1978 senesinde Karadeniz Belediyeler Birliği, Orta Anadolu Belediyeler Birliği, Akdeniz Belediyeler Birliği, Çukurova ve Toros Belediyeler Birliği ve Van Gölü ve Çevresi Belediyeler Birliği eklenmiş,²² 10 Ekim 1979'da da Türkiye Belediyeler Birliği'nin kuruluş süreci tamamlanmıştır.²³

1978 yılında, Yerel Yönetimler Bakanlığı kurulmuş; Mahmut Özdemir de Bakan olarak atanmıştır. Yerel Yönetim Bakanlığı'nın Danışmanlığına ise, Marmara ve Boğazları Belediyeleri Birliği Kurucu Başkanı Ahmet Enön getirilmiştir.²⁴ Mahmut Özdemir, Yerel Yönetim Bakanlığı'nın kurulmasıyla birlikte hedeflenenin "*demokrasiyi yaygınlaştırmak*" olduğunu belirtirken asfalttan, teknik donanma kadar, kendi ihtiyaçlarını üretebilen bir belediyecilik anlayışını geliştirme çabası içerisinde olduklarına da dikkat çekmiştir.²⁵ Belediye birlikleri aracılığıyla küçük belediyelere teknik destek sağlanırken, Yerel Yönetimler Bakanlığı'nın kurulmasıyla, bu görev bakanlığa geçmiştir. Ayrıca bu bakanlık, belediye birliklerinin üretici faaliyetlerini de desteklemiştir.²⁶ Yerel Yönetimler Bakanı Mahmut Özdemir bu bakanlığı, "*bir vesayet bakanlığı değil, katılımcı yönetim bakanlığıyız*" sözleriyle tarif etmiştir.²⁷

19 A.e., s. 154-155.

20 Adalet Alada, "Türkiye'de "Belediye"nin Yetmiş Yıllık tarihine Kronolojik Bir Yaklaşım: 1930-2000," *Prof. Cevat Geray'a Armağan*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayınları: 25, 2001, s. (125-208) 159.

21 Yıldırım, 2013, a.g.e., s. 157.

22 Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği, *Belediyeler ve Kent Sorunları Dergisi*, İstanbul, Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği, sayı:31, 1978; Yıldırım, 2013, a.g.e., s. 156.

23 Yıldırım, 2013, a.g.e., s. 89.

24 MBBB, 1978, a.g.e.

25 Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği, "Yerel Yönetim Bakanı Mahmut Özdemir "hedefimiz demokrasiyi yaygınlaştırmaktır" dedi," *Belediyeler ve Kent Sorunları Dergisi*, İstanbul, Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği, sayı:31, 1978, s.13.

26 Bayramoğlu, 2015, a.g.e., s. 161.

27 MBBB, "Başbakan ve Yerel Yönetim Bakanı'nın Katıldığı İl Belediye Başkanları Toplantısı Ankara'da yapıldı," *Belediyeler ve Kent Sorunları Dergisi*, sayı 32/34, Yaz Dönemi, 1978, s. 53.

14 Ekim 1979’da 5 kentte Milletvekili Araseçimleri yapılmış, bu seçimler sonucunda Ecevit Hükümeti düşmüş yerine 12 Kasım 1979’da MSP ve MHP’nin dışarıdan desteklediği, AP’nin başkanlığında III. MC Hükümeti kurulmuştur.

Bu hükümet döneminde belediye gelirleri hususundaki sorunlar giderek büyümüştür. Belediye gelirlerinin düzenlenememesi nedeniyle birçok belediyede işçilerin maaşları ödenememiştir. Bu nedenle, işçiler greve çıkmış ya da belediyeler işçilerin maaşlarını ödemek için kentlere yapacakları yatırımlardan vazgeçmek zorunda kalmıştır. 6 Şubat 1980’de Ankara Belediyesi çalışını 7500 işçi direnişe geçmiştir. Bunun üzerine Ali Dinçer bütün belediyelerin sorunlarını dile getiren bir açıklama yapmıştır:

*“Başkente yaşayan insanlar adına, tüm kentlerde yaşayan insanlar adına, tüm belediyeler adına isyan ediyorum, kentlilerin hakkını istiyorum. Bu oyun artık bitmeli ve Anayasa emri olan Belediye Gelirleri Yasası vakit geçirilmeden çıkarılmalıdır.”*²⁸

Bu dönemde demokratik belediyecilik adına gerçekleşen en önemli deneyimlerden bir tanesi de Fatsa’da yaşanmıştır. 4 Ekim 1979’da yapılan ara seçimlerde belediye başkanlığına bağımsız olarak aday olan Fikri Sönmez seçilmiştir. Fikri Sönmez, mahallelerde halk komiteleri kurarak halkın, yaşadığı kentte karar verici olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, belediye meclis toplantıları halka açılarak verdiği kararlarda halkına karşı mesul bir meclis yapısı kurulmuştur. 11 Temmuz 1980’de kente askeri müdahale gerçekleştirilmiş ve Fikri Sönmez gözaltına alınmıştır.²⁹

5 Nisan 2005’te Yavuz Donat’ın Kenan Evren’le yaptığı röportajda Evren’in verdiği cevaptan da anlaşılacağı gibi, Evren, halkın yönetimde söz hakkına sahip olduğu Fatsa deneyimini devletin bekasına karşı bir tehdit olarak görmüştür.

*“Orada Terzi Fikri diye biri çıkmış... Devlet benim diyor... Komite kurmuş... Fatsa’yı o komite yönetiyor... Ne yapılıp yapılmayacağını kararını halk veriyor... veya halk adına o komite... Yani kararı devlet vermiyor... Devlet otoritesi sıfır... Devletin kanunları Fatsa’da işlemiyor... Sana böyle yüzlerce örnek anlatırım... ister misin?”*³⁰

12 Eylül 1980 Askeri darbesi sonrasında, bütün belediye başkanları görevlerinden alınmış ve belediye meclisleri feshedilmiştir.³¹ 1973-1980 yılları arasındaki dönem, bir önceki dönemin toplumsal ve siyasi mirasını taşıırken o dönemin demokratik birikimi üzerine kurulmuştur. Bu dönem aynı zamanda merkezi yönetim-yerel yönetim arasındaki politik farklılıkların yüzeye çıktığı ve merkezi yönetim-yerel yönetim arasındaki gerilimin arttığı dönemdir.³²

28 Alada, 2001, **a.g.e.**, s. 168.

29 Bayramoğlu, 2015, **a.g.e.**, s. 163-164.

30 Ulaş Bayraktar, Mehmet Penbecioğlu, “Yerel Liderlik, Toplumcu Belediyecilik ve Ali Dinçer: 1977-1980 Dönemi Ankara Belediyesi” *Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi, Toplumcu Belediyecilik, Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, Ed. İhsan Kamalak, Hüseyin Gül, Sosyal Demokrasi Vakfı, İstanbul, Kalkedon yayınları, 2009, s. (159-196)172.

31 Alada, 2001, **a.g.e.**, s. 169.

32 **A.e.**, s. 206.

*Alada'nın da ifade ettiği gibi, "1960'larla getirilen yasal güvence ortamını fiili kazanıma dönüştürmeye çalışan, bunun için kentsel toplum faktörünün de devreye girdiği, demokratikleşme taleplerinin seslendirildiği bir söylemdir bu. 1973-1980 Aralığı bu anlamda; belediyeyi bir kentsel kurum olarak var eden toplumsal, ekonomik ve politik faktörlerin görece bir gelişme, bilinçlenme düzeyine eriştiği yegâne dönem olma özelliğini korumaktadır."*³³

2. 1968-1973 Yılları Arası Çanakkale'de "Toplumcu Belediyecilik" Anlayışının İnşa Süreci

1963 seçimlerinden farklı olarak, Çanakkale'de 1968 yerel seçimlerini, CHP'den Reşat Tabak kazanmıştır. AP'nin kalesi olarak bilinen Çanakkale'de AP içerisindeki ayrışma, CHP'yi iktidara taşımış, CHP tarafından kazanılan iktidar, 1980 darbesine kadar korunmuştur. Reşat Tabak'ın belediye başkanı seçildiği bu dönemde, Çanakkale yerel siyasetinde demokratikleşme bağlamında önemli adımlar atılmıştır.

2 Haziran 1968 yerel seçimleri, bağımsız aday, CHP ve AP arasında çekişmeye sahne olmuştur. Bu seçimde, AP'den Rıfkı Başaran'ın aday gösterilmesi ve parti içerisinde önemli bir figür olan Arif Erensoy'un aday gösterilmemesi, Arif Erensoy'un bağımsız olarak seçime girmesine ve AP'nin oylarının ikiye bölünmesine neden olmuştur.³⁴ AP il yönetimi, AP'nin bu seçimleri kaybetmesini, eski AP il idare kurulu üyesi Hüseyin Anafarta'nın, seçim öncesinde AP'den ayrılarak bağımsız adaylığını koyan Arif Erensoy'u desteklemesine, bağlamıştır.³⁵ AP içerisindeki bu anlaşmazlık ve ayrılık, CHP'den Reşat Tabak'ın belediye başkanı seçilmesine neden olmuştur. Reşat Tabak ise, yerel seçimler öncesinde, CHP içerisinde yapılan aday belirleme oylamasında bir oy farkla İzzet Dilmaç'ın önüne geçerek aday olmaya hak kazanmıştır.³⁶ İzzet Dilmaç ise, aday belirleme sürecindeki yenilgisini, "*Reşat Tabak halktan birisiydi. Çanakkale Halkı onu kendinden birisi olarak görüyordu. Böyle olunca da fazla yapacak bir şey yoktu*" şeklinde değerlendirmiştir.³⁷

Bu seçim çalışmasında ilk kez seçim senedi hazırlanmış ve Reşat Tabak seçim sonrasında yapacağı icraatlarının teminatını bu senetle vermiştir:

"Hayli yazıp çizdik. Sizlere vereceğimiz hizmetin senedini hazırladık. Karşınıza bu senetle çıkıyoruz. Meseleler hepimizin meselesidir. Diğer adaylar da aynı yola başvurmuşlar ve AP adayı da bir senet hazırlamış. Şimdi sormam

33 A.e.

34 "Arif Erensoy Adaylığını Bağımsız Olarak Koydu", *Kale Gazetesi*, 1 Mayıs Çarşamba 1968, yıl:15, sayı: 3990-540, s.1.

35 "AP İl Başkanı Mehmet Erol Seçimi Kaybettiren Suçluları Arıyor," *Kale Gazetesi*, 6 Haziran Perşembe 1968, yıl:15, sayı: 3990-571, s.1.

36 "Partililerin Aday Yoklamaları Dün Yapıldı," *Kale Gazetesi*, 29 Nisan Pazartesi 1968, yıl:15, sayı: 3990-538, s.1.

37 Nihal Yıldız, *Bir şehir bir başkan Çanakkale ve Reşat Tabak*, İzmir, Salahattin Yıldız, 2012, s. 132.

gerek, acaba bu işlerin bu şehir için şimdiye kadar mutlaka yapılması gerektiğinden haberleri yok muydu bu arkadaşların?”³⁸

23 Nisan 1963 seçimlerinde, belediye meclisinde 14 sandalyesi olan AP’nin 2 Haziran 1968 seçimleri sonucunda, sandalye sayısı 11’e düşmüş, 3 sandalyeyi MP (Millet Partisi) alırken, CHP 11 olan sandalye sayısını korumuştur. Necmi Onur, AP için Çanakkale’nin önemini “*Çanakkale öteden beri Adalet Partisinin ve 1960 öncesinde de Demokrat Partisinin kalesi olarak vasıflandırılan illerimizden biridir*”³⁹ sözleriyle tarif etmiştir. 1968 yerel seçimleri, Çanakkale’deki siyasi dengelerin değişmesi ve 15 yıl boyunca yerelde sürecek olan CHP iktidarının başlangıcı olması nedeniyle, Çanakkale siyasi tarihi açısından önem arz etmektedir. Dilmaç, Reşat Tabak’ın üç dönem sürecek olan başkanlığını ise, şu sözlerle yorumlamaktadır:

“Türkiye’de bir ağalık düzeni vardır, bilirsiniz. Bu yalnız doğuya özgü değildir. Batıdaki zenginler de bir tür ağa sayılır. Mesela burada Cevat Beyler, Hacı Mustafa Beyler, Terzioğulları da Çanakkale’nin zenginleriydi. Ben de CHP kurulduğundan beri Çanakkale’de parti başkanlığı yapmış, halkevi başkanı olmuş, Halil Dilmaç’ın oğluydum. Yani lise ve üniversite tahsillerini dışarıda yapmış, ilk gençliğinde Çanakkale ile pek haşır neşir olmamış biri. Ama bakın mesela Reşat Tabak öyle miydi? Burada bir işçiyken kendi imkânlarıyla yükselmiş, yetiştirdiği ustalarla ayakları toprağa kök salmış, halkın tuttuğu bir insandı, ona karşı şansım zayıftı. Evet, tahsili yoktu pek. Ama çok akıllı ve çalışkandı. Üç kez belediye başkanı seçilmesi bu yüzden.”⁴⁰

Reşat Tabak, belediye başkanlığının ilk yılında yerel gazetede senelik faaliyet raporunu açıklarken belediyenin bütçesini kamuoyuna sunmuştur. 01.06.1968-31.05.1969 dönemi faaliyet raporunda belediyelerin mali sıkıntısına değindiği gibi, gelecek hedeflerine ve merkezi yönetimden beklentilerine de yer vermiştir:

“Kahramanlar ve şehitler beldesi Çanakkalemizin gelişmesini temin yönünde şimdiye kadar olduğu gibi yakinen izlemekte bulunan hükümet yetkililerimiz tarafından takdir edilerek destek göreceğimiz inancı içindeyim. Su, elektrik, kanalizasyon, gecekondu önleme bölgesinin tesisi gibi ana yatırım davalarında tutum bu konuda en büyük cesaret kaynağını teşkil etmektedir.”⁴¹

Reşat Tabak, belediye başkanlığı süresince yürüttüğü şeffaf, katılımcı ve üretici belediyecilik anlayışıyla yerel halkın desteğini almayı başarmış, beş yıllık belediye başkanlığı süresince iktidarını sağlamlaştırmıştır.

38 “Reşat Tabak, Kendimizi Şehrin Hizmetlerine adadık,” *Kale Gazetesi*, 30 Mayıs Perşembe 1968, yıl:15 sayı: 3990-565, s. 1.

39 “AP Çanakkale’de Seçimi Neden Kaybetti?,” *Kale Gazetesi*, 22 Haziran Cumartesi 1968, yıl:15, sayı: 3990-585, s. 1.

40 Yılmaz Biçer, *Bir Başka Çanakkale: Anılarda Yaşayan Şehir*, Çanakkale, Çanakkale Kitaplığı, 2009, s. 276.

41 “Çanakkale Belediyesi 01.06.1968-31.05.1969 Dönemi Faaliyet Raporu,” *İç Kale Gazetesi*, 23 Haziran Cumartesi 1969, yıl: 1, sayı: 219, s. 2.

3. 1973-1980 Yılları Arasında Çanakkale’de “Toplumcu Belediyecilik” Uygulamaları

Reşat Tabak, 9 Aralık 1973 yerel seçimlerini de kazanmış ve başkanlığını oy sayısını arttırarak korumuştur. 1973 yerel seçimlerinde Reşat Tabak yerel seçimleri 1.752 oy farkıyla kazanırken ekim ayında yapılan genel seçimlere göre de CHP oy sayısını 1742 oy arttırmıştır. Türkiye genelinde, 32 ilde Belediye seçimini CHP, 22 il merkezinde ise AP kazanırken Çanakkale ilinde 18 belediyeden 12’sini CHP 6’sını AP almıştır. Bu seçimlerde Belediye Meclisi’nin dengeleri de değişmiş CHP’nin 11 olan sandalye sayısı 16’ya çıkmış, AP’nin ise, 11 olan sandalye sayısı 10’a düşmüştür.⁴² 1973 yerel seçimleriyle birlikte Reşat Tabak, belediye meclisindeki sandalye sayısının çoğunu da alarak iktidarını güçlendirmiştir.

1973 yerel seçimlerine Reşat Tabak, CHP il yönetimince, “yıldırım ekibi” olarak tanımlanan bir ekiple girmiş, bu ekiple birlikte halkı bilgilendirme toplantıları yapılmıştır. Bu toplantılardan birinde Reşat Tabak yeni bir seçim senedinden söz açarken yeni dönemde gerçekleştirmeyi hedeflediği hizmetlerin müjdesini vermiştir:

“1968 yılında Çanakkalelilerin karşısına yapacağımız işlerin senediyle çıktık ve vadettiklerimizin tamamını yaptıktan başka sayısız birçok hizmeti daha yerine getirdik. Şimdi de Çanakkale’ye yeni yapacağımız işlerin senediyle çıkıyoruz. Biz CHP olarak Çanakkale’yi Türkiye’nin örnek bir şehri haline getirmeye çalışmaktayız ve bunda da sanırım ki başarıya ulaştık.”⁴³

1977 seçimlerinde ise, seçim senedinin yerini, CHP’nin yerel seçim kampanyası için hazırladığı, “yerel seçim bildirgesi” almıştır. Bu bildirmede, “halkın yönetime katılımı” şiarı benimsenmiş, kiralayanlar lehine düzenlenmesi, “belediyelerin karar alma, kural koyma, gelir sağlama yetki ve olanaklarının genişletilmesi” üzerinde durulmuştur.⁴⁴ 11 Aralık 1977 tarihinde gerçekleşen yerel seçimlerin sonucunda CHP’den Reşat Tabak bir kez daha belediye başkanı olmuştur.⁴⁵

1977 yerel seçimleri, genel Türkiye siyasi ikliminin de etkisiyle yerelde siyasi tartışmaların artmasına neden olmuştur. Yerel seçimler öncesinde, Genel İş Sendikası’ndaki işçiler ve sendika yönetimi arasında Reşat Tabak’a seçim öncesinde destek verme hususunda ayrılık çıkmış, yönetim, işçilerin görüşünü almadan tek başına hareket ettiği için tepki çekmiş ve yazılı bir açıklamanın muhatabı olmuştur.

42 “AP Mahalli Seçimlerde de Boyunun Ölçüsünü Aldı,” *Devrim Gazetesi*, 10 Aralık 1973 Pazartesi, sayı: 2441, s.1.

43 “Mahalli Seçimlere Hızlı Bir Şekilde Giren CHP Yıldırım Ekibi Kurdu,” *Devrim Gazetesi*, 28 Kasım 1973 Çarşamba, sayı: 2431, Yıl:6, s.1.

44 “Bütün Emekçiler Seçimlerde CHP’nin Yanında Yer Alacaktır,” *Devrim Gazetesi*, 8 Aralık 1977 Perşembe, sayı: 3638, Yıl:9, s.1.

45 “Tabak Belediye Başkanı,” *Devrim Gazetesi*, 13 Aralık 1977 Salı, sayı: 3642, Yıl:9, s.1.

“Sendika Yönetimi kişisel çıkarları açısından Belediye Başkanının dümen suyunu girmişlerdir. Bu nedenle sendika yönetim kurulunun aldığı karar bizi bağlamaz. Çünkü bizlerin bu konuda görüşleri alınmamıştır.”⁴⁶

Bunun üzerine 8 Aralık 1977 tarihli Devrim Gazetesinde, Genel İş Sendikası Yönetim Kurulu Kararı doğrultusunda Genel İş Sendikası’nın Reşat Tabak’a olan desteğini “Emekçiler olarak işçi babası Reşat Tabak’ın yanındayız” sözleriyle açıklamıştır. Yine aynı gazetede, Türk-İş’e bağlı Tek Gıda İş Başkanı’nın AP’nin (Adalet Partisi) adayı İsmet Sayın’a destek beyanı ve bu beyanın başkanın kişisel beyanı olduğu, sendikanın böyle bir desteğinin olmadığı haberi yer almıştır.⁴⁷ Bu açıklamalar ve tartışmalar, Çanakkale’de yerel seçimlerin büyük bir rekabet içerisinde geçtiğini ve demokratik kitle örgütlerinin seçimler üzerindeki etkisini göstermektedir.

Reşat Tabak Çanakkale Belediye Başkanlığı’nın yanı sıra, 1978-1980 arasında Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği⁴⁸ Başkanlığı da yapmıştır. Bu dönemde Birlik üyesi belediyelerle birlikte, belediyelerin çevre sorunlarına duyarlı, halka yakın bir yönetim anlayışına ulaşmak için çalışmalarında bulunmuştur.⁴⁹ Tabak, savunduğu belediyecilik anlayışını ve MBBB çatısı altında Belediye gelirlerine ilişkin yaptığı çalışmayı Marmara Belediyeler Birliği Dergisi’nde şu şekilde özetlemiştir:

*“Belediyelerin mali sorunları konusunda getirecek yaklaşımın bütünsel bir yaklaşım olması gerektiği, toplumun içinde bulunduğu hızlı kentleşme ve gelişme olgusunu, bu olgunun belediyelere kazandırdığı çağdaş önemi, belediye yönetimlerinin bugüne dek içine hapsedildikleri edilgen, aracı, salt kontrolcü, kendi kaynaklarını yaratma olanağından, kendi aralarında ortaklaşa hareket ve dayanışmadan yoksun, antidemokratik, siyasal, ekonomik ve yönetsel yapıyı gözden uzak tutmamasının, bu yapı yerine geçirilmesi gereken, demokratik, üretici, kaynak yaratıcı ve işbirlikçi ve bütüncü belediyecilik anlayışına yönelik bir yaklaşım olması gerektiği ortadadır.”*⁵⁰

46 “Sendika Yöneticileri Belediyenin Dümen Suyuna Girmiştir,” *Devrim Gazetesi*, 4 Kasım 1977 Cuma, sayı: 3613, Yıl:9, s.1.

47 A.e.

48 Marmara Denizi’ne ve boğazlara kıyısı olan 45 belediye, Marmara Denizi’nin kirlenmesini önlemek, korumaya çalışmak ve herbir belediyenin sorun olarak tanımladığı çevre sorunlarına birlikte çözüm bulmak amacıyla 1973 senesinde biraraya gelmeye başlamıştır. Bunun üzerine, 1580 No’lu belediyeler yasasında birlik kurulmasına ilişkin hükme dayanarak Marmara Belediyeler Birliği’ni 25 Nisan 1975 tarihinde kurmuştur. (MBB, <http://marmara.gov.tr/lcerikDetay.aspx?ID=168&p=Tarihce>, 11 Eylül 2015). Bununla birlikte, 1979-1984 4. Beş Senelik Kalkınma Planında da belediye birliklerini kuruluması önerilmiştir (Marmara Denizi ve Çevresini Koruma Kanun Tasarısı, 1988:22-23).

49 1977-1980 yılları arasında MBBB Genel Sekreterliği görevinde bulunan Selahattin Yıldırım’la görüşme, 12 Ocak 2015.

50 Reşat Tabak, “Yeni Bir Belediye Gelirleri Sistemi Yaratılmalı,” *Belediyeler ve Kent Sorunları Dergisi*, İstanbul, Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği, 1978, s. 24; aynı zamanda Milliyet Gazetesi’nin 1 Mart 1978 günü çıkan sayısında yayınlanmıştır.

MBB'nin yanı sıra, Reşat Tabak'ın da içerisinde olduğu Ahmet İsvan ve Erol Köse'nin de önemli rol oynadığı, belediyeçilik anlayışını daha üst seviyeye taşıyarak demokratik bir yerel yönetimi gerçekleştirebilmek üzere 1977'de Türkiye Belediyeçilik Eğitim ve Araştırma Vakfı kurulmuştur.⁵¹ Bu vakıf, "Türkiye belediyelerinin eğitim, kültür, araştırma, bilgi birikimi ve basın yayın hizmetlerini ortaklaşa yürütmek" üzere kurulmuş, 26 Temmuz 1977'de de vakıf olarak tüzel kişiliğe kavuşmuştur.⁵² Reşat Tabak, bütün belediyeler arasında işbirliği ve dayanışmayı sağlayarak, yerel yönetimleri daha örgütlü ve daha etkin hale getirebilmek için 10 Ekim 1979'da kurulan Türkiye Belediyeler Birliği içerisinde de kurucu üye olarak yer almıştır.⁵³

Özkan, Reşat Tabak döneminde, Tabak'ın kentin ihtiyaçlarını tespit edip bu ihtiyaçları gidermek üzere Çanakkale'de mekânsal düzenlemelere de gittiğini belirtirken, bu dönemde belediyelerin gelirlerinin kısıtlı olması nedeniyle Çanakkale Belediyesi'nin de kamusal hizmet sunmakta ve personeline maaşlarını vermekte zorlandığının altını çizmiştir.⁵⁴ Reşat Tabak bu sorunu aşabilmek ve belediye çalışanlarına maaşlarının ödenmesini sağlayabilmek için kentteki iş sahibi olan arkadaşlarından iktisadi destek talebinde bulunmuş, bu sayede de belediyenin işçilerine olan borcunu bir süreliğine kapatmış ve maaşların teminini birkaç ay bu şekilde devam ettirmiştir. Reşat Tabak bu soruna sürdürülebilir bir çözüm getirebilmek için, kısa süreliğine belediyenin yatırımlarını durdurmuş, sonrasında ise, kentte belirlenen bazı yerlere küçük dükkânlar inşa ettirerek bu dükkânları kiraya vermiş ve böylece belediyenin iktisadi kaynaklarını artırmıştır.⁵⁵

Reşat Tabak döneminde belediyenin kaynakları da zorlanarak kamusal yatırımlar yapılmış, Çanakkale'nin büyümekte olan nüfusuna yetmesi için ve köyleriyle birlikte Çanakkale'nin su, elektrik, kanalizasyon gibi ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmalar yürütülmüştür.⁵⁶

Reşat Tabak'ın başkanlık döneminde sunulan önemli hizmetlerden bir tanesi de Halk Ekmek Fabrikasıdır.⁵⁷ 1969 yılından beri Çanakkale halkının ekmele sorunuyla mücadele eden Reşat Tabak, halka ucuz, sağlıklı ekmele sunmak üzere ilk adımı 1969 senesinde atmıştır. Bu dönemde belediyeye bağlı ekmele fırını açılması yönünde girişimde bulunulmuş, ekmele fırını için bina yaptırılmış ve elektrikli fırınların ihalesi gerçekleştirilmiştir.⁵⁸ Bununla birlikte bu ekmele fırını 1969 yılının son aylarında hiz-

51 Selahattin Yıldırım, *Türkiye'de Toplumcu Belediyeçilik 1973-1980*, Ankara, Çankaya Belediyesi Yayınları, 2013, s. 131.

52 MBBB, "Belediyeler Vakfı Kuruldu," *Belediyeler ve Kent Sorunları Dergisi*, İstanbul, Yaz Dönemi, Sayı: 20-25, 1977, s. 8.

53 Yıldırım, 2013, **a.g.e.**, s. 134.

54 Reşat Tabak Döneminde Çanakkale Belediyesi'nin Fen İşleri Müdürlüğü'nde memur olarak çalışan Adnan Özkan'la görüşme, 28 Ocak 2015.

55 Yıldız, **a.g.e.**, s. 157-158.

56 **A.e.**, s. 226.

57 Yıldız, **a.g.e.**, s. 226.

58 "Ekmele Furunu Makineleri İhale Edildi," *İç Kale Gazetesi*, 14 Haziran 1969, Cumartesi yıl: 1, sayı: 213, s. 1.

mete açılabilmiştir.⁵⁹ Halkın sağlıklı ve ucuz ekmeğe erişimini sağlamak için gerçekleştirilmiş daha geniş kapsamlı projelendirme ise, ilk olarak Kartal İlçesi dahilindeki 8 belediyeyi kapsayacak şekilde geliştirilmiş, sonrasında ise, Marmara Belediyeler Birliği aracılığıyla, bütün diğer Marmara Belediyelerinde de uygulamaya konulmuştur.⁶⁰ Yine bu dönemde MBBB öncülüğünde halka ucuz ve sağlıklı gıda sağlamak için kurulan Tanzim Satış Mağazaları Çanakkale’de de açılmıştır.⁶¹ Reşat Tabak’ın önemli kamusal hizmetlerinden bir tanesi de düşük gelirli için sosyal konut projesi olmuştur. Bunun için Sosyal Yapı Kooperatifinin kurulmasına ön ayak olmuş; Barbaros Mahallesi’ndeki 10 dairesel sosyal konutların yapılmasını ve uzun vadeli taksitlerle satışını sağlamıştır.⁶² 1992 senesinde kurulan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi’nin ilk adımları da Reşat Tabak Döneminde Terzioğlu Vakfı’nın kurulmasıyla atılmıştır.⁶³

Sonuç

1970’lerde birçok ülkede olduğu gibi Çanakkale’de de toplumcu belediyecilik anlayışı benimsenmiş ve buna paralel olarak kamu hizmetleri geliştirilmiş, katılımçılık söylemi kullanılmaya başlanmıştır.

Demokratik, adil, eşit ve kamucu bir yerel yönetim arayışıyla ortaya çıkan toplumcu belediyecilik hareketi, birçok kentte olduğu gibi Çanakkale’deki yerel yönetim anlayışını da şekillendirmiştir. Çanakkale’de toplumcu belediyecilik hareketinin bu kadar hızlı benimsenmesi ise, 1968’de Reşat Tabak’ın seçilmesiyle birlikte temelleri atılan katılımçı, şeffaf, üretici belediyecilik anlayışından kaynaklanmaktadır. Toplumcu belediyecilik hareketiyle birlikte, Çanakkale’de halk ekmek, TANSA, sosyal yapı kooperatifi gibi kamucu projeler geliştirilirken Çanakkale Belediyesi, tüketimi düzenlerken kendi kaynaklarını üretebilen, bir belediye olma yolunda ilerlemiştir. Bu dönemde Çanakkale’de demokratik kitle örgütleri siyasi tartışmalarda yer alarak yerel siyasetin belirleyicisi olmuştur. Yerel siyasete katılım, tartışma platformunun genişlemesine olanak sağlarken, toplumun her kesiminin kentin karar mekanizmasında söz sahibi olmasının önünü açılmıştır. Reşat Tabak döneminde toplumcu belediyecilik uygulamalarının başarıya ulaşması, küçük bir il olan Çanakkale’nin MBBB içerisinde başkanlık düzeyinde yer almasını da sağlamıştır.

Bugün Çanakkale’deki yerel demokrasi anlayışı, temelleri 1968’de atılan, 1973’te ilkeleri belirlenerek geliştirilen toplumcu belediyecilik hareketinden beslenmektedir. 1968’den 1980’e kadar atılan her adım bugün sağlaştırmaya çalışılan yerel demokrasinin temelini oluşturmaktadır.

59 “Ekmek Fabrikası Açılışı Tehir Edildi,” *Güneş Gazetesi*, 17 Ekim 1969, Cuma yıl: 1, sayı: 127, s. 1.

60 MBBB, “Birliğimiz Kartal Yöresi Belediyeleri Halk Ekmek A.Ş.’ne Ortak Oluyor,” *Marmara ve Boğazları Dergisi*, Yıl: 2, 2/18-20, Şubat-Nisan 1977, s. 15.

61 A.e., s. 249.

62 A.e., s. 230.

63 A.e., s. 242.

Kaynakça

- Alada, Adalet, “Türkiye’de “Belediye”nin Yetmiş Yıllık tarihine Kronolojik Bir Yaklaşım: 1930-2000,” Prof. Cevat Geray’a Armağan, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayınları: 25, 2001, s.125-208.
- Bayraktar, Ulaş, Penbecioğlu, Mehmet, “Yerel Liderlik, Toplumcu Belediyecilik ve Ali Dinçer: 1977-1980 Dönemi Ankara Belediyesi” Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi, Toplumcu Belediyecilik, Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları, Ed. İhsan Kamalak, Hüseyin Gül, Sosyal Demokrasi Vakfı, İstanbul, Kalkedon yayınları, 2009, s. 159-196.
- Bayramoğlu, Sonay, Toplumcu Belediye Nam-ı Diğer Belediye Sosyalizmi, Ankara, Notabene Yayınları, 2015.
- Biçer, Yılmaz, Bir Başka Çanakkale: Anılarda Yaşayan Şehir, Çanakkale, Çanakkale Kitaplığı, 2009.
- Güler, Mahmut, “Toplumcu Belediyeciliğin Doğuş Koşulları Üzerine,” *Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi, Toplumcu Belediyecilik, Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, der. İhsan Kamalak, Hüseyin Gül, Sosyal Demokrasi Vakfı, İstanbul, Kalkedon yayınları, 2009, s.125-158.
- İsvan, Ahmet, Başkent Gölgesinde İstanbul, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Tabak, Reşat, “Yeni Bir Belediye Gelirleri Sistemi Yaratılmalı,” *Belediyeler ve Kent Sorunları Dergisi*, Sayı: 26/30, İstanbul, Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği, 1978.
- Tekeli, İlhan, Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990), 2. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Tekeli, İlhan, “Belediyeler ve Kent Yönetiminin Sınıfsal Yapısı,” *Mimarlık Dergisi*, Ankara, sayı: 1, 1977, s. 32-34.
- Yıldırım, Selahattin, “Kent, Kentsel Olay, Kentsel Sorunlar, Sosyal Hareketler ve Yerel Yönetimler Üstüne Notlar,” *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 2, 1979.
- Yıldırım, Selahattin, Türkiye’de Toplumcu Belediyecilik 1973-1980, Ankara, Çankaya Belediyesi Yayınları, 2013.
- Yıldız, Nihal, Bir Şehir Bir Başkan Çanakkale ve Reşat Tabak, İzmir, Selahattin Yıldız, 2012.
- MBBB, Belediyeler ve Kent Sorunları Dergisi, İstanbul, Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği, sayı:31, 1978.

Gazeteler ve Dergiler

- Belediyeler ve Kent Sorunları Dergisi, 1977, 1978
- Devrim Gazetesi, 1973, 1977
- Güneş Gazetesi, 1969
- İç Kale Gazetesi, 1969
- Kale Gazetesi, 1968

Görüşmeler

- Adnan Özkan, 28 Ocak 2015
- Selahattin Yıldırım, 12 Ocak 2015.

Çanakkale’de Zarara Uğrayan Konsolosluk Mülkleri ve Eşyaları Meselesi (1914-1922)*

Recep ÇELİK**

Özet

Çanakkale, I. Dünya Savaşı içerisinde en kritik savaşlara sahne olmuştur. Çanakkale stratejik önemine binaen askeri bölge ilan edilmiş ve buradan devlete zararlı olabilecek her türlü düşman unsur uzaklaştırılmıştır. Bu kapsamda konsolosluklar da zaman içerisinde bölgeden kaldırılmışlardır. Konsoloslukların bina ve eşyaları savaşta ciddi ölçüde zarar görmüş, sağlam kalabilenler İstanbul’a nakledilmiştir. Konsolosluk binaları ise zaman zaman askeri ihtiyaçlar için kullanılmıştır. Zira savaşta askeri ihtiyaçlar her zaman ön planda olmuştur. Bu süreçte Osmanlı Hariciyesi uluslararası konsolosluk hukukuna azami ölçüde riayet edilmesi hususunda askeri ciheti uyarılmış, ileride uluslararası alanda devleti sıkıntıya düşürecek hareketlerden uzak durulması konusunda ikazlarda bulunmuştur. Nitekim konsolosluk binaları ve eşyaları Çanakkale savaşları sonrası Osmanlı Devleti için ciddi bir sorun teşkil etmişti. Meselenin çözümü için bir mülkiye müfettişi görevlendirilmiş ve Heyet-i Tahkikiye kurulmuştur. Şuray-ı Devlet ve Meclis-i Vükela’ya kadar sorun aksetmiş, sorumlular hakkında adli süreç başlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Konsolosluklar, Konsolosluk Eşyaları, Hariciye Nezareti, Uluslararası Hukuk.

The Matter of Belongings and Properties of Consulate Damaged in Dardanelles During WWI (1914-1922)

Abstract

Dardanelles was the scene of the most critical wars in the World War I. By the virtue of the fact that Dardanelles has a strategic importance, it was declared military zone and all kinds of hostile elements that could be detrimental to the state were removed from here. In this context consulates were sent away in time. The buildings and properties of consulates were damaged seriously due to the war. Saved properties were sent to Istanbul. The buildings of consulates were used for military requirements at times.

* Bu makale, Uluslararası I. Dünya Savaşı Sempozyumu’nda (Türk- Rus Penceresi), 12-15 Kasım 2015, sunulan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, celikrcp@hotmail.com.

Because military requirements were given priority in the war. The Ottoman Foreign Affairs had warned the Ottoman Military in point of complying with utmost international consular laws and also awaked to keep away from actions that would be able to state into distress in the international arena. After Dardanelles Campaigns, Buildings and properties of consulates were in trouble seriously in terms of Ottoman. A civil inspector was appointed for the solution of the matter and committee of investigation was constituted. The problem was reflected to the Council of State and Ministers and legal action was taken against guilties.

Key Words: Dardanelles, Consulates, Properties of Consulate, Foreign Affairs, International Law.

Giriş

Konsolosluk kurumu, sürekli diplomatik temsilciliklerden daha eski bir geçmişe sahiptir. Bu kurum, diplomatik, siyasi, ticari ve adli ilişkiler gibi çeşitli nedenlerle M.Ö. ilk bin yıl içinde ortaya çıkmıştı. Eski Yunan kent devletlerinde, Roma’da, Bizans’ta konsoloslar siyasi, askeri, adli görevler ifa ettiler. Ortaçağ sonlarında İtalyan, İspanyol ve Fransız tacirler, çıkarlarını korumak için aralarından görevliler seçip bu görevlileri ticari faaliyetlerini sürdürdükleri ülkelere gönderiyorlardı. Yakın çağa doğru ise özellikle ticaret geliştikçe ülkeler tacirlerini ve uyruklarını yöneticilere karşı korumak için belli başlı ülkelerin limanlarında ve ticaret kentlerinde bir tür sürekli konsolosluk kurumu oluşmaya başladı. Buna göre konsolos yabancı bir ülkede kendi vatandaşlarının çıkarlarını ve haklarını koruyan, gözeten ve diplomatik bağışlıktan yararlanan bir kamu görevlisidir.¹ Osmanlı Devleti, konsoloslukların açılması hususunda oldukça hoşgörülü olmuştur. Bizans döneminden kalma konsoloslukların varlığını sürdürmesine izin verilmiş, zamanla sayıları ve etkinlikleri artmış, konsolosluklar devletin iç işlerine karışma aracı haline gelmiştir.² Tanzimat öncesinde konsoloslar, adli ve idari meselelerde Osmanlı Devleti ile kendi devletleri arasında; fakat içeriğini Osmanlı’nın belirlediği hukuk nizamı içerisinde faaliyet göstermekteydiler. Nitekim devlet, büyüklüğü ve uluslararası alanda müzakere pozisyonunun güçlü olması sayesinde başka devletlerin yardımı olmadan istediğini dikte ettirebiliyordu. Ancak Tanzimat bu durumu değiştirmiştir. Devletin idari, adli ve malî konularda yeniden inşa edilme sürecinde müracaat edilen Batılı kurumların iktibas edilme stratejisi, konsolosların faaliyetlerinin meşruiyet kaynağını kendi ülkelerinin temel hukuk prensiplerine dayandırmış, bu da müdahale olarak değerlendirilecek hareketlere ve girişmelerine sebep olmuştur.³ Zira konsolosluklarda devletin siyasi işleriyle alakalı elde edilen bilgiler yabancı devletlere bildirilmek suretiyle casusluk faaliyetlerinde bulunulmuştur.⁴ Kapitülasyonlar çerçevesinde de XIX. yüzyılla birlikte konsoloslukların Osmanlı Devleti’ne girişleri artmıştır. Osmanlı ile yabancı devletlerin ilişkilerinin düzenlenmesi ve yürütülmesinde sefaret ve konsolosluklar büyük öneme sahip olmuş, özellikle devletin son yıllarında bu önem daha da artmıştır. Buna binaen konsoloslar siyasi, ticari ve adli alanda hizmet veren bir memur özelliği kazanmışlardır. Zamanla Batılı devletler Osmanlı sınırları içerisinde çok sayıda konsolosluk açmış, bu temsilciliklerin sayıları, kendilerine tanınan hakların kötüye kullanılması ve izledikleri siyaset

1 Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 15-16.

2 Rona Aybay, *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 40-41.

3 Celal Erdönmez, “Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs’taki Faaliyetleri (1839-1856)”, *Bilgi* (Yaz 2011), sayı: 58, s. 92-93; Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, s. 16.

4 Türkan Polatçı, “Ermeni Olaylarında Yabancı Konsoloslukların Rolü”, *Ermeni Araştırmaları*, sayı: 47 (2014), s. 108.

sebebiyle çoğu kere devlet için zararlı unsurlar haline gelmişlerdi.⁵ Böylece devlet adeta, konsolosların gerçekten etkili olduğu bir arenaya dönmüştü.⁶ Konsoloslukların Osmanlı'da yoğun olarak açıldığı yerlerin birisi de stratejik önemi dolayısıyla Çanakkale'dir. Çanakkale Boğazı'nın, deniz ticaretinde öneminin artmasıyla Batılı büyük devletler, bölge ticareti ve boğaz geçişlerini izleyebilmek için Çanakkale'de konsolosluklar açmıştır.⁷

XIX. yüzyıl ve sonrasında birlikte devletler bazı kural ve teknikler üzerinde anlaşmışlar, uluslararası hukuk devreye girmiş, 1818'de toplanan Aix La Chapelle Kongresi'nde bütün devletler için bağlayıcılığı olan modern kordiplomatîğin esasları belirlenmişti. 1815 Viyana Kongresi ve Aix La Chapelle'de özellikle konsolosların sınıf ve dereceleri belirlenmiş, konsolosluğun işleyişinde hiyerarşik bir yapı oluşturulmuştur. Modern anlamda konsolosluk hizmetlerinin oluşumuna yönelik ilk adım ise İngiliz Dışişleri Bakanı Stratford Canning'in 1825 tarihli konsolosluk yasasıdır. 1963'de ise Viyana'da yapılan diplomatik ilişkiler ve bağışıklıklar hakkında Birleşmiş Milletler Konferansı'nda 1815'te kabul edilen protokolde küçük değişiklikler yapılmıştır.⁸ Bu çerçevede Çanakkale'deki konsoloslukların buradan kaldırılması, konsolosluk binaları ve eşyalarının gördüğü zararlar ile bunların devlet tarafından kullanımı çalışmanın esasını oluşturduğundan bu hususlarla ilgili konsolosluk hukukuna ait bazı kuralları belirtmekte fayda vardır. Buna göre;

“Bir gönderen devletin konsolosluğu, kabul eden devlete usulüne uygun şekilde bildirdikten sonra ve bu devlet tarafından itiraz vaki olmadığı takdirde

5 Sebahattin Samur, “XX. Yüzyıla Girenken Osmanlı Devleti'nde Konsoloslar ve Konsolosluklar”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:9 (1996), s. 97; Yahya Yeşilyurt, “Osmanlı Devleti'nde Ermeni Tercümanların Rolü: Luigi Damato Vakası”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 20 (Bahar 2014), s. 265; Özgür Yılmaz, “Victor Fontanier'nin Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)”, *OTAM*, sayı: 35 (Bahar 2014), s. 155. Konumuz açısından bakılacak olursa örneğin 1820'de Ege'de bir İngiliz konsolosluk temsilciliği çok sınırlı da olsa mevcuttu. Bu konsolosluk Levant Company tarafından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz tüccarlarını koruma amacıyla kurulmuştu. Konsoloslar tüccardılar ve şirketteki diğer tüccarlar tarafından seçilirdi. 1815'te Lyon Adaları'nın yönetimi İngiliz Hükümeti'nin sorumluluğuna geçince, Ege'deki konsolosluk hizmeti, değişen konsolosluk işinin mahiyeti dolayısıyla önemli ölçüde etkilenmiş ve konsolosların geniş ölçüde yükünü artırmıştı. Yunanistan'ın bağımsızlık süreci de bölgedeki siyasi durumu değiştirdi ve bu durum konsolosluk görevlerini önemli ölçüde etkiledi. Lucia Patrizio Gunning, *The British Consular Service in the Aegean and the Collection of Antiquities for the British Museum*, Ashgate Publishing, England 2009, p. 11-13.

6 Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 50.

7 M. Mustafa Kulu, “Çanakkale'de Görev Yapan İngiltere Konsolosları ve Vekilleri (1829-1914)”, Çanakkale I Savaşı ve Tarihi (*Uluslararası Çanakkale Kongresi*), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2006, s. 427-428.

8 Timuçin Kodaman- Ekrem Yaşar Akçay, “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2010, sayı: 22, s. 79-80; Mahmut Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2001, s. 23; Funda Adıtatar, İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasi Faaliyetleri (1878-1914), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2011, s. 75; Savaş, a.g.e., s. 18.

kabul eden devlette üçüncü bir devlet hesabına konsolosluk görevlerini yerine getirebilir (madde 8)”.⁹

“Konsolosluk memurları, esas olarak gönderilen devletin uyrukluğunu haiz olacaklardır. Konsolosluk memurları kabul eden devletin uyrukları arasından, ancak bu devletin her zaman geri alabileceği açık muvafakatiyle seçilebilir. Kabul eden devlet, keza, gönderen devlet uyruğu olmayan üçüncü bir devlet uyrukları konusunda aynı hakkı mahfuz tutabilir (madde 22)”.¹⁰

“Kabul eden devlet, hatta silahlı bir çatışma halinde bile olsa, konsolosluk binalarına ve konsolosluk eşyaları ile konsolosluk arşivlerine saygı göstermek ve bunları korumakla yükümlüdür. Bir konsoloslüğün geçici veya kesin olarak kapanması halinde yine bu maddedeki hükümler uygulanır (madde 27)”.¹¹

“Konsolosluk binalarının dokunulmazlıkları vardır (madde 31)”.¹²

“Konsolosluk binaları, mobilyaları, malları ve ulaşım araçları mili savunma veya kamu yararı amaçlarıyla hiçbir çeşit el koymaya teşkil edemezler (madde 31)”.¹³

“Ulusal güvenlik nedenleriyle girilmesi yasaklanmış veya nizamla bağlanmış bölgelerle ilgili kanun ve düzenlemeler saklı kalmak üzere, kabul eden devlet, ülkesi üzerinde konsoloslüğün bütün mensuplarına yer değiştirme ve seyahat etme serbestliğini sağlar (madde 34)”.¹⁴

“Konsolosluk memurlarının tutuklanmaları veya gözaltına alınmaları ağır bir suç halinde ve yetkili adli makamın kararı ile olur (madde 41)”.¹⁵

“Kabul eden devlet, konsolosluk mensuplarıyla kendileriyle birlikte yaşayan aileleri efradını her türlü kişisel yükümlülük ve hangi neviden olursa olsun kamu yararı hizmetleriyle istimval, yardım ve konaklama gibi askerlikle ilgili yükümlülüklerden muaf tutacaktır (madde 52)”.¹⁶

Çanakkale’de ilk konsolosluklar XVII. yüzyılda Fransa ve Hollanda (1660), İngiltere (1662), Cenova (1675) ile açılmış ve sonrasında devamı gelmiştir.¹⁷ Nitekim ticaret, denizcilik ve endüstriyel gelişmelere paralel olarak Çanakkale’de birçok konsolosluk açılmış, bölge önemli bir konsolosluk merkezi olarak uluslararası ilişkilerde

9 “Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi (24 Nisan 1963)”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, c. 6, sayı: 2 (1986), s. 253.

10 A.g.m., s. 258.

11 A.g.m., s. 260.

12 A.g.m., s. 262.

13 A.g.m., s. 262.

14 A.g.m., s. 263.

15 A.g.m., s. 271.

16 A.g.m., s. 272.

17 Şahabettin Kalfa, “Çanakkale’nin Konsolosları”, Çanakkale 1915, Magazine No: 7 (Aralık 2010), s. 56.

önem kazanmıştır. 1840'ta Çanakkale'de İngiltere, Nemçe (Macar), Fransa, Rusya, Hollanda (Felemenk), İspanya, Sicilya, Danimarka, İsveç, Sardunya ve Ellinoz konsoloslukları vardı. Yüzyılın sonuna doğru siyasi gelişmeler ile bu konsoloslukların kimisinin adı değişmiş ve bu konsolosluklara yenileri eklenmiştir. Nemçe Konsololuğu'nun adı Avusturya İmparatorluğu-Macaristan Krallığı, Ellinoz Yunanistan, Sicilya ve Sardunya İtalya adını almıştır. Yeni konsolosluklar ise Almanya, Amerika, Yunanistan, İsveç, Portekiz, Norveç ve İran'dır.¹⁸

Makalede söz konusu olan konsolosluklar Osmanlı'nın müttefiklerinden Almanya ve Avusturya, İtilaf Devletleri'nden İtalya, Yunanistan, Fransa, İngiltere, Rusya ve daha sonra Amerika, bu iki gurubun dışında ise Felemenk (Hollanda), İran, İsveç ve İspanya'dır. Çanakkale'nin Nisan 1915'te tahliyesine karar verilmiş, 1918 sonuna kadar bölge sivillere kapatılmıştır.¹⁹ Öncesinde Aralık 1914'te konsoloslukların Çanakkale'de kaldırılmaları kararlaştırılmıştı. Mütareke sonrası Çanakkale'de konsolosluklar tekrar faaliyete geçmiş fakat bu konsoloslukların ne zaman aktif hale geldikleri tespit edilememiştir. Kuvvetle muhtemel mütareke döneminin başlarında konsoloslar Çanakkale'ye dönmeye başlamıştır. Bunun yanında İngilizler Almanya ve İtalya konsolosluk binalarından bazılarını mütareke döneminde işgal etmişti. Bu çalışmada savaşta zarar gören konsolosluk binaları ve eşyaları, bunların devletin çeşitli birimlerince kullanılması ile tüm bunlardan kaynaklanan sorunlar ele alınmaktadır. Osmanlı Devleti savaştan yenik ayrılmış ve İstanbul İtilaf Devletleri'nce işgal edilmiştir. Mütareke döneminde İtilaf Devletleri'nin yüksek komiserlikleri Çanakkale'deki konsolosluk sorununun üzerine gitmiş, hükümet de bu çerçevede kovuşturma başlatmıştır.

1. Savaş Öncesi Çanakkale'deki Konsoloslukların Durumu, Savaşın Başlamasıyla Çanakkale'den Ayrılmaları ve Mal ve Emlakinin Emaneti

1.1. Konsoloslukların Çanakkale'den Kaldırılması

Emniyeti Umumiye Müdüriyeti bütün konsolosların maiyetleriyle birlikte Tekfurdağı veya başka bir yere nakli hakkında girişimde bulunulmasını istemiş, keyfiyet sefirliklere bildirilmiş, sefirlikler de bu talebi esas itibarıyla kabul etmişti. Fakat sefirlikler Çanakkale'deki konsolosların bazılarının yerli olmasından dolayı bu konsolosları başka bir yere göndermenin mümkün olmadığını, ancak azledilebilecek veya memuriyetlerinden geçici olarak alınabileceklerinden bu hususta hükümetlerinden talimat talep edeceklerini ve olumlu cevap almalarının güçlü bir şekilde muhtemel olmadığını bildirmişlerdi.²⁰ Çanakkale'nin ne kadar büyük bir askeri önemi olduğunu hatırlatan Başkumandanlık Vekâleti'nin edindiği istihbaratlar burada büyük ölçüde

18 Kulu, a.g.m., s. 428.

19 Halkın en az Aralık 1918'e kadar Çanakkale'ye dönemediği anlaşılmaktadır. Recep Çelik, "Çanakkale Savaşları Sırasında Halkın Durumu", Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı 1914 Çanakkale Muharebeleri 100. Yıl Özel Sayısı, sayı: 18 (Bahar 2015), s. 415-418.

20 BOA, HR. SYS. 2165/1 (17 Teşrin-i Sani 330- 30 Kasım 1914).

casuslukların yapıldığını ortaya koymuştu. Başkumandanlık’ın arzusu gerek müttefik ve gerekse tarafsız hiçbir konsolosun Çanakkale’de bulunmamasıydı. Zaten Almanya ve Avusturya konsolosluklarının sadece ticaret konsoloslukları olmaları sebebiyle kaldırılmalarında bir mahzur olmayacaktı. Bu suretle Başkumandanlık Hariciye Nezareti’nden diğerlerinin de kaldırılması kolaylaşacağı anlayışıyla öncelikle Almanya ve Avusturya sefaretleri nezdinde gerekli girişimlerde bulunulmasını talep etmişti.²¹

Çanakkale’de mevcut konsoloslar arasında yalnız İtalya konsolosu faaliyetlerini durdurmak için emir almış, Yunan konsolosuna da sefaretinden, diğer devletlerin konsolosları giderlerse ayrılması gerektiği bildirilmişti. Bundan başka Kanun-ı Evvel 1330 (Aralık 1914) itibarıyla Çanakkale’de bu iki konsolostan başka Amerika ile Felemenk ve Osmanlı’nın müttefiklerinden Almanya ve Avusturya konsoloslarının olduğu bildirilmişti. Çanakkale’nin önemli bir askeri bölge olması hükümeti böyle bir tedbir almaya sevk etmişti. Tatbik yönünde bazı gecikmeler yaşanarak işin sürüncemede kalması ve hükümetçe konsolosların sıfatlarının tanıtılmaması gibi bir halin doğmasına meydan vermemek için gerekli teşebbüslere geçilmişti.²² Bu arada Çanakkale mutasarrıfı, Amerika konsolosunun şüpheli hareketler sergilediğini söyleyerek Amerika Konsolosluğu’nun mümkün mertebe hızlı bir şekilde Çanakkale’den kaldırılması gerektiğini bildirmiş, akabinde de Amerika konsolosu aldığı emirle Çanakkale’den hareket etmişti.²³

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Çanakkale’deki konsolosların Çanakkale’yi terk etmeleri gerektiğine dair 3 Kanun-ı Evvel 1330 (16 Aralık 1914) tarihli tezkere çıkarmıştır. Avusturya Sefareti’nden alınan aynı tarihli cevabi muhtırada Çanakkale’deki Avusturya konsolosu memuru Xanthopoulo’ya uzun süre verilmiş, bu sürenin dolmasına kadar ikametgâhını başka bir yere taşımaya davet edilmiş, o da hareket için hemen hazırlanmış ve birkaç gün sonra Çanakkale’yi terk edeceğini sefarete bildirmişti. Felemenk Sefareti de gönderdiği takirde boğazın kapatılmasından dolayı Çanakkale’de artık Felemenk konsolosu bulunmasına gerek olmadığını bildirmişti.²⁴

Belirtildiği gibi Çanakkale mevkinin önemine binaen Çanakkale’de hiçbir konsolos bulunmaması gerektiğinden bu karar sefaretlere bildirilmiş, çeşitli tarihlere sefaretlerden muvafakat cevapları alınmıştı. Avusturya Sefareti’nden 6 Ocak 1915 tarihli gönderilen ek takirde Çanakkale’de Avusturya Konsolosluğu olarak kullanılan ve bir kavasın korumasına bırakılan binanın haiz olduğu imtiyazların muhafazası ve Osmanlı askeri tarafından askeri ihtiyaçlar için kullanılmaması istenmişti.²⁵

Konsolosların Çanakkale’den ayrılmaları sefaretlerce de kolaylaştırılmıştı. Diğer taraftan tahliye edilen konsoloslukların konsolosluk hukuku gereğince hükümet tarafından güzel bir şekilde muhafazası gerekliydi. Konsolosların ayrılmasından son-

21 BOA, HR.SYS. 2165/1 (27 Teşrin-i Sani 1330- 10 Aralık 1914).

22 BOA, HR.SYS. 2165/1 (3 Kanun-ı Evvel 330- 16 Aralık 1914).

23 BOA, HR.SYS. 2165/1 (4 Kanun-ı Evvel 330- 17 Aralık 1914).

24 BOA, HR.SYS. 2165/1 (6 Kanun-ı Evvel 1330- 19 Aralık 1914).

25 BOA, HR.SYS. 2165/1 (27 Kanun-ı Evvel 1330- 9 Ocak 1915).

ra bu konsoloslukların askeri ihtiyaçlar için tahsis edilmesi veya başka yollarla kullanılması sefaretlerin itirazlarına yol açacağı, tepkisini çekeceği ve bu nedenlerle zor durumda kalınmaması için, devletin başka bir tarafında alınması gerekli görülecek aynı tedbiri sefaretlere kabul ettirmekte güçlüklerle karşılaşılacaktı. Bu gibi mahzurların önüne geçebilmek adına Hariciye Nezareti Çanakkale’de tahliye olunan konsoloslukların güzel bir şekilde korunmasına dikkat ve özen gösterilmesini ve bunun ilgili memurlara öğütlenmesini istemişti.²⁶ Bu çerçevede bir örnek vermek gerekirse; Çanakkale Yunan konsolos vekili İstimat Komadis’in eşyası, pasaportlarını kayıt için polislin başka vagonunda bulunduğu esnada resmi sıfatından habersiz olan rüsumat muayene memuru Hayri ve eczacı yüzbaşısı Alaeddin efendiler tarafından diğer yolcularınki gibi kontrol edilirken bavulunda resmi ve gayri resmi evraka rastlanılmıştı. İstimat Efendi o sıra resmi sıfatını kontrol memurlarına bildirmişti. Fakat resmi sıfatı anlaşıldıktan sonra dahi tereddütte kalan memurların telefonla aldıkları emir üzerine ancak eşya ve evrakının kontrolünün tamamlanmasına gerek görülmeyerek konsolos vekili serbest bırakılmış, Edirne Vilayeti’nden eşyasından hiçbir şeye el konulmadığı bildirilmişti.²⁷ Dimetoka’ya varışında ise Komadis’in eşyası yine dikkatle aranmış, hatta Yunan Hariciye Nezareti bu eşyalardan bazısına el konulduğunu bildirmişti. Komadis’in devletler hukuku ahkâmına ve uluslararası ilişkiler kaidelerine göre muamele görmeye hakkı olduğundan bahsedilerek bu durum protesto edilmişti. Osmanlı Hariciyesi, Osmanlı memurlarının gerek Yunan konsolosları gerek tebaasına karşı dostane olmayan hareketler hakkında hükümetin önemle dikkatini çekmişti.²⁸

Amerika Sefareti verdiği muhtıra Çanakkale’deki Amerika Konsolosluğu kava-sı İzzettin’in askerlik hizmetinin tecilini istemişti. Konsolosluk memurları buradan alınmış ise de kava-sın burada bekçi sıfatıyla bırakılmış olmakla konsolosluğun tamamıyla kaldırılmadığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar müttefik devletler konsoloslarını çekmişler ise de Hariciye Nezareti, bu devletlerin konsolosluklarını tamamen kapatıp kapatmadıkları veya Amerika Konsolosluğu’nda olduğu gibi kavas veya bazı şahıslarla muhafaza ettirip ettirmedikleri belli olmadığından bu noktada tahkikat yapılarak neticesinin bildirilmesini talep etmişti. Bunun yanında Çanakkale ile gerçekten bu gibi askeri bölge sayılan mahallerde harpten sonra dahi hiçbir konsolos kabul edilmemesi uygun görülerek bu durum Harbiye Nezareti’ne de bildirilmişti. Buna göre Başkumandanlık Vekâleti ile yapılan muhabere ile Çanakkale ile yabancı tebaa veya konsolosların bulunması caiz olmayan yerlerin isimlerini gösterir bir listenin düzenlenerek gerekli birimlere gönderilmesi kararlaştırılmıştı.²⁹ Osmanlı Hariciyesi, Dâhiliye Nezareti’nden bu listenin hazırlanmasında uluslararası ticaret açısından ve bunun önemine binaen önemli noktaların hariç tutulmasına özen gösterilmesi hususunun gerekli yerlere bildirilmesini istemişti.³⁰

26 BOA, HR.SYS. 2165/1 (Tarihsiz).

27 BOA, HR.İM. 246/42 (11 Kanun-ı Sani 1330- 24 Ocak 1915).

28 BOA, HR.SYS. 2165/1 (31 Kanun-ı Sani 1330- 13 Şubat 1915).

29 BOA, DH.EUM.5.Şb. 33/29 (1 Kanun-ı Sani 1332- 14 Ocak 1917).

30 BOA, DH.EUM.5.Şb. 48/9 (5 Haziran 1333- 5 Haziran 1917).

Çanakkale’deki Amerika Konsolosluğu Kavas İzzettin’in muhafazasında bulunmaktaydı. Müttefik Almanya konsolosu, Çanakkale’den ayrıldığı sırada konsolosluğu Yunan tebaasından Niko isminde bir şahsa emanet etmişti. Fakat Niko’nun yasak bölgede ikameti uygun görülmeyle Lâpseki’ye gönderilmişti. Diğer taraftan konsolosluk kapatılarak kapısına bir nöbetçi konulmuş ve merkez kumandanlığın muhafazasına verilmişti. Avusturya Konsolosluğu da bir süre Kavas Malik’in muhafazasında bırakılmış, sonradan konsolosun Çanakkale’ye dönen ailesi tarafından ücret karşılığı *Alman Efrad Yurdu* olarak kabul edilmek üzere kiraya verilmişti. İran Konsolosluğu da yine Malik’in kontrolünde iken Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı’nca ser baytar kaymakamının ikametine tahsis olunmuştu. Fakat daha sonradan mevki-i müstahkem kumandanı Miralay Selahaddin Adil Bey, rahatsızlığını ileri sürerek Çanakkale’deki İran Konsolosluğunun 3-4 odasını kullanmak suretiyle burada ikamet etmek istemiş fakat Dâhiliye Nezareti bu izni vermeye yetkili olmadığını bildirmişti.³¹ Felemenk Konsolosluğu Liman Reisi ile torpil müfrezesinin, Yunan Konsolosluğu da alman zabitlerinin kullanımına verilmişti.³²

Savaşın ardından İtilaf Devletleri konsolosluklarının Çanakkale’de yeniden faaliyete geçtikleri anlaşılmaktadır. Zira Fransız Konsolosluğunun 3. katı tavan arasında 7 Kanun-ı Evvel 1337’de (7 Aralık 1921) aniden çıkan yangının söndürülmesi için zabıta ile İngiliz işgal kuvvetleri askerleri gayret göstermişse de olumsuz hava koşulları nedeniyle yangın büyümüş ve konsolosluk tamamen yanmıştı. Bina tamamen yanmakla birlikte yangının etrafa yayılması engellenmişti Rivayete göre yangının çıkışı konsolosluğun tavan arasında çalıştırılmakta olan marangozlarla amele tarafından dikkatsizce bırakılan sigara veya ateşin birikmiş talaşları tutuşturmasından kaynaklanmıştı.³³

1.2. Konsolosluk Eşyaları

Çanakkale kasabası, Çanakkale savaşları sırasında gerek donanma gerekse hava bombardımanlarıyla mahvolmuş, yanmış ve yıkılmış olduğundan tahliye edilmişti. Bundan sonra da şehrin metrukiyeti devam etmiş, sağlam kalabilen binalardaki eşyalar da zayiata uğramıştı. Mutasarrıf İbrahim Bey şehre geldikten sonra gördüğü manzarada yine şehrin tamamen metruk ve korunmasız olduğunu, tek bir binanın bile kapı ve penceresinin kalmadığını, metruk eşyaların sokak aralarında öteberiye dağıldığını ve bunların her türlü hasara ve zayiata maruz kaldığını, bazı hanelerde, bu hanelerle alakası kesinlikle mümkün olmayan eşyanın olduğunu müşahede etmişti. Top ateşi altında kalarak büyük bir kısmı yanmış olan ve uzun süre korumasız kalmış ve gerektiğinde karargâh olarak kullanılmış bir şehrin böyle karışık bir manzara arz etmesi tabii bir husustu. Bunun üzerine askeriye ile müzakere edilerek bu çeşitli eşyalar buldukları yerlerden askerin yardımı ile toplattırılmış ve iki depoya konularak

31 BOA, DH.İ.UM. 19-3/1-14/2 (31 Teşrin-i Evvel 1334- 31 Ekim 1918).

32 BOA, DH.EUM.5.Şb. 33/29 (17 Kanun-ı Sani 1332- 30 Ocak 1917).

33 BOA, DH.İ.UM. 19-19/1-2/2 (8 Kanun-ı Evvel 1337- 8 Aralık 1921); DH.İ.UM. 19-19/1-2/1 (13 Kanun-ı Evvel 1337- 13 Aralık 1921).

muhafaza edilmişti. Kimlere ait olduğunu tespit etmenin kesinlikle mümkün olmadığı bu eşyaları kumandanlık da korumaya kefil olmamış böylece eşyaların Dâhiliye Nezareti'nin müsaadesi üzerine satılmasına karar verilmiş, satılabilenlerin tutarları da Ziraat Bankası'na yatırılmıştı. Kumandanlığın tahriratında -ki bu tahrirat liva hükümet konağına, mekteplere ve memurlara gönderilmişti- bahsolunan eşya bu şekilde pazarlıkla satın alınmış olan eşyaydı. Bunların bir kısmı da kimi yerlere müfredatlı, hatta kuruşlu makbuzlar karşılığında emanet bırakılmış, satılmayan kısmı da yine koruma altına alınmıştır. Böyle büyük bir karışıklık içinde bulunan eşyadan toplatılabilen kısımdan hangilerinin konsolosluklara veya şahıslara ait olduğunu belirlemeye ve buna göre korunmalarını sağlamaya imkân yoktu. Bununla birlikte bahsi geçen konsolosluklara ait eşyanın Çanakkale'nin metruk zamanında aşırılıp götürülmüş olması ihtimal dâhilinde olduğu gibi, bunların toplanan ve satılan eşya arasında bulunmaları da imkân haricinde değildi. Üzerlerinde damga veya ayırt edici işaret de bulunmadığına göre diğerlerinden ayırt edilerek korumak da mümkün değildi.³⁴

Çanakkale şehri Mart 1915'te hükümetin kararıyla tahliye edilmişti. Zira boğaz savaşlarında deniz ve hava bombardımanlarında şehrin beşte dördü tamamen yanmış, yangın ve hasardan kurtulabilen binaların büyük bir kısmının da kapı ve pencereleri harap, duvarları delik deşik olarak içlerindeki eşya zayi olmuştu. Bu hasar ve zayıttan karargâhları şehirde bulunan mevki-i müstahkem birlikleri kurtulamamıştı. Denizden ve havadan en cehennemî ateşlere maruz kalarak bir buçuk seneden fazla insanlardan, idari teşkilattan ve inzibattan mahrum kalan bir şehirde kapıların üzerine konulmuş mührün ne olduğu bilinemezdi. Çanakkale'nin tahliyesinde sahipleri tarafından götürülenlerden başka terk edilen eşyadan ihtiyaç görüldükçe Çanakkale merkez kazası dâhilinde yegâne hükümet memuru olarak Karacaviran Köyü'nde ikamet eden nahiye müdürü, polis memuru ve askeriyenin bir görevlisinden oluşan komisyon marifetiyle ve bu husustaki kanun ve nizama göre askeriyeye gerekli görülenleri usulüne göre alınmış, karşılığında senet mazbataları verilmişti. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale ve Gelibolu'dan atılmasından sonra nahiye müdürü Çanakkale'ye getirilmiş, neredeyse mahvolmaya yüz tutmaya başlamış olan bu eşya müdüriyetçe toplattırılarak ambarlara konulmuş ve deftere kaydedilmiştir. Fakat İtilaf hava kuvvetlerinin sık sık Çanakkale'ye hücumları sonucu eşyanın konulduğu ambarlar da yıkılmıştı. Sahipleri belli olmayan bu toplanmış eşyanın depolarda da muhafazası mümkün olamayacağı ve yine günün birinde bombardıman sonucu mahvolacağı anlaşılmıştı. İstanbul'dan gelen emre göre liva merkezinden gelen bir komisyon eşyaları satmış, bir kısmı da satılmayarak kalmış, bu kalanlardan eşyası hasara uğrayan kıtalara, livadaki mekteplere, Biga'daki hükümet konağına ve memurlarına, Gelibolu Mutasarrıflığı'na, bazı zabitan ve ümeraya lazım olan eşya usulü çerçevesinde verilmişti. Evlerde bulunan mefruşatla alakalı bazı eşyalar da kuruşlu senet karşılığı verilmişti. Fransız ve İngiliz konsolosluğu binaları da bazı onarım sonra askeriyeye kullanılmaya başlanmıştı.

34 BOA, DH.EUM.5.Şb. 33/36 (8 Kanun-ı Sani 1332- 21 Ocak 1917).

Çanakkale Mutasarrıfı, askerın kullanımında olan bu binaların hava taarruzlarından korunması için ilgili sefaretlere haber verilmesi gerekliliğini bildirmişti.³⁵

Dâhiliye Nezareti Hariciyeye, Çanakkale’deki İngiliz ve Fransız konsolosluklarının eşya ve evrakının İstanbul’a nakli için İngiliz ve Fransızların menfaatlerini himaye eden Felemenk Sefareti memurlarından birinin gönderilmesi gerektiğine dair yazı göndermişti. Felemenk Sefareti’nden gönderilen notada Fransa Hükümeti İstanbul’a gönderilecek eşya ve evrakın nakil masraflarının hükümet tarafından üstlenilmesini, hükümetin bu hususta meydana gelebilecek her türlü zarar ve ziyandan mesul olmasını talep etmişti. Burada gelecekte herhangi bir sıkıntı oluşmaması için eşya ve evrak içeriğine ait defterin düzenlenmesinde şu hususların dikkate alınması ön plana çıkmıştı; Öncelikle Felemenk Sefareti tarafından gönderilecek memurun hüviyeti ile iki fotoğrafının gönderilmesi gerekecekti. Çanakkale’ye gelişi ve burada kalışı esnasında kumandanlığın tayin edeceği iki kişi kendisine refakat edecekti. Sefaretin göndereceği memur, bu memura refakat edecek zabıtlar ve livanın tayin edeceği diğeri bir memurdan oluşan bir komisyon eşya ve evrakı deftere kaydedecek, sefaret memurunun defterdeki eşyayı İstanbul’a nakletmek üzere teslim alıp kabul ettiğini deftere işaret ederek altını imzalayacak ve eşyanın belirgin vasıflarının açıklanmasına dikkat edilecekti. Hükümet aleyhine olup alıkonulması icap edecek evrakın dışında konsoloslukta mevcut evraktan her birinin türü, tarih ve numarası bir bordroya yazılacaktı. Sefaret memurlarının Çanakkale’de çok kalmaması gerekeceğinden yanlarına iki zabıt verilmek suretiyle tedarik olunacak vasıtalarla ve masrafları kendilerine ait olmak üzere evrak ve eşyalar İstanbul’a nakledilecekti. Tüm bu muameleler İngiltere Konsolosluğu hakkında da uygulanacak ancak Fransız Konsolosluğu eşyası, Marsilya’daki memurlar tarafından oradaki Osmanlı Konsolosluğu eşyası hakkında yapılan muameleye mukabil rehin ve teminat olarak saklanacaktı.

Felemenk Sefareti, Fransa Hükümeti’nin, Amerika konsolos vekili tarafından Çanakkale’deki Fransa Konsolosluğu’na emanet bırakılmış mühürlere ve bazı şeylere zarar verilmiş ve eşyaların bir kısmının kaçırılmış olduğuna ve hatta bazılarının mahalli memurların emriyle müzayede ile satıldığına kanaat getirdiğini bildirmişti. Ardından gerek kendisinin gerekse memurlarıyla alakadar diğeri kimselerin hukukunu korumaya ve bu hale karşı protestoya kendini memur ettiğini bildirmişti. Üç sefaretten alınan notada ise Çanakkale’deki Amerika Konsolosluğu’nda bekçi sıfatıyla bulundurulmakta olan kavasın silâh altına alındığından ve bu suretle konsolosluğun bekçisine bırakılmış olduğundan Amerika Konsolosluğu eşyasının olduğu gibi kalıp kalmadığı ve bu eşyanın İstanbul’a nakli için gerekli tedbirleri almak üzere İsveç Sefareti’ne mensup Müslüman bir memurun Çanakkale’ye gelmesinin mümkün olup olmadığı sorulmuştu. Amerika Sefareti ile uyuşma sağlandığı takdirde yukarıda bahsi geçen şartlar Çanakkale’deki Amerika Konsolosluğu için de geçerli olup uygulanacaktı. Fakat anlaşma sağlanana kadar geçecek zaman zarfında Amerika Konsolosluğu’nda bekçilik hizmetinde bulunmak ve buradaki eşyanın tam olup olmadığını incelemek

35 BOA, DH.EUM.5.Şb. 33/36 (8 Kanun-ı Sani 1332- 21 Ocak 1917).

için konsolosluğa Müslüman bir memurun gönderilmesine izin verilip verilmeyeceği hususu Felemenk Sefaretine tebligatla bildirilmişti.³⁶

Çanakkale Mutasarrıfı İbrahim Bey, selefi zamanında İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'deki konsolosluklarında bulunup hasar gören veya öteki beriki tarafından alınarak dağılan ve mülkiye müfettişliğinden aldığı emir gereği yaptığı takibata göre bir hayli tahsisat ve haberleşmeyi gerekli kılan kıymetli eşya derecesinde Amerika Konsolosluğu'nda da bir hayli eşya bulunduğunu belirtmişti. Çanakkale'nin içinde bulunduğu durum dolayısıyla günün birinde bunların da aynı surette ziyana uğrama ihtimalini dikkate alarak bu durumu Mevki-i Müstahkem Kumandanı ile müzakere etmişti. Neticede Amerika Konsolosluğu'na ait eşya ve diğer konsolosluklarda geriye kalan eşyalar için Çanakkale'ye gelmesinde mahzur görülmeyen güvenilir bir kişinin gönderilmesi halinde konsolosluklardaki eşyaların kayda geçirilmiş bir defter ile İstanbul'a gönderilmesinden başka çare olmadığına kanaat getirilmişti.³⁷ Mevki-i Müstahkem Kumandanı'na göre Amerika Konsolosluğu tayyare taarruzlarından etkilenerek yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğundan içinde bulunacak olan eşya eğer tahliye ettirilecek olursa hem eşya muhafaza edilmiş olacak hem de askeriyece kullanımı gerekli bu binadan yararlanılabilecekti. Kumandanlık binanın bir an önce tahliye ettirilmesini rica etmişti.³⁸ Fakat Amerikan müesseseleri ile konsoloslukları hakkında daha karar verilmediğinden ve bunların kullanımı Meclis-i Vükela'ca alınacak karara bağlı olduğundan Emniyet-i Umumiye İstidlaat Müdüriyeti konsolosluğun işgalinden sakınılması gerekliliğini belirtmişti. Zaten o zamana kadar da Çanakkale'de ne Amerikan müesseseleri, ne mektepleri, ne de konsolosluğu herhangi bir şekilde kullanılmamıştı.³⁹

Çanakkale'deki Amerika, Fransa ve İngiltere konsolosluklarındaki eşyalar hakkında daha önce yapılan muhabereye göre Felemenk Sefareti tarafından bir memurun Çanakkale'ye gönderilmesi uygun görülmüştü. Bu husus hakkında Baş Kumandanlık Vekâleti ile muhabere yapılmış, gidecek memurun resmi ve hususiyetleri Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirilerek durum mutasarrıfığa tebligatla bildirilmişti.⁴⁰ Diğer taraftan İsveç'in Çanakkale'deki vis konsolosu Jozef Difonton'un vefatından sonra 1915'te hanesinin ve kançılıryanın savaş sırasındaki kargaşa ortamında yağma edil-

36 BOA, DH.EUM.5.Şb. 58/14 (29 Kanun-ı Sani 1334- 29 Ocak 1918). Bundan önce de Amerika Sefareti Çanakkale'deki İngiliz ve Fransız konsolosluklarının mevcut durumu hakkında acil tahkikat yapılmasını istemiş, bu konsolosluklar üzerindeki Amerika mühürlerinin kaldırılarak içlerinde bulunan ve bu konsoloslukların hükümetleri ile konsolosluk memurlarına ait olan eşyanın mahalli memurlar tarafından dağıtılmış olduğuna dair elinde istihbarat olduğunu beyan etmişti. Sefaret bu konuda yapılacak tahkikat neticesinin hemen bildirilmesini istemişti. DH.EUM.5.Şb. 33/36 (15 Kanun-ı Evvel 1332- 28 Aralık 1916)

37 BOA, DH.EUM.5.Şb. 48/9 (8-9 Temmuz 1333- 8-9 Temmuz 1917).

38 BOA, DH.EUM.5.Şb. 48/9 (29 Teşrin-i Evvel 1333- 29 Ekim 1917).

39 BOA, DH.EUM.5.Şb. 48/9 (1 Teşrin-i Sani 1333- 1 Kasım 1917); (30 Teşrin-i Evvel 1333- 30 Ekim 1917).

40 BOA, DH.EUM.5.Şb. 58/14 (16 Nisan 1334- 16 Nisan 1918).

diğine dair istihbarat alınmış, buna göre de durumun neden ibaret olduğu ve konsololuğa ait evrakın akıbetine dair soruşturma başlatılmıştı.⁴¹

Çanakkale savaşları sırasında yapılan itirazlara rağmen Felemenk ve Alman konsoloslukları İngilizler tarafından işgal edilmişti. Felemenk Konsolosluğu eşyası bir kılıç dışında –ki işgal sırasında bir İngiliz zabiti tarafından alınmıştı– bir depoya naklettirilmiş ise de Alman Konsolosluğu eşyası ve burada ahaliye ait olan birçok eşyanın aynı şekilde korunaklı bir depoya nakline engel olunmuştu. Çanakkale Mutasarrıfı Vehbi Bey ise İngilizlerden Alman Konsolosluğu eşyasının en azından teslim veya gasp edildiğine dair bir senet almak için çaba göstermişti.⁴²

1.3. Eşyasının Akıbeti Muamma Olarak Kalmış Bir Konsolosluk: Felemenk Konsolosluğu

Felemenk Konsolosluğu, Çanakkale’deki konsolosluklar içerisinde en fazla problemin yaşandığı konsolosluk olmuştur. Sorun, Felemenk konsolosu ile Çanakkale Liman Reisi Yüzbaşı Arif Efendi arasında konsolosluk hukukuna aykırı fiillerden kaynaklanmıştır. Çanakkale Liman Reisi Yüzbaşı Arif Efendi’nin ifadesine göre Felemenk konsolosu, Çanakkale’den ayrılırken konsolosluk müstemilatiyle beraber kendisine emanet etmişti. Fakat Arif Efendi, Çanakkale’deki memuriyetinden ayrılıp İstanbul’a gitmesi gerektiğinden konsolosluktaki eşya, nahiye müdüriyeti tarafından sayılıp deftere geçilerek defter mühürlenmişti. Diğer taraftan Arif Efendi’nin daha önce ve İstanbul’a gideceği sırada birkaç parça eşya gönderip götürdüğü anlaşılmıştı. Nitekim konsolos tarafından mühürlenmiş olan odalardan birinin mührünün bozulmuş olduğu görülmüştü. Bu da odanın açıldığına dair bir şüphenin doğmasına sebep olmuştu.⁴³ Arif Efendi konsolosluk ve içerisindeki eşyayı teslim sırasında konsolosun mühürlediği odalardan birinin bozuk olduğunun görülmesine binaen konsolostan bunun hesabının sorulmasına gerek görülmüştü. Hariciye Nezareti meselenin Felemenk Sefareti’ne intikal etmesinden önce mahalli memurlarca tahkik edilerek aydınlatılmasının gerekliliğini belirtmişti. Aksi halde Felemenk Sefareti ile muhaberatın gerekeceği ve yerine getirilemeyecek taleplerle karşılaşılacağından ileride bu yolda meydana gelecek mahzur ve zorluklara mahal vermemek için konu ile alakalı hususların mutasarrıflıktan sorulması kararlaştırılmıştı. Buna göre Arif Efendi ile nahiye müdürünün mühürledikleri ve teati ettikleri defter içeriği ile Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı’nca düzenlenen cetvel muhteviyatı arasında ne gibi fark vardı? Nahiye müdürü ileride bu gibi şüphelere meydan vermemek için konsolosun kasabadan ayrılışında Arif Efendi’ye verdiği cetvel içeriğini inceledikten ve eşyayı Arif Efendi’den buna göre teslim alması gerektiğinden bu hususu dikkate almış mıydı? Konsolos tarafından mühürlenmiş odalardan birinin mührü Arif Efendi’nin ayrılış sırasında bozuk ise nahiye müdürünün bu odayı bu halde teslim almaması gerekirdi. Bozuk olarak

41 BOA, DH.İ.UM.EK.. 123/7/1 (10 Kanun-ı Evvel 1337- 10 Aralık 1921).

42 BOA, DH.EUM.5.Şb. 76/19 (30 Teşrin-i Sani 1334- 30 Kasım 1918).

43 BOA, DH.EUM.5.Şb. 73/50 (29 Kanun-ı Evvel 1332- 11 Ocak 1917).

teslim alınmış ve açıldığına da şüphe hâsıl olmuş ise bu hususun da ilgililer arasında işin başında halledilmesi gerekirdi. Felemenk konsolosunun geride bıraktığı eşyadan noksan olup olmadığı anlaşılacak üzere Arif Efendi'nin konsolostan almış olduğu defter içeriği ile mevcut olan eşyanın karşılaştırılması da hakikatin anlaşılmasını sağlayacaktı. Son olarak Arif Efendi'nin ayrılışında veya daha önce İstanbul'a gönderdiği bildirilen eşyanın kendine ait olabileceğine nazaran bunların Felemenk Konsolosluğu'ndaki eşyadan ayırt edilip edilmediğinin mahallince incelenmesi de mümkündü. Harbin ilanının ardından *düvel-i muhasama* konsoloslukları ve harp dolayısıyla hükümetçe alınan karara göre tahliye olunan müttelik ve tarafsız devletler konsolosluklarıyla içlerindeki eşyanın güzel bir şekilde muhafazası gerekiyordu. Buna göre Felemenk Konsolosu'nun Arif Efendi'ye usul üzere teslim ettiği eşyanın zıyaa uğratıldığı ortaya çıktığı takdirde Felemenk Sefareti'ne şikâyete bahane verilmeden ayrıntılı bir inceleme ile *mütecasirlerin* cezalandırılması ve noksanların tamamlanması mahalli yetkili birimlere ait bir durum olduğundan Çanakkale Mutasarrıflığı'na nasihatler verilecek ve neticeden Hariciye Nezareti haberdar edilecekti.⁴⁴

Çanakkale Mutasarrıflığı'na göre Felemenk konsolosunun Çanakkale'den ayrılışı, Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'ndan alınan yazıya göre Çanakkale'de bulunan konsolosların Çanakkale'nin hükümet tarafından resmen tahliyesi kararının ardından gerçekleşmişti. Konsoloslukların hükümetçe muhafaza altına alınmış olmasıyla Felemenk Konsolosluğu'nun da diğerleri gibi mühürlenmiş veya konsolos tarafından Liman Reisi Arif Efendi'ye tevdi edilip edilmediği mülkiyeye bilinecek bir mesele olup, kumandanlığın bu hususta fazla bilgisi yoktu. Liva merkezinin Biga'ya nakli üzerine yine mülki idarenin Çanakkale'den ayrılışı sırasında konsolosluk Liman Reisi'nin muhafazasında görülmüş ve Arif Efendi'nin Çanakkale'den ayrılışına kadar da bu vaziyette kalmıştı. Konsolosluğu Arif Efendi'nin tayiniyle yerine gelen kimse de teslim almadan sakınarak resmen müracaatta bulunmuştu. Buna göre Mevki-i Müstahkem'ce konsolosluğun mevcut durumunu tespit için merkez kumandanı ve nahiye müdürü huzurunda yapılan sayım ile cins ve türüne göre defterdeki eşyanın mevcut olduğu bildirilmişti. Fakat bu hususta önceki bilgilerine başvurulun alakalı birimler de gerçeğin ortaya çıkarılmasına hizmet edebilecek hiçbir şey ortaya koyamamıştı.⁴⁵

Mülki idare tarafından görülen lüzum üzerine, tarafsız devletler konsolosları meyanında Felemenk konsolosunun Çanakkale'den ayrılması istenmişti. Fakat Felemenk Konsolosu, konsolosluğu hükümetin bilgisi olmadan hususi olarak Liman Reisi Yüzbaşı Arif Efendi'ye teslim ederek ayrılmıştı. Konsolosun ayrılmasından epey bir müddet sonra da Arif Efendi'nin İstanbul'a tayini çıkmıştı. Arif Efendi Çanakkale'den

44 BOA, DH.EUM.5.Şb. 73/50 (8 Mart 1333- 8 Mart 1917).

45 BOA, DH.EUM.5.Şb. 73/50 (6 Haziran 1333- 6 Haziran 1917). İstanbul ve çevresi tasfiye komisyonu reisi Murat Bey, mülkiye müfettişlerinden Halil Rifat Bey'e yazdığı yazıda, konsolosluklar hükümetçe koruma altına alınması kararının ardından polis dairesince konsolosluklar mühürlenmiş, anahtarları da yine polis dairesi tarafından korunmuştu. Hatta bundan sonra konsolosların geride bıraktığı adamlar (kavas vb.), mühürleme işlemine katılma arzusunu dile getirmişler, böylece onlarla da birlikte konsolosluklar mühürlenmişti. DH.EUM.5.Şb. 79/12 (24 Mayıs 1333- 24 Mayıs 1917).

ayrılırken kendisi, Çanakkale merkez kumandanı, nahiye müdürü ve diğer memurlarla beraber konsoloslukta bulunan eşyanın, endirekt bombardımanın etkisiyle açıldığı iddia olunan odadaki eşyanın ve mutfaktaki takımların defteri yapılarak 29 Kanun-ı Evvel 1332 (11 Ocak 1917) tarihli Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı evrakı olarak kaydedilmişti. Nahiye müdürü o zaman ayrıca bu kayıttan başka doğrudan doğruya ve mahalli yetkili sıfatıyla bir kayıt daha tutmamıştı. Yine konsolosun Çanakkale’den ayrılması esnasında konsolosluk için hükümet marifetiyle başka bir defter de tutulmamıştı. Yegâne defter kumandanlığın kayıtlarındaki defterdi. Buna göre nahiye müdürü ile Arif Efendi arasında başka bir defter tanzim olunmadığına göre Arif Efendi’ye teslim edilen eşya ile mevcut eşya arasında bir fark bulabilmek mümkün değildi.⁴⁶

Konsolosluk ve eşyası nahiye müdürü yerine, Arif Efendi’nin ayrılışı sırasında yerine gelen Cemil Efendi’ye teslim edilmişti. Nahiye müdürü, Cemil Efendi’nin Arif Efendi’den doğrudan doğruya konsolosluğu ve muhteviyatını teslim almakta tereddüt etmesi sebebiyle oluşturulan heyette aza sıfatıyla yer almış ve hiçbir şey teslim almamıştı. Aslında ortada konsolos ile Arif Efendi’nin teati ettikleri bir defter yoktu. Böylece Cemil Efendi’ye devir ve teslim sırasındaki vaziyet ile eski vaziyeti tespit etmek de buna göre mümkün değildi.⁴⁷

Nahiye müdürü heyetin diğer azalarıyla odaların mühürlerinden birinin bozuk olduğunu görmüş ve Arif Efendi’den eşyayı teslim almayarak odayı açtırıp içindeki eşyayı deftere kaydetmişti. Sonradan Arif Efendi’nin önceden İstanbul’a bazı eşyalar gönderdiğinin haber alınması üzerine kumandanlık şüphelenerek tahkikat başlatmıştı. Heyet odayı açtırıp içeriğini yazdıktan sonra kapatmış ve jandarma mülazımı Mehmet Ali Efendi tarafından bozuk olan mühür tekrar mühürlenmiş ve bu suretle Cemil Efendi’ye teslim edilmişti. Odanın Arif Efendi’ye teslim ve mühürlenmesinde içinde bulunan eşyanın bir defteri ile hükümetin elinde bu hususta bir kayıt olmadığı ve odada bulunan eşya hakkında kumandanlığın elinde açıklayıcı bir delil yokluğu göz önüne alındığında burada yine meselenin Arif Efendi’den sorulması gereken bir durum ortaya çıkmaktaydı.⁴⁸

Arif Efendi ile konsolos arasında konsolosluk içindeki eşyanın miktarını gösterir bir defter düzenlendiğine dair hükümetçe bir bilgi olmadığına göre meselenin anlaşılabilmesi için Arif Efendi’de böyle bir defter olup olmadığının tespit edilmesi gerekirdi. Varsa konsoloslukta bulunan eşya ile defterdeki karşılaştırılarak noksan veya tam olup olmadığı anlaşılabilirdi. Nahiye müdüriyetine ve heyete Arif Efendi tarafından böyle bir defter gönderilmemişti. Buna göre nahiye müdürü ve heyet konsoloslukta ne bulmuşlarsa onu kaydetmişlerdi.⁴⁹

46 BOA, DH.EUM.5.Şb. 73/50 (18 Teşrin-i Sani 1333- 18 Kasım 1917).

47 BOA, DH.EUM.5.Şb. 73/50 (18 Teşrin-i Sani 1333- 18 Kasım 1917).

48 BOA, DH.EUM.5.Şb. 73/50 (18 Teşrin-i Sani 1333- 18 Kasım 1917).

49 BOA, DH.EUM.5.Şb. 73/50 (18 Teşrin-i Sani 1333- 18 Kasım 1917).

Cins ve miktarıyla eşyanın neden ibaret olduğuna dair bir kayıt bulunmadığından konsolos ile Arif efendinin eşyasını ayırt etmek mümkün olamazdı. Bu sebeple de Arif Efendi'den sorulması gerekirdi. Bu meselenin sağlıklı bir şekilde çözülebilmesi için öncelikle konsolosun Çanakkale'den ayrılışında Arif Efendi'ye teslim ettiği eşyanın defteri olup olmadığı anlaşılmalı ve şayet varsa aslı veya bir kopyası alınıp konsoloslukta mevcut eşya ile karşılaştırıldıktan sonra kesin bir şey söyleyebilmek mümkün olurdu. Eğer konsolos Çanakkale'den ayrıldığı sırada hükümete haber vermiş ve konsolosluğu doğrudan doğruya hükümete teslim etmiş olsaydı Arif Efendi'yi sorguya gerek kalmazdı. Netice itibarıyla mesele bundan ibaret olmakla birlikte eşyanın yazılı olduğu defter veya defterlerin mevcudiyetinin zorunluluğu ortaya çıkmış, aksi takdirde konsolos ve Arif Efendi'den asıl ve esaslı tahkik yapılmaktan başka bir çare olmadığı yapılan inceleme sonunda anlaşılmıştı.⁵⁰

Liman Reisi Arif Efendi'nin savunması ise şöyleydi; harbin başında hükümet Çanakkale'de bulunan konsolosların buradan ayrılmasına karar vermişti. O zaman Çanakkale Liman Reisi olan Arif Efendi ile Felemenk Konsolosu arasında tanışıklık vardı. Konsolosun Çanakkale'yi terk edeceği sırada hanesinde bulunan eşyaların tamamıyla nakli mümkün olmayacağından konsolos, dönüşüne kadar Arif Efendi'den hanesinde kalmasını rica etmiş, Arif Efendi de bu ricayı kabul etmişti. Arif Efendi gerekli bazı eşyaları bıraktıktan sonra geri kalanı oda ve salonlarda toplayarak kapılarının mühürlenmesini talep etmiş, bu teklifi konsolos da kabul etmişti. Buna göre karyola, konsol, soba, kanepeler gibi birkaç eşyanın dışındaki eşyalar bir salon ve iki odaya yerleştirilerek konsolosun kendi mühürleriyle mühürlenmiş, bir sene kadar da Arif Efendi böylece konsoloslukta ikamet etmişti. Fakat İtilaf Donanması tarafından yapılan bombardımanlardan indirekt bir atışla hanenin önüne düşen merminin patlama şiddetiyle mühürlü odalardan birisinin kapısı açılmıştı. Hemen akabinde Arif Efendi Avusturya Konsolosluğu'nun kavaşı Malik Ağa'yı getirterek açılan odayı göstermiş ve eşyayı deftere geçerek kapısının üzerine asma kilit vurmuştu. Arif Efendi, Çanakkale'den tayini çıkınca bu sırada Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'na müracaat ederek haneyi kime teslim edeceği hususunda emirlerini sormuştu. Böylece hane, torpil kumandanı kıdemli Yüzbaşı Cemil Efendi'ye teslim edilmişti. Bu devir teslim şu şekilde gerçekleşmişti; Arif Efendi'nin İstanbul'a hareket edeceği gece bir jandarma zabiti ile bir polis memuru gelmiş, konsolosun kendisine teslim ettiği eşyalarla bombardıman tesiriyle açılmış odadaki eşya kayıt altına alınmış ve bu kayıtlar karşılıklı teati edilmişti. Mühürlü salonun mühründe şüphe de belirmediğinden ileride çıkabilecek bir ihtilafa mahal bırakmamak adına Arif Efendi kapısını jandarma zabiti ve polis memuruna bir kez daha mühürletmişti. Arif Efendi, Cemil Efendi'ye bıraktığı eşyalar ile mühürlü odaların devir ve teslimine dair memurlardan onaylı bir senet almıştı. Arif Efendi söylediğine göre konsolosun hanesinde kaldığı müddetçe eşyaların muhafazalarına son derece dikkat etmiş, hiçbir eşyanın zarar görmesine izin vermemişti. Arif Efendi gerek Felemenk Konsolosunun gerekse heyetin mühürleriyle mühürlenmiş

50 BOA, DH.EUM.5.Şb. 73/50 (18 Teşrin-i Sani 1333- 18 Kasım 1917).

oda ve salonlardaki eşyalar zayi olmuş ise hepsinin sorumlusu ve kefil olduğu söylenmişti. Bunun yanında mühürlerde bir bozukluk olur veya bir arıza çıkarsa bundan tabii olarak mesul olmayacağını ifade etmişti. İstanbul’a eşya gönderme meselesinde ise kendisi ailesiyle birlikte yedi sene Çanakkale’de ikamet etmiş biri olarak masa, sandalye, kanepeler, konsol gibi gerekli eşyaları aldığını söylemişti. Hatta kızları için piyano bile aldığını ve bunları önceden kira ile oturduğu haneden alıp konsolosluga getirerek burada muhafaza ettiğini belirtmişti. Ailesinin vefatı üzerine de bunları İstanbul’a göndermişti. Arif Efendi (Kartal Liman Reisi Kıdemli Yüzbaşı Mehmet Arif), eşyaların sırf kendisine ait olduğunu, başkalarının bunlarla hiçbir şekilde alakası olmadığını arz etmişti.⁵¹

Torpil kumandanı Cemil Bey’in ifadesi ise şu şekildedeydi; Arif Efendi’nin elinde bulunan konsolosluk Mevki-i Müstahkem Kumandanı Nihad Paşa’nın emri üzerine kendisine devir ve teslim edilmişti. Teslimde konsoloslukta bulunan eşyalar kumandan tarafından gönderilen heyet huzurunda sayılarak üç nüsha mazbata karşılığında bir nüsha kumandana, diğer ikisi de Arif Efendi ve kendisine verilmişti. Devir ve teslimde mühürlü odanın mührünün indirekt bombardımanın tesiriyle bozulmuş ve kapılarının da açılmış olduğu Arif Efendi’nin mühürlediği mazbatada gösterilmişti. Cemil Efendi oda kapıları açık olarak eşyaları heyet huzurunda teslim almıştı. Alt katta bulunan salonu mührünün bozuk olduğu da gelen heyetin incelemesi sonucu anlaşılmişti. Salon heyet üyelerinden jandarma mülazımı Mehmed Ali Efendi tarafından kendi mührüyle mühürlenerek Cemil Bey’e teslim edilmişti. Küçük odanın mühründe bir sıkıntı yoktu. Fakat konsolosluğun duvarları tadilat edilirken bir asker kazara fırçasını bir odanın mührüne vurunca, mühür de sıcağından kurumuş olduğundan mühür yere düşmüş fakat hemen anında müdahale edilerek mühür tamamen bozulmadan tekrar düzeltilmişti. Cemil Bey istenildiği zaman mazbata içeriğindeki eşyaları teslim edebileceğini bildirmişti.⁵²

Çanakkale Mutasarrıfı, Emniyeti Umumiye Müdüriyeti’nin sorusuna verdiği cevapta; Arif Efendi’nin Bahr-i Sefid Boğazı Torpil Kumandanı Cemil Bey’e bir heyet huzurunda devir ve teslim etmiş olduğu eşyanın cins ve miktarları ile bunları gösterir listelerin tetkik edilse de söz konusu eşyaların konsolos ile Arif Efendi arasında teslim edilmiş olan gerçek miktarını tespit etmenin mümkün olmayacağını belirtmişti.⁵³ Felemenk Konsolosluğu’nu içindeki eşyasıyla beraber torpil kumandanı Yüzbaşı Cemil Bey de İstanbul’a tayini çıktığından teslim etmiş, eşyalar nahiye müdüriyetince teslim alınıp konsolosluk kapatılmıştı. Diğer taraftan Çanakkale Mutasarrıfı, eşyanın herhangi bir sebeple zarara uğrama tehlikesini önlemek için konsolosluk eşyasını İstanbul’a götürmek için Felemenk Sefareti’nden bir memurun tayin edilmesini istemişti.⁵⁴

51 BOA, DH.EUM.5.Şb. 73/50 (4 Kanun-ı Sani 1334- 4 Ocak 1918).

52 BOA, DH.EUM.5.Şb. 73/50 (26 Nisan 1334- 26 Nisan 1918).

53 BOA, DH.EUM.5.Şb. 73/50 (29 Temmuz 1334- 29 Temmuz 1918).

54 BOA, DH.EUM.5.Şb. 73/50 (2 Teşrin-i Evvel 1334- 2 Ekim 1918).

2. Konsoloslukların Düşmanın Tahliyesinden Mondros Mütarekesine Kadar Uğradıkları Zararlar ve Şikâyetler

2.1. Konsolosluk Binaları ve Eşyalarının Çeşitli Amaçlar İçin Kullanılması İle Alakalı Hazırlanan Tezkere ve Tahriratlar ile Yapılan Tahkikatlar

İtalya konsolosu Dufaravel, seferberliğin başında Çanakkale'den ayrıldığından, kendinden sonra konsolosluk binasına sahip çıkacak ve bundan sonra konsolosluk binasının biriken kirası için senet düzenleyecek bir kimse kalmamıştı.⁵⁵ İtalya konsolosu ve aynı zamanda İspanya konsolos vekili Dufaravel, İtalya'dan gönderdiği 12 Ocak 1917 tarihli mektupta, Çanakkale'deki konsoloslara ait mekânların askeriye tarafından kullanıldığı ve içerindeki eşyanın satıldığına dair bilgiden bahsederek, İtalya ve İspanya konsolosluklarına ait mülklerin de kullanılmasından korkmaktaydı (Bu durum İspanya Sefareti'nden de bildirilmişti). Çanakkale Mutasarrıflığı'ndan alınan tahriratta ise şehrin tahliyesinde sonra İtalya Konsolosluğu'nun da boş kalmayarak diğer konsolosluklar gibi kullanıldığı (Mevki-i Müstahkem karargâhı olarak) ve içerindeki eşyanın komisyon tarafından kısmen satıldığı, bir kısmının da senet karşılığı subaylara verildiği, ancak bu durumun *hakiki işgal olmayıp muhafaza maksadına matuf olduğu* bildirilmişti (İtalya Konsolosluğu aynı zamanda İspanya Konsolosluğu'na da vekâlet etmekteydi). Bu husus hakkında Çanakkale Mutasarrıflığı 3 Teşrin-i Sani 1334'te (3 Kasım 1918) şöyle bir açıklamada bulunmuştu. Buna göre; Çanakkale'nin tahliyesi esnasında buradan çıkarılan konsoloslarla, Müslim ve gayrimüslimlerin beraberlerinde götüremedikleri eşyaların zarar görmesini veya kaybolmasını engellemek amacıyla, fakat kimlere ait olduğu işaretlenmeksizin bu eşyalar bir kiliseye depo edilmişti. Bir süre sonra da Mutasarrıf Rauf Bey tarafından görülen lüzum üzerine Çanakkale eski muhasebecisi Mustafa Bey'in başkanlığı altında askeri ve mülki erkândan kurulan bir komisyon marifetiyle eşyanın bir kısmı fiyat takdiri suretiyle satılmış, bir kısmı da *gelişigüzel* mazbata veya ilmühaber karşılığında resmi dairelere ve subaylara verilmişti. Eşyanın satılması ve verilmesi esnasında sahibinin ayırt edilmesi mümkün olmadığından satılan eşya bedelleri emval-i metruke tutarı adıyla Ziraat Bankası Çanakkale şubesine yatırılmıştı. Subaylara ve askeri dairelere verilen eşyaya karşılık alınan mazbatalarda dahi eşyanın yalnız cins ve miktarı gösterilmiş olduğundan bu meyanda İtalya Konsolosluğu eşyasının ne kadarının satılarak kaç kuruş tuttuğunu, subaylara verilmiş olanları varsa bile bunların ne gibi şeyler olduğunu ve kimin elinde bulunduğunu tespit etmek mümkün değildi. Hariciye Nezareti'ne de 21 Teşrin-i Sani 1334 (21 Kasım 1918) tarihli tezkere ile bu esas dairesinde cevap yazılmıştı. Diğer taraftan Çanakkale eski mutasarrıfı Rauf Bey hakkında kanuni takibat başlatılmıştı. Buna cevaben Hariciye Nezareti'nden alınan 17 Mart 1335 (17 Mart 1919) tarih ve 267 nolu tezkerede; Çanakkale İtalya Konsolosluğu'na ait eşya hakkında Bab-ı Âli hukuk müşavirleri tarafından kaleme alınan müzekkere çerçevesinde muamele yapılması bildirilmişti. Bu müzekkereye göre; düşman tarafından tehlikeye maruz kalan

55 BOA, DH.EUM.5.Şb. 61/35 (20 Mayıs 1334- 20 Mayıs 1918). Burada özellikle İtalya ve İngiltere konsolosluk binaları ve eşyaları ön plana çıkmaktadır.

bir şehrin tahliyesine hükümetin hakkı vardı. Savaştan dolayı halkın malına bir zarar geldiği takdirde *zorlayıcı sebeplerden* dolayı bu zararın hükümetçe karşılanması gerekmezdi. Fakat memurlar tarafından eşyalar alınıp bir mahalle sevk veya belirtildiği gibi özellikle bir kiliseye konulduğunda, ihtiyaca göre herkese ait malları ayırt edilebilmek üzere gerekli tedbirlerin alınması gerekirdi. Bu gerekli tedbirler düşman saldırıları dolayısıyla alınmasa da, durumun sakinleşmesinden sonra karışık bir halde bırakılmış olan bu eşyaların, savaştan sonra tahkikata başlanılıp birbirinden ayrılması mümkün olurdu. Bununla birlikte halkın meskenlerinden eşyalarının çıkarılmasına kimin tarafından emir verildiğinin araştırılması gerekirdi. Yine bütün konsoloslukların eşyalarının birbirinden ayırt edilememesinin ve ihtiyati tedbirler alınmasından sakınılmasının sebeplerini araştırmak gerekirdi. Yolsuzluğa meydan verildikten sonra suiistimallere sebebiyet verilmemesi için eşyanın kıymetlerini tespit suretiyle satışı yapılmayarak müzayede yoluyla sattırılması gerekirdi. Bu noktadaki en büyük sıkıntı, eşyaların kıymetleri takdir edilmeden mazbata veya ilmühaberler düzenlenmesiyle yetinilerek verilmiş olmasıdır. Bu durum dikkate alındığında muhasebeci Mustafa Bey’in de dâhil olduğu komisyon azalarının da Rauf Bey gibi sorumlu tutulması gerekirdi. Subaylara, bedelleri tespit edilmeksizin eşya verilmesi caiz olmadığı için, bu subayların kimler olduğu tespit edilerek aldıkları eşyanın *tevatüren* tespit edilecek kıymetlerinin kendilerinden talep edilmesi gerekliydi. Bu işte yapılan yolsuzluklardan dolayı eşyaların sahiplerine ve hepsinden önce yabancılarla Çanakkale’deki konsoloslara devletin büyük miktarda tazminat ödemesine mecburiyet ortaya çıkabilecekti. Son olarak satılan mallardan elde edilen miktarın Ziraat Bankası Çanakkale şubesine yatırılmış olan meblağın ne miktara ulaştığının tespiti gerekecekti.

Hariciye Nezareti’nden Çanakkale Mutasarrıflığı’na yazılan tahriratta, eski muhasebeci Mustafa Bey’in başkanlığı altında oluşturulan komisyon azalarının kimlerden ibaret olduğunun ve askeriyeye verilen eşyaların kıymetleri tespit edilmeksizin hangi sebepten dolayı mazbata ve ilmühaber düzenlenmesiyle yetinildiğinin bildirilmesi gerektiği tebliğ edilmişti. Hariciye Nezareti’nden ayrıca alınan 19 Nisan 1335 (19 Nisan 1919) tarihli tezkerenin içeriği ise şöyleydi; Çanakkale İtalya konsolosu memuru olup Kanun-ı Evvel 1914’te (Aralık 1914) buradan ayrılan Dufaravel, Çanakkale’ye dönüşünde hanesini hasarlı, eşyasının ise kaybolmuş olduğunu görmüştü. İstanbul’daki İtalya Yüksek Komiserliği’nin bildirdiğine göre Dufaravel’in emval-i menkulesi Kumandan Nihat Paşa ile Mutasarrıf Rauf Bey’in emirleri üzerine emval-i metrukeden addedilerek müzayedesiz satılmış, bir kısım kıymetli eşyası da komisyon azası arasında taksim edilmişti.⁵⁶ Komiserlik, bu işleri yapanlar hakkında adli takiba-

56 BOA, DH.EUM.5.Şb. 79/12 (Tarihsiz). Komisyon azalarından bazıları mahalli polis müdürü Hasan Efendi, Tursun Bey, nakliye müdürü Nusret Bey, erkân-ı harbiye yüzbaşısı Bekir Bey ve Yüzbaşı Mehmet Ali Bey’di. Komisyon azaları, Dufaravel’in en kıymetli eşyalarını seçerek aralarında paylaşmışlardı. Bu durum devletin resmi mümessilleri tarafından gerçekleştirilmişti. İtalyan Yüksek Komiserliği’ne göre bu bir *yağmacılık* teşkil etmekteydi. Dufaravel’e ait olup askeriyeye tarafında kullanılan emval-i gayr-i menkul şunlardı; Dufaravel’in hanesi ile konsolosluk idarehaneleri, iki katlı büyük bir depo, bir küçük depo, bir firm ve iki katlı diğer bir büyük depo. DH.EUM.5.Şb. 79/12 (19 Mart 1335- 19 Mart 1919).

tın başlatılmasını, emval-i menkulenin Dufaravel'e iade edilmesini, 2514 Franga ulaşan zararın tazmin edilmesini, askeriye tarafından kullanılan emlakın maruz kaldığı hasarı ilgililerle birlikte mahallinde tahkik etmek ve mutlaka bir kira bedeli kararlaştırmak üzere bir memur tayin edilmesini istemişti. Buna paralel Harbiye Nezareti'nden alınan cevabi tezkerede Rauf Bey'in, konsolosluklarda bulunan ve mahalli ahalinin nakli üzerine muhafaza altına alınmış olan eşyanın korunmasına itina göstermesi gerekirken, bunların bir kısmını nakil, bir kısmını da sattığı belirtilmişti. Nihat Paşa hakkında ise onu bu hususta sorumlu tutacak bir harekette bulunduğu dair kayıt yoktu. Nihayetinde mesele ile alakalı evrak ve fezleke Şûrây-ı Devlet'e gönderilmiş ve Rauf Bey de muhakeme altına alınmıştı.

Bu işte gösterilen yolsuzluklardan dolayı eşya sahiplerine, hepsinden önce de yabancılarla Çanakkale'deki konsoloslara hükümetin büyük miktarda tazminat ödememesi için dağıtılan eşyalar kimlerin elinde ise *tevatüren* belirlenecek kıymetlerinin kendilerinden istenilmesi ve bu *yolsuzluklara* cüret edenlerin sorumlu tutulmaları gerektiğinden, Harbiye Nezareti'nin bildirisini ve Bâb-ı Âli hukuk müşavirlerinin 17 Mart 1335 (17 Mart 1919) tarihli müzakeresi içeriğine göre Harbiye Nezareti ile muhabere edilerek gerekli işlemler yapılacaktı.

Hariciye Nezareti'nden yazılan bir başka 2 Mart 1335 (2 Mart 1919) tarihli tezkerede, Çanakkale İngiliz konsolosu Palmer'in konsoloslukta bıraktığı eşyanın mahalli idarenin yardımıyla Mevki-i Müstahkem Kumandanı Nihat Paşa tarafından alındığı beyanıyla iadesinin istendiği takdir üzerine Harbiye Nezareti, meselenin Rauf Bey'in icraatıyla ortaya çıktığını içeren bir tezkerede göndermişti. Bu noktada hızlı bir tahkikat başlatılmıştı. İngiliz Yüksek Komiserliği'nin taktirinde, Palmer'in Çanakkale İngiliz Konsolosluğu'nda bıraktığı ve birçok Türk ve Acem hahılarıyla, pirinç ve gümüş takımları, silah ve işlemeli eşyanın Nihat Paşa tarafından alındığından bahisle bu husustaki istihbaratın gerçekliği ortaya çıkarsa eşyaların derhal iadesi talep edilmişti. Ayrıca bu talep, sonradan İngiltere hükümetince Palmer için tazminat talebi hakkında yapılacak müracaatı da hiçbir suretle engellemeyecekti. Hariciye Nezareti, Harbiye Nezareti'nden, Nihat Paşa'nın bu işi yaptığı ortaya çıkarsa aldığı eşyaları hükümet namına mı yoksa kendi namına mı toplattırması olduğunun özellikle ortaya çıkarılarak bildirilmesini talep etmişti. Harbiye Nezareti'nin tezkeresinde Nihat Paşa ile alakalı husus şu şekilde izah edilmektedir; harbin başlarında düşman tarafından Çanakkale'nin bombardımanı üzerine halk bütünüyle iç kısımlara gönderilmişti. Mevki-i Müstahkem kumandanı Nihat Paşa'nın, buradan ayrıldığı sırada büyük kısmı İtalya Konsolosluğuna ait olmak üzere kilitli eşyayı vapurla İstanbul'daki hanesine naklettirdiği rivayet edilmişti. Bunun yanında Nihat Paşa'nın İstanbul'a naklettirdiği söylenen eşyadan başka birçok subayın da örneğin Binbaşı Cihad Bey'in Çamlıca veya Bağlarbaşı'ndaki hanesine, 22 sandık ve denk Katolik papasına ait eşya gönderdiği rivayet edilmekteydi. Bu durum paşadan sorulduğunda verdiği cevapta; bombardıman etkisiyle yıkılan evlerde kalmış olan ve güvenli bir mahalle nakline imkân bulunamayan eşyanın, düşmanın Gelibolu'dan çekilmesini müteakip teftiş için Çanakkale'ye gelen Rauf Bey tarafından kurulan komisyon marifetiyle satılması üzerine kendisinin de herkes gibi bazı eşyayı satın alarak bedellerini ödediğini ve mak-

buzlarının da kendisinde olduğunu belirtmişti. Satın aldığı eşyalar arasında konsolosluklara ait eşyanın da bulunması akla gelebilirdi. Fakat eşyaları aldırması münasebetiyle kimlere ait olduğunun tahkikine kendisince imkân ve mecburiyet görmemekteydi. Satın aldığı eşya içeriğine ait fiyat cetvelinin de yine kendinde mevcudiyetinden ve çoğunun mefruşatla alakalı eşyalar olduğu için harcanmadığından bahsetmekteydi. Her tarafta hükümet tarafından satılan emval-i metrukenin toplanarak sahiplerine iade edilmesi kararlaştırılmış ise kendisi, ödediği miktarın geri verilmesi koşuluyla elindeki eşyaları vermeye her zaman amade olduğunu belirtmişti. Yine 1333 (1917) senesi başlarında mutasarrıf Rauf Bey hakkında tahkikat için Biga'ya gelen mülkiye müfettişlerinden Hüsnü Bey'in emval-i metruke ve konsolosluk eşyasına dair başlattığı soruşturmada bu husustaki bilgi ve değerlendirmelerin, mesele hakkında heyet-i tahkikiyeyi layıkıyla aydınlatacaktı. Metruk eşyanın hükümet marifetiyle satılmış olması göz önüne alındığında, Nihat Paşa hakkında cezai takibat gerektirecek bir durum görülemedi. Hariciye Nezareti'nin 12 Mayıs 1335 (12 Mayıs 1919) tarihli tezkeresinde; yabancılara ve konsolosluklara ait eşya meselesinin ilgililer tarafından müracaat yapılması beklenmeden hızlı bir tahkikat süreci ile çözülmesi, *hükümetin şerefi* noktasından gerekli görülmüştü. Bu, aynı zamanda hazinenin menfaati noktasından ve İngiltere ile İtalya yüksek komiserliklerine ikna edici ve yeterli bir cevap yazılabilmesi açısından önemliydi.

Çanakkale Mutasarrıflığından alınan 28 Eylül 1335 (28 Eylül 1919) tarihli tahrirat, konsolosluklara ait eşya hakkında bilgi vermektedir. Tahriratta; Çanakkale'den nakledilen halkın meskenlerindeki eşyalarının çıkarılması, Nihat Paşa tarafından düzenlenen ve eski Mutasarrıf Rauf Bey tarafından onaylanan bir talimatnameye dayanmaktaydı. Eşyaların ayırt edilmemesi, buna binaen de konsolosluklara ait eşyaların ayrılmaması ve ihtiyati tedbirler alınmasından kaçınılması ile Rauf Bey'in *iyi niyetinden* uzaklaşmıştı. Böylece *iyi emellere* mağlup olunarak eşyaların en kıymetli olanları bedelsiz bir şekilde Rauf Bey tarafından alındığı ortaya çıkmıştı. Eşyalar, müzayedeye ile satılması gerekirken kıymet takdiri yapılarak satılmıştı. Talimatnamenin bu fıkrası sadece askeriye için lazım olan eşyalar için geçerliken bu muamele subaylar, memurlar ve çeşitli kimselere de teşmil edilmişti. Devlet dairelerine ve askeriye verilen eşyaya dair muhacirin idaresinde 48 kıta senet sureti olmakla birlikte bunlarda eşyaların cins ve kıymetleri yazılmıştı. Kıymetleri yazılmamış başka bir senet mevcut değildi. Eski muhasebeci Mustafa Bey'in başkanlığı altında oluşturulan komisyon azasının, subayların ve memurların isimleri evrak-ı tahkikiye ve fezlekedeye yazılıydı. Evrak-ı tahkikiyeye bağlı 48 senette eşya almış olan subaylar Çanakkale'de olmadıklarından, eşya bedellerinin kendilerinden tahsil edilerek gönderilmesi mümkün değildi. Bunun için mutasarrıflık, Harbiye'den subayların buldukları kıtalara tebligat göndermesini arz etmişti. Satılan eşyalardan toplanan meblağ 144 bin 665 guruş 5 santimden ibaret olup Çanakkale Ziraat Bank ve mal sandıklarına yatırılmıştı.⁵⁷

57 BOA, DH.EUM.5.Şb. 79/12 (Tarihsiz); DH.EUM.ECB. 32/8 (23 Teşrin-i Evvel 1335- 23 Ekim 1919); DH.EUM.5.Şb. 79/12 (27 Temmuz 1337- 27 Temmuz 1921); Bab-ı Âli hukuk müşavirleri tarafından tanzim kılınan 1 Şubat 1335 (1 Şubat 1919) tarihli mütalaaname sureti. DH.EUM.5.Şb. 79/12;

2 Mart 1335 (2 Mart 1919) tarihli Harbiye Nezareti'nin tezkeresinde Mutasarrıf Rauf Bey hakkında yapılan tahkikatta eşyaların alınmasında Nihat Paşa tarafından suiistimal yapıldığına dair deliller mevcut olduğundan, Nihat Paşa'nın cezalandırılması için gerekli kanuni işlemlerin yapılacağı Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmişti. Diğer taraftan Dâhiliye Nezareti'nin bir tezkeresinde Nihat Paşa'yı, sorumlu tutacak bir harekette bulunduğu dair bir kayda rastlanmamıştı.⁵⁸ Harbiye Nezareti 1 Mayıs 1335 (1 Mayıs 1919) tarihli tezkeresinde, yüksek komiserliklerin tekrar müracaatlarına ve hazinenin zarar görmesine sebep olabilecek taleplere mahal vermemek için bu meselenin mümkün olan en kısa sürede neticelendirilmesi hususunun ilgililere bildirilmesini talep etmişti.⁵⁹

Çanakkale Mutasarrıflığı nafia başmühendisi, İtalya Konsolosluğu'nun Saat Kulesi civarında bir konsolosluk olduğunu, yazıhanesi, ikişer katlı üç adet büyük birer depo ve mağazalar ile bir fırın ve bir de depodan ibaret bulunan mülklerinin ayrı ayrı baş mühendislik tarafından incelenerek bir rapor hazırlandığını belirtmişti. Bu rapordan anlaşılacağı üzere başlıca hasarlar, harp sırasında atılan güllerin patlamasından ve seken şarapnel parçalarının etkisiyle meydana gelen cam ve kiremit gibi kısımların kırılmasından ibaretti. Bunun dışında konsoloslukta ağır bir hasar tespit edilmemişti.⁶⁰ Şube reisi Hüseyin Niyazi, merkez memuru M. Fevzi, başmühendis Ali Nihat beyler, onarım bedeli keşfi yapmışlardı. Buna göre İtalya Konsolosluğu'nun ikamet katından itibaren zemin katına kadar olan onarım esas itibarıyla kırılmış olan camlardan ibaret olup 13.380 guruştur. Binada genel itibarıyla tahribat yoktu. Bazı odaların duvarlarında çivi yerleri ile ufak tefek sıva onarımı vardı. İkamet katında bulunan oda du-

DH.EUM.5.Şb. 75/51 (21 Teşrin-i Sani 1334- 21 Kasım 1918); DH.EUM.5.Şb. 75/51 (3 Teşrin-i Sani 1334- 3 Kasım 1918); DH.EUM.5.Şb. 75/51 (13 Teşrin-i Sani 1334- 13 Kasım 1918); DH.EUM.5.Şb. 75/51 (10 Haziran 1334- 10 Haziran 1918); DH.EUM.5.Şb. 75/51 (29 Mayıs 1334- 29 Mayıs 1918); DH.EUM.5.Şb. 75/51 (5 Mart 1334- 5 Mart 1918); DH.EUM.5.Şb. 75/51 (28 Şubat 1334- 28 Şubat 1918); DH.EUM.5.Şb. 79/12 (14 Kanun-ı Evvel 1334- 14 Aralık 1918).

58 BOA, DH.EUM.ECB. 32/8 (26 Mart 1335 -26 Mart 1919).

59 BOA, DH.EUM.ECB. 32/8 (21 Haziran 1337- 21 Haziran 1921).

60 BOA, DH.EUM.5.Şb. 79/12 (7 Ağustos 1335- 7 Ağustos 1919). Bahr-i Sefid Boğazı Mevki-i Müstahkem kumandanı Miralay Şevket Bey, Mevki-i Müstahkemce kullanılan binalardan birisinin İtalya konsolosuna ait hane ile onun yakınında eskiden sinema binası olarak yapılmış büyük iki katlı bir mağaza ve bir de fırın olduğunu söylemişti. Şevket Bey'e göre konsolosun hanesi bütün konsolosluklar tahliye edildikten sonra boş olarak bir süre kalmıştı. Sonradan durum müsaitliğinden faydalanılarak mevki-i müstahkem karargâhı olarak kullanılmaya başlanmıştı. İtilaf hava kuvvetlerinin sürekli bombardımanlarından dolayı karargâhın başka bir yere nakledilmesine fırsat bulunamamıştı. Hanenin karargâh olarak kullanılmaya başlanması Nisan 1333 (Nisan 1917) idi. Mütarekeden sonra da terk edilmişti. Sinema binası ise Mevki-i Müstahkem İnşaat-ı İstihkamiye Komisyonu'nca Eylül 1330 (Eylül-Ekim 1914) tarihinde malzeme deposu olarak Kanun-ı Evvel 1334'e (Aralık 1918) kadar kullanılmıştı. Sinema binasının kullanımına dair mazbata ise mahalli idareye verilmişti. Saat Kulesi karşısındaki fırının, Ezine Amele Taburu tarafından kullanımı hakkında ise Mevki-i Müstahkem'in herhangi bir bilgisi yoktu. Ezine Amele Taburu da tamamiyle terk edilmiş, taburun subayları da *Muamelat-ı Zatiye* emrine verilmiş olduğundan tahkiki mümkün değildi. DH.EUM.5.Şb. 79/12 (12 Teşrin-i Sani 1335- 12 Kasım 1919).

varındaki yağlı boyanın küçük bir miktarı çatı akıntısından dolayı bozulmuştu. Bina İngilizlerin işgali altında olduğundan camlarla kapı takımlarının ne zaman kırıldığı, duvarlardaki çivi yaraları gibi hasarların ne zaman meydana geldiği anlaşılamamıştı.⁶¹

Dufaravel’e ait olup zarar gören ve kaybolan eşyanın bedeli toplamda 62,514 altın franktı. İtalya Yüksek Komiserliği, askeriye tarafından kullanılan ve hasar görmüş olan mülkleri için adilâne bir kira takdiri ve hasarın derecesini tespit için bir memur tayin edilmesini talep etmişti. Hariciye Nezareti yaptırdığı tahkikat ve muhaberat neticesinde şu bilgilere ulaşmıştı; İtilaf Devletleri konsolosları bir kısım eşyalarını beraberlerinde götürmüşlerdi. Çanakkale’den ayrıldıktan sonra başlayan bombardımanlardan sonra kasaba harp dolayısıyla tahliye edilmiş, birçok mülkün yanmasından dolayı çok miktarda zarar ve ziyan meydana gelmişti. Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı bir talimatname kaleme alıp bunu mutasarrıfığa göndermişti. Buna göre mahalli halkın zarar ve ziyandan korunabilecek bütün eşyası ve bu meyanda da muharip devletler konsolosluklarına ait eşya bir *heyet-i mahsusa* marifetiyle depolara nakledilerek muhafaza altına alınmış, fakat hangi eşyanın kimlere ait olduğu kesinlikle tespit edilmemişti. Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı, bombardımanların devamı neticesi depolara konulmuş eşyaların korunmasında dahi tehlike ortaya çıktığından bunların tutarları, maaşlarından kesilmek üzere memurlara ve subaylara satılması hakkında müracaatta bulunmuştu. Hariciye Nezareti buna verdiği cevapta askeriyece lüzum görülürse bu eşyaların *tekâlif-i harbiye mazbatası* karşılığında toptan kendilerine teslimini istemişti. Bu suretle almakta çekimser kaldıkları eşyaların mümkün mertebe muhafazalarına da imkân olmadığı takdirde müzayedesiz satılması gerektiği bildirilmişti. Bu sırada Biga’da görevli muhasebeci Mustafa Bey’in başkanlığı altında bir komisyon kurularak Çanakkale’ye gönderilmiş ve eşyaların kıymet takdiri suretiyle satılmasına dair liva idare meclisince alınan karar Çanakkale mutasarrıfı tarafından kabul edilerek komisyona bildirilmişti. Bu suretle bir kısım eşya komisyon tarafından satılmıştı. Satılan eşyanın tutarı 144,665 gurus 5 santimdi. Bu meblağ belirtildiği gibi Ziraat Bankası’na ve mal sandıklarına yatırılmış, eşyanın bir kısmı ilmühaber karşılığında memurlara ve subaylara, diğer bir kısmı da mazbata karşılığında askeriye verilmişti. Bu meyanda Rus ve İtalya konsolosluklarından hükümet ve polis daireleri için bedelsiz bazı eşya dahi alındığı anlaşılmıştı.

Bu işte suiistimal yapıldığından dolayı meselenin araştırılması için mülkiye müfettişi Hacı Hüsnü Bey tarafından inceleme yapılarak *fezlekeli evrak-ı tahkikiye* hazırlanmıştı. Bunun üzerine Şuray-ı Devlet mülkiye ve maarif dairesince Mutasarrıf Rauf Bey’in muhakemesine karar verilmişti. Daha sonra dava evrakı Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi’ne gönderilmişti. Eşyaların depolara nakli esnasında yapılan suiistimallerde bazı yüksek rütbeli subayların alakalı olduğu saptanmıştı. Daha öncesinde de evrak-ı tahkikiye Harbiye Nezareti’nce 23 Mart 1336’da (23 Mart 1920) Dersaadet I. İdare-i Örfiye Divan-ı Harp Riyaseti’ne gönderilmiş fakat sonradan I. İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi bu evrak hakkında yetkisizlik kararı vermiş, ardından 18 Eylül 1337’de

61 BOA, DH.EUM.5.Şb. 79/12 (22 Haziran 1335- 22 Haziran 1919).

(18 Eylül 1921) Erkân'ı Divan-ı Harp'e gönderilmişti. Dufaravel'e ait bazı mülkler harpte askeriye tarafından kullanılmışsa da, *seferberlikte vaz-ı yed edilecek emakin ve mebanî hakkındaki 7 Mart 1332 (20 Mart 1916) tarihli kanununun 12. maddesine istinaden* Harbiye Nezareti bu kullanımdan dolayı hiçbir şekilde zarar-zıyan veya kira bedeli ödemesine gerek görmemişti.⁶²

Hariciye Nezareti'nin tahkikatından sonra Harbiye Nezareti de 5 Haziran 1337 (5 Haziran 1921) tarihli Dufaravel'in eşyasıyla alakalı yapılan birçok tahkikat neticesi hazırladığı tezkeresinde şu sonuçlara ulaşmıştı; eşyanın bir kısmı şehit düşen ve mütarekeden beri çeşitli yerlere tayin edilen askerlere senet karşılığı verilmişti. Şehrin boşaltılarak idare merkezinin de Bergos'a naklinden sonra Çanakkale bölgesi ordunun askeri faaliyetlerine açık hale gelmiş, mühendis raporlarından bombardımanlar etkisiyle şehrin bütün binalarının harap olduğu anlaşılmıştı. Konsolosluklara ve yabancılara ait binalar elden ele geçmek suretiyle çeşitli askeri kıtalar, mülkiye, donanma pazarı ve hatta bazı tüccarlar tarafından kullanılmıştı. Fakat bu kullanımların başlangıç ve bitiş tarihleri belli değildi. İstisna olarak bir örnek vermek gerekirse; bir fırın, 24 ay 14 gün Levazım Tahniye Komisyonu ile Ezine Amele Taburu tarafından kullanıldığına dair Çanakkale İlga Komisyonu Levazımı tarafından bir *işgal mazbatası* düzenlenmişti. Belirtildiği gibi Çanakkale fiilen harbin cereyan ettiği bir bölgeydi. Buradan hareketle 7 Mart 1332 (20 Mart 1916) tarihli işgal kanununun 12. maddesinin son fıkrası ise şöyleydi; *darü'l harekâtta bulunup icabat-ı harbiyeden dolayı dışarı hasar olan veya vaz-ı yed edilen mevaki için hazine-i maliyeden bir gûna tazminat veya bedel-i icar verilmez*. Dolayısıyla binaların belirtilen kesimler tarafından kullanılmasından dolayı bir işlem yapılması gerekiyorsa bu da mülkiyeye düşen bir görevdi.⁶³

Aslında harp dolayısıyla konsolosların mal ve mülklerine gelen zarar ve hasarın hükümet tarafından tazmini gerekmiyordu. Fakat konsolosluklara ait eşyanın memurlar tarafından toplanıp depolara konularak bir kısmının emval-i metruke meyânında kıymet takdiri suretiyle satılarak veya mazbata ile ilmühaber karşılığında askerlere ve memurlara verilerek, bazı mülklerin de şahıslar, özel müesseseler ve mülki cihet tarafından kullanılmasından dolayı sahiplerine tazminat ve kira bedeli verilmesi, üzerinde etraflıca düşünülmesi gereken bir durum ortaya çıkarmıştı. Gerek İngiltere gerekse

62 BOA, DH.EUM.ECB. 32/8 (3 Teşrin-i Sani 1337- 3 Kasım 1921). Rauf Bey'in dışında Lapseki eski kaymakamı Mustafa Nurettin, Biga Bölük kumandanı Halit ve Balıkesir merkez memuru Abidin beylerin bazı hususlardan mahkeme edilmeleri gerektiğe karar verilmişti. DH.EUM.5.Şb. 79/12 (22 Eylül 1335- 22 Eylül 1919). Rauf Bey'in ikametgâhı belirlenemediğinden kendisine tebligat yapılamamış, bu sebeple davası da görülmeye başlanamamıştı. DH.EUM.ECB. 32/8 (25 Eylül 1337- 25 Eylül 1921). Rauf Bey hakkında mülkiye müfettişliğince bir tahkikat yapılarak hazırlanan fezleke 10 Eylül 1333 (10 Eylül 1917) tarihli tezkerre ile Şuray-ı Devlet'e gönderilmişti. Rauf Bey'e birçok suç isnat edilmişti. Bunlardan bazıları şöyleydi; 1- Dispanser, hastane, Tekfurdağı Barbaros maden ocakları inşasında ve Hilal-i Ahmer namına alçı ihraç ve naklinde angarya suretiyle ahaliye tazyik. 2- Alınan gaz ve şekerleri fazla fiyattan satarak suiistimal. 3- gereksiz yere kendi adına otomobil tedarik etmesi. 4. Yani Kiryazi'nin eşyasını suiistimal etmek. DH.EUM.5.Şb. 79/12 (13 Temmuz 1335- 13 Temmuz 1919).

63 BOA, DH.EUM.ECB. 32/8 (5 Haziran 1337- 5 Haziran 1921).

İtalya konsolosluklarına ait olup kaybolan eşyanın gerçek miktarı, çeşitli hususlardaki türü ve derecesi tespit edilememiş olması sebebiyle hepsi hakkında devletçe bir karar alınması zaruri görülmüş ve mesele incelenmek üzere Meclis-i Vükela’ya havale edilmişti.⁶⁴

2.2. II. Kolordu Kumandanı Nihat Paşa’nın Arıza ve İfadesi

Mülga II. Kolordu kumandanı Nihat Paşa tarafından Harbiye Nezareti’ne verilen 8.2.1335 (8 Şubat 1919) tarihli arzuya göre; I. Dünya Savaşı Kasım 1914’te başlamış, Nihat Paşa ise 3 Eylül 1331’de (16 Eylül 1915) Çanakkale Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı’na tayin olunmuştu. Şehrin 5-6 km güneyinde bir çiftlikte bulunan karargâhına geldiğinde yukarıda da belirtildiği gibi Çanakkale kasabasının beşte dördünün yanmış, yıkılmış ve harap bir vaziyette olduğunu görmüştü. Yüzbinlerce askerin geçtiği bir yer olan, halktan mahrum, asayiş ve düzenin olmadığı, terk edilmiş ev ve iş yerlerinin içlerindeki eşyanın suiistimale uğraması da doğaldı. Bu olağanüstü şartlar altında suiistimalin ve hırsızlığın önünü alma imkânı yoktu. Yine bu ortamda düşman taarruzlarıyla uğraşan kumandanlığının *emval-i metruke bekçiliği* edemeyeceği ortadaydı. Mutasarıf Rauf Bey de buna kanaat getirmiş ve emval-i metrukeyi güvenli bir yere nakline imkân bulamadığından bunun satılması suretiyle hem hazineye katkı sağlamış, hem de ihtiyaçtan veya cahillikle hırsızlık yapan asker ve ahaliyi divan-ı harplerin vermekte olduğu ağır cezalardan kurtarmıştı. Mutasarıflık tarafından kurulan komisyon eliyle satılan emval-i metrukenin satışında Nihat Paşa’nın hiçbir vazifesi ve alakası yoktu. Fakat kendisi de herkes gibi bu eşyalardan alarak bedellerini ödemişti. Bunu ispatlamak için de dört adet makbuz senedini gerektiğinde sunmak üzere saklamıştı. Çanakkale’den ayrılıp İstanbul’a vapurla kendisine nispetle getirildiği söylenen eşyanın bir kısmı kanunen satın aldığı emval-i metruke eşyası, diğeri de ailesini Çanakkale’ye getirdiği zaman İstanbul’a götürdüğü eşya idi. Bu eşya arasında tabii ki konsolosluklara ait eşya da olabilirdi fakat maiyetindeki subaylarla aldırıldığı bu eşyaların kime ait olduğunu tespite ne imkân ne de zorunluluk vardı. Eşyanın Çanakkale’den nakli sırasında yangından ve tahliyesi sırasında küçük bir kısmı hasar görmüş ve kaybolmuştu. Her tarafta hükümetçe satılmış olan emval-i metruke toplanıp sahiplerine iade olunmak kararlaştırılmışsa ödediği meblağın- kullanılmış ve kaybolmuş eşya bedellerinden gerisininin- kendisine iadesi şartıyla mevcut olan eşyayı iadeye her zaman hazırdı.

1917 senesi başlarında Biga’ya Mutasarıf Rauf Bey hakkında tahkikat yapmak için Dâhiliye Nezareti’nden bir mülkiye müfettişi gelmişti. Mülkiye müfettişi Hüsnü Bey, Nihat Paşa’nın emval-i metruke ve konsolosluk eşyasına dair ifadesini almıştı. Nihat Paşa, bu meseleyi çözmek için kurulan Heyet-i Tahkikiye’yi aydınlatmak için Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı’nda bulunan kayıtlar arasından çıkarttığı 28 Nisan 1333 (28 Nisan 1917) tarihli ifadeye göre şu beyanatta bulunmuştu; İtilaf Devletleri’nin denizden bombardımanıyla başlayan taarruzları üzerine kumandanlık

64 BOA, DH.EUM.ECB. 32/8 (15 Kanun-ı Evvel 1337- 15 Aralık 1921).

hükümetten, halkın ve mahalli idarenin güvenli yerlere nakledilmesini istemişti. Bu tebligat üzerine hükümet kasabadaki ahaliyi alenacele civar köylere sevk ettikten sonra bir iki gün Karacaviran'da kalmış, ardından Bergos'a çekilmiş ve İtilaf güçlerinin Gelibolu'dan çekilmesine kadar Çanakkale kasabasında hiçbir hükümet memuru görülmemişti. Sadece Merkez Kumandanlığı maiyetinde olmak üzere 4-5 polis memuru bırakılmış ise de bunlar, halkı gönderilmiş olan kasabada hükümetin nüfuzunu sürdürmek için değil, Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'nın gerekli göreceği adli tahkikatları takip etmek üzere Merkez Kumandanlığının emrine verilmiş ve emir olarak yalnız Merkez Kumandanlığı tanımışlardı. Mahalli idare kasabadan çıkmadan önce almış olduğu emir ve talimata göre konsoloslukları mühürleyerek muhafazaya almış olabilirdi. Ancak Çanakkale kasabasının güvende olmadığı ve içersindeki malların ve eşyaların tehlike altında olduğu Nihat Paşa'ya haber verildiği zaman eğer konsoloslukların mutlaka muhafazası gerekli idiyse, hükümetin hemen bunların emin bir mahalle naklini ihmal etmemesi gerekirdi.⁶⁵

Konsolosluk eşyalarının muhafazasına, savaştan kaçan halkın geride bıraktığı eşyaların muhafazasından daha farklı bir kayıt ve özen gösterilmesine hiçbir mecburiyet yoktu. Konsoloslukların bir kısmı hükümetçe mühürlenmişken Felemenk Konsololuğu'nun Liman Reisi Arif Bey'in muhafazasında ve Amerika Konsololuğu'nun da hususi bir gemiciye bırakılması da esasında o zaman hükümetin bu meseleye şimdiki gibi özel bir önem atfetmediğinin güzel bir göstergesiydi. Bununla birlikte mahalli idarenin kasabadan çekilmesinden sonra kumandanlık, askeri durumun imkânı ölçüsünde münasip yerlere nöbetçiler koyarak kasabanın muhafazasında kendisini alakadar görmüş, emniyet ve düzeni sağlamaya çalışmıştı. Çanakkale'nin denizden ve karadan ateşler içerisinde kaldığında birçok eşya da zayi olmuştu. Askerin görevi olmadığı halde ateşler içerisinde kalan eşyaları kurtarmak için birçok asker gayretle çalışmış, yangından kurtarılan ve şurada burada halkın elinde görülen eşya imkânlar ölçüsünde toplanarak muhafaza altına alınmıştı. Çanakkale kasabasının korunmasına gayret edilmesine rağmen buradaki durum olağanüstülüğü birçok uygunsuzluğa da sebebiyet vermişti. Mesela Çanakkale savaşlarının şiddetle sürdüğü aylarda Çanakkale Boğazı'nın Anadolu ve Rumeli sahillerinden diğerine hemen her gün toplamda birkaç yüz bine ulaşan muharip kıtaları, onların cephane kolları ve geri hizmet kıtaları bütünüyle Çanakkale'den geçiyordu. Çoğu geceler merkez kumandanı kasaba dâhilinde 4-5 bin neferin, birkaç yüz hayvanın iskânını temin etmek mecburiyetinde kalıyordu. Soğuk ve yağmur altında savaş hatlarına sevk olunacak askeri bir gece olsun istirahat ettirebilmek için merkez kumandanı her müsait mağazayı, her münasip evi açmak ve askeri yerleştirmek için emir almıştı. Savaşta askeri zorunluluklar sebebiyle yapılması gereken bu iş dolayısıyla bazıları işlerine yarayacak şeylerin bir kısmını alıp götürüyor veya kırıp döküyordu. 30-40 kişiyle muhafazasına çalışılan bir yerde binlerce insanın gelip geçmesinden dolayı bu gibi hasarlar doğal olarak önemli değil-

65 BOA, DH.EUM.5.Şb. 79/12 (8 Şubat 1335- 8 Şubat 1919).

di. Bu gibi *aceleci değerlendirmeler*, askeri gerekliliklerin icap ettireceği icraatların gecikmesine de hiçbir zaman sebep olamazdı.⁶⁶

İşte bu bakış açısına göre yukarıda da belirtilen 7 Mart 1332 (20 Mart 1916) tarihli kanunun 12. maddesi ileri sürülmekteydi. Bu gibi yolsuzluklara askeriye kayıtsız kalamayacağından, *beş on parça kıymetsiz eşyayı* kurtarmak amacıyla değil, her şeyden önemli olan askerin düzenin korumak için hırsızlıklara karşı divan-ı harpçe en şiddetli cezaları uygulamaya başlamıştı. Bu suretle birçok *güzide* asker ki bunların çoğu da sadece *yerden aldığı bir yumak iplik veya el uzattığı adı bir yorgan parçası için aylarca prangaya vurulmuştu*. Üç numaralı divan-ı harp listesi emval-i metrukenin hangi yollarla hasar gördüğüne ve verilen hasarı sadece asker yapmayıp halkın da bu çapulcuğu yaptığına ve konsoloslukların hangi suretlerle açıldığına dair bir fikir verebilirdi. Bunlar da sadece tesadüf eseri yakalanıp cezası verilenlerdi. Faili meçhuller tabii ki çok daha fazlaydı. Çanakkale tahliye edilmeden önce askeri ihtiyaçlar için gerekli eşya usulüne göre tekâlif-i harbiye komisyonlarınca dükkânlardan satın alınıyordu. Fakat kasabanın tahliyesiyle askerin ihtiyaç duyduğu her türden eşya dükkânlarda kapalı kaldı. Buna göre Gelibolu'da her gün siperlerde *ecel ile pençeleşen* askerlerin sürekli ihtiyaçları karşısında dükkânlardaki bu eşyanın mevcudiyeti dolayısıyla ki gerekli olanlarından yararlanma zarureti de ortadaydı. Bununla beraber savaşın ilk buhranlı günlerinde Çanakkale muntıkasından askeri kıtalar gelip geçtikçe kasabada kendi kendilerine istediklerini keyiflerine göre almaya başlamışlardı. Bu durum bir süre sonra yasaklanmış, merkez kumandanı, polis komiseri ve bir levazım memurundan oluşan bir komisyon kurularak askerin ihtiyaçları bu komisyon marifetiyle ve bir deftere yazılarak tedarik olunmağa başlanmıştı. Bunun yanında yine bu komisyon marifetiyle kimin dükkânından ne alındığı kayda geçirilerek birçok eşya Mevki-i Müstahkem levazım depolarına konmuştu. Savaşın bir ordunun bu eşyalardan ne derece istifade ettiğini de söylemeye gerek yoktur. İtilaf güçlerinin Gelibolu'dan çekilerek durumun kısmen sakinleşmesinin ardından livayı teftiş için gelen Mutasarrıf Rauf Bey ile görüldü. Yanmış, yıkılmış veya kapı ve pencereleri kırılmış hane ve dükkânlarda geri kalan eşyanın bu halde muhafazasına imkân görülmediğinden bunların kasabada büyük birkaç binada toplanarak muhafazasına karar verildi. Aynı zamanda Çanakkale'nin savaş dolayısıyla civar köylere yerleşmiş ve buralarda aç, muhtaç, sıkıntı ve çaresizlik içinde kalmış olan Müslüman halkın ve bunların şehitleri ile hastanelerdeki düşkünleri adına hükümetin yardımını sağlayabilmek için Çanakkale merkez kazası işlerine bakmak üzere bir de nahiye müdürü tayin edilmesi kararlaştırıldı. 28 Şubat 1331 (12 Mart 1916) tarihli Mevki-i Müstahkem talimatının 1. ve 2. maddelerinde *toplanan eşyanın hükümete teslim olunacak kaydı*, kasabada son zamanlarda bir şekil almış olan mahalli idarenin varlığından ileri gelmişti. Diğer taraftan Çanakkale'nin idare ve halk olarak tahliyesinden sonra düzen ve asayiş için mülki idareden herhangi bir kuvvet ve vasıta bırakılmamıştı. Belirtildiği gibi sadece 4-5 polis merkez kumandanlığının emrine verilmiş, bunlar da iskele görevi ile kasa-

66 BOA, DH.EUM.5.Şb. 79/12 (8 Şubat 1335- 8 Şubat 1919).

ba ve civarda görülecek sivillerin tahkikinde görevlendirilmişti. Yine belirtildiği gibi Çanakkale’de konsolosluklar ve binalar hiçbir idare tarafından koruma altına alınmamıştı. Öyle ki kasabanın tahliyesi ile Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası ve bütün resmi daireler olduğu gibi bırakılarak gidilmişti. Hükümet harple ilgilenmekle görevliydi. Bundan dolayı Çanakkale gibi büyük ve halkından yoksun kalmış bir kasabanın ev ve dükkânlarındaki eşyayı muhafazayı ne taahhüt etmişti ne de edebilirdi. Fakat uzun süre Bergos ve Biga’da bulunan idarenin müsait zamanlarda eşyalar çok daha fazla hasar görmeden bunları güvenli göreceği bir yere nakletmeliydi. Dükkânların, evlerin ve konsoloslukların açılması meselesinde ise esasında bunları açan, İtilaf güçlerinin bombardımanları ve tayyare hücumlarıydı. Bu sebeple çıkan yangınlar duvarları yıktı, kapı ve pençeleri harap etti. Her yeri muhafazası imkânsız bir hale koydu. Çanakkale harp sahası olduğundan, her gün gelip geçen askerler ve civar köylerden çapul için gelen bazı kimseler tarafından yapılan hırsızlıklar günden güne arttı. Bu şartlar altında hırsızlığın önünü almak mümkün değildi. Rauf Bey’in gelişi ile oldukları yerde muhafazalarına imkân görülemeyen eşyalar kaldırılarak nahiye müdürü ve askerinin yardımı ile birkaç binada depo edildi. Nakil sırasında kırılacak olan bir takım ağır mefruşat da oldukları yerlerde bırakıldı. Depo edilen binalar civarında bulunan nahiye müdüriyeti binası tayyare taarruzlarıyla yıkılınca, depolardaki eşyanın da korunamayacağı anlaşıldı. Çanakkale ve Kilid’ül Bahr yangınlarında evleri ve eşyaları zarar gören, aileleri köylerde ahırlar içinde sefil bir hayat geçiren subaylara mutasarrıflığın muvafakatiyle emaneten ve senet karşılığı gerekli olan bazı eşya verilerek ihtiyaçları karşılanmaya çalışıldı. Sonradan mutasarrıflığın Dâhiliyeden aldığı müsaade üzerine merkez livadan gelen ve askeriyeden de tayin olunan bir subaydan oluşan komisyon marifetiyle eşya satıldı. Mefruşatla alakalı eşya subaylara verilirken veya kırılacağından endişe edilerek olduğu yerde bırakılmış olan eşya için dahi subaylardan senet alındı. Verilen eşyanın kullanımında hasara uğraması halinde tazmin ettirilerek üzere verilen eşyaya ayrıca fiyat da takdir edildi. Senetler nahiye müdüriyetindeydi. Yine karargâhlar, Rauf Bey’in açtığı mektepler, yetimhaneler, hastaneler, Biga’daki liva hükümet konağı ve memurlar için alınan eşyalar da bu emval-i metrukeden alınmıştı. Bunlarla alakalı vesikalar da nahiye müdürlüğündeydi. Çanakkale savaşları sırasında binaların açılmasını ve lazım olan eşyanın alınması emrini îcâbat ve ihtiyâcât-ı harbiye vermişti. Tekâlif-i Harbiye Kanunu da bu emri tereddütsüz yerine getirmek için gerekli olan kuvveti bahşetmişti. Zira Nihat Paşa, örnek olması babında ifadesine ek olarak ilişikte; Levazimat-ı Umumiye Riyaseti, İstanbul’daki askeri fabrikalarının son derece muhtaç olduğu palamudu her kime ait olursa olsun Çanakkale’den alıp göndermesine dair Mevki-i Müstahkem levazım reisine *emr-i telgrafiyi* sunmuştu. Çanakkale kasabasının tamamıyla *kül olmaması* askerinin gösterdiği sürekli gayret sayesinde olmuştu. Son olarak Nihat Paşa şunu belirtmiştir;

“Kudret-i beşeriyenin iktiham edemeyeceği mevani ve müşkülât karşısında zuhura gelebilecek bu gibi hasarat hiçbir yerde hiçbir suretle önüne geçilemeyecek felaketlerdendir. Eğer emval ve eşyanın hükümetçe taht-ı muhafazaya alınması mültazem idiyse bu keyfiyet kasaba uzun müddet fecayi-i harbiyeye sahne olduktan sonra icra edilecek tahkikat ve teftişlerle değil hükümet-i ma-

*halliyenin kasabayı tahliye eylesesini müteakip hemen eşyanın emin bir mahalle nakli ile en iyi surette temin olunabilirdi”.*⁶⁷

2.3. Mülkiye Müfettişi Hüsnü Bey’in Hazırladığı Fezlekeden Bazı Tespitler

Dağıtılan eşyalar hakkında Dâhiliyeye, Rauf Bey’in yolsuzluk yaptığına dair ihbarlar gelmişti. Rauf Bey ise hakkında yapılacak yolsuzluk soruşturmasından kurtulabilmek için Dâhiliye Nezareti’ne gerçek dışı beyanlarda bulunmuştu. Halkın malını korumanın hükümete düşen bir görev olması çerçevesinde emir ve talimatlar vermesine rağmen Rauf Bey, bunları yerine getirmediği gibi gelişigüzel kararlarla milletin malının zayi olmasına sebep olmuştu. Üstelik de takma ad kullanarak eşya satın almıştı. Görevinde gösterdiği tembellik ve gevşeklik dolayısıyla yapılan yolsuzlukları kapatmak için gerçek dışı beyanlarla Dâhiliyeyi iğfal etmişti. Buna göre Memurin Nizamnamesi’nin 26. maddesinin hükümlerinin uygulanması gerekliydi. Rauf Bey, konsolosluk eşyalarının muhafazasında da kusurlu ve kabahatliydi. Halk ve mahalli idare Çanakkale’den ayrılınca tabiatıyla konsoloslukların mal ve mülkleri ordunun muhafazasına kalmıştı. Ordu, imkânlar nispetinde bu mal ve mülkü muhafaza ettiği gibi konsoloslukları da muhafaza etmişti. Zira yangınlar ve kargaşa ortamında konsolosluklar bir dereceye kadar zarar görmüştü. Konsoloslukların geri kalan eşyaları da yine muhafaza altındaydı. Rauf Bey’in livaya tayininden iki ay sonraya kadar da durum bu vaziyetteydi. Hükümet Çanakkale’yi terk eden halkın malını da aynı şekilde korumuş, askerinin ihtiyacını tekâlif-i harbiye kanununa göre mazbata karşılığında verilmesini emretmişti. Rauf Bey ise bu açık esasa rağmen *yolsuz imzalarıyla* konsolosluklara ait eşyanın da zarar görmesine veya kaybolmasına sebep olmuştu. Rauf Bey Çanakkale’ye geldiği zaman konsoloslukların yer takımlarının eşyası mevcuttu. Çanakkale merkez memuru Abidin Bey, Rauf Bey ile konsoloslukları birlikte dolaştıklarını, Fransız, Rus ve İtalyan konsolosluklarındaki eşyanın nakledildiğini, nahiye müdürünün de orada olduğunu ve nakledilen eşyanın defterinin tutulduğunu söylemişti. Bu duruma polis İsmail Efendi de şahitlik etmişti. Eşyalar depolara nakledilirken, nakliyata Rauf Bey, merkez memuru Abidin ve nahiye müdürü Nusret beyler de nezaret etmişti. Hatta Rauf Bey’in Rus Konsolosluğu’ndan aldığı arabalar, yapılan tahkikatta Biga’da bulunmuştu. Rauf Bey, müdafaasında Çanakkale’de kapalı bir bina bulunmadığını söylemişti. Hâlbuki yapılan şahitlikler konsoloslukların kapalı, eşyalarının kısmen mevcut olduğunu göstermekteydi. Rauf Bey eşyaların bir kısmını bedelsiz almış, bazı devlet dairelerinin de almasına müsaade ederek suiistimalde bulunmuştu. Yine hükümet, konsoloslukların muhafazasını çeşitli kereler verdiği emirlerle livaya bildirmişti. Emin Nusret Bey, nahiye müdürü olduğu halde eşyaların ayrı ayrı depolara nakli ve müfredat defteri hazırlanması gerektiğini göz önünde bulundurmuşken, müstakil bir liva mutasarrıfı olarak hükümetin gereklerine vakıf olması ve devletin emir ve kanunlarına riayet ve saygı göstermesi gerekirken Rauf Bey, meseleyi Nusret Bey derecesinde takdir edememiş, *hükümetin amal ve makâsıdına muvafık surette vücuda getirilen intizamı bizzat ihlal etmiş*, sonrasında sorumluluk-

67 BOA, DH.EUM.5.Şb. 79/12 (8 Şubat 1335- 8 Şubat 1919).

tan kurtulmak için tamamıyla gerçek dışı beyanlarla Dâhiliye Nezareti'ni aldatmıştı. Buna göre Rauf Bey hakkında ceza kanununa ve memurin nizamnamesi hükümlerine göre işlem yapılacaktı.⁶⁸

Bab-ı Âli Hukuk Müşavirliği'nin değerlendirmeleri aslında önemli bir ölçüttü. Zira hükümetin harp dolayısıyla halkın mal ve mülküne gelen zararı karşılama gerekmeyordu. Fakat eşyalar eğer kaldırılmışsa herkese ait malları ayırt edebilmek üzere gerekli tedbirler alınmalıydı. Eşyaların bir kısmı kıymet takdiri yapılmadan mazbata veya ilmühaber karşılığı verilmiş, bir kısmı da kıymet takdiri ile satılmıştı. Hâlbuki müzayede ile satılması gerekirdi. Bu da yolsuzlukların ve suiistimallerin önünü açmıştı. Emval-i metruke eşyasının satışı ve dağıtılması özellikle konsolosluklarla alakalı devleti yüklü miktarda tazminat ödemeye mecbur bırakabilecek bir durum ortaya çıkarmıştı. Çanakkale Mutasarrıflığı halka ve konsolosluklara ait eşyanın muhafaza maksadıyla toplandığını belirtmişti. Mütareke döneminde ise mesele İstanbul'daki İtilaf yüksek komiserliklerinin gündemine gelmişti. Bu durum hem devletin şerefi, hem de hazinesi ile alakalı bir sorun teşkil etmişti.

Askerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için tüm imkânlar seferber edilmiş, bütün kolaylıklar sağlanmaya çalışılmıştı. Bu noktada askerlerin ve memurların suiistimallere karıştığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan seferberlik dolayısıyla Harbiye Nezareti tasarruflarında kendini sorumlu görmemişti. Haliyle sorumluluk mülki cihetin üzerine kalmıştı. Harp dolayısıyla Çanakkale'nin askeri bölge ilan edilmesi, konsolosluklara ve bunların eşyalarına gelen zararların tazmini gerekliliğini ortadan kaldırmıştı. Fakat bu eşyaların toplanarak dağıtılması hassas bir durum ortaya çıkarmıştı. Bu noktada hükümetin de konsoloslukların korunmasında ciddi ihmalleri olmuştu.⁶⁹ Çanakkale gibi yanmış, yıkılmış, halkı göç etmiş olağanüstü şartlarda altındaki bir yerde hırsızlık, çapulculuk gibi uygunsuzluklar da kaçınılmaz hale gelmişti. Nihat Paşa, Rauf Bey'in icraatlarını yerinde bulurken, meseleyi soruşturmak üzere gönderilen mülkiye müfettişi Hüsnü Bey'e göre bütün olumsuzlukların müsebbibi Rauf Bey'di.⁷⁰

68 BOA, DH.EUM.ECB. 32/8 (7 Ağustos 1337- 7 Ağustos 1921).

69 Giriş bölümünde Viyana Sözleşmesi'nde konsolosluk binaları ve eşyaları hakkında kurallardan bahsedilmişti. Fakat konsolosluk binalarının dokunulmazlıkları ilke olarak kabul edilmiştir. Bu dokunulmazlık sözleşmenin 31. maddesinde "maddede öngörülen" ölçüyle sınırlandırılmıştır. Ayrıca konsolosların özel evlerine ilişkin bir sınırlama da konulmamıştır. Buna göre konsolosluk binalarına tanınan dokunulmazlık binanın tamamına değil sadece "münhasıran konsolosluk işleri için kullanılan" kısımlarına özgüdür. Yine bu maddede "acil koruma tedbirleri gerektiren yangın veya sair felaket" halinde konsolosluk şefinin muvafakati varsayılarak konsolosluk binasının bütün bölümlerine girilebilecektir. Aybay, a.g.e., s. 254-255.

70 Mehmed Rauf (Demirtaş), 1882'de Hasköy'de doğdu. Hasköy Rüştüyesi ve Selanik İdadisi'ni bitirdi. Temmuz 1904'te mülkiyenin yüksek kısmından pekiyi derecede mezun oldu. Bursa maiyet memurluğu, mektubî kalemi muavinliği, evrak müdürlüğü, mektubî kalemi tahrirat mümeyyizliği ve tahrirat müdürlüğünde bulundu. 27 Ekim 1912'de siyasete karıştığından azledildi. 14 Ağustos 1913'te Bursa vilayet merkez kaza kaymakamlığına tayin edildi. Bir yıl sonra da İstanbul Vilayeti mektupçuluğuna getirildi. Ehliyet ve başarısı göz önüne alınarak mutasarrıflığa terfi ettirildi ve 11 Kasım 1915'te Çanakkale muta-

Sonuç

Devletin önemli ve stratejik noktalarından bir olması dolayısıyla Çanakkale, I. Dünya Savaşı’nın da kilit noktalarından olmuştur. İtilaf Devletleri Çanakkale’yi geçebilme adına burada büyük bir tahribat meydana getirmişti. Bu çerçevede konsoloslukların da Çanakkale’de bulunmaları hem askeri hem de güvenlik açısından sakıncalı görülmüş, bu yüzden hükümet konsoloslukların Çanakkale’den uzaklaştırılmalarına karar vermişti. Bu noktada savaşın başında birçok konsolosluk Çanakkale’yi ya terk etmiş ya da konsolosluk çalışanlarından birinin emanetine bırakmıştı. Bu eşyaların kimi zaman askeri, idari ve eğitim amaçlı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim konsolosluk eşyaları diğer eşyalarla karışmış, neredeyse diğerlerinden ayıramaz hale gelmişti. Osmanlı Devleti’nin giriş bölümünde de belirtilen konsolosluk hukukuna oldukça riayet etmeye çalıştığını anlıyoruz. Özellikle askeri gerekçelerle konsolosluk binaları kullanılmak istenmiştir. Fakat bu arada unutmamak gerekir ki Amerika ve Felemenk konsolosluklarında görüldüğü gibi bütün konsoloslar, konsoloslukları hükümete emanet edip Çanakkale’den ayrılmamışlardı. İtilaf Devletleri’nin bombardımanları da konsolosluk binalarına ve içlerindeki eşyaya önemli ölçüde zarar vermişti. Hariciye Nezareti ise ileride uluslararası hukuk açısından sıkıntılara mahal vermemek adına daima yapılan tasarruflarda dikkatli olunması gerektiği hususunda uyarılarda bulunmuştur. Savaş ortamı, bu ortamın getirdiği kargaşa ve karmaşa, askeri ihtiyaçların ve güvenlik önlemlerinin öne çıkması, uluslararası konsolosluk hükümlerinin tam anlamıyla uygulanmasını zorlaştırmıştır.

Savaşın Osmanlı Devleti’nin yenik ayrılmış olması Çanakkale’deki konsolosluklar ve içlerinden kaybolan eşya probleminin mütareke döneminde de sürmesine neden olmuştur. Savaş şartlarından dolayı Çanakkale’de doğal olarak alınan askeri tedbirler çerçevesinde konsolosluklar da bundan etkilenmiştir. Ancak alınan bu tedbirlere birtakım yolsuzlukların da karışması devleti hukuki açıdan sıkıntıya düşürmüştü, tazminat ve kira bedeli ödeme gibi durumlarla karşı karşıya bırakmıştır. Zira devlet, konsolosluk binalarının ve eşyalarının dokunulmazlığı ilkesini zedelemişti. Bunda İtilaf Devletleri’nin de konsolosluk ve savaş hukukunu ihlal edici hareketleri de etkili olmuştur. Mesele Şuray-ı Devlet’e ve Meclis-i Vükela’ya kadar gelmiş, sorumlular hakkında hukuki işlemler başlatılmıştır. Diğer taraftan Mondros sonrası, galip devletlerin Türkiye’yi bir yandan başta İstanbul olmak üzere yer yer işgale başladığı, Osmanlı ile nasıl bir barış anlaşması imzalanacağı ve bu kapsamda düzenlenen konferans ortamında sorun geri planda kalmıştır.

sarıflığına, 1 Mart 1917’de Gelibolu, 7 Eylül 1917’de ise Ertuğrul (Bilecik) mutasarrıflıklarına getirildi. 18 Ağustos 1918’de açığa alındı. 10 Eylül 1921’de ise Kastamonu Kuzyaka Nahiyesi Emet Köyü muallimliğine atandı. Çeşitli yerlerde muallimlikler yaptı. Bu arada serbest de çalıştı. Belediye başkanlığı, belediye reis muavinliği ve yine kaymakamlıklarda bulundu. 31 Ocak 1945’te Ankara Belediyesi reis muavinliğinde iken emekliye ayrıldı. Bundan sonra Adapazarı’na giderek sahibi olduğu un fabrikasını 1956’ya kadar işletti. Ardından fabrikayı kiraya vererek Ankara’ya geldi. Ankara’da 15 Ekim 1965’te vefat etti. Fransızca, Arapça ve Bulgarca bilmekteydi. Silivri Kazası fahri hemşeriliği, 3. rütbeden mecidi, 4. rütbeden osmanî nişanları vardı. 1916’da harp madalyası ve maarif madalyası ile taltif edilmişti. Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c. III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 1032-1033.

Kaynakça

Arşiv

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

DH.EUM.5.Şb. 33/29, 33/36, 48/9, 58/14, 61/35, 73/50, 75/51, 76/19, 79/12.

DH.EUM.ECB. 32/8.

HR.İM. 246/42.

DH.İ.UM. 19-19/1-2/1; 19-19/1-2/2; 19-3/1-14/2.

DH.İ.UM.EK. 123/7/1.

HR.SYS. 2165/1.

Kitap ve Makale

Adıatar, Funda, İzmir İngiliz Konsoloslğu ve Siyasi Faaliyetleri (1878-1914), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2011.

Akpınar, Mahmut, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2001.

Aybay, Rona, *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c. III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

Çelik, Recep, “Çanakkale Savaşları Sırasında Halkın Durumu”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Çanakkale Muharebeleri 100. Yıl Özel Sayısı, sayı: 18 (Bahar 2015), ss. 411-430.

Erdönmez, Celal, “Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)”, *Bilig*, sayı: 58 (Yaz 2011), ss. 91-118.

Gunning, Lucia Patrizio, *The British Consular Service in the Aegean and the Collection of Antiquities for the British Museum*, Ashgate Publishing, England 2009.

Kalfa, Şahabettin, “Çanakkale'nin Konsolosları”, Çanakkale 1915, Magazine No: 7 (Aralık 2010), ss. 56-61.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Kodaman, Timuçin- Akçay, Ekrem Yaşar, “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 22 (Aralık 2010), ss. 75-92.

“Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi (24 Nisan 1963)”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, c. 6, sayı: 2 (1986), ss. 248-298.

Kulu, M. Mustafa, “Çanakkale'de Görev Yapan İngiltere Konsolosları ve Vekilleri (1829-1914)”, Çanakkale I Savaşı ve Tarihi (Uluslararası Çanakkale Kongresi), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2006, ss. 427-442.

Polatçı, Türkan, “Ermeni Olaylarında Yabancı Konsoloslukların Rolü”, *Ermeni Araştırmaları*, sayı: 47 (2014), ss. 103-122.

Samur, Sebahattin, “XX. Yüzyıla Girerken Osmanlı Devleti'nde Konsoloslar ve Konsolosluklar”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 9 (1996), ss. 97-110.

Savaş, Ali İbrahim, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007.

Yeşilyurt, Yahya, “Osmanlı Devleti'nde Ermeni Tercümanların Rolü: Luigi Damato Vakası”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 20 (Bahar 2014), ss. 261-282.

Yılmaz, Özgür, “Victor Fontanier'nin Trabzon Konsoloslğu (1830-1832)”, *OTAM*, sayı: 35 (Bahar 2014), ss. 153-195.

Çanakkale Cephesi'nde 5'nci Ordu Kuruluncaya Kadar Kara Birlikleri

Ahmet ESENKAYA

Özet

Araştırmada 5 nci Ordu'nun kuruluşuna kadar Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasına, civar sahillere savunma amaçlı yerleştirilmiş kara birlikleri faaliyetlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için post-pozitivist paradigma altında nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Mevcut dokümanlar arşivler, askeri eserler ve anılar taranarak elde edilmiştir.

Araştırma sonucunda Osmanlı Devleti'nin güneyden gelecek tehlikelere karşı, Çanakkale Boğazı'nın en dar bölgesinde kaleler yapmış olması, sahil savunma topları yerleştirerek İstanbul'u emniyet altında tutma çabası, bölgede muharebe öncesi ciddi bir savunma hazırlığının var olduğunu göstermektedir. Avrupa'da patlak veren savaşa paralel olarak özel, bölgesel ve genel seferberlik ilanı ile başlayan ve Marmara ve Ege bölgesindeki mevcut kara birliklerinin Çanakkale Cephesi'ne doğru kaydırılması ile devam eden bir süreç başlamıştır. 1 nci Ordu Müfettişliğine bağlı kara birlikleri tamamen savunma amaçlı mevzilendirilmiştir. 'Birleşik Filo'nun Boğaz önünde beklerken, savunma hazırlıkları çok hızlı işlemeye başlamıştır. Görevli birlikler ne yapılırsa onunla ilgili süratle karar alınmaya ve işlemler de hemen uygulamaya girişmiştir.

Topçuluk ve mayın döşeme hizmetlerinde olduğu gibi kara birliklerinin faaliyetlerinde de, 'Birleşik Filo'nun ve iç ve dış aktörlerin Çanakkale Boğazı'na karşı ortaya koymaya çalıştıkları anlık baskılara karşı ani ve acil önlemler almak zorunda kalınmıştır. Mayın hatlarını korumak için gözetleme postaları, müfrezeler, tahrip müfrezeleri yerleştirilen Türkler; muhtemel işgallere karşı kara birlikleri getirerek uygun yerlere yerleştirmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: I. Dünya Harbi, Çanakkale Savaşı, Kara Birlikleri

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi

Ground Forces Till the Establishment of the Fifth Army in the Çanakkale (Gallipoli) Front

Abstract

The aim of this research is to reveal and describe the activities of the ground forces positioned on both sides of the Dardanelles and the nearby beaches for defensive purposes till the establishment of the Fifth Army. To this end, document analysis technique as a qualitative research method (from a post-positivist viewpoint) was employed. The available documents were obtained by going through military sources and memoirs.

The fact that the Ottoman Empire erected fortresses on the narrowest sections of the Dardanelles and attempted to secure Istanbul by positioning coastal defense artilleries to fend off threats from the south suggests that the Ottoman Empire took some serious defensive steps before the war. The outbreak of the war in Europe caused the Ottoman Empire to mobilize locally, regionally and nationally, which was followed by the transfer of ground forces from the Marmara and Aegean regions to the Çanakkale (Gallipoli) Front. The ground forces subordinate to the Inspector's Office of the First Army was solely deployed for defensive purposes. Defense-oriented preparations were sped up as the "Allied Naval Forces" were waiting at the entrance of the Dardanelles. Quick decisions were taken as to what the allocated forces were expected to do and were implemented right away.

Similar to the artillery and mine-laying measures, sudden and urgent precautions were taken against the immediate threats towards the Dardanelles posed by the "Allied Naval Forces" and internal and external stakeholders. Turks, having positioned surveillance posts, detachments and demolition parties to protect the mine lines, located ground forces at reasonable spots against probable attacks and landings.

Keywords: *World War I, the Battle of Çanakkale (Gallipoli), Ground Forces*

Giriş

Çanakkale Cephesi, Birinci Dünya Savaşı cephelerinden sadece bir tanesidir. Belki de ilk defa böyle bir savaşa katılan uluslar, iki bloktan birisinin zaferi adına savaşmıştır. Bir tarafta İngiltere, Fransa ve Rusya, diğer tarafta Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti karşı karşıyadır. Sonra bu bloklara katılan veya ayrılan devletler de olmuştur.

Yaklaşık dört yıl süren, pek çok milletin ve ırkın kıyasıya mücadele verdiği modern teknolojinin de ilk kez uygulandığı bu savaşla kazanan ve kaybeden devletlerin çoğu, kendilerini 20 sene sonra ikinci bir dünya savaşının ortasında bulmuşlardır. Birincisi, Osmanlı Devleti de dâhil, dört imparatorluğun ve hanedanın yıkılmasına sebep olmuş; ikincisinde ise dünya iki ikiye bölünmüş ve iki ideoloji ile yönetilmeye başlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları savaşan uluslar açısından değerlendirildiğinde Türklerin beraber olduğu blok her ne kadar savaştan mağlup olarak ayrılmış olsa da, Çanakkale Cephesi'ndeki zaferle, Anadolu'da Türk unsuruna dayanan yepyeni bir Cumhuriyetin kurulmasına ön ayak olması açısından Türk tarihinde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Ayrıca Çanakkale Cephesi'nde zafer, savaşın iki yıl kadar uzamasından Bolşevik İhtilali'ne, sömürgelerde prestij kaybına kadar beklenmedik pek çok gelişmeye yol açmıştır.

Çanakkale Cephesi'nde vatan evladı, kendisinden özellikle silah ve teknik güç bakımından çok üstün kuvvetlerin denizden ve karadan yaptıkları saldırılara dokuz buçuk ay boyunca, ağır kayıplar pahasına direnç göstermiş ve sonuçta en büyük iki emperyalist gücün cepheyi terk edip gitmesiyle hak ettiği zaferi kazanmıştır.

2 Ağustos 1914 günü İttihatçı Hükümet, Almanya ile gizli ittifak anlaşması yaptıktan sonra karar aşamasında hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır. Artık ipin ucu Almanlardadır. Nihayet 1915 yılı başında, o güne kadar görülmemiş ağır hava şartlarının da etkisiyle Avrupa'daki muharebeler, siper savaşına dönüşünce İngilizler, bütün kuvvetlerini Batı Cephesi'ne yığmaktansa, Çanakkale ya da Balkanlar'da ikinci bir cephe açarak, savaşı farklı yöne çevirmek zorunda kalmışlardır. Bu durum iki yeni beklentiye de ortaya koymuştur. Böylece Rusya'ya lojistik destek sağlanabileceği gibi İstanbul'un ele geçirilmesiyle Türkler Almanya'dan ayrılmak zorunda kalacaktır.

Türklerin İngilizlere karşı Süveyş Kanalı'na yaptıkları harekâta (3 Şubat 1915) başarı elde edilememiştir. İngilizlerin Mısır'da bulunan kuvvetlerin bir kısmının Çanakkale'de kullanılması imkânı da ortaya çıkınca Boğaz'ın öncelikle donanmayla geçilmesine ve donanma Marmara'ya girdikten sonra arkadan yetiştirilecek kuvvetlerin Boğazların ve İstanbul'un işgalinde kullanılmasına karar verilmiştir (17 Şubat 1915).

Avrupa'da başlayan muharebelerle birlikte Genelkurmay emriyle özel seferberlik emri ilan edilmiş; özel, bölgesel ve genel seferberlik ilanlarının peş peşe takibi, gözleri Çanakkale Boğazı'na çevirmiştir.

Bundan sonraki yaşanacak süreç, dört bölüm olarak ele alınmaya çalışılacaktır. Başta barış dönemi kara birliklerinden, peşinden barış zamanında hep mevcut ve genelde yer değiştirmeyen birliklerden uzun yıllar önce oluşturulmuş sabit bir kuruluş olan Müstahkem Mevki birliklerinden bahsedilecektir. Almanlarla 2 Ağustos 1914 günü yapılan gizli anlaşmadan, 3 Kasım 1914 günü 'Birleşik Filo'nun bombardımanına kadar yaşanan süreçte bölgeye aktarılan kara birlikleri hakkında bilgi verilecektir. İkinci planlı bombardımanın yapıldığı 25 Şubat 1915 gününe kadar Boğaz içinde, sahillerde ve kara-ya yerleştirilen kara birlikleri ile ilgili bilgiler paylaşılacaktır. 26 Şubat 1915-17 Mart 1915 günlerinde ortaya konan kaygılı süreçte daha planlı hareket etme gerekliliği ortaya çıkınca, bölgenin daha profesyonel ellere bırakılışına yer verilecektir. Son bölümde de 18 Mart 1915 gururlu zafer günü aktarıldıktan sonra, 25 Mart gününe kadar karada yapılan hizmetlerinden bahsedilip, 5 nci Ordu Komutanlığı'na getirilen Alman Mareşal Liman von Sanders'in bölgeye gönderilmesiyle gündem sonlandırılacaktır.

Çanakkale Boğazı Bölgesinde Barış Dönemi Kara Birlikleri

Mevcut dört ordu müfettişliğinden (veya komutanlığından) Çanakkale Boğazı ile ilgili olan birim, İstanbul'da bulunan 1 nci Ordu'dur. Zaten diğer müstahkem mevki gibi Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı da bu teşkilattaki yerini korumaktadır. Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa, Kurmay Başkanı da Selahattin Adil Bey'dir¹. 1 nci Ordu'ya bağlı 3 ncü Kolordu da Tekirdağ ve çevresinde olup, Çanakkale Boğazı'nın savunmasından sorumlu kara birlikleridir².

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, Çanakkale Boğazı'nın güvenliğini sağlamada görevlidir ve birinci sınıf Müstahkem Mevkiidir ve karargâhı Çimenlik Kalesi'ndedir³. Müstahkem Mevki Komutanı, kolordu komutanı yetkisindedir⁴.

Müstahkem Mevki birliklerinin büyük kısmı, barış zamanında var olan ve genelde yer değiştirmeyen birlikleri olan, uzun yıllar önce oluşturulmuş sabit bir kuruluştur. 31 Temmuz'daki barış teşkilat yapısı itibarıyla Müstahkem Mevki Komutanlığı 7 nci, 8 nci, 9 ncu Piyade Tümenleri ile 3 ncü Süvari Tugayı ve 3 ncü Kolordu bağlı birliklerinden oluşmaktadır. 7 nci Piyade Tümeni, 19 ncu, 20 nci, 21 nci Piyade Alayları ile 7 nci Sahra Topçu Alaylarından; 8 nci Piyade Tümeni 22 nci, 23 ncü, 24 ncü Piyade Alayları ile 8 nci Sahra Topçu Alaylarından; 9 ncu Piyade Tümeni 25 nci, 26 ncı, 27 nci Piyade Alayları 9 ncu Sahra Topçu Alaylarından müteşekkildir. Her üç tümenin üçer taburlu üç alayı, dörder bölüklü üçer taburu vardır⁵.

1 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4668, Dos. 72, F. 4.

2 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-1, F. 1.

3 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-1, F.1-5; ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4624, Dos. 70, F. 1. ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 64, Dos. 322, F. 1-38.

4 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4668, Dos. 72, F. 4.

5 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-1, F. 1; ATASE Arşivi, No: 7/8746, Kls. 5337, Dos. 7, F. 1.

Yine barış kuruluşu olarak 3 ncü Kolordu bağlı birlikleri; Astsubay Numune Taburu, 3 ncü Obüs Taburu, dört bölüklü 3 ncü İstihkâm Taburu, 3 ncü Telgraf Bölüğü, İstihkâm İnşaat Taburu, Hizmet Kıtası, 3 ncü Ulaştırma Taburu, Ulaştırma Deposu ve Sanayi Takımlarından oluşmaktadır⁶.

Barış kuruluşu olarak Müstahkem Mevki Komutanlığı, 3 ncü, 4 ncü ve 5 nci Ağır Topçu Alaylarından oluşan 2 nci Ağır Topçu Tugayı ile Kale İstihkâm Bölüğü, İstihkâm İnşaat Bölüğü, Muhabere Bölüğü, Mayın Müfrezesi, Işıldak Müfrezesi, Bolayır Depo Cephane Müfrezesi, üç motorbot ve üç teknesi bulunmaktadır⁷.

Çanakkale Boğazı Bölgesi Harekât ve Yığınak Planı

Seferberlik öncesi Osmanlı Devleti'nin 7 Haziran 1914 tarihli '1 numaralı Sefer Planı', Erkan-ı Harbiye İkinci Reisi Alman Korgeneral Bronsart v. Shellendorf tarafından hazırlanmış ve kabul görmüştür. Seferberlik ve yığınak hazırlıkları için de bu sefer planı esas alınmış, ordulara ve kolordulara bu yönde gerekli yönergeler gönderilmiştir⁸.

14 Temmuz 1914 tarihli 'Stratejik Yığınak Yönergesi'ne göre Tekirdağ'daki 3 ncü Kolordu, 1 nci Ordu kuruluşunda olarak Çanakkale Boğazı'nın savunmasından sorumludur⁹.

3 ncü Kolordu ile bağlı birliklerin seferber olma süresi 20, 7 nci Piyade Tümeni'nin 20, 8 nci Piyade Tümeni'nin 14, 9 ncu Piyade Tümeni'nin 11 gündür¹⁰.

Özel, Bölgesel, Genel Seferberliğin İlanları

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, 31 Temmuz 1914 akşamı özel seferberlik emrini kuruluşundaki birliklere bildirmiştir¹¹.

Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın 1 Ağustos 1914'te personel ve taşıt durumu¹²: 3 ncü Ağır Topçu Alayı'nda, 19 subay, 2 sıhhiye memuru, 4 imam ve kâtip, 6 sanatkâr, 722 muvazzaf ve 80 yedek er, 21 hayvan; 4 ncü ve 2 nci Ağır Topçu Alayı'nda 13 subay, 2 sıhhiye memuru, 2 imam ve kâtip, 2 sanatkâr, 498 muvazzaf ve 37 yedek er, 15 hayvan; 5 ncü Ağır Topçu Alayı'nda 25 subay, 4 sıhhiye memuru, 4 imam ve kâtip, 6 sanatkâr, 593 muvazzaf ve 99 yedek er, 2 araba ve 28 hayvan; İstihkâm

6 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. 1, F. 1.

7 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-1, F. 1-3.

8 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1. Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.43

9 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-1, F. 1-10.

10 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 62, Dos. 313, F. 1-16.

11 ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H. 1, F. 1-2, 1-5. 1-9.

12 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-1, F. 1-11.

İnşaat Taburunda 18 subay, 1 imam ve kâtip, 1 sanatkâr, 629 muvazzaf ve 100 yedek er, 1 araba ve 20 hayvan; Telgraf Bölüğü'nde 4 subay, 65 muvazzaf ve 58 yedek er, 17 hayvan; Cephane Depo Müfrezesinde 2 subay, 73 muvazzaf ve 52 yedek er, 2 araba ve 3 hayvan mevcuttur.

Harbiye Nezareti'nin 2 Ağustos 1914 günü saat 01.00'da bölgesel seferberlik konusunda 3 ncü Kolordu'ya gönderdiği şifreli emri, saat 02.45'te Kolordu Komutanlığı'na ulaşmıştır. İlgili emirde, askeri birimlerin sefer mevcuduna yükseltilmesi istenmektedir. Ayrıca Müstahkem Mevki Komutanlığı, kıyıların gözetilmesi ve Müstahkem Mevki topçusundaki haberleşmenin sağlanabilmesi için muhabere bölüğünün de seferber edilmesi önerilmiştir¹³. Harbiye Nezareti'nin genel seferberliğin ilan edildiği şifre emri, 2 Ağustos 1914 Pazar günü saat 12.55'te 3 ncü Kolordu'ya ve saat 13.30'da Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na ulaşmıştır. Bu emirde seferberliğin birinci gününün 3 Ağustos 1914 Pazartesi günü olduğu da kayıtlıdır¹⁴.

Harbiye Nezareti'nin 2 Ağustos 1914 tarihli emriyle, 1 nci Ordu Müfettişliğine (komutanlığı) Liman von Sanders'in atandığı¹⁵, yine aynı gün Harbiye Nezareti'nin üst katında Genelkurmay Başkanlığı'nın bulunduğu yerde Başkomutanlık Karargâhı'nın kurularak göreve başladığı ve bu görevi Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın üstlendiği Harbiye

Nezareti'nden bildirilmiştir¹⁶.

Seferberlik Uygulamaları

3 ncü Kolordu 31 Temmuz'daki teşkilat yapısı itibariyle de 7 nci, 8 nci, 9 ncü Piyade Tümenleri ile 3 ncü Süvari Tuğayı ve 3 ncü Kolordu bağlı birliklerinden oluşmaktadır¹⁷. 2 Ağustos 1914'te 9 ncü Tümen, kıyıların gözetilmesi ve korunması konusundaki aldığı düzeni Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na bildirilmiştir¹⁸.

3 Ağustos 1914, seferberliğin birinci günü üç piyade ve topçu alayından oluşan 7 nci

Piyade Tümeni'nde 200 subay, 5.021 erat, 724 hayvan; üç piyade alayından oluşan 8 nci Piyade Tümeni'nde 173 subay, 5.622 erat, 508 hayvan; üç piyade ve topçu alayından oluşan 9 ncü Piyade Tümeni'nde 138 subay, 3.427 erat, 913 hayvan mevcuttur¹⁹.

13 ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-1, F. 1-9.

14 ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H. 1, F. 1-11; ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H. 1, F. 1-2.

15 ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H. 1, F. 1-11.

16 ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H. 1, F. 1-12.

17 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-1, F. 1; 26 ncü Piyade Alayı'nın 1 nci Tabur'u yoktu. ATASE Arşivi, No: 7/8746, Kls. 5337, Dos. 7, F.1; ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 62, Dos. 313, F. 1-15.

18 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H. 1, F. 1-14.

19 ATASE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H. 1, F. 1-13.

3 ncü Kolordu'nun 4 Ağustos 1914 tarihli kuruluşu seferberliğe temel olan kuruluştur²⁰: 3 ncü Kolordu Bağlı Birlikleri süvari bölüğüyle, 4 ncü İstihkâm Bölüğü, 3 ncü Telgraf Bölüğü ve Köprücü Bölüğünden kuruludur²¹.

3 ncü Kolordu'nun 1 nci Cephane Taburu; 1 nci, 3 ncü, 5 nci piyade cephan kollarıyla 1 nci, 3 ncü, 5 nci sahra topçu cephan kolları ve 1 nci, 3 ncü dağ topçu cephan kollarından; 2 nci Cephane Taburu 2 nci, 4 ncü, 6 ncı piyade cephan kollarıyla 2 nci, 4 ncü, 6 ncı sahra topçu cephan kolları ve 2 nci, 4 ncü dağ topçu cephan kollarından; Erzak Kolları ve Nakliye Katarı; 1 nci, 2 nci, 3 ncü, 4 ncü, 7 nci ve 8 ncı Hafif Erzak Kollarıyla 1 nci, 2 nci, 3 ncü, 4 ncü, 7 nci 8 ncı Ağır Erzak Kollarından; 1 nci, 2 nci Seyyar Hastaneler, 1 nci, 2 nci, 4 ncü Ekmekçi Takımları, 1 nci, 2 nci hayvan depoları ve 4 ncü Öküz Deposu'ndan oluşmaktadır²².

Başkomutanlığın 5 Ağustos 1914 tarihli emriyle 9 ncu Piyade Tümeni, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine verilmiştir. Müstahkem Mevki Komutanlığı ve bölgeye gönderilecek takviye birliklerinin ihtiyaçları göz önünde tutulduğu için 9 ncu Tümen emrine verilen Lojistik Destek Birlikleri, diğer tümenlerden sayıca daha fazladır²³.

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı da Başkomutanlığa bağlanmıştır. Zaten Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın savunmasının temelini mevcut 2 nci Topçu Tugayı, her biri ikişer taburlu olmak üzere 3 ncü, 4 ncü, 5 nci topçu alayı oluşturmaktadır. Bu tugayda 32'si Çanakkale Boğazı'nda, üçü Bolayır mevziinde olmak üzere, toplam 35 batarya mevcuttur²⁴.

Balkan Savaşı'nda uygulanamamış olan 'Menzil Hizmetleri Yönetmeliği' seferberlik ilanı ile birlikte yeniden ele alınmış; 5 Ağustos 1914 günü Başkomutanlık Menzil Genel Müfettişliği²⁵ ile Ordu Menzil Müfettişliğinin kurulması izlemiştir²⁶.

Menzil Genel Müfettişliği 5 nci Ordu'ya gönderilecek cephan, erzak ve diğer malzemelerin birleştirilerek mevcut ulaşım imkânlarıyla nakledilmesini organize etmeye çalışacaktır. Böylelikle savaş gemilerinden, iskele depolarından ve kara menzil araçlarından nasıl faydalanılacağını belirleyerek ikmalin tek elden yapılmasını sağlamış ve herhangi bir karışıklığın doğmasına meydan vermemeye gayret edilecektir.

20 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H. 1, F. 1-24, 1-26, 1-27.

21 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-1, F. 1-24, 1-25.

22 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap, s.35.

23 A.g.e., s.256.

24 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H. 1, F. 1-24, 1-26, 1-27.

25 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 65, Dos. 324, F. 50-2.

26 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s.235.

Ordu birliklerinin beş sınıf ikmal maddeleri tedarik ve dağıtımını Menzil Genel Müfettişliği ile koordineli olarak yürütülmesi de bu meyandadır²⁷.

3 ncü Kolordu Kurmay Başkanlığı'na atanan Alman Yarbay Thauvenay, 10 Ağustos 1914'te Tekirdağ'a gelip, göreve başlamıştır. Thauvenay, seferberlik ve yığınakla ilgili Başkomutanlık emrini²⁸ de yanında getirmiştir.

Yığınak emrine göre²⁹: “1 nci Ordu karargâhı şimdilik İstanbul'da bulunacak; 1 nci Ordu, 5 Ağustos 1914 tarihli yönergeye göre sığınak yapacak; Balıkesir, Bandırma ve Ayvalık'ta bulunan 8 nci Tümen, Tekirdağ'a hareketi sağlanacak ve yığınak bölgesine kolorduya ayrılan yolları izleyerek gidecek; Halep bölgesinde bulunan 6 ncü Kolordu'nun birlikleri Edirne'ye gönderilecek; bir bölümünün de Tekirdağ ve Gelibolu'ya gelirken Gelibolu-Keşan-Uzunköprü yoluyla yığınak bölgesine gidecektir...”

17 Ağustos 1914'te Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın seferber olma durumu:³⁰ 105 subay, 8 sıhhiye memuru, 10 imam ve kâtip, 18 sanatkâr, 2.633 muvazzaf ve 2.058 ihtiyat er, 4 araba ve 196 hayvan mevcuttur. 21 Ağustos 1914'te 3 ncü Kolordu'da³¹ 7 nci Piyade Tümeni'nde 12.937 personel, 2.340 hayvan; 3 nci Piyade Tümeni'nde 13.061 personel, 2.354 hayvan mevcuttur. Kolordu'ya bağlı birliklerle birlikte bu rakam 28.945 personel, 7.104 hayvan sayısına ulaşmıştır³².

Başkomutanlık tarafından hazırlanan kuruluş, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'nca 27 Ağustos 1914'te 9 ncu Tümen Komutanlığı'na gönderilmiştir³³. İlgili tümenin 28 Ağustos 1914'teki seferberlik durumu ise: 27 Ağustos 1914 tarihli kuruluşta Ağır Erzak, 5 nci Erzak, 6 ncü Erzak Kolu mevcuttur. 7 nci Mekkâreli Piyade Cephane Kolu, Gelibolu'da; 7 nci, 8 nci ve 9 ncu sahra topçu cephanesi kolları Çanakkale'de kurulmuştur. 5 nci, 6 ncü dağ topçu cephanesi kolları personeli tam, hayvanları yarı yarıya eksiktir. 5 nci Seyyar Hastanesi kurulmuş ve 6 ncü Seyyar Hastane'nin de kurulmasına başlanmış olup, Ekmekçi Takımı faaldir. Hayvan deposu personeli tamam, hayvanları eksiktir³⁴.

27 Rauf Atakan, “Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik”, Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.144.

28 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-1, F. 1-31.

29 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 4, Dos. H-1, F. 1-4,1-15, 1-16, 1-17, 1-21, 1-26, 1-27.

30 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-1, F. 1-50.

31 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-2, F. 1-23, 1-27.

32 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-2, F. 1-23, 1-29.

33 9 nci Piyade Tümeni, 17 Ağustos 1914'te genel olarak seferberliği bitmiştir; ATASE Arşivi, No: 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-2, F. 1-31.

34 ATASE Arşivi, No: 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-2, F. 1-38-1-39.

Birlik İntikalleri 1

Başkomutanlık 20 Ağustos 1914'te Müstahkem Mevki Komutanlığı'na gönderdiği emirle “Çanakkale Boğazı'na yönelik bir taarruzda 3 ncü ve 4 ncü Kolordulardan doğrudan takviye birliği isteyebileceğini” bildirmiştir³⁵. Devamında 3 ncü ve 4 ncü Kolordulara verilmiş olan emirlerde de 4 ncü Kolordu'nun 11 nci Tümen ile 3 ncü Kolordu'nun Bandırma'daki 8 nci ve Tekirdağ'daki 7 nci Tümenlerin Çanakkale'ye harekete hazır duruma getirildikleri anlaşılmaktadır. 7 nci Tümen'in üç alayında birer ağır makineli tüfek bölüğü oluşturulmuş³⁶, 19 ncu Alayı'nın 1 nci Taburu, 22 Ağustos'ta Tekirdağ'da alayına katılmıştır³⁷. Balıkesir'de bulunan 24 ncü Piyade Alayı ile 3 ncü Dağ Topçu Taburu yürüyerek; Ayvalık'taki 23 ncü Piyade Alayı demiryoluyla Bandırma'ya; Bandırma ve Erdek'ten de deniz yoluyla Tekirdağ'a taşınmıştır³⁸. 8 nci Tümen, 21 Ağustos'ta Bandırma'dan Tekirdağ'a taşınmaya başlanmış ve 25 Ağustos'ta son bulmuştur³⁹. Aydın ve Denizli'deki 11 nci Tümen birlikleri de 25 Ağustos'ta Bandırma'ya ulaşmış bulunmaktadır⁴⁰. 26 Ağustos'ta 4 ncü ve 7 nci Süvari Alayları tarafından oluşturulan üç bölüklü Mürettep Süvari Alayı, Edirne'ye gönderilmiştir. Bu iki Süvari Alayı, iki depo bölüğü kurmuştur. 7 nci ve 8 nci Piyade Tümenlerinde birer süvari bölüğü olması gerekirken 15 nci Süvari Alayı'ndan ancak birer süvari takımı verilebilmiştir⁴¹.

30 Eylül 1914'te 3 ncü Kolordu, 1 nci Ordu'ya, Çorlu'daki tüm kışlanın kendi kolordusuna verilerek, 7 nci Sahra Topçu Alayı'nın burada yerleştirilmesini önermiştir⁴². Ayrıca 3 ncü Kolordu, 8 nci Piyade Tümeni'nin Ekzamil dolaylarında barındırılmasıyla ilgili olarak keşif için, Tümen Komutanı Albay Ali Rıza ile Kurmay Yüzbaşı Galip'i önceden bölgeye göndermiş ve keşif sonuçları 3 Ekim 1914'te Kolordu'ya sunulmuştur⁴³.

3 ncü Kolordu, rapordaki bilgilere dayanarak, kolordunun barındırılması konusunda 6 Ekim 1914'te Başkomutanlığa da aynı öneride bulunmuştur⁴⁴. Sonuç olarak, 10 Ekim 1914'te 1 nci Ordu Komutanlığı, kolordu komutanlarının geçici konaklama için emir vermeye yetkili oldukları 3 ncü Kolordu Komutanlığı'na bildirmiştir⁴⁵. Bu-

35 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-2, F. 1-22.

36 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-1, F. 1-39.

37 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-2, F. 1-25.

38 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap, s. 63.

39 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-2, F. 1-24, 1-34.

40 ATASE Arşivi, No: 6/3171, Kls. 4857, Dos. H-2, F. 1-7.

41 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-1.

42 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-3, F. 1-49.

43 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-3, F. 1-49, 1-51.

44 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-3, F. 1-52, 1-53.

45 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-4, F. 1-4.

nun üzerine 3 ncü Kolordu, birliklerin hareket emrini 22 Ekim 1914'te vermiştir⁴⁶. 8 nci Tümen Karargâhı, 23 ncü Piyade Alayı, 8 nci Sahra Topçu Alayı, sıhhiye bölüğü ve seyyar hastane Çorlu'da; 22 nci Piyade Alayı, 3 nci Dağ Topçu Taburu Lüleburgaz'da; 24 ncü Piyade Alayı, 23 ncü Ağır Makineli Tüfek Bölüğü Ereğli'de konuşlandırılacaktır⁴⁷.

7 nci Piyade Tümeni'nden takviyeli bir piyade alayı, 30-31 Ekim 1914'te Gelibolu'ya gelmiş⁴⁸; diğer muharip ve ikmal birlikleri de bir gün sonra bölgeye ulaşmıştır⁴⁹. Müstahkem Mevki Komutanlığı 7 nci Piyade Tümeni'ni, 9 ncu Tümen emrine vermiştir. Bu tümenin katılmasıyla, konuşta bazı değişikliklerin yapılması gerekli görülmüş ve nelerin yapılacağı Müstahkem Mevki Komutanlığı'na bildirilmiştir⁵⁰.

Kıyı Savunma Hazırlıkları

Savunma önlemlerinin artırılmasıyla ilgili olarak, 31 Ağustos 1914'te önce iki depo taburundan oluşan bir depo alayı kurulmuş olup 5 nci Tabur'u Karabiga'da 23 Ağustos'ta eğitime başlamış, aynı tarihte Edremit'te kuruluşunu tamamlayan 6 ncı Depo Taburu da Biga'ya hareket etmiştir. 11 Ekim 1914'te Çanakkale'de 3 ncü Depo Taburunun da kurulmasına başlanmıştır. Böylece 3 ncü, 5 nci ve 6 ncı depo taburundan oluşan depo alayının Anadolu tarafında toplu bulundurulması kararlaştırılarak, Erenköy'e gönderilmesi ve buradaki Bölge Komutanlığı emrinde olması uygun görülmüştür⁵¹.

Seddülbahir ve Kabatepe kesimlerinden beklenebilecek bir amfibi harekâtın karşılanabilmesi için Müstahkem Mevkiin bir tümen ile takviyesi, Eceabat'taki 26 ncı Piyade Alayı'nın da Kirte (Alçıtepe)'ye alınması ile ilgili 9 ncu Tümen önerisi Müstahkem Mevki tarafından da benimsenmiş ve Başkomutanlığa gönderilmiştir⁵².

Başkomutanlığın 1 Ekim 1914 tarihli cevabında; *“Şimdilik bölgenin takviyesine gerek olmadığı, sadece Seddülbahir istihkâmlarının arkadan düşürülmesine yönelik düşman çıkarmasına karşı Kirte bölgesinin yeterli bir kuvvetle tutulması Mehmetçik Burnu (Helles)-Saritepe kıyı kesiminin gözetleme ve korunmasının gereğine”* işaret edilmiştir⁵³.

Bunun üzerine Müstahkem Mevkice verilen emirde; *“26 ncı Piyade Alayı'ndan takviyeli bir piyade taburu (bir dağ ve 105 milimetrelik bir obüs bataryasıyla) nun*

46 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-4, F. 1-20, 1-21.

47 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-4, F. 1-23, 1-24.

48 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-73, 1-74.

49 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-73.

50 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-74.

51 ATASE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-3, F. 1-26.

52 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-43. I-97

53 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-45.

Kirte bölgesine hemen gönderilmesi ve bu kuvvetle, *Seddülbahir kuzeyinden beklenen bir çıkarmanın önlenmesi*" istenmiştir. Emri alan 9 ncu Tümen Komutanı, 9 Ekim 1914'e kadar Gelibolu Yarımadası güneyinde 26 ncı Alay 3 ncü Taburuna verdiği düzenle, Anadolu Kıyı Bölge Komutanlığınca alınan düzen Müstahkem Mevki Komutanlığı'na bildirmiştir⁵⁴:

26 ncı Alay 3 ncü Tabur, Kirte'de; 3 ncü Tabur 9 ncu ve 10 ncu Bölükleri, Kirte-Zığındere arasında; 3 ncü Tabur 12 ncı Bölük, Zığındere ağzında; 3 ncü Tabur 11 ncı Bölük: Seddülbahir'de; 25 ncı Alay 2 ncı Taburu, dört bölüğüyle Kumkale Yenişehir kesiminde; 1 ncı Tabur 1 ncı Bölük ile 3 ncü Tabur 11 ncı Bölüğü, Çanakkale'de; 3 ncü ve 4 ncü Bölükler, Tevfikiye'de; 2 ncı Bölük ile 3 ncü Topçu Alayı 1 ncı Taburu Çiftlik Köyü'nde; 3 ncü Tabur 4 ncü Bölük ve bir makineli tüfek bölüğü, Erenköy'de; 3 ncü Tabur 11 ncı ve 12 ncı Bölükler, Sarıçalı'da; Ezine Jandarma Bölüğü Kumburnu'ndadır.

Bunlardan başka, birliklerin tabyaların ve çevrelerindeki kışlaların ve yörede sivil halkın gizlilik bakımından, ışık yasaklarına uymaları gibi buna benzer tüm diğer önlemlerin alınmasıyla ilgili emirler verilmiş ve uygulamaya başlanmıştır⁵⁵.

Savaş Osmanlı Devletine Sıçradı

Rusların 1 Kasım 1914'te Kafkaslar'dan saldırıya geçmesi üzerine birliklerin Çanakkale bölgesine doğru intikalleri hızlanmaya başlamıştır. Tekirdağ'da bulunan 3 ncü Kolordu'nun, 2 Kasım'da Ordu'dan aldığı emirde, "*Kendi karargâhından alacağı bir bölümüyle Gelibolu'ya giderek Boğaz'ın iki yakasındaki birliklerin tümünün komutasını üstlenmesi*" istenmiştir⁵⁶.

İlk Bombardıman, İlk Şehitler ve İlk Gaziler

Su üstü gücünün Karadeniz'deki sahil şehirlerini bombardımanını savaş nedeni sayan Ruslar, 1 Kasım'da Kafkaslardan Türk sınırına saldırıya geçmesinden iki gün sonra, 18 İngiliz ve Fransız gemisinden oluşan Birleşik Filo 3 Kasım 1914'te Boğaz giriş tahkimatını bombardımana tabi tuttu⁵⁷. Bugün savaşın ilk şehitleri ve gazileri verilmiştir. Bombardımanda kayıp bilançosu 5 şehit 2 yaralı 7 subay, 66 şehit 19 yaralı olmak üzere 85 er, toplam zayıat 92'dir⁵⁸. Gösteri niteliğindeki bu harekâtın amacı, Rusya'yı desteklemek olup, dolaylı olarak da savaş ilanı anlamını taşımaktadır. Aslında menfur bombardıman ileriki günlerde yapılacak savunma faaliyetleri için ciddi bir uyarı olmuştur. Bombardımana hedef olan Türk birliklerinin morallerinde hiçbir sar-

54 ATASE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-3, F. 1-1, 1-2.

55 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-63.

56 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-5, F. 1-2.

57 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-78, 1-80.

58 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-79, 1-83, 1-88, 1-97; BOA, DH. EUM. 3. Şb. 2/48.

sıntı görülmemiştir. Gösterdikleri özveriden dolayı 13 er de Başkomutanlıkça gümüş liyakat madalyasıyla ödüllendirilmiştir⁵⁹.

Birlik İntikalleri 2

3 ncü Kolordu Komutanlığı, 4 Kasım 1914'te Çanakkale'ye gelerek Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı ile 9 ncu Tümen Komutanlığı Çanakkale Boğazı'nın deniz ve karadan yapılacak taarruzlara karşı savunmasını üstlenmiştir⁶⁰. 14 Kasım 1914'te 3 ncü Kolordu Komutanlığı'nın Gelibolu'ya alınması üzerine önceleri olduğu gibi Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı ve 9 ncu Tümen Başkomutanlığına bağlanmıştır⁶¹. Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın önerisi üzerine, Başkomutanlığın 18 Aralık tarihli emri ile 8 nci Tümen'den tertip edilen bir dağ topçu taburuyla takviyeli 22 nci Piyade Alayı, 22 Aralık'ta Çanakkale'ye gelmiştir. Alay, Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın genel ihtiyatı olarak Çanakkale'de bırakılmıştır⁶². Daha sonra bu alay Şam'daki 4 ncü Ordu emrine gönderilince, yerine 12 Ocak günü Beyoğlu Jandarma Alayı verilmiştir.

Esat Paşa, 3 ncü Kolordu Komutanı

3 ncü Kolordu Komutanı, 4 Kasım'da Boğaz savunmasıyla ilgili olarak birliklerine gerekli emirleri vermiş; birlikler de bu emirler çerçevesinde Gelibolu Yarımadası ve Anadolu kıyılarında belirlenen sorumluluk bölgelerinde savunma düzenlerini almışlardır⁶³.

7 nci Tümen, Karaçalı-Saz Limanı arasındaki bölgeden; 9 ncu Tümen, şimdilik Maydos Müfrezesi adını alarak, Saz Limanı-Seddülbahir arasındaki bölgeden sorumlu olacaklardır. Bolayır Müstahkem Mevzi Komutanlığı, 7 nci Tümen'e bağlı kalacaktır. Anadolu yakasındaki Menderes Müfrezesi (25 nci Piyade Alayı, 9 ncu Depo Alayı ve bir topçu taburundan oluşur) 27 nci Alay Komutanı Yarbay İrfan'ın komutasında olarak Kumkale-Akçay arasındaki kesimi gözetleyerek, Kumkale ile Eski İstanbul yolu arasındaki kesimi örtecektir. Tekirdağ'daki 8 nci Tümen ve Kolordu'nun burada kalan birlikleri genel ihtiyatı oluşturacaktır. 14 Kasım 1914'te Kolordu, Başkomutanlık emriyle Çanakkale'den Gelibolu'ya taşınmış ve ayrıca Boğaz savunmasının topçu ateş gücü açısından güçlendirilmesiyle ilgili diğer önlemlerin alınmasına devam edilmiştir⁶⁴. 3 ncü Kolordu Komutanlığı, bölgede alınan önlemler konusunda, 24 Kasım 1914'te 1 nci Ordu'ya gönderdiği raporun iki maddesi şu şekildedir⁶⁵:

59 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap, s. 100.

60 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-5, F. 1-2.

61 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-5, F. 1-18.

62 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-127 A.

63 ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-5, F. 1-4.

64 ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-5, F. 1-18.

65 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-107.

Madde 5: Savunma düzeninin amacı; ilk önce düşman çıkarmasına, ileri mevzilerdeki kuvvetlerle engel olmak ve geciktirmek, asıl savunma hattının tutulması için gerekli zamanı kazanmak; düşman çıkarmayı başarır, asıl savunma hattına dayanılarak yapılacak karşı taarruzla düşmanı denize dökmektir.

Madde 9: 22 Kasım 1914'te kıyıların savunulur konuma getirilmesi ve gerekli görülen kesimlerde, direnme yerlerinin hazırlanması ve Kakmadağı-Eğritepe (Eceabat batısında)-Kayaltepe-Alçıtepe çizgisinde, eldeki kuvvetlere orantılı direnen noktaları belirlenmesi için keşif yaptırıldığı, tahkimata başlanması hususunda gereken emir verilmiştir.

9 ncu Tümen dâhil Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'nda 804 subay, 591 astsubay, 78 askeri memur ve sanatkâr, 34.577 erat; 24.889 tüfek, 8 ağır makinelî tüfek, 263 top, 760 araba, 5.947 sandık piyade mermisi, 56.343 atım tıp mermisi mevcuttur⁶⁶.

Gelibolu Yarımadası'nda kuzeyden güneye doğru 9 ncu Tümen bölgesinde kıyı kesimleri ve derinlikte tahkimat işlerine ağırlık verilmiştir.

Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın önerisi üzerine, Başkomutanlığın 18 Aralık tarihli emri ile 8 nci Tümen'den tertip edilen bir dağ topçu taburuyla takviyeli 22 nci Piyade Alayı, 22 Aralık'ta Çanakkale'ye gelmiştir. Alay, Müstahkem Mevkiin genel ihtiyatı olarak Çanakkale'de bırakılmıştır⁶⁷. (Sonra bu alay Şam'daki 4 ncü Ordu emine gönderilmiştir.⁶⁸)

Ordu Dairesi, orduların savaş gücünün sürekli olarak yüksek bulundurulmasını hedeflemiştir. Bu amaçla birliklerin seferber olmalarını hızlandırmak ve bu arada da kayıplarını fazlasından karşılamak için birliklerin elinde % 20 fazla erin bulunmasını öngörmüş 24 Aralık 1914-18 Şubat 1915 tarihlerinde çıkartılan genelgelerle bu uygulamaya geçilmiştir. Ayrıca 15 Kasım 1914- 15 Ocak 1915 tarihini taşıyan emirlerle depo (eğitim) birliklerinin devamlı eğitim görmüş erlerle dolu bulunmasını sağlayacak tertip ve tedbirler de alınmaya çalışılmıştır.⁶⁹

Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Bey Eceabat'ta

3 ncü Kolordu dâhilinde yeni oluşturulan 19 ncu Tümen Komutanlığı'na Sofya Ateşemiliteri Mustafa Kemal Bey 18 Ocak 1915 günü atanmıştır⁷⁰. 21 Şubat 1915 tarihli Başkomutanlık emriyle 3 ncü Kolordu emrinde, Müstahkem Mevkii genel ihti-

66 Genelkurmay, Çanakkale 1 nci Kitap, Ankara 1993, s. 39.

67 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-127 A.

68 ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-2, F. 1-17.

69 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Savaşı İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1985, s. 207.

70 BOA, HR. MA,1118/4

yatını teşkil etmek üzere, bu gün Eceabat'a taşınması bitmekte olan 19 ncu Tümen'in harekete hazır olması istenmiştir. 19 ncu Tümen, Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Bey yönetiminde Tekirdağ'da seferberliğini tamamlamış; 23-25 Şubat 1915'te deniz yolu ile Eceabat'a gelmiş olup 3 ncü Kolordu kuvvesinde gösterilmiştir⁷¹. Mustafa Kemal, 25 Ocak 1915 tarihli Osmanlı Harp Tarihi Şubesi'ne gönderdiği yazıda Çanakkale'deki yeni görevi ile ilgili şu cümleleri kaydetmiştir: “*Sofya'da askeri atışe iken, Tekirdağ'da kurulmasına çalışılan 19 ncu Tümen Kumandanlığına getirildim. Henüz tümenin istendiği gibi kurulmasına zaman kalmadan, İtilaf devletlerinin Çanakkale Boğazı aleyhinde tehditkâr bir vaziyet almaları üzerine, (25 Şubat'ta) Tümen'in yalnız 57 nci Alayı ile Maydos'a hareket emrini aldım. Maydos'ta İstanbul'dan gönderilen 72 nci ve 77 nci Alayların Tümenine katılmasıyla tümen yeniden kurulmuştur*”⁷².

Birleşik filo, 19 ve 25 Şubat günlerinde Çanakkale Boğazı girişinin iki yanındaki tabyaları bombaladığı gibi, donanma toplarının tahribatını artırmak amacıyla karaya da birlikler çıkarmıştır. Seddülbahir'de, 27 nci Alay 10 ncu Bölük çavuşlarından Mehmet Çavuş, tüfeği kilitlenince elindeki bir taşla saldırarak ülke çapında ün kazandı. Mustafa Kemal de bu kahramanın tanıtımına yardımcı oldu⁷³.

Müttefiklerin ilk bombardımanı sırasında Çanakkale ve boğazdaki askeri birlikler iki ayrı komutanlığa bağlıdır. Gelibolu Yarımadası'nın savunması Esat Paşa komutasındaki 3 ncü Kolordu'ya; Boğaz kıyılarının karadan savunması da Cevat Paşa komutasındaki Çanakkale Müstahkem Mevkii'ne aitti. Mustafa Kemal, hem 3 ncü Kolordu'ya hem de sahilinin savunulması açısından Müstahkem Mevkie karşı sorumludur⁷⁴.

18 Mart zaferiyle ilgili M. Kemal raporunda, “*Bu tamamen bahrî bir harekettir. Sahil müdafası Cevat Paşa Hazretlerinin tahtı emrinde bulunuyordu. Benim bu hareketle alakam, dolayısıyladır... Düşmanın mağlubiyeti ile neticelenen bu muharebe-i bahriyede kara muntkasının muhafazası benim uhdemde idi*” diye belirtmiştir⁷⁵. Bu askeri güçlerin yerleri ve komuta yapısı birkaç gün sonra değişmiştir.

Kışla ve Minare Gibi Yüksek Tesisleri Gizleme

Bombardımanların şiddeti artarken Müstahkem Mevki Komutanlığı'nca verilen emirlerde, düşman gemilerince gündüz yöneltilen ateşlerin etkili olmaması için, hedef bölgesinde kolayca görülüp nişan noktası oluşturabilecek bina kışla ve minare gibi

71 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap, s. 120.

72 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. I (1903-1915), 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 281.

73 ATASE Arşivi; No. 1/1666, Kls. 4618, Dos. 43, F. 71; ATASE Arşivi; No. 6/9665, Kls. 4996, Dos. H-3, F. 1-1; Mustafa Kemal'in 7 Mart 1915 tarihinde Müstahkem Mevkii Kumandanlığı'na yazdığı rapor (*Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. I, s. 210).

74 ATASE Arşivi; No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-19.

75 Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918)*, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1980, s. 37- 38.

tesislerin önlem alınarak uzaktan görülmemelerinin sağlanması istenmiştir⁷⁶. Bunun üzerine ilgili yapıların Boğaz'a bakan tarafın baklava dilimi şeklinde boyanmıştır.

Bir Ay Aralıksız Bombardıman: 19 Şubat 1915 - 17 Mart 1915 Günleri

19 Şubat 1915 günü alınan önlemler⁷⁷

Çanakkale'de bulunan 9 ncu Tümen Karargâhı, Müstahkem Mevki emriyle derhal Eceabat'a taşınmıştır. Maydos Müfrezesi'nin sağ ve sol yan grupları bölgesinde ise; Turşun'daki Seyyar Jandarma Taburu, birliklerini kıyıya yanaştırarak birer bölüğüyle Ece Limanı, Karakol dağı, Büyük ve Küçük Kemikli kesimlerinde gerekli düzenleri alınmıştır. Zaten 21 Şubat 1915 tarihindeki Başkomutanlık emriyle Eceabat'a taşınması bitmekte olan 19 ncu Tümen'in harekete hazır olması emredilmişti⁷⁸. Bu arada 3 ncü Kolordu'ca 7 nci Tümen'e verilen bir emirle aşağıdaki düzenlemelerin alınması istenmiştir⁷⁹: “27 nci Piyade Alayı'nın Karargâhı, Atıf Bey Çiftliği'ne gidecektir.”

19 ncu Tümen'in 25 Şubat'ta Gelibolu'ya gelmesiyle, 9 ncu Tümen'e aşağıdaki düzenler aldırıldı⁸⁰: Gelibolu Seyyar Jandarma Taburu; Azmaddere-Büyük Anafarta çizisinin kuzeyinde olmak üzere, birer bölüğüyle Ece Limanı, Turşun-Küçük Anafarta batısında, birer takımıyla Büyük ve Küçük Kemikli'yi gözetlemesinde. Sağ Yan Müfrezesi (27 nci Piyade Alayı); Müfreze Karargâhı, Kocadere'de takviyeli 27 nci Alay 1 nci Taburu, Kocaçimen doğusunda 2 nci Taburu birer bölüğüyle Arıburnu Palamutluk sırtında, bir bölüğü de Kabatepe doğusunda ihtiyat olarak kıyı gözetmelerinde üçüncü taburu, müfreze ihtiyatı olarak Damlar yöresinde. Sol Yan Müfrezesi (26 ncü Piyade Alayı); Bir ağır makineli tüfekle takviyeli, Müfreze Karargâhı Kirte'de, 26 ncü Alay'ın 3 ncü Taburu birer bölüğü ile Çifteçamlar sırtı, Kumtepe, Karatepe, Sarıtepe, Zığındere ağzında kıyı korumasında, bir bölüğü Seddülbahir ve Tekkeburnu'nun savunması ile ilgili olarak Ertuğrul Tabyası kesiminde, 2 nci ve 4 ncü Taburuyla Kirte'de toplu olarak bulunmaktadır. Tümen Karargâhı, Çanakkale'de, 19 ncu Piyade Tümeni'nin 72 nci Piyade Alayı Eceabat'tadır.

25 Şubat 1915 Saldırı Bombardımanı⁸¹ ve Alınan Önlemler

19 Şubat'taki başarısızlıklarından⁸² bu yana hava elverişsizliğinden dolayı Boğaz'a yönelik ikinci saldırı, 25 Şubat'ta başlayabilmiştir.⁸³ Giriş bataryalarının susma-

76 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-6.

77 ATASE Arşivi, No. 7/9746, Kls. 5338, Dos. H-3, F. 1-7.

78 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap, s. 120.

79 ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-8, F. 14.

80 ATASE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-17, F. 1-44, 1-45, 1-46.

81 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H- 12, F. 1-59, 1-60.

82 BOA, HR. MA, 1119/23.

83 ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 122, Dos. 574, F. 8, 8-1.

sı üzerine Çanakkale Boğazı adeta birleşik filoya açılmış ve kaygı verici bir durum oluşmuştur.⁸⁴

25 Şubat 1915 günü düşman savaş gemilerinin Boğaz'ı geçerek Marmara'ya, oradan da İstanbul'a yönelmesi ihtimaline karşı başkentte önlemlerin gecikmeden alınması bakımından yarım günlük bir zamana ihtiyaç bulunduğunu belirleyen Başkomutanlık, Müstahkem Mevki Komutanlığı'na gizlilik işareti taşıyan bir dizi emirler göndermiştir.

Birleşik filo Seddülbahir ve Kumkale kıyılarına tahrip müfrezeleri çıkarmış olup, Kumkale'ye çıkan müfreze kahraman Türk askerinin direnişiyle karşılaşmıştır. Irresistible muharebe gemisinden Yüzbaşı Panton komutasındaki 45 kişilik bir müfreze Seddülbahir'e çıkarılmış, buradaki altı toptan dördünü tahrip edildikten sonra Ertuğrul tabyasına doğru yönelme başlayınca yakın savunma birliklerinin karşı taarruzuyla geri atılmış ve müfreze hemen gemiye alınmıştır⁸⁵.

25 Şubat'ta Eceabat'ta toplanmakta olan ve önce “harekete hazır ol” emri alan 19 ncu Tümen'e Müstahkem Mevkii'den verilen emirde⁸⁶: “Düşmanın Yarımada'ya bir çıkarma girişiminde bulunması halinde 9 ncu Tümen ve 19 ncu Tümenlerin yetkileriyle ilgili emirde açıklandığı üzere, 9 ncu Tümen'in bu bölgedeki birlikleri, 19 ncu Tümen emir ve komutasında olacağı gibi, gerektiğinde Tayfur'daki Piyade Alayı da, bu bölgede kullanılmak üzere getirilebilecektir.”

“Çıkarma girişimleri karşı taarruzla geri atılacak, düşman karada tutunmayı başarırsa, kıyı bataryalarının gerisine ulaşamaması için, geciktirici tüm çabalar gösterilecek, karşı koymalara rağmen, olağanüstü durumlarda Yarımada'daki birlikler, kesin savunma mevzi olarak belirlenen Çamburnu -230 Rakımlı Tepe-Havuzlar kuzey-doğu sırtları çizisine çekilecek, Kilitbahir Grubu'nun korunması sağlanacak ve bu hattın tahkimine başlanacaktır.”

Müstahkem Mevki Komutanlığı 25 Şubat tarihli emriyle 9 ncu Tümen Anadolu yakasının savunulmasıyla görevlendirilmiştir⁸⁷.

9 ncu Tümen Komutanı bunun üzerine Kumkale-Erenköy arasındaki kıyının bir çıkarma girişimi ihtimaline karşı, gözetleme ve koruma için, Menderes bölgesindeki birliklerin alacakları düzenle ilgili olarak verdiği emirde⁸⁸: 25 nci Piyade Alayı, Menderes Müfrezesi emrinde olarak, Sarıçalı-Halileli bölgesinde bulunacağı; 25 nci Alay

84 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-12, F. 1-48; ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4624, Dos. 69, F. 1-11; ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 121, Dos. 572, F. 1-8.

85 Sir Julian Corbett, (Çev., A. Rıza Seyfi), *Harekât-ı Bahriye*, C.II, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1926, s. 268-272; Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşı, 1915 Yılı Hareketleri*, Ankara 1964, s.143.

86 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-12, F. 1-63.

87 ATASE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-7, F. 1-53.

88 ATASE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-7, F. 1-54.

kıyı bölgesinin 64 ncü Piyade Alayı (Üvecik'ten Mahmudiye'ye alınan eski depo alayı)'na verildiği; alay, bir kısmıyla kıyı gözetlemesini sürdürürken, bir taburuyla da Pınarbaşı'nda, Çanakkale Seyyar Jandarma Alayı'ndan bir taburun da toplu olarak Bergos'ta bulundurulacağı bildirilmiştir.

Müstahkem Mevki Komutanlığı tarafından 26 Şubat akşamı alınacak önlemlerle ilgili verilen emirde⁸⁹: "9 ncu Tümen'in Küçük Beşige'den güneye uzanan kıyı kesimi zayıf birliklerle işgal ve gözetlenerek kuvvet çoğunluğunu Menderes Nehri'nin iki yanında, Erenköy, Kumkale, Yeniköy bölgesinde bulundurulmasının uygun olacağına işaretle, 19 ncu Tümen için de 'Seddülbahir ve Zığındere ağzının önemi' vurgulanmıştır.

Yeni düzenlemelerle birlikte bazı komuta değişiklikleri yapılmış ve Menderes Müfrezesi Komutanlığı kaldırılmıştır. Ayrıca birliklere verilen tamamlayıcı emir ve görevler de, ana hatlarıyla Kumkale'den Küçük Beşige kıyılarına yapılması beklenen çıkarmalara engel olunması, Erenköy doğusundan bir çıkarmaya fırsat verilmemesi, Kumkale güneyinden ilerlemek isteyen birleşik filo müfrezelerinin Menderes bataklığından doğuya geçirmemeleri emredilmiştir.

Çanakkale Seyyar Jandarma Alayı'ndan Kumburnu'ndan başlayarak, sorumlu olduğu kıyı kesimi zayıf birliklerle gözetlerken, bir taburunu Geyikli'de bulundurarak, düşman çıkarmasını ve ilerlemesini engellemeye çalışması istenmiştir.

Boğaz girişindeki tabyaların 25 Şubat 1915 bombardımanında tahrip edilmiş olması nedeniyle, Müstahkem Mevki Karargâhı, Çanakkale'nin üç kilometre güneybatısındaki Hacıpaşa Çiftliği'ne taşınmıştır⁹⁰. 19 Şubat 1915'te Çanakkale'de bulunan 9 ncu Tümen Karargâhı, 25 Şubat'ta Halileli çevresindeki Sarıçalı'ya alınmıştır.

25 Şubat bombardımanının başarısından sonra, Boğaz giriş tabyalarının düşürülmesinden endişeye kapıldığı anlaşılan 9 ncu Piyade Tümen Komutanı, 27 Şubat'ta Müstahkem Mevki Komutanlığı'na çok gizli işareti taşıyan öneride bulunmuştur:

'1 nci Tümen'in, kuvvet azlığı nedeniyle Birleşik Filo'nun, Boğaz kıyısına yapacağı çıkarmalarına engel olmasının çok güç olacağı; özellikle düşman, Erenköy ve Çanakkale yöresinde ve Karanlık limanda bir çıkarma yaparsa, tümenin Çanakkale ile bağlantısının kesileceği; keza Beşige'ye yapılabilecek bir çıkarmaya karşı tümenin gösterileceği direnişe rağmen çıkarma önlenemezse, oyalama mukavemetleriyle güneye, Ezine-Bayramiç üzerinden çekilerek geriden kuvvet yetişinceye kadar kendini korumaya çalışmasını; her ihtimale karşı kıyının korunması için, tümenden ayrı, bağımsız bir kuvvete ihtiyaç olduğu; tümenin bölgedeki görevini yapabilmesi için Gelibolu Yarımadası'nda bırakılan kuvvetlerin Boğaz doğusuna alınmasını⁹¹ istenmiştir.

89 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi I nci Kitap*, s.135.

90 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-12, F. 1-63.

91 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4659, Dos. 230, F. 1.

Müstahkem Mevki Komutanlığı, amaca ters düştüğü anlaşılan bu öneri kabul edilmediği gibi, bir de Müstahkem Mevki Komutanlığına verilen görev tekrar hatırlatarak “Müstahkem Mevkii’nin başlıca görevinin, düşmanın Boğaz’a karşı denizden ve karadan yöneltilecek saldırılarına engel olmak, savaş gemileri Boğaz’ı geçmeyi başarsalar bile, her iki kıyıda egemenliğimizin korunması ve sürdürülmesinin esas olduğunu, tümenin Ezine ve Bayramiç’e çekilmesinin Müstahkem Mevkii’nin temel göreviyle bağdaştırmayacağı” yönünde cevap vermiştir. Bu itibarla tümenin güneye çekilmesinin kabul edilemeyeceğini, Kumkale’nin düşmesi üzerine 9 ncu Tümen kuvvet çoğunluğunun kuzeye alınması ile ilgili 26 Şubat’ta gereği, Müstahkem Mevki Komutanı, “*tüm araç ve gereçlere başvuru olarak, gereken direniş gösterildikten sonra, ancak Anadolu yakasındaki birliklerin Ulupınar sırtlarına çekilip, savunma burada yapılacaktır*” yönlü ihtarda bulunmuştur⁹².

19 ncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal, 26 Şubat’ta yapılan harekât konusunda, Sağ, Sol Yan Müfrezeler Komutanlıklarına verdiği emirde dikkatlerini çekerek, Hisarlık, Seddülbahir ve Zığındere ağzının olağanüstü önemini belirtmiştir⁹³. 19 ncu Tümen’in görüşünü dikkate alan Müstahkem Mevkii, EskiHisarlık’ı da kapsamak üzere Seddülbahir, Ertuğrul Tabya ve Tekke burnunu, 26 ncı Alay sorumluluk bölgesine eklemiştir⁹⁴.

19 ncu Tümen Komutanı, Sol Yan Müfrezesi’nin takviyesini lüzumlu görmüş, Sağ Yan Müfrezesi ihtiyatı 27 ncı Alay 3 ncü Taburun hızla 26 ncı Alay emrine girmek üzere, Kirte’ye gönderilmesini istemiştir. Bu emri alan tabur derhal, saat 17.00’de Kirte’ye ulaşmıştır.⁹⁵ Tabur, o sırada Seddülbahir bölgesindeki 27 ncı Alay 2 ncı Taburunu değiştirmiş ve bu taburdan bir bölük Morto limanında, bir bölük Morto limanı-Teke koyu feneri arasında, öteki iki bölüğüyle de Harap kale’ye yerleşmiştir.

Öte yandan düşman savaş gemilerinin Boğaz’ı geçerek Marmara’ya, oradan da İstanbul’a yönelmesi ihtimaline karşı Başkent’te önlemlerin gecikmeden alınabilmesi bakımından 12 saatlik bir zamana ihtiyaç duyulduğunu belirleyen Başkomutanlık, Müstahkem Mevki Komutanlığı’na gizlilik işareti taşıyan bir emir gönderdi. 25 Şubat 1915 tarihli bu emirde; “*Birleşik Filo tabyalarından yapılan ateşlere bakmayarak, hızla Boğaz’dan geçmeye başlarsa, durum Başkomutanlığa çekilecek telgrafta sadece ‘tahkimat yapıldı’ rumuzuyla bildirilmesini; Birleşik Filo’nun Boğaz’ı Marmara yönünde geçmeyi başarması halinde, direkt olarak 1 nci ve 2 nci Ordulara da bildirilmesi*” istenmektedir⁹⁶.

Diğer Günler (26 Şubat 1915 – 17 Mart 1915) İle İlgili Alınan Önlemler

Birleşik Filo’nun, 19 Şubat-18 Mart 1915 tarihleri arasında geceli gündüzlü aralıksız sürdürdüğü bu etkinliklerin sayısal toplamı 35’i bulur. 26 Şubat’ın arkasından

92 ATASE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-7, F. 1-57, 1-58.

93 ATASE Arşivi, No. 6/9565, Kls. 4936, Dos. H-1, F. 1-35.

94 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi I nci Kitap*, s.136.

95 ATASE Arşivi, No. 6/9565, Kls. 4936, Dos. H-1, F. 1-35.

96 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi I nci Kitap*, s.137.

27 Şubat'ta da sürdürülen ve bunları izleyerek, 1-17 Mart tarihlerinde Boğaz içinde, Boğaz'ı savunanlar ile Birleşik Filo arasında geçen bir seri didişmelerdir ki, bunlar, Boğaz girişinden başlayarak peş peşe uzayıp giden mücadeleler zincirini oluşturmuştur. Birleşik Filo'nun, gece hareketlerini de içeren ve gerçekten karşılıklı bir çekişme ve meydan okuma biçiminde devam eden ilginç ve ilginçliği kadar da düşündürücü bir dizi itibar mücadelesidir.

26 Şubat tarihli diğer bir Başkomutanlık emri daha gönderilmiştir. Bu emir aynı zamanda Müstahkem Mevki Komutanlığı'na yönelik uyarı niteliği taşımaktadır⁹⁷:

Birleşik Filo'nun Boğaz'ı zorlama amaç ve sebepleri, bu zorlamada uygulayacağı taktiklerin neler olabileceği işaret edilmiştir. Boğaz'dan geçmeyi başaran düşman savaş gemilerinden bir kısmının İstanbul önüne dek gelmeleri durumunda, burada karşılanacak meselelere (başkenti ele geçirmek ve hatta Karadeniz Boğazı'nı zorlayıp geçerek, Rus kuvvetleriyle birleşmek istemesi v.b.) de yer verilmiştir. Bu gibi hallerde alınabilecek önlemler de sıralanmıştır: Çanakkale istihkâmlarıyla, oradaki çıkarma hareketlerini engellemekle görevli birlikler ve Karadeniz Boğazı'ndaki savunma kuvvetlerinin, savaş başından beri olduğu gibi, doğrudan doğruya Başkomutanlık emrinde kalacaktır. Donanma büyük bir kısmıyla, Çanakkale savunmasına yardım edecek, bir kısmıyla da Karadeniz Boğazı'nın savunmasına katılacaktır. Avrupa kesimindeki birlikler 1 nci Ordu, Anadolu kesimindeki birlikler 2 nci Ordu emrine verilecektir. Bu emir düşman donanmasının Çanakkale Boğazı'nı yarıp geçtiği zaman yürürlüğe konulacaktır. Gerekli hazırlıkların şimdiden yapılması istenmektedir.

27 Şubat günü ile ilgi İngiliz yazar Corbet: “....Şiddetli fırtına ve yağmur yüzünden genelde çıkarma hareketi ertelenmiş, sadece geç saatlerde Irresistible'den sadece iki deniz takımının desteklediği Seddülbahir'e bir tahrip müfrezesi çıkarmakla yetinmiştir⁹⁸.”

27 Şubat'ta karaya çıkarılan müfrezinin kısa bir sürede Irresistible'nin Seddülbahir açığından yapmış olduğu himaye atışları altında gemiye alınmaları sağlanmıştır⁹⁹.

Müstahkem Mevki Komutanlığı, bu çıkarma girişiminin yenilenmesi ihtimaline karşı Boğaz'ın giriş bölgesinin piyade birlikleriyle daha güvenli biçimde tutulmasını planlamıştır. 28 Şubat günü Bandırma'daki 11 nci Tümen'den Çanakkale'ye gelen 126 nci Piyade Alayı da, Müstahkem Mevki genel ihtiyatı olarak burada bırakılmıştır¹⁰⁰.

97 ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 122, Dos. 574, F. 8, 8-1.

98 Corbett, çıkarılan bu müfrezeye Seddülbahir yöresindeki havan bataryalarının tahribi görevi verildiği ve bunun da başarılı olduğundan söz etmektedir. Hâlbuki bu batarya 26 Şubat günü birleşik Filo topları tarafından tahrip edilmişti. Corbett, C.II, s. 271, 272; ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 122, Dos. 572, F. 1-20.

99 Aynı belge.

100 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap, s.139.

Erenköy doğusundan bir çıkarmaya fırsat verilmemesi ilgili birliklere şu emirler gönderilmiştir¹⁰¹: Şayet Müttefikler, Erenköy ve Çanakkale yöresinde ve Karanlık Limanda bir çıkarma yaparsa, Tümenin bağlantısının kesilmesi de istenmiştir¹⁰².

1 Mart 1915 Müstahkem Mevki Komutanlığı, 9 ncu Piyade Tümeni'nin Anadolu yakasındaki birliklerine gerekli düzenlemeleri aldığından bahsetmektedir¹⁰³. Beyoğlu Seyyar Jandarma Alayı, Erenköy'e gönderilmiş ve 9 ncü Piyade Tümeni emrine verilmiştir¹⁰⁴. 9 ncu

Piyade Tümeni'nin Anadolu yakasındaki birliklerine gerekli düzenlemeleri aldırmıştır.¹⁰⁵

Başkomutanlığa Müstahkem Mevki, bugün saat 21.00'de sunulan bir raporla da, bölgenin savunma düzenlerinde yapılan değişikliklerle ilgili bilgiler verilmiştir¹⁰⁶: “Anadolu yakasındaki 9 ncu Piyade Tümeni kuvvet çoğunluğuyla kuzeye alınmış, 25 nci Piyade Alayı, Tevfikiye yöresine yerleştirilmiştir. Kumkale-Kumburnu'ndan güneye uzanan kıyı kesimiyse, Çanakkale Seyyar Jandarma Alayı gözetlemektedir. Kirtede'deki 26 ncı Piyade Alayı, 27 nci Piyade Alayı'nın Eceabat'ta ihtiyatta bulunan bir taburu ve 9 ncu Topçu Alayı'nın iki bataryasıyla takviye edilmiş; bir piyade taburuyla, bir batarya Seddülbahir'e sürülerek adı geçen bölgenin gözetleme ve savunmayı pekiştirilmek için yerleştirilmiştir. Anafarta bölgesinde değişiklik yoktur. 19 ncu Tümen, şimdilik toplu olarak Eceabat'ta bulunacak,¹⁰⁷ 126 ncı Piyade Alayı da Çanakkale'de ihtiyatta kalacaktır. Beyoğlu Seyyar Jandarma Alayı, Erenköy'e gönderilmiş ve 9 ncu Piyade Tümeni emrine verilmiştir.”

Amiral de Robeck, evvelce Kumkale'de yarım kalan tahripleri tamamlamak amacıyla buraya bir çıkarma yapmayı plânlamıştır. Görevlendirilen 50 deniz piyadesinin desteğinde Kumkale'ye çıkarılan bir tahrip müfrezesi tarafından 25 Şubat'ta kullanılmaz hale getirilen 6 top, 4 nordanfilt ile bir ışıldak tahrip edilmiştir¹⁰⁸.

Müstahkem Mevki, aynı gün verdiği emirde; “Boğaz'dan giren savaş gemilerine karşı, Boğaz iki kıyısının keşif, gözetleme ve savunması açısından; Kerevizdere, Domuzdere ve Soğanlıdere ağız kesimlerinin, 19 ncu Tümen tarafından geceleri kuv-

101 ATASE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-7, F. 1-54.

102 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4659, Dos. 230, F. 1.

103 ATASE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-7, F. 1-61, 1-62, 1-64; 28 Şubat 1915 günü, yağmur nedeniyle herhangi bir hareket olmamıştır.

104 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-12, F. 1-68.

105 ATASE Arşivi; No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-7, F. 1-61, 1-62, 1-64.

106 ATASE Arşivi; No. 6/1666, Kls. 4660, Dos. H-12, F. 1-68.

107 19 ncu Tümen Komutanı, Birleşik Filo'nun Boğaz'a taarruza başlaması üzerine, tümenini derhal Sarafim Çiftliği'ne yöneltmiş, fakat çıkarma girişimi olmadığından, 19 ncu Tümen birlikleri Eceabat'a dönmüştür.

108 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi I nci Kitap*, s.140.

vetli piyade birlikleri ve gündüzleri ise, zayıf küçük birliklerle tutulması; Boğaz'ın doğu kıyısında Karantina, kuzey ve doğusunda Kumkale'ye dek olan kıyının da 9 ncü Tümen'ce gözetlenip savunulması¹⁰⁹ istenmiştir.

Öte yandan karargâhıyla Gelibolu'da bulunan 3 ncü Kolordu, Bolayır mevzi-inin, sol yan ve gerisinin çıkarma girişimlerine karşı savunulması sorumluluğunu 7 ncü Tümen

Komutanlığı'na vermiş, 7 ncü Tümen de, buna göre gereken düzenleri almıştır¹¹⁰.

Sağ Yan Müfreze Komutanlığı (Komutanı 27 ncü Alay Komutanı) Kocadere'de, Bursa Seyyar Jandarma Taburu, karargâhıyla Turşun'da, birer bölüğüyle Ece Limanı ve Küçük Anafarta'da; 27 ncü Alay'dan takviyeli 1 ncü Tabur Kocaçimen Tepe doğu-sunda, 27 ncü Alay'ın 2 ncü Taburu Arıburnu ve Kabatepe bölgesindedir. Bu taburların birer bölüğünden oluşan müfreze, Ağıldere-Arıburnu doğusundaki sırtlarda yerleş-tirilmiş olup, bu kuvvet, Arıburnu'nu kesinlikle savunacak, Ağıldere ve Kabatepe yönlerini de yan ateşleriyle koruyacak ve gerisindeki dağ bataryasının da güvenini sağlayacaktır. 26 ncü Alay'ın 4 ncü Taburu Kumtepe, Sarıtepe, Zığındere bölgesinde, 2 ncü Taburu ve 16 ncü Bölük Kirte'de, bir ağır makineli tüfekle takviyeli 3 ncü Tabur Morto limanı, Tekke Koyu (fenere kadar) bölgesinde, öteki iki bölük Harap kale'de, 27 ncü Alay'ın 3 ncü Tabur Harap kale kuzeyindedir. 19 ncü Piyade Tümeni Müstah-kem Mevki ihtiyatı olarak Eceabat'ta bulunmaktadır.

3 Mart 1915 günü, 126 ncü Piyade Alayı Çanakkale Müstahkem Mevki genel ihtiyatında; 9 ncü Piyade Tümeni ve 9 ncü Sahra Topçu Alay Karargâhları Kalvert Çiftliği'nde; 64 ncü Piyade Alayı Yenişehir, Yeniköy ve Üvecik bölgesinde olup, Kumkale Kumburnu güneyine dek olan kıyının gözetleme ve savunmasında; 25 ncü Alay 3 ncü Taburu'yla, Erenköy kuzeyinde; 2 ncü Taburu'yla Halileli bölgesinde olup 1 ncü Taburu, 64 ncü Piyade Alayı ihtiyatı olarak Üvecik'te; 9 ncü Topçu Alayı 1 ncü Sahra Topçu Taburu, 25 ncü Alay emrinde olup bir bataryası İntepe batısında mevzide; öteki batarya Kalvert Çiftliği'nde; Çanakkale Seyyar Jandarma Alayı Karargâhı ve Çanakkale Seyyar Jandarma Taburu'yla Geyikli'de; Balıkesir Jandarma Taburu, 64 ncü Alay'ın güney sınırında; Akçay iskelesine uzayan kıyının gözetleme ve savunul-ması görevinde; Beyoğlu Seyyar Jandarma Alayı (iki taburlu) 9 ncü Tümen ihtiyatı olarak Erenköy'de bulunmaktadır.

4 Mart günü beklenmekte olan harekâta karşı Seddülbahir bölgelerindeki 9 ncü Tümen birliklerinin düzeni: Seddülbahir Bölgesinde; 26 ncü Alay'ın 3 ncü Taburu, Morto limanı ve çevresinin gözetleme ve savunmasında; 27 ncü Alay 3 ncü Taburu, Seddülbahir Tabyası- Tekke burnu kıyı kesiminin gözetleme ve savunmasıyla görev-lendirilmiş olup, bu birlikler bir ağır makineli tüfek takımı ile desteklenecektir¹¹¹.

109 ATAŞE Arşivi; No. 1/1666, Kls. 4669, Dos. H-12, 1-72.

110 ATAŞE Arşivi; No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-8, F. 1-16.

111 ATAŞE Arşivi; No. 1/1, Kls. 121, Dos. 572, F. 1-32.

Kumkale'ye yapılan çıkarma ve çarpışmalar: Saat 10.00'da Lord Nelson Gemi-si'nden bir yüzbaşı komutasındaki 1/2 deniz piyade bölüğü (öncü) ile bir tahrip takımı, filikalarla Kumkale iskelesine yöneltilmiştir¹¹². Corn Wallis ve Agamemnon'un Kum-kale'ye yönelik ateş desteğinde, filikalar kıyıya yanaşırken, Türk topçusunun şarapnel ateşleri dışında, bir direnişle karşılaşılmeden karaya çıkılmıştır. Kumkale köyü ve yel değirmenlerinden yapılan topçu ve piyade ateşleriyle karşılaşılınca, müfreze dört ağır makineli tüfeği ve tahrip gereçlerini iskelede bırakarak Kumkale Tabyası duvar dibine sığmamak zorunda kalmıştır. Scorpion Muhribi, İntepe'den ateş eden bataryayı susturduktan sonra, ateşini Türk piyadesine kaydırmıştır. Bundan yararlanan müfreze, iskeledeki tahrip gereçlerini almayı başarmıştır. Bu sırada, Agamemnon'dan gönderilen deniz erleri de, buradaki ağır makineli tüfekleri alıp müfrezeye teslim etmiştir. Müfreze, Cornwallis ve Irresistible'nin ateş desteğinde köye girmeye çalışmış olup ilerleyemeyince, deniz piyade bölüğünün kalan yarısının da getirilip takviye ederek, Kumkale çevresindeki bir düzlüğe ancak bir buçuk saatte ulaşabilmiştir. Şiddetli yan ateşine uğrayan müfreze, önce durmak zorunda kalmış daha sonra muharebe gemilerin süren ateş desteğinde ilerleme imkânı bulabilmiştir. Tahrip müfrezesi, Orhaniye Tabyasına yaklaşıncı, buradan ve civardan açılan ateşler yüzünden ilerlememiş, kıyıya çekilmek zorunda kalmıştır¹¹³.

Seddülbahir bölgesinde; dört ağır makineli tüfekle takviyeli Binbaşı Balmer komutasındaki bir deniz piyade bölüğüyle, Yüzbaşı Fredrik emrindeki bir tahrip ölçme ve kıyı müfrezesi, öğleden sonra, Ocean ve Majestic'in ateş desteği altında Morto limanına çıkarılmıştır. Müfreze, Seddülbahir köyü ile tabya arasındaki alana ulaşmış olsa da, Türk ateşleri etkisiyle daha ileri gidememiştir. Diğer bir müfreze, ilerleyerek köye girmeye çalışmış; fakat şiddetli ateş altında gerçekleştirilemediğinden, diğer müfreze gibi ateş tutmayan yerlere çekilmek zorunda kalmıştır. Kıyıdaki gemilerin yeniden ateşe başlamalarından sonra, köye girilebilmişler, bu kez de bir Türk bataryasının yan ateşine hedef olmuşlardır. Bunun üzerine Binbaşı Balmer, ilerleme imkânının kalmadığını ileri sürerek, Ocean'dan 200 kişilik bir takviye istemiş, fakat Amiral de Robeck, daha fazla kuvveti tehlikeye atmamak için, bu öneriyi kabul etmemiştir.

Seddülbahir çevresini savunan Türk piyade birliklerinin süngü hücumlarıyla, kıyıya çıkan İngiliz müfrezeleri geri atılarak, çekilmek zorunda bırakıldılar. Bu sırada Majestic de, İntepe kesiminden aldığı topçu ateşi sonucu kısmen hasar görmüştür¹¹⁴.

19 ncu Tümen'in Aldığı Önlemler

İngilizlerin Seddülbahir bölgesindeki çıkarma girişimleri üzerine, 19 ncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, iki piyade alayını Sarafim Çiftliği'ne, bir alayını da Kumdere ağzına yöneltmiş ve durumun gelişmesine kadar buralarda eğitimle

112 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi I nci Kitap*, s. 146.

113 Aynı yer.

114 *A.g.e.*, s.147.

uğraşmalarını emretmiştir. Kendisi de, gelişmeleri yakından izlemek için, ivedi olarak Kirte'ye daha sonra da Seddülbahir kuzeyindeki Harap Tabya'ya gelmiştir¹¹⁵.

Mustafa Kemal, buradan Müstahkem Mevki Komutanlığı'na gönderdiği bir raporda bugünkü muharebede yiğitçe çarpışan Mehmet Çavuş'la ilgili bilgiye de yer vermiştir. “*Seddülbahir'e çıkan İngilizler, buradaki piyadelerimizin ve obüs bataryamızın ateşleri ve özellikle 27 nci Alay'ın 10 ncu Bölük çavuşlarından Mehmet Çavuş'un tabya içindeki yarım takımının süngü hücumuyla püskürtülmüştür*”.... “*Hücum sırasında Mehmet Çavuş'un, tüfeğinin mekanizmasının işlememesi üzerine, taşla düşmana saldırırken başından yaralandığını, adı geçenin madalyayla, ya da başka bir biçimde ödüllendirilmek gerektiğini*”¹¹⁶ önermiştir.

Bugünkü harekât sırasında, Kabatepe açıklarında Boğaz'daki tabyalara yöneltilen ateşlerin gözetleme ve kontrolüyle görevlendirilen uçaklardan biri arızalanıp denize düşmüştür. İkinci uçağın pilotu da, açılan piyade ateşleri sonucu isabet alarak geri dönmek zorunda kalmıştır. Artık atışların kontrolü tümüyle Boğaz'a giren gemilere dönmüştür.

7 Mart günü harekât sırasında bir mermi, Çanakkale'nin kenar mahallesine düşmüş, Anadolu Hamidiye ve Rumeli Mecidiye Tabyalara kışalaları ve Kilitbahir Kulesi isabet almıştır. Dartmouth adlı bir İngiliz kruvazörünün saat 10.45'te Bolayır sırtlarına attığı 23 mermiden beşi, Bolayır köyüne, diğerleri de Bolayır sırtlarına düşmüştür. Bu sabah Gelibolu'ya Von Der Goldch ve Padişah Başyaveri General Salih, bu bombardımandan 10 dakika önce 3 ncü Kolordu ve 7 nci Tümen komutanlarıyla birlikte Bolayır köyü batısındaki sırta arazi etüdünde bulunuyorlardı. Edinilen izlenime göre, İngiliz kruvazörünün ateşlerini bu etüdü yapanlar üzerine yöneltmiş olabileceği sanılmaktadır.¹¹⁷

18 Mart 1915 Günü Boğaz'ın Zorlanması ve Büyük Zafer Gururu

İki Taraf Kuvvetlerinin Durumu, Bugüne Kadar Aldıkları Takviye Önlemleri ve Düzenlemeler

Türk Kuvvetlerinin 17 Mart 1915 Durumu

Başkomutanlık 9 Mart 1915'te Müstahkem Mevkie ulaşan bir emrinde¹¹⁸; Balıkesir dolaylarından gelmekte olan 11 nci Tümen'in, Ezine çevresine alınması ve Boğaz bölgesi dışında kullanılması gerektiğinde, olabildiğince toplu bulundurulmasını istemiştir. Bu emre dayanarak, Müstahkem Mevkie verilen 11 nci Tümen ve diğer bağlı birliklerin görev ve sorumluluklarını içeren 14 Mart tarihli emir uygulamaya konmuştur:

115 ATAŞE Arşivi; No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-12, F. 1-75.

116 ATAŞE Arşivi; No. 6/9665, Kls. 4986, Dos. H-3, F. 1-1.

117 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s.156.

118 ATAŞE Arşivi; No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-12, F. 1-85.

“1. İleri birlikleriyle Bayramiç’e ulaşmış olan 11 nci Tümen Karargâhıyla Ezine’de bulunacak tarzda, büyük kısmıyla Ezine çevresinde toplanacaktır.

2. Boğaz’ın Anadolu kesimi, 9 uncu ve 11 nci Tümenlerle korunacaktır. Bunun için:

a. 9 ncu Tümen, Karantina’dan Kumkale’ye dek olan Boğaz iç kesimiyle, Kumkale’den Kumburnu’na dek olan Ege kıyılarını gözetleyerek, bölgenin özellikle Kumkale kesimini savunacaktır.

b. Büyük kısmıyla, Müstahkem Mevki ihtiyatı olarak Ezine çevresinde toplanacak olan 11 nci Tümen emrindeki Çanakkale Seyyar Jandarmanın Alayı ile, Kumburnu’ndan Akçay İskelesi (hariç)’ne dek uzanan kıyı kesimini gözetleyecek, Büyük Beşiğe-İstanbul Burnu arasında yapılabilecek bir çıkarmayı önlemek ve gereğinde 9 ncu Tümen’e yardım için de, bir kısım kuvvetini, Bergos ve Geyikli yöresinde bulunduracaktır.”¹¹⁹

Bu nedenle 19 ncu Tümen’e; Morto Limanı, Seddülbahir-Ertuğrul Tabya arasında, tabyalar içinde ve Tekkeburnu’nda güçlü piyade mevzilerinin hazırlanması, özellikle Harap Tabya tahkimatının güçlendirilmesi, Boğaz giriş kıyıları ve çıkarma araçlarının en etkin biçimde ateş altında bulundurulması yönünde gerekli düzenlemelerin yapılması emredilmiştir (10 Mart) ¹²⁰ .

Boğaz içerisindeki düzenlemeler

Gelişmeleri yakından izleyen Müstahkem Mevki Komutanlığı, 17 Mart’a kadar yukarıda açıklanan önlemlere ilâve olarak, bir çıkarma ihtimaline karşı Boğaz savunmasının, başta ateş gücü olmak üzere, kara birliklerinin pekiştirilmesini amaçlayan önlemlere de başvurulmuştur.

Ateş gücünü artırmak için, 26 ncı, 72 nci ve 77 nci Piyade Alaylarına birer ağır makineli tüfek bölüğü verilmesi Başkomutanlığa önerilmiştir.¹²¹

Tümenlere, sorumluluk bölgelerinde tahkimat ve savunma düzenlerini pekiştirmeleri ve tel örgü engellerinden de yararlanmaları emredilmiştir.

Düşman çıkarmasının önlenmesi için, kıyıdaکی koşulu obüs bataryalarının, çıkan düşmanı denize dökülünceye dek, doğrudan 9 ncu ve 19 ncu Tümen Komutanlarının emir ve komutasında kalacakları bildirilmiştir.

119 ATAŞE Arşivi; No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-1.

120 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi I nci Kitap*, s. 173.

121 Aynı yer.

Kara Birliklerinin 17 Mart 1915 Günkü Durumu

9 ncu Piyade Tümeni'nin Konuşu ve Aldığı Düzenler

Anadolu yakasındaki 9 ncu Piyade Tümeni'nin Gelibolu Yarımadası'ndaki birlikleri, sağ ve sol yan müfrezeleri adı altında buradaki 19 ncu Tümen Komutanlığı emrindeydi¹²².

Karargâhıyla Kocadere'de bulunan Sağ Yan Müfrezesi, iki taburlu 27 nci Piyade Alayı, Bursa Seyyar Jandarma Taburu, bir dağ topçu takımı, bir muhasara bataryası, bir mantelli topçu takımı, bir ağır makineli tüfek takımı ve iki nordanfiltten oluşmaktadır. Koyun Limanı - Değirmenli çizgisiyle, Kabatepe-Eceabat (dâhil) arasındaki kesimin gözetleme ve korunması görevindedir¹²³. Karargâhıyla Kirte (Alçıtepe)'de bulunan Sol Yan Müfrezesi, 26 nci Piyade Alayı, 27 nci Alayı'nın 3 ncü Taburu, bir sahra topçu taburu, bir obüs bataryası, bir ağır makineli tüfek ve Nordanfilt takımına sahiptir. Müfreme güney ara hattıyla, Seddülbahir arasındaki kesimin gözetleme ve korunması görevinde olmak üzere gereken düzenleri almıştır¹²⁴.

Anadolu yakasında ve karargâhıyla Kalvert çiftliğinde bulunmakta olan 9 ncu Tümen, bizzat kendi kuruluş ve emrindeki birlikleri ile genellikle Karantina-Kumkale arasında Boğaz'ın iç kesimiyle Kumkale-Kumburnu (dâhil) arasındaki Ege Denizi kıyılarını gözetlemek ve özellikle Kumkale dolayını düşman çıkarma girişimlerine karşı savunmak üzere düzenlenmiş bulunuyorlardı. Bağlı birlikleri 25 nci Piyade Alayı, Beyoğlu Seyyar Jandarma Alayı, 2 nci Seyyar Jandarma Taburu, 64 ncü Piyade Alayı, ikişer bataryalı birer sahra ve dağ topçu taburu, bir brodwel adı ateşli batarya, ağır makineli tüfek bölüğü ve bir nordanfilt takımından oluşmaktadır.¹²⁵

11 nci Piyade Tümeni'nin Konuşu ve Aldığı Düzenler

Balıkesir'den gelerek, karargâhıyla Ezine'de yerleşen bu tümen, 33 ncü ve 127 nci Piyade Alayları, 11 nci Sahra Topçu Alayı, Çanakkale Seyyar Jandarma Alayı'ndan oluşmaktadır. Bir kısım birlikleriyle Kumburnu (hâriç)-Edremit Körfezi'nde Akçay İskeleyi (hâriç) arasındaki Ege Denizi kıyı kesimini gözetleme ve koruma altında bulundururken, büyük kısmıyla da Boğaz bölgesi dışından gelebilecek tecavüzlere karşı kullanılmak üzere, Ezine dolaylarında toplu durumda bulunmaktadır.¹²⁶

122 ATAŞE Arşivi; No. 6/9565, Kls. 4936, Dos. H-5, F. 1-2.

123 ATAŞE Arşivi; No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-10, F. 1-20.

124 ATAŞE Arşivi; No. 7/9746, Kls. 5337, Dos. H-4, F. 1-4, 1-10, 1-16.

125 ATAŞE Arşivi; No. 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-106-107; ATAŞE Arşivi; No. 6/8903, Kls. 4336, Dos. H-10, F. 1-15, 1-17; ATAŞE Arşivi; No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-1, 1-6.

126 ATAŞE Arşivi; No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-10, F. 1-14, 1-15, 1-17; ATAŞE Arşivi; No. 7/1831, Kls. 5774, Dos. H-1, F. 1-110; ATAŞE Arşivi; No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-8, F. 1-23.

3 ncü Kolordu'nun Konuşu ve Aldığı Düzenler

13 Kasım 1914'te karargâhı Çanakkale'den Gelibolu'ya alınmış olan Kolordu, kuruluşundaki 7 nci 19 ncu Tümen ve 4 ncü Süvari Alayı ile Bolayır mevziindeki 4 ncü Ağır Topçu Alayı'nın 1 ncü Ağır Topçu Taburu ve Gelibolu Seyyar Jandarma Taburu da emrindedir. Ayrıca Başkomutanlık emri gereği Koyun Limanı-Değirmenler çizgisinin kuzeydoğusundan Saros Körfezi'ndeki Karaçalı'ya dek olan kıyı kesimini gözetleme ve koruma görevini sürdürmeye devam etmektedir¹²⁷. 1 Mart 1915'te Beyoğlu Seyyar Jandarma Alayı, Erenköy'e gönderilmiş ve 9 ncü Piyade Tümeni emrine verilmiştir¹²⁸. 17 Mart 1915 günü sağlık hizmetleri olarak Karantina'da sargı yeri; Erenköy'de Seyyar hastane, sargı yeri ve araba durak yeri; İntepe'de ise sargı yeri ve araba durak yeri mevcuttur¹²⁹. Müstahkem Mevki Komutanlığı ayrıca 3 ncü Kolordu kuruluşunda genel ihtiyatta bulunan 19 ncu Tümen'e de emir vermek yetkisindedir.

İstihkâm Birlikleri: Kale İstihkâm Bölüğü ile 1 ncü İstihkâm İnşaat Taburu Çanakkale'dedir. 2 ncü İstihkâm İnşaat Taburu Kilitbahir'de olup, tahkimat ve top mevzileri yapımı işlerinde çalışmaktadır. 2 ncü Amele Taburu Belen köyünde olup Çanakkale Boğazı'nın doğusundaki çevre mevkiinde tahkimat yapmaktadır.

Muhabere Birlikleri: Telgraf Bölüğü, Sahra Telgraf Müfrezesi Çanakkale'de, Telsiz Telgraf Müfrezesi de Goncasuyu'nda bulunmaktadır.

Cephane Depo Müfrezesi Şeyh Nuri çiftliğinde, hizmet takımı Çanakkale'dedir.

19 Mart- 24 Nisan 1915 Günleri

Müstahkem Mevkii Komutanlığı Savunma Hizmetleri

Müstahkem Mevkii Komutanlığı, Birleşik Filo'nun 18 Mart'ta Boğaz'da uğradığı ağır yenilgi üzerine, İngiliz ve Fransızların, her ne pahasına olursa olsun Boğaz'ı aşmak için, bu kez karadan girişebilecekleri çıkarmalara karşı mevcut savunma düzeninin hem gözden geçirilmesi hem de pekiştirilmesiyle ilgili olarak 20 Mart'ta Başkomutanlığa tamamlayıcı değişiklikler yapılması yönünde öneride bulunmuştur¹³⁰. Eceabat'ta toplu halde bulunan 19 ncu Tümen ile Ezine dolaylarındaki 11 ncü Tümen'in şimdiden bölge-

127 ATAŞE Arşivi; No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-5, F. 1-16; ATAŞE Arşivi; No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-9, F. 1-7, 1-24, 1-37; ATAŞE Arşivi; No. 6/2514, Kls. 4831, Dos. H-1, F. 1-5.

128 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-12, F. 1-68.

129 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, Kroki 19.

130 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-19; Binbaşı Nihat, 21 Mart'ta Çanakkale bölgesinde savaş düzenini şöyle aktarır: "3 ncü Kolordu, Çanakkale ve Yarımada'da; Karargâhı Yeniköy'de olan 5 ncü Tümen, Yeniköy-Bayramiç -Yerlisu bölgesinde; 7 ncü Tümen, Saroz'da; 9 ncu Tümen Yarımada'da, 19 ncu Tümen Maydos'ta, ihtiyatta; 11 ncü Tümen Ezine'de..." Binbaşı Nihat, *Seddülbahir Muharebâtı*, Erkan-ı Harbiye Mektebi Yay., İstanbul 1921, s.6.

lerinde gözetleme ve savunma düzenine katılmaları; Eceabat-Kabatepe çizgisi güneyindeki bölgenin 9 ncu Tümen, kuzeyindeki kesimin de 19 ncu Tümen verilmesi; her iki tümen karargâhının Eceabat yöresinde bulunması; 9 ncu Tümen'den bir Alayın Çanakkale'de ihtiyatta bırakılması; Erenköy'den Kumkale ve Beşiğe'ye kadar olan Anadolu yakası kıyı kesiminin, 64 ncü Alay ve Beyoğlu Seyyar Jandarma Alayı'yla takviye edilerek 11 nci Tümen tarafından gözetlenip savunulması¹³¹.

Başkomutanlığın 22 Mart'ta bu öneri ile ilgili olarak verdiği cevapta: 9 ncu Tümen'in bir değişikliğe gidilmeden olduğu yerde bırakılması; 19 ncu Tümen'in eskiden olduğu gibi, Saros Körfezi ve Anadolu kıyılarından yapılabilecek çıkarma girişimlerine karşı kullanılmak üzere 3 ncü Kolordu'ya bağlı olarak Eceabat'ta toplu halde bulunması ve sadece 9 ncu Tümen karargâhının Eceabat'a alınması; 11 nci Tümen konuşlanmasındaki temel düşüncenin de düşmanın Anadolu yakasına asker çıkarması amacının, sadece bu bölgedeki istihkâmların ele geçirilmesi olup, derinlikte bir ilerlemeyi hedeflemediği görüşü belirtilmiştir.

Müstahkem Mevki Komutanlığı, Başkomutanlık emrini göz önünde bulundurarak 23 Mart'ta birliklerine¹³²: Akdeniz Sefer Kuvvetler Komutanı General Ian Hamilton'un Bozcaada'ya geldiği; şu ana kadar 40.000 Fransız askerinin; ayrıca Avustralya ve Ceza-yırlı askerlerden oluşan 50.000 kişilik bir kuvvetin de Mondros'ta toplandığının haber alındığı; Gelibolu Yarımadası Saz limanından başlayıp Edremit Körfezi'nde Akçay iskelesi ile sona eren Müstahkem Mevki bölgesinde alınacak gözetleme ve savunma düzenleri:

Rumeli bölgesinde 25, 26, 27 nci Piyade Alaylı 9 ncu Piyade Tümeni; Anadolu bölgesinde 33, 64, 127 nci Piyade Alayı 11 ncu Piyade Tümeni bölgesinin savunma gücü olacaktır. 19 ncu Piyade Tümeni, Eceabat'ta toplu olarak genel ihtiyatı oluşturacaktır. 126 ncü Piyade Alayı Müstahkem Mevki emrinde Çanakkale dolaylarında kalacak. Çanakkale-Karantina arasındaki kıyı kesimini gözetleyecek.

9 ncu Piyade Tümeni birliklerin Eceabat'a taşınması hızlı biçimde gerçekleştirilecektir.

Müstahkem Mevki Komutanlığı, 22 Mart'ta aldığı cevap çerçevesinde verdiği emirler gereği 24 Mart'ta Eceabat'a ulaşan 9 ncu Tümen, buradaki 19 ncu Tümen'den Eceabat bölgesi komutanlığını devralmıştır (25 Mart)¹³³. Gelibolu Yarımadası'nda, kıyı bölgesinde İngiliz çıkarmalarına engel olmak ve durdurmak görevini almış olan 9 ncu Tümen, 31 Mart 1915'te yeni düzenlemeler yapmıştır¹³⁴.

131 Cevat Paşa'nın önerdiği bu yeni düzenleme ile birinci derece önem taşıyan Gelibolu Yarımadası'nda var olan birliklerin birbirlerine karışmalarını önlemiş olduğu gibi, Anadolu ve Rumeli bölgelerinin takviyeleri de kolaylaşacaktır.

132 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-21, 1-22.

133 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-22, 1-23.

134 ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-19; Genelkurmay, Çanakkale 1 nci Kitap, Kroki: 14.

9 ncu Tümen, Kilitbahir platosunun iki yanında, Kabatepe-Arıburnu bölgesi ve Seddülbahir bölgesi olmak üzere, birbirinden ayrı iki grup halinde düzenlenmiştir.

Buna göre, 27 nci Alay Yarbay Şefik komutasında, Koyun limanından (hariç) Büyük Arıburnu'na kadar olan kıyıda tertiplenmiştir. 25 nci Piyade Alayı, Büyük Arıburnu'ndan Sarıtepe burnuna kadar uzanan kıyıyı gözetleme ve savunma ile görevlendirilmiştir. 26 nci Piyade Alayı, Binbaşı Kadri komutasında Sarıtepe burnundan Tengerdere ağzına (dâhil) kadar tüm Seddülbahir koylarında kıyı gözetleme ve savunmayla görevlidir. 26 nci Alay karargâhı Kirte'dedir.

5 nci Ordu Komutanlığı ve Mareşal Liman Von Sanders Paşa

Kara muharebeleri kaçınılmaz olunca, 1 nci Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders, 3 ncü, 15 nci Kolordularla, 5 nci Tümen ve Bağımsız Süvari Tugayı'ndan oluşturulan 5 nci Ordu Komutanlığı'na atanmış¹³⁵ ve Gelibolu'daki Fransız Konsolosluk binası karargâh ve makam olarak tahsis edilmiştir¹³⁶. Göreve başlamak üzere 26 Mart'ta Gelibolu'ya gelen Mareşal, aynı gün Bolayır'a hareket etmiştir.¹³⁷ Gerek bu hareketi, gerekse gelişinin ilk haftasından itibaren bölgede aldığı ve almayı düşündüğü düzenlemeler, büyük ölçüde İngiliz çıkarmalarının, Saros Körfezi'yle Anadolu kıyılarından beklediğini kanıtlamıştır¹³⁸.

Burada Yarbay İzzeddin'in günlüğünde geçen aktarımı da dikkate değerdir: "... Bu savaş düzeni 5 nci Ordu Karargâhının oluşturulmasından sonra alınmıştı. Daha önce sahil gözetlemesi için iki görüş vardı: Birincisi, düşmanı sahile çıkartmamak; ikincisi de düşmana sahile çıktuktan sonra taarruzla karşılık vermek. 3 nci Kolordu tarafından birinci görüş daha uygun görülmüş, savaş düzeni bu ana esas üzerine kurulmuştu. 5 nci Ordu'nun kurulmasından sonra 5 nci Ordu, 3 ncü Kolordu, 9 ncu ve 19 ncu Tümen komuta kadrosu sahili incelemiş (13 Nisan 1915) ve sonuçta sahilin gözetlenmesine karar verilmiştir¹³⁹."

Liman Paşa, kıyının zayıf gözetleme birlikleriyle tutulup, kuvvetli ihtiyatlar (her an harekete hazır yedek kuvvetler) ayırarak düşmanı karaya çıktuktan sonra karşı taarruzlarla denize dökmeyi hedeflemiştir¹⁴⁰.

135 ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-5.

136 ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-6; BOA, HR. SYS, 2109/11

137 ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-10, F. 1-16.

138 ATASE Arşivi, No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-1, F. 1-4

139 İzzeddin, s.5.

140 ATASE Arşivi, No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-2, F. 1-4, 1-6, 2-22; ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 4, 4-4; 5 nci Ordu komutanının bu görüş ve bu görüş etrafında oluşturduğu planlamayı değerlendirirken, Türk Genelkurmayı "...harekâtın gelişiminden de anlaşılacağı üzere (Sanders) büyük bir yanılığa düşmüştür," düşüncesindedir. Genelkurmay, Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi, s.52-53.

Binbaşı Nihat, “5 nci Ordu hemen hemen savaş tarihinde bir örneği daha olmayan ve henüz hiç tecrübe edilmemiş bir görev üstlenmiş olduğu için, uygulanacak strateji ile ilgili değişik fikir ve kanaatlerin bulunmasından daha tabii bir şey olamaz. Sahil savunmasında kanaatimizce en iyi hareket şeklinin düşmanın karaya çıkmasına engel olmak olduğunu, ancak bunda başarılı olunamazsa şiddetli taarruzlarla düşmanı durdurmaya ve etrafını çevirmeye çalışarak, ilerlemesine imkân vermemek gerektiğini, yoksa karaya çıkan bir kuvvetin tekrar denize dökülmesinin çok zor bir iş olduğunu ancak bu savaş sonunda anladık¹⁴¹.”

Sonuç

Çanakkale Cephesi, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yüzlerce cephesinden sadece bir tanesidir. Savaşın sonucu itibarıyla Çanakkale Cephesi'nde başarı, savaşın seyrinde büyük etkiler bırakmıştır. Savaşın iki yıl daha uzaması, Rusya'da yaşanan ihtilal, sömürge imparatorlarının telafisi mümkün olmayan itibar kaybı gibi.

Birleşik Filo ile Boğaz'ı zorlayarak bir ay içinde İstanbul'u almayı tasarlayan Anlaşma Devletleri'nin, 18 Mart Boğaz savunması karşısında yenilgisinden sonra, kaçınılmaz bir düş kırıklığına uğradıkları bir gerçektir. Bununla beraber onların, iç ve dış kamuoyunda kırılan prestijlerini yeniden kurabilmek için, Osmanlı'nın siyaset merkezi ve birinci derece stratejik hedef oluşturan İstanbul'u her ne pahasına olursa olsun ele geçirebilmek arayışı içinde oldukları da gözden uzak tutulamazdı.

Bu itibarla Anlaşma Devletlerinin, başarıya ulaştırılmayan deniz harekâtının, karadan da denenebileceğini hesaba katan Türk komutanları, bir yandan yinelenilecek bir saldırıya karşı Boğaz savunmasını pekiştirmeyi sürdürürken, öte yandan da, yapılabilecek çıkarmalara karşı bölgedeki kara birliklerini güçlendirme kararı aldılar.

Avrupa'da savaş başlar başlamaz Çanakkale bölgesinde başlayan gayret ve fedakârlık olağanüstü düzeyde idi. Yeniden getirilen toplarla takviye, mayın hattı döşeme, kara birliklerini güçlendirme, kara birliklerinin süratle bölgeye nakli gibi pek çok faaliyet hep bir arada yürütülmeye çalışılmıştır. Bu uygulamalar 5 nci Ordu'nun bölgeye gelip görevi devralıncaya kadar, Çanakkale Müstahkem Mevki ve 3 ncü Kolordu Komutanlıkları tarafından yönetilmiştir.

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa, Goeben ve Breslau'nun Boğaz girişi, Fransız ve İngilizlerin Boğaz girişi tabyalarına yönelik baskısını artırması, 3 Kasım 1914 bombardımanı, 19-Şubat ve 18 Mart 1915'te birbirini izleyen deniz harekât ve olayları sırasında, eldeki tüm imkânları kullanarak Boğaz savunmasının güçlendirilmesini amaçlayan pek çok çareye başvurmuştur.

Bu bağlamda düşman bombardımanının başlarında Tekirdağ'da bulunan 3 ncü Kolordu, daha sonra Gelibolu'ya alınarak Çanakkale Boğazı bölgesinin karadan yapılabilecek çıkarmalara karşı savunulmasıyla görevlendirilmişti. Bu kolordunun, 14

141 Binbaşı Nihat, s.12.

Mart 1915 tarihli kuruluşunda yer alan birlikleriyle Çanakkale Müstahkem Mevkii kuruluşundaki 9 ncu ve 11 nci Tümenlere emir verme yetkisinde olduğu, 19 ncu Tümen'in de koruma düzeni alacağı vurgulanmıştır.

Kara birliklerinin savunma düzeni ve tertibi birinci derecede önem arz ediyordu: İlk önce düşman çıkarmasına, ileri mevzilerdeki kuvvetlerle engel olmak veya geciktirmek, asıl savunma hattının tutulması için gerekli zamanı kazanmak; düşman çıkarmayı başarırca, asıl savunma hattına dayanılarak yapılarca karşı taarruzla düşmanı denize dökmektir.

Kıyıların savunulur konuma getirilmesi ve gerekli görülen kesimlerde, direnme yerlerinin hazırlanması, eldeki kuvvetleri orantılı direnek noktaları belirlemek için keşif yaptırıldığı, tahkimata başlanması, zaruri hizmetlerden sadece birkaçıdır.

“Çıkarma girişimleri karşı taarruzla geri atılacak, düşman karada tutunmayı başarırca, kıyı bataryalarının gerisine ulaşamaması için, geciktirici tüm çabalar gösterilecek, karşı koymalara rağmen, olağanüstü durumlarda yarımadaadaki birlikler, kesin savunma mevzii olarak belirlenen çizisine çekilecek, Kilitbahir Grubu'nun korunması sağlanacak ve bu çizginin tahkimine başlanacaktır”... “Kumkale'den Küçük Beşige'deki uzanan kıyılara yapılması beklenen çıkarmalara engel olunması, Erenköy doğusundan bir çıkarmaya fırsat verilmemesi, Kumkale güneyinden ilerlemek isteyen düşman birliklerini Menderes bataklığından doğuya geçirmemeleri” tarzındaki emirler için ciddiyetini göstermesi açısından kayda değer niteliktedir.

Nihai anlamda, kara birlikleri sahil savunma toplarını korumak, mayın hatlarını korumak, sahillerde savunma ve gözetleme yapmak, kıyıları savunulur konuma getirmek, diğer hizmet birlikleri ile koordineli olarak çalışmak gibi pek çok hizmeti yerine getirmeye çalışmış, 26 Mart 1915 günü de 5 nci Ordu'nun emrine girmiştir.

Bibliyografya

- ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 4, Dos. H-1, F. 1-4,1-15, 1-16, 1-17.
- ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 62, Dos. 313, F. 1-15, 1-16.
- ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 64, Dos. 322, F. 1-38.
- ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 65, Dos. 324, F. 50-2.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 121, Dos. 572, F. 1-8, 1-20, 1-32.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 122, Dos. 574, F. 8, 8-1.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-5, 1-6.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 4, 4-4.
- ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-106-107.
- ATASE Arşivi, No: 1/1666, Dos. H-3, F. 1-78, 1-80.
- ATASE Arşivi, No. 1/1666, Kls. 4618, Dos. 43, F. 71.
- ATASE Arşivi, No. 1/1666, Kls. 4669, Dos. H-12, 1-72.
- ATASE Arşivi, No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-1, F. 1-4
- ATASE Arşivi, No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-2, F. 2-22;
- ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-1, F. F. 1, 1-2,1-5, 1-9, 1-11, 1-121-14,1-21, 1-24, 1-25, 1-26, 1-27, 1-31,1-39;
- ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-2, F. 1-4, 1-6, 1-22,1-23, 1-24, 1-25, 1-27,1-29,1-34.
- ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-3, F. 1-49, 1-51,1-52, 1-53.
- ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-4, F. 1-2,1-4,1-20, 1-21,1-23, 1-24,1-31.
- ATASE Arşivi, No: 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-5, F. 1-2, 1-16,1-18.
- ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-8, F. 1-16,1-23,14.
- ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-9, F. 1-7, 1-24, 1-37.
- ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-10, F. 1-16.
- ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4624, Dos. 69, F. 1-11.
- ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4624, Dos. 70, F. 1.
- ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4659, Dos. 230, F. 1.
- ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4668, Dos. 72, F. 4.
- ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4659, Dos. 230, F. 1.
- ATASE Arşivi; No. 6/1666, Kls. 4660, Dos. H-12, F. 1-68.
- ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-1, F. 1-2,1-3,1-5,1-10,1-11, 1-14,1-50.
- ATASE Arşivi, No: 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-2, F. 1-17.
- ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-1, 1-3,1-43,1-45, 1-63,1-73, 1-74,1-78.
- ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-3, F. 1-79, 1-80,1-83, 1-88, 1-97, 1-107, 1-127 A.
- ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-12, F. 1-48, 1-59, 1-60,1-63, 1-68,1-75, 1-85.
- ATASE Arşivi, No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-1, 1-6,1-7,1-19, 1-21, 1-22, 1-23.
- ATASE Arşivi, No. 6/2514, Kls. 4831, Dos. H-1, F.1-5.
- ATASE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-1, F.1-13,1-31,1-38-1-39.
- ATASE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-3, F. 1-1, 1-21-26. .

- ATAŞE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-7, F. 1-44, 1-45, 1-46, 1-53, 1-54,1-57, 1-58,1-61, 1-62, 1-64.
- ATAŞE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-10, F. 1-14, 1-15, 1-17, 1-20.
- ATAŞE Arşivi, No: 6/3171, Kls. 4857, Dos. H-2, F. 1-7.
- ATAŞE Arşivi, No. 6/9565, Kls. 4936, Dos. H-1, F. 1-35.
- ATAŞE Arşivi, No. 6/9665, Kls. 4986, Dos. H-3, F. 1-1.
- ATAŞE Arşivi, No. 6/9565, Kls. 4936, Dos. H-5, F. 1-2.
- ATAŞE Arşivi, No. 7/1831, Kls. 5774, Dos. H-1, F. 1-110.
- ATAŞE Arşivi, No: 7/8746, Kls. 5337, Dos. 7, F.1.
- ATAŞE Arşivi, No. 7/9746, Kls. 5337, Dos. H-4, F. 1-4, 1-10, 1-16.
- ATAŞE Arşivi, No. 7/9746, Kls. 5338, Dos. H-3, F. 1-7.
- BOA, HR. MA, 1119/23.
- BOA, HR. MA,1118/4.
- BOA, DH. EUM. 3. Şb. 2/48. I-100.
- BOA, HR. SYS, 2109/11.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi 'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Savaşı İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1985.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı 'nda Türk Savaşı V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. I (1903-1915), 3. Basım, Kaynak Yayınları, Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama, İstanbul 2003, s. 281.
- BELEN, Fahri *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşı, 1915 Yılı Hareketleri*, Ankara 1964,
- Binbaşı Nihat, *Seddülbahir Muharebatı*, Erkan-ı Harbiye Mektebi Yay., İstanbul 1921, s.6.
- CORBETT, Sir Julian, (Çev. A. Rıza Seyfi), *Harekât-ı Bahriye*, C.II, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1926.
- İĞDEMİR, Uluğ *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918)*, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1980, s. 37.
- ATAKAN, Rauf "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", *Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.144.

Şehitlikleri İmar Cemiyeti Arşiv Belgelerine Göre Çanakkale Şehitler Abidesi İnşaatının Tamamlanması Ve Açılış Töreni

Mithat ATABAY*

Özet

Eski Hisarlık Tepe üzerinde Çanakkale Savaşları'nda şehit olan askerlerin anısına inşa edilen ve Çanakkale Zaferi ile özdeşleşen bir eser olan Şehitler Abidesi, 1960 yılında tamamlanmıştır. Yapımına başladıktan sonra kaynak yokluğu dolayısıyla tamamlanması uzun zaman alın anıt ancak 1960 yılında ziyarete açılabilmiştir. Günümüzde ise çevresindeki düzenlemeler hâlâ devam etmektedir.

Abidenin öyküsü, 1944 yılında Milli Savunma Bakanlığı'nın Çanakkale Cephesi'nde verilen şehitlerin hatırasını ve Çanakkale Zaferi'ni ebedileştirmek amacıyla açtığı proje yarışmasıyla başlar. Yarışma sonunda Doğan Erginbaş ve İsmail Utkular'ın projesi birinci seçilmiştir. Ancak maddi imkânsızlıklar dolayısıyla abidenin inşaatına ancak on yıl sonra başlanabilmiştir.

Haziran 1952'de abidenin yapılamamasından dolayı büyük sorumluluk duyan bir kısım kişi ve kurumlar harekete geçti. İstanbul Valiliği bu konudaki çalışmalara öncülük etti. Abidenin inşaatını yapmak için bir komite kuruldu. Komite üyeleri Emin Nihat Sözeri, Muhlis Erdener, Hamdi Mocan, Kurmay Yarbay Cemal Yıldırım, Tevfik Demircigil, Mustafa İnan, Orhan Safa ile Mithat Özdeş ve Üniversite Genel Sekreteri'nden oluşuyordu. Komite, Şehitlikleri İmar Cemiyeti'ne bağlı olarak çalışacaktı. Şehitlikleri İmar Cemiyeti Çanakkale Şehitler Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi adını alan bu çalışma grubunda görevler paylaşıldı.

17 Nisan 1954'te yapılan resmi bir törenle abidenin temeli atıldı. Ancak inşaatın ilerleyen safhalarında bazı eksiklikler ve hatalar olduğu tespit edilince, başka müteahhitlere ihale verilmiş ve inşaat zaman zaman durma noktasına gelmiştir. Bu süre içerisinde inşaatın bitirilememesi üzerine Abdi İpekçi'nin yayın yönetmeni olduğu Milliyet gazetesi bir kampanya başlatarak, halktan para toplamaya başlamıştır. Pek çok kesim bu konuya duyarlı davranmış ve kısa sürede istenilen para toplanabilmiştir. Halkın ve devletin katkısıyla Çanakkale Şehitler Abidesi 21 Ağustos 1960'te tamamlanabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu Yarımadası, İsmail Utkular, Doğan Erginbaş, Şehitlikleri İmar Cemiyeti, Çanakkale Şehitler Abidesi

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi e-mail: matabay@comu.edu.tr tel:0286 2180018/1715

Martyrdom Reconstruction Association Of Çanakkale Martyrs Monument By The Archives Completion Of Construction And Opening Ceremony

Abstract

The Turkish Memorial (Abide) built in memory of all the Turkish soldiers who lost their lives in the Gallipoli Campaign can be seen on Hisarlık Hill at the tip of the Gallipoli Peninsula. It was completed in 1960. The memorial took a long time to complete due to financial constraints but was finally opened to visitors in 1960. Work on the surrounding area is stil continuing.

The story of the monument starts with a competition held by the Turkish Ministry of Defence in 1944 with the aqim of immortalizing the memory of those who died at Gallipoli. The desing Project of Doğan Erginbaş and İsmail Utkular was chosen as winner in the contest. However, due to physical difficulties, construction of the monument could only be started ten years later. In June 1952, those responsible for construction of the monument took action and the Governorship of Istanbul pioneered studies. A committee was formed to build the monument. Members included Emin Nihat Sözeri, Muhlis Erdener, Hamdi Mocan, Lieutenant Colonel Cemal Yıldırım, Teyfik Demircigil, Mustafa İnan, Orhan Safa and Mithat Özdeş. Duties were shared among members of the committee and the foundations of the memorial were laid with a formal ceremony on 17 April 1954.

As building progressed work was given to different contractors and construction stopped from time to time due to insufficiencies. In order to help fund the construstion, the newspaper Milliyet, whose editor in chief was Abdi İpekçi, started a campaign and collected Money from colunteers. A great proportion of the Turkish public donated money and the required amount was gathered in a short time. With the support of both public and state, connstruction of the Turkish Gallipoli Memorial was therefore completed on 21 August 1960.

Key words: Gallipoli Peninsula, İsmail Utkular, Doğan Erginbaş, The Foundations of Memorial, The Turkish Memorial

Giriş

Atatürk 1935 yılında Gelibolu Yarımadası'nı gezen Profesör Doktor Afet İnan'ın Gelibolu Yarımadası'nda neden Türk Abideleri bulunmadığı sorusuna şu sözleri söylemişti.

“Evet, doğru, biz de Mehmetçiğimizi anmak için, büyük, çok büyük abideler yapmalıyız. Fakat bu bir zaman ve imkân meselesidir. Ancak seni tatmin etmek için söyleyeyim ki, bu toprakların Türk hudutları içinde kalmasıyla, Mehmetçik en büyük abideyi bizzat kurmuştur”¹

Bu topraklar için canlarını veren, bu ülkeye eşsiz bir zafer kazandıran şehitlerimiz için inşa edilen Çanakkale Şehitler Abidesi, Atatürk'ün bu sözü söylediği tarihte yoktu ama Gelibolu Yarımadası'nda pek çok yabancı mezar ve abide bulunuyordu. Bu durum Gelibolu Yarımadası'nı ziyaret eden herkesi derinden yaralıyordu. Burada yaşanan kahramanlığı yaşatacak bir Abide yapılmalıydı. Bu amaçla Milli Savunma Bakanlığı 1944 yılında “Çanakkale Meçhul Asker ve Şehitler Abidesi” yapımı için bir proje yarışması düzenledi. Yarışmaya otuz yedi proje katıldı ve jüri İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğrencileri Doğan Erginbaş ile İsmail Utkular'ın birlikte yaptıkları projeyi birinci olarak seçti. Ancak ekonomik zorluklar nedeniyle projenin yapımına hemen başlanamadı.

1952 yılında Çanakkale Savaş Alanlarını gezen Kurmay Yarbay Cemal Yıldırım, Çanakkale Şehitler Abidesi konusunu yeniden gündeme getirdi. Dönemin İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay konuyla yakından ilgilendi ve 1952 yılı Haziran ayında birçok meslek grubundan oluşan kalabalık bir heyeti toplantıya çağırıldı. Kırk altı kişilik “Büyük Komite” Milli Savunma Bakanlığı'nın açtığı yarışmada birinci olan projenin Hisarlık Tepe'ye yapılmasına karar verdi. Büyük Komite'nin en önemli kararı ise şu oldu:

“Milletçe kazanılan zaferin abidesi yine milletçe dikilecektir. Resmi makamlardan yardım istenmeyecektir.”²

Gerekli para millettten toplanacaktı. Bu amaçla gerekli yardım makbuzları bastırıldı ve oluşturulan ekipler yurtiçine dağıldılar ve ilk toplanan paralarla 17 Nisan 1954 tarihinde Çanakkale Şehitler Abidesi'nin temeli atıldı. Abideyi, ihaleyi kazanan Mühendis Sırrı Onural ile kereste tüccarı Hayrettin Aksoy yapacaktı. İhale bedeli 1.548.234 liraydı³. İnşaat sorunlu başladı. Teknik heyet, Çanakkale Şehitler Abidesi'nin temeline dökülen betonun şartnameye uygun olmadığını belirledi ve bunun üzerine inşaat durduruldu. Çürük temelin güçlendirilmesi için proje yaptırıldı. Diğer taraftan yapılan incelemede müteahhitlere teslim edilen kırk iki ton demir ile yüz yirmi iki metre küp kerestenin karaborsada satıldığı anlaşıldı ve 26 Mart 1956 tari-

1 Afet İnan, “Arıburnu, Anafartalar ve Atatürk,” *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1952.

2 Necmi Onur, *Çanakkale Savaşları ve Şehitler Abidesi*, Gün Matbaası, İstanbul 1960, s.96.

3 Onur, *Çanakkale Savaşları ve Şehitler Abidesi*, s.98.

hinde sözleşme feshedildi⁴. Müteahhitler aleyhine dava açıldı. Yeniden ihaleye çıkıldı ve ihale 10 Eylül 1958 tarihinde Yüksek Mühendis Ertuğrul Barla ve Ortaklarına 1.708.918 liraya verildi⁵.

1. Abide İnşaatında Sona Yaklaşılması ve İngiliz 29.Tümen'inden Bir Mektup

10 Ekim 1959 tarihinde Abide İnşaatı'nda Kontrol Mühendisi olan Yüksek Mühendis Erdoğan Tolga'nın Abide'nin takke betonunun bittiğini belirtmesi⁶ ile Abide inşaatının sonuna gelindiği, bundan sonra Abidenin açılış konusunda hazırlık evresinin başladığı görülmektedir.

Çanakkale Savaşları'na katılan İngilizlerin 29.Tümen Komutanı General Freyberg adına Sekreter Binbaşı J.P. Ball, Türkiye'ye müracaat ederek Abidenin açılışına katılmak istediklerini ve hatta Çanakkale Savaşları'na katılan bir İngiliz Mareşali'nin de bu törene katılabileceğini belirterek Türk Hükümeti'nden izin istedi. Milli Savunma Bakanlığı Genelkurmay 2.Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay imzalı yazıda Çanakkale Şehitler Abidesi İnşaatı Yardım Komitesi'nin bu daveti yapıp yapmayacağı soruldu⁷. Ayrıca yazı ekinde Basın Yayın ve Turizm Genel Müdür Yardımcısı Münir Müeyyet Berkman tarafından İngiliz 29.Tümeninden Binbaşı J.P. Ball tarafından yazılan mektubun tercümesi Çanakkale Şehitler Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi Başkanına gönderildi.

Mektupta törene katılmak isteği şu şekilde dile getirilmekteydi:

“Bu mektubu size, şimdi arz etmek istediğim teklifle ilgilenmek nezaketini göstermiş olan Bay Frank Berkol'ün tavsiyesi üzerine yazıyorum.

Çanakkale Savaşları'nda Türk Ordusu'nun başarılarını şereflelendirmek üzere, bizim tabirimizle Helles Körfezi'ndeki bir Türk savaş abidesinin inşa edilmekte olduğunu uzun zamandan beridir bilmekteyiz. Geçen Sonbahar'da bir İngiliz seyyah gemisi yolcularını körfeze çıkarmış ve yolcularından birisi o vakit iskelelerle kaplı olan abidenin renkli bir resminin memleketimize getirmiştir. Bunu gördüğümüzden dolayı çok memnunuz.

Bu sefer iştirak etmiş olan birçok İngiliz, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı eski muhاریpler için elan bu savaşın hayati bir ilgi taşıdığını takdir edeceğinizden eminim ve bu birlik her sene 25 Nisan'da seferi merasimle kutlamaktadır.

Eğer Abide'nin resmi bir açılış töreni olacaksa, bu sefere bir teğmen olarak iştirak etmiş olan bir mümtaz Mareşal'in muhtemelen başkanlığında bu eski muhاریpler-

4 Onur, *Çanakkale Savaşları ve Şehidler Abidesi*, s.99.

5 Onur, *Çanakkale Savaşları ve Şehidler Abidesi*, s.99.

6 *Şehitlikleri İmar Cemiyeti Arşivi-Çanakkale Şehitler Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi (ŞİCA-ÇŞA-İYK)*, 5334/10.10.1960.

7 *ŞİCA-ÇŞAİYK*, 5323/20.5.1960.

den bir temsilci heyetinin iştirakinin sizin resmi makamlarınızca iyi karşılanacağını düşünmekteyiz.

NATO ve SHAPE’te, milletler arası iyi münasebetler bakımından, bilhassa Türkiye’nin NATO sağ cenahında kilit noktası teşkil etmesi dolayısıyla bu tekliften muhakkak ilgilenecek dostlarımızın olduğunu ilave edeceğiz.

Eğer bu teklifle ilgilenir ve resmi makamlarınız muvafık bulurlarsa sizin tarafınızdan gösterilecek bir şahısla, mesela Londra’daki Sefaretinizdeki Askeri Ataşenizle bu teklifi teferruatlı olarak konuşabilmemiz için bizi haberdar etmek lütfünde bulunmanız rica olunur.

Bir araya gelme tarihi olan 23 Nisan’dan evvel cevap verebilirseniz, Başkanımız ve Komite ile bu mesele hakkında daha fazla konuşabileceğimiz için çok faydalı olacaktır.”⁸

Bu davet isteğine Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi Başkanı Emin Nihat Sözeri, 10 Haziran 1960 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı’na verdiği cevapta Abide’nin 21 Ağustos 1960 tarihinde yapılacağını, yabancıların davet edilmesi konusunda kendilerinin yetkili olmadığını belirtti ve şayet talebe olumlu cevap verilecekse Birinci Dünya Savaşı’na katılan İngiliz ve Fransız muharıpler yanında müttefik olan Almanların da davet edilmesinin uygun olacağını bildirdi⁹. Ödenek yokluğu gerekçesiyle bu davete olumsuz cevap verildi.

2. Abidenin Korunması ve Nöbet Bekleyecek Birlik Konusu

Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi Başkanı Emin Nihat Sözeri, 22 Ekim 1959 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı’ndan Çanakkale Şehitleri Abidesi’nin bitmek üzere olduğunu ve 1960 yılı Yaz aylarında açılacağını belirterek Abide’de nöbet tutacak ve koruyacak devamlı surette bir “ihtiram kıtası”nın görevlendirilmesini ve bu kıta için bir binanın Genelkurmay Başkanlığı’na yapılmasını talep etti¹⁰. Ayrıca Abide bölgesine ilk etapta 1500-2000 adet ağacın dikileceği daha sonra bu sayının 15.000’e ulaşacağı, oluşturulacak çiçek bahçesi için de muhafız erasının yardımından başka kadrolu 600-700 lira ücretli bir bahçıvan ile 500-600 lira ücretli, bir bahçıvan yardımcısına ihtiyaç vardı.

Abide tamamlandıktan sonra Abide’yle birlikte Mehmetçik Abidesi, Nuri Yamut Abidesi ve 1960-1961 yıllarında inşa edilmesi muhtemel Kemalyeri Abidesi’yle birlikte bir abideler manzumesi oluşacağından bunları kumanda etmek veya ücretli sivil bir müdüre ihtiyaç olacağı, bunun için en kolay ve ekonomik yolun ordudan görevlendirilecek bir üs subay olacağı düşünülmüştü. Bu istek konusunda ise İngilizlerin yıllardan beri mezarlıklarına bakan bir müdür bulunduğu ve Çanakkale’de ika-

8 ŞİCA-ÇŞAİYYK, 5324/20.5.1960.

9 ŞİCA-ÇŞAİYYK, 5322/10.6.1960.

10 ŞİCA-ÇŞAİYYK, 5315/22.10.1959.

met ettiği, mezarlılardaki ağaç ve çiçeklerin sürekli bakımını bu müdürün üstlendiği belirtiliyordu. Bu müdür için 900-1100 lira arasında bir maaş öngörülmekte; ayrıca yazı işlerini yapacak 450-500 lira ücretli bir memurun da görevlendirilebileceği belirtilmekteydi. Abidelerin birbirinden uzakta bulunması ve bunların kontrolü için bir jeep ve bir deniz motorunun da kadroya dâhil edilmesi, elektrik motoru, jeep ve deniz motorunun yakıt giderleri ve diğer masraflar için bütçeye 40.000-50.000 lira tahsis ayrılması gerektiği ve bütçede “Çanakkale Şehitler Abidesi Umumi Masrafları” başlığı altında bir harcama kalemi açılması önerildi.

Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi Başkanı Emin Nihat Sözeri, bu konuları İstanbul 1.Ordu Komutanı Orgeneral Fahri Özdilek’le de görüştü ve genel olarak mutabık kaldı. Orgeneral Fahri Özdilek, Abide için deniz birlikleri veya yurtiçi diğer birliklerden askerin tahsis edilmesinin daha uygun olacağını dile getirdi¹¹.

Komitenin talebini inceleyen Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı, 11 Aralık 1959 tarihinde verdiği cevapta; 1959 bütçe kanunları ve eklerinin 166. sayfasında 415. faslın 40. maddesinde Anıtkabir’in masraflarının Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sağlandığını, açılacak olan Çanakkale Şehitleri Abidesi’nin de masraflarının Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sağlanmasının uygun olacağını bildirdi¹².

Komite Başkanı Emin Nihat Sözeri, 1 Aralık 1959 tarihinde aynı talepleri Başbakanlık’a da yazdı¹³.

Milli Savunma Bakanlığı’nın Abide konusunda verdiği cevaba istinaden; Milli Eğitim Bakanlığı’na başvuruda bulunan Sözeri, “*Elimizdeki mahut miktarda parayı bahçe yapmak, ağaç dikmek, havuz yapmak gibi yerlere beyhude sarf etmemek ve fuzuli olarak emek sarfından içtinap etmek için kadro teklifimizin kabule şayan bulunup bulunmadığı hakkında emir buyrulmasını*” istedi ve senelik masrafın 80 ila 100 bin lira kadar olacağını belirtti¹⁴.

Milli Eğitim Bakanlığı, bu talebe 15 Mart 1960 tarihinde cevap verdi ve konuyu Milli Savunma Bakanlığı’na bildirdiklerini ve Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi’nin sözkonusu bakanlıkla temasa geçmesi gerektiğini belirtti¹⁵.

Milli Eğitim Bakanlığı’nın bu cevabı üzerine Şehitler Abidesi’nin hangi bakanlığın bünyesinde korunacağı belirsiz bir hal aldı. Komite Başkanı Emin Sözeri tekrar Milli Savunma Bakanlığı’na müracaat ederek bu belirsizliğe vurgu yaptı ve “*Şehitler Ordumuzun şehitleri ve abide de bu şehitler adına inşa edildiğine göre inşa masrafı dört buçuk milyon liraya mal olan bu şüheda abidesinin bahçesiz, muhafazasız ve ba-*

11 ŞİCA-ÇŞAİYK, 5315/22.10.1959; 5315/22.10.1959.

12 ŞİCA-ÇŞAİYK, 5312/11.12.1959.

13 ŞİCA-ÇŞAİYK, 5310/1.12.1959

14 ŞİCA-ÇŞAİYK, 5309/22.12.1959

15 ŞİCA-ÇŞAİYK, 5307/15.3.1960; 5306/21.3.1960.

kımsız bir halde bırakılmaması için yüksek vekâletinizin yardım ve himayesine muhtaç bulunduğunu arz eder saygılarımızı sunarız” dedi¹⁶.

Milli Savunma Bakanlığı, Sözeri'nin taleplerini bütçede böyle bir faslın olmadığı gerekçesiyle kabul etmezken, müze ve abidelerle eski eserlerin bakım ve korunmasının Milli Eğitim Bakanlığı'nın bütçesinden ödenek ayrıldığını belirtti. Şehitlik Abidelerinde sürekli ihtiram birliği bulundurulması konusunda ise; Türkiye içerisinde ve dışında yüze yakın şehitlik bulunduğu ve hiçbirinde böyle bir teşkilatın bulunmadığını ve bir askeri birliğin devamlı surette şehitliklerde bulunmasında bir fayda görülmediğini ve “*İstisnai olarak Çanakkale Abidesi'nde merasim günlerinde bir şeref kıtası ile ihtiram vazifesinin ifası kararlaştırıldığı takdirde bu ödevin Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı birlikleri tarafından yapılması*” gerektiğini bildirdi¹⁷.

Sözeri'nin bu talebine Milli Savunma Bakanlığı olumlu veya olumsuz bir cevap vermedi. Bunun üzerine 20 Haziran 1960 tarihinde bir kez daha Milli Savunma Bakanlığı'na müracaat eden Komite, Abide'nin açılışından sonra ağaç ve çiçeklerin bakımı ve Abide'nin korunmasını talep etti¹⁸.

Milli Savunma Bakanlığı, 4 Temmuz 1960 tarihinde verdiği cevapta bir önceki kararlarında ısrar etti ve Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi'nin başvurusuna olumlu bir cevap vermedi¹⁹. Yukarıda da belirttiği üzere Sözeri, aynı talebi Başbakanlığa da yapmıştı²⁰ ancak oradan da olumlu bir cevap alınamadı.

3. Abide'nin Açılışı İçin Son Hazırlıklar

Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi Başkanı Emin Nihat Sözeri, Milli Savunma Bakanlığı'na 12 Temmuz 1960 tarihinde gönderdiği yazıda bahçe ve müstemilat hariç olmak üzere mevcut paraya göre Abide'nin önemli bir aksilik olmazsa 21 Ağustos 1960 günü açılacağını belirterek, bazı konularda Bakanlığın yardımını talep etti.

Sözeri, açılış günü misafirleri ağırlamak için 2.Kolordu Komutanlığı veya Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan personel görevlendirilmesi, misafirleri tören alanına götürmek için bir vapur tahsis edilmesi, misafir sayısına göre öğle ve akşam öğünleri için kumanya hazırlanması, vapurun Morto Koyu'na yanaştığında yolcuların karaya çıkışları için deniz araçları tahsisinin yapılması, Amerikan halkı adına Çanakkale Şehitler Abidesi için 25 metre uzunluğunda çelikten yapılmış bir bayrak direği hediye etmiş olan “*American Flagpole Equipment Co. Inc.*” Fabrikası Direktörü Mr. William Jhonson'un adına törene katılacak olan kardeşi ile oğlu Mr. Steve Jhonson'un

16 ŞİCA-ÇŞAIYK, 5305/23.3.1960.

17 ŞİCA-ÇŞAIYK, 5299/25.4.1960.

18 ŞİCA-ÇŞAIYK, 5303/20.6.1960.

19 ŞİCA-ÇŞAIYK, 5298/4.7.1960.

20 ŞİCA-ÇŞAIYK, 5300/11.8.1960.

bulunacağı ve yine törene katılmak üzere Milli Savunma Bakanlığı aracılığıyla Komiteye gönderilen bir yazıda İngiliz Mareşali ile Avustralyalı ve Yeni Zelandalı eski muharıplerin gelmeleri halinde bunlar için İngilizce bilen kişilerin görevlendirilmesi, tören günü Kolordu Komutanlığı bandosunun ve merasim kıtasının katılımının sağlanması istendi ve Komitenin hazırladığı açılış töreni program taslağını gönderdi²¹.

Bu arada Komite İzmir’de bulunan Karayolları 1.Bölge Müdürlüğü’ne müracaat ederek, tören gününe kadar Çanakkale Şehitleri Abidesi’nin bir kilometrelik yol kısmı ile 3000 metre karelik tören alanına stabilize çakıl dökülmesi istenmiş ve çakıl ocaklarının tören alanına on kilometre mesafede bulunduğu ancak Komite’nin parasının bittiği o nedenle bu işi “*Milli Abidemize büyük ve kıymetli bir yardım olmak üzere*” yapmaları istenmiş ve şayet buna imkan yok ise 10 Ağustos tarihin kadar sahanın ince tesviyesi için iki gün süre ile bir greyder gönderilmesi talep etti²².

Komite Başkanı, 1 Ağustos tarihinde tekrar Karayolları 1.Bölge Müdürlüğü’ne gönderdiği başka bir yazıda; önceki taleplerine ilaveten Ankara’da 30 Temmuz 1960 günü Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel ile yapılan görüşme sonucunda Kilitbahır-Abide yolunun geçen yıl askeri birliklerce tamamlandığını, bu yolun açılış gününe kadar asfaltlanmasını emir buyurduklarını belirtti²³.

3 Ağustos 1960 günü “*çok acele*” kaydı ile Milli Savunma Bakanı Orgeneral Fahri Özdilek imzasıyla Komite Başkanlığı’na gönderdiği yazıda; törene katılmak için müracaat eden yabancıların masraf gerektirdiği için davet edilmelerinin uygun görülmediği, ancak Komite’nin parası varsa uygun görülebileceği bildirildi²⁴.

Milli Savunma Bakanlığı tarafından 2.Kolordu Tören Kıtası ve Bandosu’nun görevlendirileceği, karaya çıkan ziyaretçilerin Abide’ye nakillerinin temin edileceği, Morto Koyu’na yaklaşan vapurdan yolcuların karaya çıkışı için gerekli deniz araçlarının sağlanacağı ve tören için gerekli asayiş ve trafik tertibatının alınacağı bildirildi²⁵.

Komite Başkanı Emin Nihat Sözeri, 12 Ağustos’ta Milli Savunma Bakanlığı’na gönderdiği cevapta tören için Şehitlikleri İmar Cemiyeti tarafından Turhan Vapurunun kiralandığı, Bakanlığın yazılı yardımları yanında sözlü olarak tören alanında davetlilere ve halka ayran ve limonata ikram edilmesi konusundaki hazırlıkların yapılması için ilgililere gereken emirlerin verilmesi istendi²⁶.

Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi, 12 Ağustos 1960 tarihinde İstanbul Valiliği’ne başvurarak, komitenin mevcut parası çerçevesinde inşaatın

21 ŞİCA-ÇŞAİYK, 5291/12.7.1960.

22 ŞİCA-ÇŞAİYK, 5290/19.7.1960.

23 ŞİCA-ÇŞAİYK, 5289/1.8.1960.

24 ŞİCA-ÇŞAİYK, 5288/3.8.1960.

25 ŞİCA-ÇŞAİYK, 5288/3.8.1960.

26 ŞİCA-ÇŞAİYK, 5287/12.8.1960

sona erdiğini ve Abide'nin 21 Ağustos 1960 Pazar günü saat 15.00'te açılmasına karar verildiğini belirterek İstanbul Valisini törene davet etti.

Komite adına Emin Nihat Bey, Ankara ve İstanbul'dan törene gelecek misafirleri nakletmek üzere bir vapur kiralandığını, vapurun 20 Ağustos 1960 günü saat 22.00'de İstanbul'dan hareket ederek 21 Ağustos sabahı saat 08.00-09.00 sıralarında Morto Koyu'nda olacağını, vapurla gideceklerin iki geceyi vapurda geçireceklerini ve Çanakkale'ye geçilmeyeceğini belirtti. Kendi araçlarıyla törene katılacakların ise Çanakkale'de birkaç gün kalabileceklerini bildirdi. Vapurun Morto Koyu İskelesi'ne yanaşamayacağını o nedenle karaya çıkışlar için gerekli deniz araçlarının Milli Savunma Bakanlığı'nca temin edilmesi için müracaat edildiğini ve bu araçları Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın temin edeceğini, tören alanındaki güvenlik tedbirlerini ise 2.Kolordu ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'nca sağlanacağını bildirdi²⁷.

Komite, Abide'nin açılış programını şöyle planladı:

“1.Açılış Merasimi başlangıcı saat 15.00

2.İstiklal Marşı ve Bayrak Çekilişi

3.Söylev: Kolordu veya Ordu Komutanlığı tarafından

4.Söylev: Komite Başkanı tarafından

5.Söylev: Matbuat adına Milliyet gazetesi idare heyetinden bir zat

6.Söylev: Gençlik adına üniversiteli bir talebe tarafından

7.Söylev: Gençlik adına üniversiteli bir kız talebe tarafından

8.Söylev: Şair Behçet Kemal Çağlar tarafından

9.Söylev: Abide Fahri Başkanı F.Kerim Gökay tarafından

10.Söylev: Devlet ve Hükümet Başkanı veya Milli Müdafaa Vekili tarafından

11.Açılış: Kordelanın kesilişi

12.Vapurların avdeti :Saat 19.00'da”²⁸

Komite Başkanı Emin Nihat Sözeri, Abide bahçesine dikilmek üzere alınan bir kısım fidan ve çiçeğin usulüne uygun dikilmesi için Beykoz Fidanlığı'ndan Uzman İlhami Tanrıverdi ile yine Beykoz Fidanlığı'ndan iki ve Büyükdere Fidanlığı'ndan da iki bahçıvanın gidiş-geliş ve zorunlu masrafları Komite tarafından karşılanmak üzere dört gün süreyle görevlendirilmesi istendi²⁹.

Komitenin elinde para kalmadığı ve bazı elemanların maaş almaları sebebiyle bu işler ilerideki yetkili makamlara terk edilerek Abide'nin, İkinci Anafartalar Zafe-

27 ŞİCA-ÇŞAIYK, 5296/12.8.1960.

28 ŞİCA-ÇŞAIYK, 5296/12.8.1960; 5293/14.7.1960.

29 ŞİCA-ÇŞAIYK, 5286/15.8.1960.

ri'nin 45. Yıldönümü'ne tesadüf eden 21 Ağustos 1960 Pazar günü açılması kararlaştırıldı ve tüm planlarda buna göre yapıldı.

Yapılamayan işler hakkında açıklamalarda bulunmak ve açılışa davet etmek üzere Komite Başkanı Emin Nihat Sözeri ile üyelerden İhsan Üner ve Necmi Onur, 31 Temmuz 1960 Cumartesi günü Ankara'ya gidip Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'i ziyaret ettiler. Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel, heyet mensuplarını 25 dakika süreyle dinledi. Evvelce gördüğü, Abide'nin son durumu hakkında onlardan bilgi aldı.

Cemal Gürsel'in düşüncesine göre; Abide muhteşem bir eserdi ancak yeri iyi seçilememişti. Açılış ve eksiklikler konusunda yapılan görüşmelerden sonra Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel, ilgililere emir verileceğini ve bu muhteşem eserin yarıda kalmayacağı konusunda komite heyetine vaatte bulundu.

Bir taraftan da Abide'nin açılış hazırlıkları hızla devam ediyordu. Açılış günü halkın tören alanına gelebilmesi için kamyonlar ve araçlar tahsis edildi. Törene emekli muharipler, malul ve gaziler, gençlik cemiyetleri temsilcileri, kadın kuruluşları ile her ili temsilen açılışa üçer kişi davet edildi.

4. Çanakkale Şehitler Abidesi'nin Özellikleri

Morto Koyu'na bakan ve Çanakkale Boğazı'na tamamen hâkim ve denizden yaklaşık 50 metre yükseklikte Hisarlık mevki denilen bir tepede bulunan Çanakkale Şehitler Abidesi, tabii zeminden 41.70 metre yükseklikte, civarındaki bütün abidelerden daha yüksek ve gerek mimari ve gerekse teknik özellikleri bakımından çok daha mükemmeldi. Abide'nin denizden yüksekliği 91.75 metre ve 10 metre aralıklı dört ayak üzerine kuruldu.

1958 yılı Yaz mevsiminde proje mimarlarınca yapılan çok önemli tadilat ile Abide'nin esas gövdesini örten takke kısmı yepyeni bir şekil aldı³⁰ ve daha da ucuzlatıldı.

Abide esas gövdesi ve giriş veya merasim kısmı olan ağaçlı yol ile iki kısımdan oluşmaktadır.

Abidenin esas gövdesi zeminden 38.75 metre yükseklikte dört adet kolları 7.5 metre olan L şeklinde kutu gövdeli ayak ile bu dört ayak üzerinde oturan 5.00 metre yüksekliğinde yine kutu gövdeli takke kısmı ile birbirine bağlandı.

Gövdeyi oluşturan dört ayak betonarme üzerine taş kaplamalıdır. Takke kısmı taş kaplanmamış betonarme açıkta bırakıldı.

Abide yukarı doğru meyilli olarak yükselmekte ve böylece ayakların şeref holü hizasında dıştan dışa 25.00 metre olan genişliği takke dibinde yukarıda 23.10 metreye düşmektedir.

30 Doğan Erginbaş, İsmail Utkular, "Çanakkale Abidesi," *Arkitekt*, c.1958/4, sayı:293, s.148-150.

Abidenin her bir ayakaltında olmak üzere 2.50 metre yükseklikte içi betonla doldurulmuş ve tabanında 9.00 x 9.00 metre karelik bir sahaya oturan dört ayak bağımsız temeli vardır. Bu temeller 3.30 metre yükseklikten 0.50 metre kalınlıkta kirişli, 10 metre açıklıkta dört ayak sert plak gergi ile bağlanmıştır. Temel zemini sert kalkerdir³¹.

Abidenin esas gövdesi yaklaşık olarak 30.00 x 30.00 metre ebadında bir şeref holü ile ve yine yaklaşık olarak 45.00 x 45.00 metre ebadında bir plato ile çevrildi. Her iki seviyede taş kaplamalıdır.

Abidenin giriş kısmı plato dâhil 175.00 metre boyunda ve 45.00 metre enindedir.

Türkiye’de ilk defa bu hacimde inşa edilen Çanakkale Şehitler Abidesi’nin büyüklüğü hakkında bir fikir vermek üzere sarf edilen esaslı bazı malzemenin miktarları şöyledir:

- 7.000 ton granit taş,
- 5.400 ton çakıl,
- 4.000 ton kum
- 2.300 ton çimento,
- 355 ton betonarme demiri
- 887 metre küp kereste

Çanakkale Abidesi için kullanılan malzeme ile 800 aileyi barındıracak apartman yapmak mümkündür³².

Çanakkale Şehitler Abidesi’nin proje mimarlarından Prof. Dr. Doğan Erginbaş, proje hakkında şunları belirtmektedir:

“Proje koşullarını uygulamaya çalıştık. İlk projede abidenin Alçıtepe’ye yapılması planlanmıştı. Fakat Alçıtepe hem denize daha uzak, hem de abidenin uzaktan ve denizden görünümüne engeldi. Hisarlık Tepe’ye yapmayı kararlaştırdık. Bu arada projede bazı değişiklikler yaptık. Doğaya açık, doğayla birleşmiş bir abide düşünmüştük.

İlk projede abidenin tamamen kesme taş olarak yapımı düşünülmüştü. Fakat biz modern mimari malzemelerini beton, demir kullanarak yapımı gerçekleştirdik. Yine de abide granit taş kaplamayla kaplanmıştır.

Abidenin formunu ben ve arkadaşım İsmail Utkular’ın gerek kişisel, gerekse eski mimari formlardan yararlanarak gerçekleştirdik. Abide dört ayaküstüne yükselir. Üstü beton bir başlıkla örtüldü. Bu şekil, tarih öncesi dolmenlerde vardır. Doğada bu tür formlara rastlanır. Doğa olayları sonucu meydana gelmişlerdir. Bazı eski Türk

31 Yüksel, Cihangir, *Çanakkale Meçhul Asker Anıtı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul 1979, s.32-33.

32 “Çanakkale Abidesi Dün Törenle Açıldı,” *Hürriyet*, 22 Ağustos 1960.

hanlarında ve eski Türk mezar abidelerinde de aynısı olmasa bile etrafı açık parmaklıklı mezar abidelerine rastlanır. Abide başlık kısmını da kemer şeklinde tasarlamıştık. Bu şekil hem çoktu hem de değildi. Düz beton olarak yapılmasını kararlaştırdık.

Kırsal bir yapı olduğu için, doğanın tüm görüntülerinin ortasında deniz, güneş, yıldızlar ortasında olduğu için açık bir form gerekiyordu. Kapalı, kapısı olan bir abide düşünülemezdi.

Bu abide yapılmadan önce de zaten orası bir kahramanlık abidesi idi. Vatandaşın savunan emperyalizme karşı mücadele veren insanların, isimsiz Türk askerlerinin abidesi. Bizim yaptığımız bir semboldür.”³³

5. Çanakkale Şehitler Abidesi'nin Açılış Töreni

17 Nisan 1954 tarihinde temeli atılan Çanakkale Şehitler Abidesi, İkinci Anafartalar Zaferi'nin 45.yıldönümü olan 21 Ağustos 1960 Pazar gününde yapılacak olan açılış töreni için İstanbul'dan hareket eden davetliler, saat 07.00'de Çanakkale'ye geldiler.

Açılış töreni saat 15.00'da yapılacaktı. Ziyaretçiler saat 14.30'da tören alanını doldurdu. Askerler tarafından alınan tedbirler fayda etmedi. Tören alanı o kadar kalabalık oldu ki, adeta adım atacak yer kalmadı. Saat 15.00'da törene İstiklal Marşı'nın okunmasıyla başladı. Milli Birlik Komitesi Üyesi Kurmay Albay Fikret Kuytak, Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in mesajını okudu. Mesajında Gürsel, Abide'nin yapımında emeği geçen herkese teşekkür etti.

Bu konuşmadan sonra Çanakkale Şehitler Abidesi İnşa Komitesi Başkanı Emin Nihat Sözeri kürsüye gelerek, Abide'nin temelinin atılması süreci, yapımı, yaşanan sıkıntılar ve açılışına kadarki safahatını anlattı. Sonra Malul Gaziler adına Dursun Bayraktaroğlu bir konuşma yaptı. Bayraktaroğlu, özellikle Milliyet gazetesine teşekkür etti. Bu konuşmayı müteakip sırasıyla emekli muharıpler, gençlik cemiyetleri ve kadınlar adına konuşmalar yapıldı.

Kadınlar adına konuşan İffet Halim Oruz, kadınların yaptıkları yardımlara özellikle vurgu yaptı ve herkese teşekkür etti. Oruz'dan sonra Şair Behçet Kemal Çağlar konuştu. Törene bayrak direğini hibe eden (ancak gümrük mevzuatı sebebiyle tören alanına henüz dikilemeyen) Amerikalı Mr. William Jhonson'un oğlu Steve Jhonson da katıldı ve tören sırasında hemen Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın yanında yer aldı³⁴.

Konuşmalar sona erdikten sonra Çanakkale Şehitler Abidesi'nin iki ayağına getirilen kurdeleyi Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay kesti. Çeşitli kuruluş-

33 Yüksel, *Çanakkale Meçhul Asker Anıtı*, s.34-35.

34 “Çanakkale Abidesi”, *Çanakkale Ekspres*, 22 Ağustos 1960.

lar ve Milliyet gazetesi törene çelenk koydular. Çelenk sayısı yirmiye yakındı. Bunların arasında İngiliz Muharipler Birliği'nin çelengi oldukça dikkat çekici ve güzeldi.

Açılıştta göndere çekilen bayrak, Cenevre'de bulunan Milli Türk Talebe Birliği tarafından gönderildi Çanakkale Abidesi için kullanılan malzeme ile 800 aileyi barındıracak apartman yapmak mümkündü³⁵.

Çanakkale Şehitler Abidesi için Cenevre'deki Türk öğrenci topluluğu tarafından gönderilen Türk Bayrağı 21 Ağustos 1960 günü saat 18.00'de Türk Milli Gençlik Teşkilatı'nda (TMGT) yapılan bir törenle teslim alındı. Bayrağı Türkiye'ye getiren Bern Büyükelçisi Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay, bu vesileyle yaptığı konuşmada "Gençliğin bu vazifeyi kendisine vermiş olmasından şeref duyduğunu" belirtti. Şair Behçet Kemal Çağlar da "Türk gençliğinin bazı tesirlerle heyecanının kaybolduğunu zannediyorduk. Fakat bu endişemiz zail oldu. Bayrağı Abide'ye götürün. Gerekirse sandal tutun gidin" dedi³⁶.

Açılış töreni gazetede şöyle yer aldı:

"Harp tarihimizin en büyük kahramanları Çanakkale Şehitleri, yarım asra yakın bekleyişten sonra bir abideye kavuşmuş bulunuyor.

Şehitler Abidesi için ilk çalışmalar tam on altı yıl önce başlamıştı. 1944 yılında Milli savunma Bakanlığı tarafından bir yarışma açılmış ve abidenin projesi seçilmişti. İnşaat ancak 1952 senesinde Nisan ayında başladı. Ne yazık ki, bu kutsal inşaata bir takım yolsuzluklar karışacak, iş mahkemeye kadar gidecekti. Tüm bu aksiliklerden sonra eldeki para abidenin ancak on beş metre yükselmesine yetti ve inşaat parasızlıktan durdu.

1958 yılı başlarında gazetemiz bu acıklı durumu kamuoyuna bildirince büyük tepki uyandı. Üniversiteli gençler abidenin tamamlanmasını sağlamak üzere gazetemizin bir kampanya açmasını istediler. Çanakkale Şehitler Abidesi Yardım Kampanyası Türkiye'de görülmemiş bir olay yarattı. Kısa zamanda 1 milyon 686 bin 2151 lira toplandı. Bu sayede 15 Mart 1958'de yeniden başlayan inşaat 21 Ağustos 1960'ta tamamlandı ve Abide'nin gövde kısmı meydana çıktı. 4 milyon 100 bin liraya mal olan Abide, dört ayak ve bir başlıktan müteşekkildir. Hisarlık Tepesi'nde 42 metre, denizden 92 metre yüksekliktedir.

Dün açılan Çanakkale Abidesi tamam değildir. Projeye göre Abide'nin ağaçlandırılması, lojmanlar, elektrik santrali kurularak bir Abide halinde çıkarılıp, büyük bir tesis haline getirilmelidir. Komite, Abide'yi Şehitlikleri İmar Cemiyeti'ne devretmiştir."³⁷

35 "Çanakkale Abidesi Dün Törenle Açıldı," *Hürriyet*, 22 Ağustos 1960.

36 "Çanakkale Abidesi Dün Törenle Açıldı," *Hürriyet*, 22 Ağustos 1960.

37 "Çanakkale Abidesi Açıldı," *Milliyet*, 22 Ağustos 1960.

6. Çanakkale Şehitler Abidesi'nin Eksiklikleri ve Bu Konudaki Eleştiriler

Abide maalesef yarım vaziyette bitmeden açıldı. Bunun tek sebebi ilginin azlığı ve parasızlıktı. Proje mimarlarından Doğan Erginbaş, Abide'nin açılışı yapılmadan eksiklikleri şöyle belirtti:

“Projeye göre yapılacak işlerin başında Abide etrafını ağaçlandırmak geliyordu. 500 bin fidan dikilecekti, dikilemedi. Çünkü 500 bin fidanın buraya getirilişi ve dikilmesi için asgari 1 milyon liraya ihtiyaç vardı. Tahmini hesaplar sırasında bu iş için 1953'te 50-60 bin lira ayrıldı. Fakat Türkiye'de fiyatların hızla artması sonucunda işçi ücretleri de yükseldi ve bir fidanın Abide mahalline getirilmesi için 2 liraya ihtiyaç olduğu tespit edildi. 500 bin fidan 1 milyon liraya mal olacaktı.

Abidenin geceleri aydınlatılması için buraya bir elektrik jeneratörü kurulması düşünüldü. Bu da gerçekleştirilemedi. Abide'ye giden yollar, İstihkâm Taburlarının gayreti ile ancak üzerinden araç geçebilecek hale getirildi. Abide'nin giriş yolu yapılamadı. Teknik elemanlar buraya ağaçlı yol içim kazılmış toprak üzerinden hiç değilse bir sezon geçmesi fikrini ileri sürdüler.

Komite çalışmaları sırasında çeşitli güçlüklerle karşılaştı. Örneğin; Adana'nın Osmanbey Köyü'nden lahit taşı getirildi. Bu taşın İstanbul'a nakli için Devlet Demiryolları İşletmesi'ne tam 17 bin lira nakliye ücreti ödendi. Bundan başka Amerika Birleşik Devletleri'nden bir Türk vatandaşının Çanakkale Şehitler Abidesi için hibe ettiği 32 metrelik bayrak direği gümrüklere geldi fakat gümrük mevzuatı bunun vaktinde çekilip dikilmesine engel oldu.”

Mimar Doğan Erginbaş, bu eksiklikler giderilmeden Çanakkale Şehitler Abidesi'nin açılmamasını istedi. Ayrıca Abide için, Çanakkale Savaşları için tali bir gün olan 21 Ağustos yerine daha anlamlı bir günde tören yapılması gerektiğini dile getirdi.

Mimar Doğan Erginbaş'ın bu eleştirilerine Çanakkale Şehitler Abidesi İnşaat Komitesi Başkanı Emin Nihat Sözeri, yazılı bir açıklama ile cevap verdi. 21 Ağustos 1960 tarihli “Çanakkale Abidesi Tamamlanmadan Niçin Açılıyor?” başlıklı yazı Cumhuriyet gazetesinde şöyle yer aldı:

“Çanakkale Şehitler Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi Başkanı'ndan dün şu mektubu aldık.

Gazetenize gelerek Şehitler abidesi hakkında beyanda bulunan ve açılış töreninin tehirini talep eden iki proje mimarı olayları kendi yönlerinden anlatmışlardır. Hakikat ise şöyledir:

1.Komite Abide'nin bugünkü hali ile açılmasını kararlaştırmıştır. Abide'nin gövde kısmı inşaatı bitmiştir. Yapılmayan işler teferruattır ve hükümet yetkililerine bir raporla durum bildirilmiştir.

2.Komitenin elindeki para bitmiştir. Bu sebeple etrafın tanzimi ve projedeki işlerin ikmaline imkân kalmamıştır. Bundan başka yine parasızlık sebebiyle ücretle ça-

İşan personel para alamayacaktır. Bu sebeplerle Abide'nin bugünkü hali ile açılması zaruret halini almıştır.

3.Abide'nin etrafına fidan diktirilmiştir. Bunlar geçici değil, daimidir.

4.Amerika'dan hibe edilen bayrak direği maalesef dikilememiştir. Hâlbuki direği hibe eden Amerikalı törende bulunmak üzere şehrimize gelmiştir³⁸.

a.Direk gümrük formalitesi yüzünden elimize geç vasil olmuştur.

b.Teknik Müşavir Profesör Doktor. Rifat Yazar, Komiteye haber vermeden bayrak direğinin temel projesini çekmesinde unutup Japonya'ya gitmiştir. Bu unutkanlık sebebiyle de vaktinde hazırlanamamış ve direk dikilememiştir.

5.Maaşlı proje mimarlarının iddia ettikleri gibi Komite üyelerinin bir veda törenine ihtiyaçları yoktur.”³⁹

Yapılan bu tartışmalar rağmen Çanakkale Şehitler Abidesi açıldı. Amiral Afif Büyüktuğrul, açılıştan bir gün sonra şunları yazdı:

“Çanakkale'ye dikilen Abide basit bir muharebenin zaferini ifade etmekten daha pek büyük bir mana taşır... Dikilen Abide, şehitlerimizi ancak çok kıymetli ve dünya ölçüsünde değer taşıyan bir hatıra, kahraman şehitlerimiz ize bizim için en kudretli hamaset varlığı ve numunesidir...”

Amiral Büyüktuğrul, Çanakkale önlerinde yapılan büyük deniz savaşlarını anlattıktan sonra makalesini şöyle bitirmektedir:

“Meşhur Fransız askeri (tarih) yazarı Larcher'i tercüme ettiği kitabına kendi kanaatlerini ilave eden rahmetli Albay Nihat Bey; Çanakkale'de o kadar fazla kan dökülmüştür ki der, bu kadar insanı yetiştirmek için sarf edilen para ile bir donanma yapılmış olsaydı, hem muazzam bir donanmaya sahip olunur, hem de bu kanı dökmezdik. Olmadı ne yapalım. Fakat Türk evladı bugünkü Abide'yi sulayan asil kanlarını seve seve verdiler. Nur içinde yatsınlar.”⁴⁰

Sonuç

Çanakkale Şehitler Abidesi'nin 17 Nisan 1954 tarihinde temelinin atılmasından sonra yaşanan aksilikler ve müteahhidin inşaat malzemelerini bir kısmını piyasada karaborsada satışa çıkarması nedeniyle Abide inşaatı yarım kaldı.

38 Amerikalı William Johnson tarafından Şehitlikleri İmar Cemiyeti'ne Çanakkale Şehitler Abidesi'ne dikilmek üzere hibe edilen bayrak direği 25 metre yüksekliğindeydi. Gümrük mevzuatı gereği bu direğin Türkiye'ye girmesi için direği bağışlayan William Johnson'un çeşitli vergiler yatırması gerekiyordu. Bu durum ise bağışlayana ek yük getiriyordu. Bakanlar Kurulu 3 Ağustos 1960 tarihinde çıkardığı 2165 Sayılı Karamame ile bayrak direğini vergiden muaf tuttu. Bayrak direği 1960 yılı Eylül ayında Abide'nin yanına dikilebildi. *BCA.*, 030.00.18.1.2.156.11.13.

39 “Çanakkale Abidesi Bugün Açılacak,” *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1960.

40 Amiral Afif Büyüktuğrul, “Çanakkale Abidesi,” *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1960.

Bu sırada Türkiye’de yaşanan ekonomik darboğaz sebebiyle malzeme fiyatları da hızla yükseldi. O nedenle ikinci kez başlanan Çanakkale Şehitler Abidesi inşaatı durdu. Çanakkale Şehitler Abidesi’nin parasızlıktan yarım kaldığını halka duyuran Milliyet gazetesi halktan büyük destek görecektir olan yeni bir kampanyanın başlama-sına öncülük etti. Bu kampanyada 1.686.251 lira toplandı. Bu para ile Çanakkale Şehitler Abidesi’nin gövde kısmı tamamlandı. Eksik kalan iskele, rıhtım, müze, bahçe ve elektrik aydınlatması için Bayındırlık Bakanlığı’na gerekli projeler sunuldu ancak hiçbir cevap alınmadı.

Çanakkale Şehitler Abidesi için halktan ve resmi kuruluşlardan toplanan tüm para 4.153.767 liradır. Bu paranın 1.686.251 lirası Milliyet gazetesinin açtığı kampanyada halktan toplanmıştır.

Çanakkale Şehitler Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi, Abideyi Genelkurmay Başkanlığı’na teslim etmeden önce tüm hesapları Maliye Bakanlığı Müfettişleri tarafından incelendi ve aklandı.

Çanakkale Şehitler Abidesi, bu topraklar için vatanın her köşesinden gelecek canlarını seve seve veren atalarının ruhlarının göğe yükseldiği, gelecekte de aynı yolda hayatlarını verecek olan torunlarının kalplerinin birlikte attığı buluşma noktasıdır. Şehitler Abidesi, bu yüce duygunun sarsılmaz bir ifadesi olarak Çanakkale Boğazı girişinde “Çanakkale Ruhunun” simgesidir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA., 030.00.18.1.2.156.11.13.

Şehitlikleri İmar Cemiyeti Arşivi (ŞİCA)

Çanakkale Şehitler Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi (ÇŞAİYK),

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5315/22.10.1959.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5310/1.12.1959

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5312/11.12.1959.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5309/22.12.1959

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5307/15.3.1960

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5306/21.3.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5305/23.3.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5299/25.4.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5323/20.5.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5322/10.6.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5303/20.6.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5298/4.7.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5291/12.7.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5293/14.7.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5290/19.7.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5289/1.8.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5288/3.8.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5300/11.8.1960

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5287/12.8.1960

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5296/12.8.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5286/15.8.1960.

ŞİCA-ÇŞAİYK, 5334/10.10.1960.

Makale ve Kitaplar

Büyüktuğrul, Amiral Afif, “Çanakkale Abidesi,” *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1960.

Erginbaş, Doğan, Utkular, İsmail, “Çanakkale Abidesi,” *Arkitekt*, c.1958/4, sayı:293, s.148-150.

İnan, Afet, “Arıburnu, Anafartalar ve Atatürk,” *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1952.

Onur, Necmi, *Çanakkale Savaşları ve Şehitler Abidesi*, Gün Matbaası, İstanbul 1960.

Gazete ve Dergiler

“Çanakkale Abidesi”, *Çanakkale Ekspres*, 22 Ağustos 1960.

“Çanakkale Abidesi Açıldı,” *Milliyet*, 22 Ağustos 1960.

“Çanakkale Abidesi Bugün Açılacak,” *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1960.

“Çanakkale Abidesi Dün Törenle Açıldı,” *Hürriyet*, 22 Ağustos 1960.

Tezler

Yüksel, Cihangir, *Çanakkale Meçhul Asker Anıtı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul Ekim 1979.

Ekler

Belge-1 İngiliz 29.Tümeninden Abidenin Açılışına Katılma İstekleri (ŞİCA-ÇŞAİYK)

**T. C.
M. M. V.
ERKÂNIHARBIYE UMUMİYE RİYASETİ KARGAHI
ANKARA**

PER : 2028 60 MOR.
KONU : Çanakkale Şehidler Abidesinin
açılış törenine davet Hk. 20 Mayıs 1960

Çanakkale Şehidler Abidesine Yardım
Komitesi Başkanlığına
Hususi Muhasebe Müdürlüğünde
Cağaloğlu - İstanbul

Londra 29 ncu Tümen Birliği fahrî sekreteri Binbaşı
C.J.P.BALL'dan alınan sureti ilişik yazıda,Eski Muhariplerden
müteşekkil bir temsilci hey'etinin,Çanakkale'de yapılmakta
olan Şehidler Abidesinin açılış törenine davet edilmeleri is-
tenmektedir.

Bu davetin Cemiyetinizce yapılıp yapılamıyacağını,yuka-
rıda adı geçen sekreterliğe bildirilmek üzere iş'arına ve Abi-
denin açılış tarihinin bildirilmesine müsaadelerini rica
ederim.

Cevdet SUNAY
Orgeneral
Erkânıharbiye Umumiye II nci Reisi

Ek :
1 yazı

135

Belge-2 Morto Koyuna Abide İçin İskele Yapımı(ŞİCA-ÇŞAİYK)

T. C.
NAFİA VEKÂLETİ
Demiryolları ve Limanlar
İnşaat Reisiği
Sayı : **18045**

A N K A R A
2 6 K A Ş I M 1 9 5 9
Üz: Morto koyunda inşası istenen iskele hk:

MAB-18

Şehitlikleri İmar Cemiyeti
Çanakkale Şehitleri Abidesi
İnşaatına Yardım Komitesi
Hususi Muhasebe Müdürlüğü
ÇAĞALOĞLU
İSTANBUL

19/11/1959 gün ve 759 sayılı yazınız karşılığdır:

Çanakkale şehitleri abidesi ziyaretçilerinin deniz vasıtalarından karaya çıkmasını temin için inşası talep olunan betonarme iskelenin Vekâletimizce inşa edilebilme imkanları aranmış bulunmaktadır.

Vekâletimizce sahillerimizde inşa edilmekte olan iskeleler 6237 sayılı kanuna istinaden yapılmaktadır.

Mezkûr kanunun 1 inci maddesinde: Yurt kıyılarındaki şehir ve kasabalarımızın ihtiyaçlarını karşılamak üzere, iskele, rıhtım, mendirek, barınak ve limanlar inşaatının yıllık ödeme miktarı dahilinde kalmak üzere yapılacağını amirdir.

Bu maksatla sahil şehir ve kasabalarımızdan vaki talepler yıllık tahsisat imkanlarının çok üstünde olduğundan bu mevzuda her yıl inşaları ele alınacak mevzular tahsisat imkanları ve önem derecelerine göre İcra Vekilleri Heyetince yıllık programlar ile tesbit olunmaktadır.

Talep olunan Çanakkale şehitleri abidesi iskelesinin inşası Vekâletimizce de arzu edilmiş ancak 6237 sayılı kanunun şumullü dahilinde olup olmadığı hususunda tereddüt hasıl olduğundan durum Maliye Vekâletinden sorulmuş ve alınan 29/6/1959 gün ve 111104-2/6240 sayılı cevabi yazıda mezkûr iskele inşaatının Maliye Vekâletince de arzu edildiği, fakat mevzuun 6237 sayılı kanun şumullüne girmediği bildirilmiştir.

Bu husus 14/7/1959 gün ve 10237 sayılı yazımız ile Komite-nize bildirilmişti.

Bu kerre vaki talebiniz üzerine durum yeniden izah olunmuştur.

Bilgi husulünü rica ederim.

Nafia Vekili y
[Signature]

128

F.E.

Belge-3 Çanakkale Şehitler Abidesi Açılış Programı (MSB Fahri Özdilek) (ŞİCA-ÇŞAİYK)

T. C.
M. M. V.
ERKANIHARBİYEİ UMUMİYE RİYASETİ KARARGAHI
ANKARA

MAR-20

PFR : 0590. 60-MOR. 3 Ağustos 1960

KONU : Çanakkale Abidesinin Çok abet
açılış töreni Hk.

Çanakkale Şehitler Abidesi Yardım Komitesi Başkanlığına
Hususi Muhasebe Müdürlüğü

G A Ğ A L O Ğ L U
İ S T A N B U L 170

REF : Çanakkale Abidesi İnşaatına Yardım Komitesinin
12 Temmuz 1960 tarihli yazısı.

1. İnşaatı tamamlanmış olan Çanakkale Şehitleri Abidesinin
21 Ağustos 1960 günü yapılacak olan açılış töreni hakkındaki yazı
ve program incelendi.

Törene kimlerin davet edileceğinin tesbiti, bunların izaz
ve ikramı, vapur ve komanya gibi masrafı icabettiren hususların
temini, tahsisat kifayetsizliğinden dolayı Bakanlığımızca mümkün
görülemezdir.

Dişardan törene katılmayı arzu eden yabancıların daveti,
bunların İstanbul'da karşılanıp Abide bölgesine götürülmeleri
ve ağırlanmaları hususlarının da aynı duruma dolayısıyla Yardım
Komitesi tarafından yapılması uygun mütalâa edilmiştir.

Bakanlığımızca yapılması mümkün görülen yardımlar şunlar-
dır :

a. II nci Kolordu Merasim Kit'ası ve Bandosunun merasime
katılması,

b. Karaya çıkan ziyaretçilerin Abideye nakillerini temin
için aynı Kolordu tarafından vasıta tahsisi,

c. Merto koyuna vapur yanaşamayacağından yolcuların
vapurdan iskeleye çıkarılması ve döndürülmesi maksadıyla Çanakkale
Müstahkem Mevki K.lığına deniz vasıtalarının temini,

d. Tören bölgesinde gerekli trafik ve emniyet tedbirle-
rinin alınması gibi hususlardır.

2. Törenin tertip ve icrası, davetlerin yapılması ve bunları
tören yerine götürülüp döndürülmeleri, izaz ve ikramları hususunda
Bakanlığımızca başkaca yardım yapılmasınının maddeten mümkün olma-
yacağına bilgilerini rica ederim.

Fahri Özdilek
FAHRİ ÖZDİLEK
Orgeneral
Millî Savunma Bakanı

DAĞITIMI
K. K. K.
Dz. K. K.
Ç.kale Ş.A.Yardım Komitesi Bşk.

Fakîrî'nin İstanbul Şehrengizi

Taner GÖK

Özet

16. asırda yaşamış olan olan Fakîrî, edebiyatımızda Şehrengiz-i İstanbul ve Ta'rifât adlı eserleriyle tanınan bir şairdir. Bunların haricinde Letâ'if, bazı çalışmalarda ona atfedilen ancak yaptığımız incelemede 17. yüzyılda yazıldığı anlaşılan Sâkî-nâme ve mecmularda geçen 57 şiir de yine Fakîrî'yle anılan eserlerdir.

Kâtib ve Taşlıcalı Yahya'nın eserlerinin ardından İstanbul için yazılan üçüncü şehrengiz olma özelliğini taşıyan Şehrengiz-i İstanbul'un elimize ulaşan üç nüshası vardır. Bu üç nüshaya dayanarak eser hakkında bilgiler veren araştırmacıların tamamı, şehrengizin 305 beyit olduğu konusunda hemfikirlerdir. Ancak yaptığımız inceleme neticesinde eserin aslında 259 beyit olduğu; arta kalan 46 beytin ise Mesîhî'nin Edirne Şehrengizi'nden alındığı sonucuna varılmıştır. Zira Fakîrî'nin eserinde geçen 23 güzelin tasviri birebir aynı beyitlerle Mesîhî'nin şehrengizinde de geçmektedir. Mesîhî'nin, eserini Fakîrî'den önce yazdığı bilgisinden hareketle bu durumun kuvvetle muhtemel bir müstensih hatasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Fakîrî'nin Sâkî-nâme ve Şehrengiz-i İstanbul adlı eserleri hakkında önemli bulgulara ulaşılan çalışmamızın ilk bölümünde Fakîrî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise önce mevcut nüshaların ikisinden yararlanılarak Şehrengiz-i İstanbul'un tenkitli metni oluşturulmuş; sonra da eserin muhteva ve şekil hususiyetleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bunun neticesinde sebep-i te'lif, tasvirler, kullanılan dil, vezin ve nazım şekli gibi birçok bakımdan eserin, gelenekle sıkı bir bağ içerisinde olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Şehrengiz, İstanbul, Fakîrî, Mesîhî

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

The Specific Genre of Poem Named “Şehrengiz” About Istanbul by Fakîrî

Abstract

Fakîrî, who lived in the 16th century, is a poet known in our literature with his works titled Şehrengiz-i İstanbul (The Specific Genre of Poem Named “Şehrengiz” about Istanbul) and Ta’rifât (Depictions). Aside from these, there are also other works that are referred as his works, including Letâ’if (Emotions), Sâkî- nâme (Beverages) and 57 poems published in certain magazines. However, we have revealed in our investigations that Sâkî-nâme does not belong to him and that it was written in the 17th century.

After the works of Kâtib and Taşlıcalı Yahya, this Şehrengiz-i İstanbul is the third Şehrengiz written for Istanbul, and we currently have three copies of it at hand. Based on these three copies, all of the researchers, who provide information on this genre, agree that this Şehrengiz consists of 305 verses. However, in our investigations, we concluded that the Şehrengiz actually consisted of 259 verses; and the remaining 46 verses were taken from the Şehrengiz for Edirne written by Mesîhî. As a matter of fact, the depictions of 23 beauties written in the work of Fakîrî are also mentioned word for word in the Şehrengiz for Edirne written by Mesîhî. Based on the information that Mesîhî wrote his work before Fakîrî, we can claim that this situation actually stems from a copyist mistake.

In the first part of our study, in which we obtained important findings on Şehrengiz-i İstanbul and Sâkî-nâme of Fakîrî, we explained our findings about the life and works of Fakîrî. In the second part, the critical text of Şehrengiz-i İstanbul has been created by making use of two of the present copies; and later, information on the contents and characteristics of the work has been provided. As a result, it has been observed that the work is in strong connection with traditions in terms of the reasons for releasing, the depictions, the language used, the rhythm and the verses used.

Keywords: Şehrengiz, İstanbul, Fakîrî, Mesîhî

A. Fakîrî

a. Hayatı

Günümüze *Ta'rifât*, *Letâ'if* ve *İstanbul Şehrengizi* olmak üzere üç eseri ulaşan Fakîrî, 16. asır şairlerindedir. Bu asırda başta tezkireler olmak üzere birçok türün ilk ve en başarılı örnekleri verilmiştir. Şair sayısının artışına rağmen yazılan birçok tezkire sayesinde bu dönem şairlerinin önemli bir kısmı tezkirelerde zikredilmiştir. Bu durum Fakîrî için de geçerli olmuş ve Latîfi, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Beyânî ve Riyâzî gibi tezkireciler onun hakkında çeşitli bilgiler vermişlerdir.

Fakîrî'nin nereli olduğu konusunda kaynaklarda görüş birliğinin olduğunu söylemek mümkündür. Latîfi, onu Rumelili olarak nitelese¹ de Âşık Çelebi², Hasan Çelebi³ ve Beyânî⁴, Kalkandelenli⁵ (bir diğer adı Tetova) olduğunu açık bir şekilde belirtmişlerdir.

Önemli tezkirelerde adı geçmesine rağmen Fakîrî hakkındaki bilgiler, birbirinin tekrarı niteliği göstermekte ve genelde detaya girmemektedir. Bu tezkireler içerisinde en geniş bilgi Latîfi'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sında yer almaktadır. Ancak burada yer alan "*Sultân Selim devrinde fevt oldı.*" şeklindeki ifade, bahsi geçen kişinin hangi Fakîrî olduğu konusunda bir karışıklığa sebep olmuştur. Zira mevcut nüshalarda Fakîrî, *Ta'rifât* adlı eserini 941/1534'te yazdığını belirtmiştir. Bu durumda onun I. Selim devrinde (1512-1520) ölmüş olması mümkün değildir. Latîfi, yukarıdaki cümlenin devamında ise "*Memâlik-i küffârdan Varadin ve Budin tâze feth olduğu târihlerde Rûm illerinde gâh imâm u gâh haîtib ve gâh remmâl u gâh tabîb olurdı.*" söylediği bu sözle şairin Budin'in fethi sırasında (1526) hayatta olduğunu söylemiştir. 1512-1520 arasında öldüğü bilgisinin hemen akabinde 1526'da hayatta olduğunun söylenmesi Latîfi'nin verdiği bilgilere ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Mehmet Fatih Köksal, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'ne yazdığı "Fakîrî" maddesinde aynı duruma dikkati çekmiş ve kaynaklarda farklı bilgilerle geçen Fakîrîler'in iki ayrı ya da aynı kişi olmalarının mümkün olduğunu belirtmiştir.⁶

1 Latîfi, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, (Haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000, s. 440.

2 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, (Haz. Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, C. 3, İstanbul 2010, s. 1213.

3 Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (Haz. Aysun Sungurhan-Eyduran), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2009, s. 180.

4 Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (Haz. Aysun Sungurhan-Eyduran), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2008, s. 151.

5 14. asrın sonunda Osmanlı hâkimiyetine giren bu şehir, günümüzde Makedonya'nın önemli tarih merkezlerinden biridir. Daha geniş bilgi için bakınız: Muhammed Aruçi, "Kalkandelen", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 1996, s. 262.

6 Mehmet Fatih Köksal, "Fakîrî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Madde Yazım Tarihi: 24.11.2013. (<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1019> En son erişim: 26.07.2016)

Ta'rifât, 1534'te tamamlandığına göre Fakîrî'nin Kanuni dönemi şairlerinden olduğu ortadadır. Bu bilginin en büyük delili ise şairin *Şehrengiz-i İstanbul* da Kanuni'nin adını anarak onu övmesidir. Şehrengizin “Der-Medh-i Pâdşâh” başlıklı bölümünde Fakîrî,

Zihî şâhib-ı kūrân u zıll-ı Yezdân
Şehensâh-ı cihân Sulţân Süleymân⁽²⁰⁾

beytiyle övdüğü padişahın Kanuni Sultan Süleyman olduğunu dile getirmiştir.

Fakîrî hakkında bilgi veren kaynaklardan yalnızca Latîfî ve Riyâzî onun Sultan Selim devrinde vefat ettiğini söylemişler; Âşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyânî, Gelibolulu Âlî ve Şemseddin Sami bu konuya değinmemişler; Mehmed Süreyya ise onun Kanuni devrinin ortalarında vefat ettiğini ifade etmiştir.⁷

Yukarıda da belirtildiği üzere Fakîrî hakkındaki bilgiler oldukça yüzeyseldir. Tezkirelerde “*Kendü sūhtelk 'āleminde gedā-şīve ve şūrīde-dil, bī-'ışk u bī-ğıll, şī're müştēgıl idi.*”⁸, “*... ğmā-yı kalīle-i iksīr-i kanā'ata mālīk olan ğurebādan idi.*”⁹, “*Fırka-i fukarā ve zümre-i şu'arādan ğüşāde-dil şāhid-bāzlıĝa mütevaggıl u müştāgıl taleb-i cāh u celālden müstāgnī derūnında olan cevher-i 'ışk-ı cevānān ve eşk-i çeşmi gevher-efşānī ile gönli vü gözi ganī kimesne idi.*”¹⁰, “*Edebce zengin, paraca fakir usta bir şairdir.*”¹¹ gibi ifadelerle onun her ne kadar varlıklı bir insan olmasa da gönlü ve gözü tok, edebli, makam ve mevki peşinde koşmayan, şiirle uğraşan bir zât olduğu yazılmıştır.

b. Eserleri

1. *Ta'rifât*

Fakîrî'nin en meşhur eseridir. İçerik olarak özel bir tür niteliği kazanan bu eserde, 158 fasıl halinde “muallim, kâtip, muhasib, şair, arif, rakib, münafık, gammaz, meddah, âkil, fakir, ganî, seyyah, levend, nedim, meyhaneci, kalender, haydarî, fâsık, sâkî, subaşı, sarhoş, tiryaki, kethüda, derbân, muhtesib, berber, nakkaş, remmâl, müneccim, tabib, canbaz, hokkabaz, çengi, hammal, neyzen, dellal, başmakçı, tacir, külhancı, müezzin, değirmenci” gibi Osmanlı toplumunun hemen her sınıfına ait insan, üçer beyitlik manzumelerle tanıtılır. Bahsi geçen kişiler dış görünüşleri, görevi, hakkındaki düşünceler, toplum içindeki yeri, hünerleri vb. farklı açılardan ele alınmıştır. Örneğin “Der-Ta'rif-i Şâ'ir” faslında şairlerin, güzellerin saçlarını ve benlerini övdüklerini ancak bu yaptıklarının sonucu olmayan hayaller olduğu belirtilmiş; bir

7 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. 2, İstanbul 2006, s. 509.

8 Âşık Çelebi, a.g.e., s. 1213.

9 Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994, s. 182.

10 Hasan Çelebi, a.g.e., s. 180.

11 Mehmed Süreyya, a.g.e., s. 509.

başka fasılda ise o dönemin “zampara tipi” parmakları kınalı, belinde mendil, başında kâkül ve elinde yüzük olan bir tip şeklinde tasvir edilerek adeta resmedilmiştir:

Nedür şâ'irlerüñ dirlerse hâlin

Ögüp dil-berlerüñ zülfî vü hâlin

Kimini dâm eyleyüp kimini dâma

Ṭolaşup geh dehân u geh beyâna

İderler yok yere dürlü maqâlât

Netice çıkmaz illâ ki hayâlât¹²

Nedür zenpâre bildüñ mi cihânda

Gözi dâyim ola anuñ yabanda

Ola bir iki parmağı kınalı

Turuncile belinde destmâli

Başında kâküli elde yüzüğü¹³

Ta'rifât, bu özellikleriyle edebî bir eser olmasından ziyade 16. asır toplum yapısının adeta tarihî bir kaynağı gibidir. Eserin sonundaki “Toğuz yüz kırık birinde oldı âhîr” mısraından anlaşılacağı üzere yazılış tarihi 941/1534'tür.

2. *Letâ'if*

Bilinen tek nüshası Berlin¹⁴'de olan bu eserin Fakîrî'ye ait olup olmadığı konusunda kesin bilgiler olmasa da nüshadaki “*Bu leṭâ'if haylî iñen mergüb Fuzûlî-yi zemân Mevlânâ Faḳîrî rahmetü'llâhi 'aleyhi leṭâ'ifindendür ki zıkr ü beyân ü 'iyân olunur*”¹⁵ bu kayda dayanarak araştırmacılar eserin ona ait olduğunu kabul etmişlerdir. Eserdeki 35 latifenin 22'si insanlar, 9'u hayvanlar, 4'ü de anlayış, kuzeydoğu rüzgârı gibi farklı şeylerle ilgilidir.¹⁶

3. *Sâkî-nâme*

Gel ey sâkî-i bezm-gâh-ı elest

Beni neşve-i aşk ile eyle mest¹⁷

12 Süleymaniye Ktp. Hacı Ahmed Paşa 279-002, vr.: 12^b

13 Süleymaniye Ktp. Hacı Ahmed Paşa 279-002, vr.: 13^a-13^b

14 Berlin Staatsbibliothek 1988, part 48, Türkische Handschriften, vr.: 370^a-377^b.

15 Edith Gülçin Ambros, “An Ottoman Latife of the 16th Century”, *The Journal of Ottoman Studies*, XI, 1991, s. 27.

16 Daha geniş bilgi için bakınız: Edith Gülçin Ambros, “An Ottoman Latife of the 16th Century”, *The Journal of Ottoman Studies*, XI, 1991, ss. 25-34.

17 Mehmet Arslan, *Sâkî-nâmeler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 430.

beytiyle başlayan eser, toplamda 106 beyittir ve sırasıyla “Hikâyet Ber-Sebîl-i Temsîl, Hitâb-ı Sâkî, Sıfat-ı Fenâ-yı Dehr ve Bî-Vefâyî-i Ebnâ-yı Zamân, Şikâyet-i Cüvânân, Hitâb-ı Mugannî, İtmâm-ı Sühan, Hatm-i Sâkî-nâme” bölümlerinden oluşur. Mesnevi nazım şekliyle yazılan eserde tasvîrî bir üslupla sakiye hitap edilerek mey ve meyhane kültürü anlatılmıştır.

Baştan sona mey ve meyhane üzerinden temsîlî olarak tasavvuf kültürünün anlatıldığı eserin 96. beyti oldukça önemlidir. Çünkü burada eserin nazım şekli ve yazılış tarihi söylenmiştir:

*Olup meşnevî tarzı bu nazm-ı nik
Ğazel lafzıdır aña târîh lik¹⁸*

Burada şair “ğazel” kelimesinin eserin yazılış tarihi olduğunu açık bir şekilde belirtmiştir. “Ğazel”in ebced karşılığı 1037’dir; buna göre eserin yazılış tarihinin 1037/1627 olduğu anlaşılmaktadır. Bu da bize *Sâkî-nâme*’nin Fakîrî’ye ait olmadığını göstermektedir. Kaynaklarda *Sâkî-nâme* sahibi bir başka Fakîrî’ye rastlanmamıştır. Bu nedenle eserin tam olarak hangi Fakîrî’nin olduğu net değildir.

4. Şiirler

Fakîrî’nin Edirneli Nazmi ve Pervane Bey mecmualarında çeşitli şairlere yazdığı nazireler bulunmaktadır. Edirneli Nazmi’de 57¹⁹, Pervane Bey’de 58²⁰ şiir olmakla birlikte bunların çoğu birbirinin aynıdır. Fakîrî, iyi bir nazire şairi olmasına rağmen o dönem mecmularının hiçbirinde ona ait zemin şiir yoktur. Fakîrî’nin her iki mecmuada nazire yazdığı şairlerin listesi şu şekildedir:

Edirneli Nazmî: Mecma‘u‘n-Nezâ‘ir		Pervâne b. Abdullah: Pervâne Bey Mec.	
Nazire Yazılan Şair	Nazire Sayısı	Nazire Yazılan Şair	Nazire Sayısı
Ahmed Paşa	15	Adlî	1
Ahmedî	3	Cem Sultan	4
Atâyî	1	Hafî	2
Cafer Çelebi	1	Hilâlî	1
Cem Sultan	2	Hayâlî	1
Çâkerî	1	Safî (Kasım Paşa)	1
Hafî	1	Kıvamî	1
Haşîm-i Acem	1	Sadi-i Cem	1

18 Mehmet Arslan, a.g.e, s. 433.

19 Şiirler için bakınız: M. Fatih Köksal, *Mecma‘u‘n-Nezâ‘ir (İnceleme-Tenkitledi Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitapları.

20 Şiirler için bakınız: Kâmil Ali Gıynaş, *Pervâne Bey Mecmuası*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2014.

Edirneli Nazmî: Mecma' u'n-Nezâ'ir		Pervâne b. Abdullah: Pervâne Bey Mec.	
Nazire Yazılan Şair	Nazire Sayısı	Nazire Yazılan Şair	Nazire Sayısı
Hayâlî	1	Safî	1
Kemal Paşa-zâde	2	Kemâl-i Zerd	1
Kemâl-i Zerd	1	Nizâmî	4
Kıvâmî	1	Taci-zâde Câfer Çelebi	1
Melîhî	1	Şâhidî	1
Mesîhî	1	Şevkî	1
Mestî	1	Tâli'î	1
Necâtî	4	Ahmed Paşa	9
Nihânî-i Müderris	1	Vasfî	2
Nizâmî	3	Atâyî	1
Revânî	1	Şeyhî	4
Sa'dî	1	Necâtî	8
Safî	1	Lami'î	1
Sâfî (Kâsım Paşa)	2	Kemal Paşa-zâde	1
Şamî	1	Nihânî	1
Şeyhî	3	Ahmedî	2
Ulvî	3	Atâ	1
Vasfî	1	Mesîhî	2
Zâtî	1	Revânî	2

Tabloda görüleceği üzere Fakîrî, 34 farklı şaire nazire yazmıştır. Bunlar arasında Ahmedî, Ahmed Paşa, Zâtî, Hayâlî gibi meşhur şairlerin yanı sıra Hilâlî, Kıvâmî, Mestî gibi pek tanınmayan şairler de vardır. Yazdığı nazireler incelendiğinde Fakîrî'nin orta seviyede bir şair olduğu anlaşılmaktadır.

5. Şehrengiz-i İstanbul

Şehrengiz-i İstanbul, Kanûnî'ye sunulmasına rağmen yazılış tarihi konusunda net bir bilgi yoktur. Ancak *Ta'rifât*'ın 941/1534'te yazıldığı göz önüne alınırsa şehrengizin de buna yakın bir tarihte yazıldığı düşünülebilir.

a. Nüshalar

Yaptığımız taramalar neticesinde eserin 3 nüshasına ulaşılmıştır:

- 1- Süleymaniye Ktp. Hacı Ahmed Paşa 279-002: Bu nüsha Yahya Bey'in Şâh u Gedâ mesnevisinin sonunda 62^b-73^a varakları arasında yer almaktadır. Divani hat kullanılan metinde başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış; sayfa kenarları

ve mısralar arasında cedvel çizilmiştir. Metnin başında tezhipsiz bir serlevha yer almakta ve her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Nüshada muhtemelen müstensihthen kaynaklanan bir hatayla Şehrengiz'in devamında şairin diğer eseri *Ta'rifât*'ın "Der-Ta'rif-i Mü'ezzin" başlığından itibaren geri kalan bölümü yazılıdır. Şehrengiz'deki son kişi de anlatıldıktan sonra yazı şekli değişmeden *Ta'rifât*'ın 14 varaklık kısmı şehrengizin devamına eklenmiştir.

- 2- Mevlânâ Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi 194: Bu nüsha, Agah Sırrı Levend'in belirttiği üzere²¹ Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Hacı Ahmed Paşa 279-002 nüshası ile İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 3051 numaradaki *Ta'rifât* karşılaştırılarak hazırlanmıştır. Gölpınarlı, bu karşılaştırmayı yaparak Hacı Ahmed Paşa nüshasında birbirine karışmış halde bulunan İstanbul Şehrengizi ile *Ta'rifât*'ı birbirinden ayırmıştır. 9 varak olan nüshanın devamında şairin diğer eseri olan *Ta'rifât* yer almaktadır. Filigransız, nohudî kağıda rik'a hatla yazılmıştır ve her sayfada 21 satır vardır. Nüshada herhangi bir cedvel ya da serlevha yoktur. *Şehrengiz* bitip de *Ta'rifât*'a geçilirken derkenarda "Buradan yukarısı Üniversite Kütüphanesi'nde yok. Bu kısım da öbür nüshada yok" kaydı düşülmüştür.
- 3- Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Agah Sırrı Levend 189-190: Süleymaniye Ktp. Hacı Ahmed Paşa 279-002'den istinsah edilmiş bir nüshadır.

Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere mevcut üç nüshadan 2. ve 3. sıradakiler, 1. sıradaki nüshadan istinsah edilmiştir. Nitekim Hacı Ahmed Paşa nüshasında eksik olan iki mısra²² bu nüshalarda da yoktur. Ancak Gölpınarlı nüshasında Hacı Ahmed Paşa'daki birçok eksiklik giderilmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı, bu nüshayı oluştururken başka bir nüshadan daha mı yararlandı yoksa hatalı ya da eksik gördüğü yerleri kendisi mi düzeltti bu belli değildir.

Süleymaniye Kütüphanesi nüshasında şehrengizin uzunluğu 305 beyittir. Haliyle bundan istinsah edilen diğer nüshalarda da eserin beyit sayısı aynıdır. *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Fakîrî"²³ maddesinin yazarı ve aynı zamanda şairin *Şehrengiz-i İstanbul ve Ta'rifât* adlı eserleri üzerine 1977'de doktora tez öncesi çalışması²⁴ yapan Kaşif Yılmaz başta olmak üzere şehrengizler hakkındaki en kapsamlı çalışmayı yapan Agah Sırrı Levend²⁵ gibi araştırmacılar bu şehrengiz hakkında bilgi verirken eserde 305 beytin olduğunu ve 43 güzelin tasvir edildiğini söylemişlerdir. Nitekim dışardan bakıldığında eserin başından sonuna kadar üslup ve ifadelerde farklılıklar yaşanmadan giden bir anlatım vardır.

21 Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1957, s. 31.

22 32 ve 96. beytlerin ikinci mısraları.

23 Kaşif Yılmaz, "Fakîrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 12, İstanbul 1995, ss. 131-132.

24 Detaylı bilgi için bakınız: Kaşif Yılmaz, *Fakîrî Şehr-engiz-i Fakîrî ve Risâle-i Ta'rifât*, Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Basılmamış Doktora Tez Öncesi Çalışması, Erzurum 1977.

25 Agah Sırrı Levend, *a.g.e.*, ss. 31-33.

Fakîrî'nin *Şehrengiz-i İstanbul*'unun tenkitli metnini oluştururken şehrengizler üzerine yaptığımız başka bir çalışma vesilesiyle bu eserin son 46 beytinin Mesîhî'nin *Edirne Şehrengizi*'nde de aynı şekilde geçtiği fark edilmiştir. Mesîhî'nin eserinde sırasıyla Sarrâf-zâde, Seyyid-oğlı Ca'fer, Yeşil Melek Nesli, Semerci-oğlı, Sîm-Sâ'id, Hürmüz, Halîl, Hayder, Kuyruklu Yılduz, Hızr, 'Îsâ, Ebrî, 'Âlemşâh, Yûsuf, 'Abâcı-oğlı Muhammed, Hâfız Mahmûd, İmâm-oğlı Muhammed, 'Attâr Hasan, Keçeci Safer, Tuzcı-oğlı Mustafâ, Kaysarlu-zâde 'Alî, 'Abdî, Vâlâcı Şâdî-oğlı'na ait tasvirler²⁶, aynı sırayla²⁷ ve çok basit farklılıklar bir kenara bırakılacak olursa aynı beyitlerle Fakîrî'nin eserinde de geçmektedir.

Yukarıdaki duruma bakarak bu beyitlerin aslında hangi şaire ait olduğu sorusu akıllara gelebilir. Ancak Mesîhî'nin, eserini II. Beyazıd, Fakîrî'nin ise Kanûnî döneminde yazdığı göz önüne alındığında bu sorunun cevabı da verilmiş olur. Yukarıda nüsha tavsifleri bölümünde de belirtildiği üzere mevcut nüshalardan ikisi Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshadan istinsah edilmiştir. Ancak muhtemelen bu nüshayı hazırlayan müstensih'in hatası sonucu Mesîhî'ye ait beyitler bu eserin devamına yazılmıştır.

b. Şekil Özellikleri

Nazım Şekli: *Şehrengiz-i İstanbul*, gelenekteki birçok şehrengiz gibi mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır.

Vezin: Eserde aruzun hezec bahrinin *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbı kullanılmıştır. Hem *Şehrengiz* hem de *Ta'rifât* göz önüne alındığında Fakîrî'nin aruz konusunda başarılı bir şair olduğunu söylemek mümkündür. 259 beyitlik şehrengizde birkaç örneğin dışında ciddi aruz kusurlarına rastlanmamaktadır. Ancak bazı beyitlerde müstensih'ten kaynaklandığını düşündüğümüz birtakım eksiklikler sebebiyle vezin uymamaktadır. Buralarda yapılan metin tamirleriyle söz konusu eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Eserde görülen aruz işlemlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

İmâle

Bir hecedeki kısa ünlünün, uzun okunması olan imâle, Türkçe şiirlerde en çok karşılaşılan aruz kusurudur. Nitekim *Şehrengiz*'de de hemen hemen her beyitte imâle vardır. İmâlelerin geçtiği beyitlerden bazıları şunlardır:

Kimini itdi mülk-i hüsne sultân / Kimini kıldı aña bend-i fermân⁽⁵⁷⁾

Ne yirde kim görem bir tab^c -ı mā³il / Gözümün yaşı olur anda sâ³il⁽⁷¹⁾

Dönüpdür her kemer anda hilâle / Ki olmuş taş-ı gerdüna havâle⁽¹²³⁾

26 Mesîhî'nin şehrengizi için bakınız: Mine Mengi, *Mesîhî Dîvânı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, Ankara, ss. 88-109.

27 Fakîrî'de yalnızca Sîm-Sâ'id ile Hürmüz adlı kişilerin yerleri değişmiştir.

Zihaf

Zihaf divan şiirindeki en büyük aruz kusuru olarak kabul edilir. Zihaf yapılırken uzun ünlüler kısa okunur böylelikle kelimenin hem kalıbı hem de ahengi bozulur. Hal böyle olunca şiirlerde diğer aruz işlemlerine nazaran zihafa daha az rastlanılır. *Şeh-rengiz*'de üç beyitte zihaf vardır:

Meger kim sākī-i bezm-i hidāyet / Şunup bir cur^c a-i cām-ı maḥabbet ⁽¹⁰²⁾
Çıķup Eyyūbiler seyrān iderler / Varup ^c āşıkların ḥayrān iderler ⁽¹⁴¹⁾
Binince keştīye bir māh-peyker / Kırān eyler hilāle mihr-i enver ⁽¹⁴²⁾

Med

Şeh-rengiz'de imâleden sonra en çok yapılan aruz işlemi meddir. Eserdeki medlerin çoğu son tef' ilede yapılmıştır:

Tecellî eylese bir māh-ṭal^c at / Ṭulū^c eyler hemān mihr-i maḥabbet ⁽²¹⁾
Şular kim oldu bu esmāda pāmāl / Olupdur çār-yār Aḥmed'e dāl ⁽²³⁾
Süleymān-menzilet Cemşid-şevket / Nerīmān-hey³et ü Rüstem-şalābet ⁽³¹⁾
Revān olduķça ṭıg-ı ābdārı / Çalar yire ^c adū-yı ḥāksārı ⁽³⁸⁾
Bununla beraber bazı yerlerde kusur sayılabilecek medler de vardır:
Penāh-ı ma^c delet pīrāye-i dīn / Şeh-i gerdūn sultān-ı selāṭīn ⁽³⁰⁾
Dür-i dendānla ol la^c l-i ḥandān / İdüpdür zerde ol pervīn pinhān ⁽¹⁶⁶⁾

Vasl

Vasl, sonu ünsüzle biten hecenin ünlüyle başlayan heceye bağlanarak okunmasıdır. Şiirde ahengi sağlayan bir uygulama olduğu için yapılması gerekli sayılmıştır.²⁸ Divan şiirinde sıkça uygulanan bu işleme Fakîrî, *Şeh-rengiz*'inde sadece birkaç beyitte yer vermiştir:

Bugün ol bir beg oğlı pek güzeldür / Cihān ḥalkı kulu olsa maḥaldür ⁽²⁰⁵⁾
Varup şey³en lillāh idüp ṭapusında / Kulo layın ölince ṭapusında ⁽²¹⁴⁾
Yaşumla olmak istedikçe hem-dem / Yüzüme yapuşur ol daḥı her dem ⁽⁷⁵⁾

Kafiye

Eserde en çok kafiye-i mürdefe kullanılmıştır. Ondan sonra sırasıyla mücerred, mukayyed ve müesses kafiye gelmektedir.

I. Kafiye-i Mücerrede:

Tecellî eylese bir māh-ṭal^c at

28 Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 11. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 142.

Ṭulū^ç eyler hemān mihr-i maḥabbet⁽²¹⁾

Aḥadla Aḥmed itdi çün ağız bir
Dil-i Ahmed'de ol mīm eyledi yir⁽⁶⁸⁾

Aḫar bir serv-i nāzı görse yaşum
Terāzūdur meger ol şuya başum ⁽⁷²⁾

II. Kafiye-i Mürekkebe

a. Kafiye-i Mürdefe:

İlāhī^ç āciz ü ḥōr u nizārem
Giriftār-ı kemend-i zülfi-yārem ⁽¹⁾

Çaçan tekbire itsem iftitāhı
Şalāt içinde dil gözler felāhı ⁽¹⁸⁾

Ne dil kim oldı bu resmile mersūm
Bu eşkālūñ aña mefhūmı ma^ç lūm ⁽²⁶⁾

Maḥabbet gülşeninūñ^ç andelībi
Melālet bāğınūñ murğ-ı ġarībi ⁽⁹⁴⁾

b. Kafiye-i Mukayyede

Çılıcıdur ser-efşān **rezm** içinde
Eli oldı zer-efşān **bezm** içinde ⁽⁴⁰⁾

Namāzile niyāzum lu^ç bile **lehv**
Düşerse yaşum eyler secde-i **sehv**⁽¹⁴⁾

c. Kafiye-i Mü'essese

Elif nāmında engüşti-i şehādet
Ki eyler ḥamd-i Ḥaḫ'da istiḫāmet⁽⁶⁷⁾

Ve zin konusunda başarılı sayılabilecek Fakîrî'nin, kafiye konusunda aynı yeteneğe sahip olduğunu söylemek güçtür. Zira 259 beyitlik *Şehrengiz*'in 25 beyte yakın kısmında kafiye sorunu vardır. Eserinde farklı kafiye çeşitlerine yer veren Fakîrî, özellikle revî harfinin kelimenin son ve asıl harfi olması kuralına birçok beyitte uymamıştır. Aşağıdaki beyitlerde bu türden kafiye örneklerine rastlanmaktadır.

Örneğin bu beyitte birinci mısradaki kelimenin (ç ālem) revî harfi “m”dir. İkinci mısrada ise revî harfinin (ḥālüm) “l” olması gerekir. Ancak şair, kafiye uydurabilmek için birinci tekil şahıs iyelik ekini revî olarak almıştır:

Gözüme dar olupdur cümle ç ālem

Ser-i zülfi gibi şūrīde-**hālem**⁽¹²⁾

Aynı hata bu beyitlerde de yapılmıştır:

Namāz içre rükū^ç a niyyet itsem
Yüzüm yire düşer **hacletden ol dem**⁽¹⁷⁾

Şadefdür işbu şehri-**hüb-manzar**
Dür ü gevherler içinde **güzeller**⁽¹⁹²⁾

Olupdur gamze-i ser-tīzi neşter
Ne çāre kanumuzu dökmek ister⁽²²⁵⁾

Aşağıdaki örneklerde ise mısraların ikisinde de revî harfleri kelimenin asıl harfi değildir:

Alup etrāfını sīmīn-bedenler
Bu şehre gice gündüz **hızmet eyler**⁽¹²¹⁾

Bahār oldukça her serv [ü] şanavber
Lebi gönçe gül-i nāzük-bedenler⁽¹⁴⁰⁾

Ṭalup deryāya her yaña yüzerler
Deñiz mālikleri olmuş **güzeller**⁽¹⁴⁵⁾

Eserde kafiye konusunda dikkati çeken sorunlu durumlardan biri de aynı kelimelerle yapılan kafiyelerdir. Divan şiirinde aynı kafiye'nin bile tekrarı (itâ) hoş karşılanmayıp kusur olarak edilirken birebir aynı kelimelerin kullanılması daha büyük türden bir kusurdur. *Şerengiz*'de 10. ve 13. beyitlerde bu durumun bir örneği vardır:

Ruḥ-ı dil-dāra her gün var niyāzum
Ḳabūl ola mı bir demde namāzum⁽¹⁰⁾

Güzel görse yaşum başlar niyāza
Velikin yüz yumaz bir dem namāza⁽¹³⁾

Hacimli bir eser olmamasına rağmen *Şerengiz*'de kafiye kelimelerinin tekrar edildiği görülmektedir. Mesela eserde "letāfet" dört, "güzel" kelimesi ise altı defa kafiye kelimesi olarak geçmektedir:

Zenaḥdānı çeh-i āb-ı **letāfet**
Ser-i zūlfeyni ḳullāb-ı **zarāfet**⁽¹⁶²⁾

Yüzdür maḫzar-ı mihr-i sa^ç ādet
Sözidür gevher-i dürr-i **letāfet**⁽¹⁶⁴⁾

.....

Melâhat menba^c ı kân-ı **leţâfet**
Ser-â-ser şîven ü nâz u **zarâfet**⁽¹⁸⁰⁾

Aşağıdaki beyitlerin ise hem kafiye kelimeleri birebir aynı hem de beyitlerde ciddi bir benzerlik vardır:

Nażîri yok cihânda bî-**bedeldür**
İgen nâzûk igen şehri **güzeldür** ⁽¹²⁶⁾

Nażîri yoĸ be-ġâyet bî-**bedeldür**
Ķıyâmet vaşladur nâzûk **güzeldür** ⁽²¹¹⁾

Bunların haricinde eserde ikvâ ve kafiye-i şâyegân gibi kafiye kusurları da vardır:

Zihî dergeh ki deryâ **sâhilidür**
Miyân-bendinde keşti keckülidür ⁽¹²⁰⁾

Biri Yüsufdurur ol şâh-ı ħubân
Olupdur mışır-ı ħüsn içinde sultân⁽²⁸⁷⁾

Şehrengiz-i İstanbul da redifler önemlidir. Genellikle ek seviyesinde redif kullanan Fakîrî, kelime halindeki rediflerin bazılarını birden fazla beyitte yer vermiştir:

Añlıur ħüsn-i ħulķı deyr **içinde**
Müsellem bir güzeldür şehr **içinde**⁽¹⁸³⁾

Oturmuş ġüşe-i dükkân **içinde**
Elif gibi yer itmiş cân **içinde**⁽¹⁸⁶⁾

Añulduĸça güzeller dehr **içinde**
Bu şehrengîz oĸunsun şehr **içinde**⁽¹⁹¹⁾

Dehân-ı yârveş dil-teng **olupdur**
Ġöñül ĸânûn-ı ġamda çeng **olupdur**⁽⁴⁾

Maĸâm-ı ĸurb-iev ednâ **olupdur**
Muĸîm-i menzil-i a^c lâ **olupdur**⁽²²⁾

Melâz u melce²-i kevneyn **olupdur**
Dürr-i ^c adlile ^c âlem zeyn **olupdur**⁽⁴³⁾

Sevâdı melce²-i kevneyn **olupdur**
Beyâzi mecma^c ü'l-baġreyn **olupdur**⁽¹⁰⁹⁾

c. *Muhteva Özellikleri*

1. *Eserin Bölümleri*

Şhregiz-i İstanbul, beş bölümden oluşmaktadır:

Münâcât

Der-Medh-i Pâdşâh

Mahbûb-ı Fakîrî

Der-Medh-i Kostantiniyye

Der-Medh-i Kostantiniyye

Yukarıda görüleceği üzere birçok şhregizde geçen gece ve gündüz tasvirleriyle hatimeye bu eserde yer verilmemiştir. Gece ve gündüz tasvirleri şhregizlerin sabit bölümlerinden değildir ancak neredeyse bütün şhregizlerde hatime bölümü vardır. Azîzî, Beyânî, Cemâlî, Hacı Dervîş, Hâdî, Mesîhî, Kerîmî, Mânî, Lâmi'î, Neşâtî, Ravzî, Seyrî, Taşlıcalı Yahya, Usûlî ve Vahîd Mahtûmî gibi şhregiz yazarları, güzellere tasvirlerinden sonra bir anda eserlerini bitirmeyip hatimeyle şhregizlerini sonlandırmışlardır. Câmî ise *Manisa Şhregizi*'nde bu şairlerin aksine hatimeye yer vermeden eserini tamamlamıştır. *Şhregiz-i İstanbul*'da da aynı durum olduğu söylemek mümkün olmakla birlikte başka bir ihtimal daha akıllara gelmektedir ki o da Mesîhî'nin şhregiziyle olan karışıklık sebebiyle Fakîrî'nin eserinin son bölümünün kaybolmasıdır. Bunlardan hangisinin doğru olduğunu tespit etmek maalesef ki mevcut bilgilerle mümkün değildir.

Münâcât

Fakîrî, münâcâta içinde bulunduğu kötü durumu ve bunun sebebini belirten bir beyitle başlar:

İlâhî 'âciz ü ħor u nizârem

Giriftâr-ı kemend-i zülf-i yârem

26 beyitlik bu bölümde, şhregizlerin genel bir özelliği²⁹ olarak Allah'a yalvarmadan ziyade güzellere duyulan tutku ve bundan dolayı yapılamayan dinî görevler konusundaki suçluluk duygusu vardır. Şair, birini sevmeden duramadığını³⁰, ne zaman ki bir güzel görse gözlerinden yaşların döküldüğünü ama namaz konusunda aynı isteğin olmadığını ifade eder.³¹ Onun için mihrap ve minber sevgilinin saç ve kaşlarıdır.³²

29 “Münâcât bölümünde şair güzellere tutkunluğu dolayısıyla dinî görevlerini aksattığını bildirir, bundan suçluluk duyduğunu dile getirerek af diler. Ancak suçunu itiraf ve pişmanlık gibi görünen bu bölüm, aslında konuya giriş için bir hazırlıktır.” Metin Akkuş, “Şhregiz”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yayınları, C.: 8, İstanbul 1998, s. 120.

30 Birini sevmeyince râhatım yok / Belâ-yı hecre hergiz tâkatum yok⁽⁸⁾

31 Güzel görse yaşum başlar niyâza / Velikin yüz yumaz bir dem namâza⁽¹³⁾

32 Kemân ebrûlâriyle zülf-i dil-ber / Olupdur göñlüme mihrâb [u] minber⁽²⁰⁾

Der-Medh-i Pâdşâh

34 beyitlik bu bölümde dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman övülür. 47. beyte kadar padişahı öven şair, buradan sonraki 13 beyitte müsebbübü'l-esbâb fikrinden hareketle varlık âleminin temelinde Allah'ın olduğunu anlatır. Bu bölümde Kanuni'nin adının anılması eserin ona sunulduğunu gösteren önemli bir bilgidir. Fakîrî, Kanuni'yi aslı özellikleri olan yiğitlik ve adaleti ön plana çıkararak över. Ona göre Kanuni, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, cihan padişahlarının padişahıdır.³³ Saltanatının ilk yıllarından itibaren fetihlere başlayan Kanuni, birçok gayrimüslim devleti Osmanlı hâkimiyetine almış bir padişaktır. Bu nedenle olsa gerek Fakîrî, "*Kamu a' dâ-yı dînüñ dökdi kanın / Aşupdur 'arşa tîğ-ı hûn-feşânın*" beytiyle padişahın bu yönüne dikkati çeker.

Mahbûb-ı Fakîrî

46 beyitten oluşan bölüm, kendi arasında iki kısma ayrılır. 61-69. beyitler arasında Hz. Peygamber'in övgüsü yapılır; sonraki beyitlerde ise bahar tasviriyle maksada geçilir. Şair, Hz. Peygamber'i övdükten sonra münâcât bölümünü andıran bir tarzda güzeller sebebiyle içine düştüğü durumdan duyduğu üzüntüyü dile getirir. Bunun devamında çiçeklerin açtığı, bülbüllerin öttüğü bir bahar tasviri başlar.³⁴ Bu güzelliklere rağmen şair, feryat figan halindedir ve aşk derdiyle gönlü beladan kurtulamamaktadır. Ancak hidayet meclisinin sakisinin sunduğu kadehle gönlü ferahlayıp kendine gelir.

Bahar tasviri, güzelliklere rağmen duyulan hüznün, sonrasında içilen şarapla gelen mutluluk aslında şairin İstanbul övgüsü için girizgâh niteliğindedir. Şarap sayesinde gönül aynası parlayan şair bu haldeyken İstanbul'a gelir ve hemen akabinde İstanbul'un övgüsü başlar.

Der-Medh-i Kostantniyye

İstanbul'un ele alındığı bu bölüm 79 beyitle kendinden önceki bölümlerin en uzunudur. Fakîrî, burada önce İstanbul'un güzelliğini (108-129. beyitler arası) sonrasında bu şehrin güzellerinin vasıflarını (130-156) anlatır; bunların devamında ise şehrin ser-âmedi saydığı güzelini tasvir eder (157-191).

Fakîrî, İstanbul'u överken fazla detaya girmez. O, daha çok genel ifadelerle şehrin göz alıcılığından bahseder:

Ne şehri ol bir 'arûs-ı hûb-manzar

Serî-i pâdşâh-ı heft-kişver⁽¹⁰⁸⁾

beytiyle başlayan bu bölümde şair, İstanbul'un etrafının surlarla çevrili olduğunu ve bu haliyle gümüş kemerli bir güzel gibi olduğunu söyler. Ona göre İstanbul'un dünyada bir eşi yoktur; halkı da son derece mutludur. İstanbul eşsiz bir şehir olmasının yanı

33 Zihî şâhib-kırân u zıll-ı Yezdân / Şehensâh-ı cihân Sulţân Süleymân⁽²⁹⁾

34 Terâne eyleyüp kumri vü bülbül / Perîşân-ı hâldi 'aşkıla sünbül⁽⁸⁶⁾

Cihân bâğı olup gül gibi hürrem / Ser-â-ser sebze-püş olmuşdı 'âlem⁽⁹²⁾

sıra içerisinde lale yanaklı, servi boylu güzellerle doludur. Şair, güzelleri de övdükten sonra “Çü gördüm böyle her serv-i revânı / Gözüm ışırdı bir gonçe-dehânı” beytiyle birlikte gül yüzlü, sümbül saçlı, uzun boylu, güzellik bahçesinin en başta gelen güzeli olarak nitelediği³⁵ kişiyi tasvir etmeye başlar. Fakîrî, bu güzeli bütün yönleriyle uzun uzun övmesine rağmen adını ve mesleğini söylemez. Yalnız 186. beyitte³⁶ onu dükân içinde oturan bir kişi olarak tasvir etmesine bakılırsa bu güzelin esnaftan bir zât olduğu düşünülebilir.

Der-Medh-i Kostantıniyye

Bu bölüm her ne kadar İstanbul’un övgüsü başlığını taşısa da aslında *Şehrengiz*’deki güzellerin övgüsüne geçişi haber verir. Bölümün hemen başında İstanbul bir sadefe, güzeller de sadefteki incilere benzetilir. İkinci beyit oldukça dikkat çekicidir. Çünkü Fakîrî, zamane âşıklarının bu güzelleri daha önce anlatıklarını söyleyerek muhtemelen kendisinden önce İstanbul şehrengizi yazan Kâtib³⁷ ve Taşlıcalı Yahya’ya³⁸ göndermede bulunmuştur:

*Şadefdür işbu şehri-î hûb-manzar
Dür ü gevherler içinde güzeller⁽¹⁹²⁾*

*Velî şarrâf-ı ‘uşşâk-ı zamâne
Getürmiş bir kaçın silk-i beyâne⁽¹⁹³⁾*

Fakîrî, bu beyitlerden sonra beş beyit daha İstanbul’daki güzellerin özelliklerinden bahsedip güzellerin tasvirine geçer. Eserdeki 20 güzelin ilki dört beyitle geriye kalan 19’u da üç beyitle anlatılır. Bu 20 kişinin bazı özellikleri aşağıdaki tabloda görülebilir:

Beyt	İsim (Lakab)	Atası (Mesleği-Lakabı)	Meslek
4	Ahmed	Çinici	Çinici
3	Mahmud	Şihâbüddin Bey	Bey
3	Yusuf		
3	Memi Şah		Parçacı/Kumaşçı
3	Derviş		
3	Memi Şah		Çerçi/Hırdavatçı

35 Yüzi gül saçları sümbül sehî-şad / Bugün gülzâr-ı hûsn içre ser-âmed⁽¹⁵⁸⁾

36 “Oturmuş güşe-i dükkân içinde / Elif gibi yer itmiş cân içinde”⁽¹⁸⁶⁾

37 Hasan Kaya, “Kâtib Davud’un İstanbul ve Vize Şehrengizi”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 10/12 Summer 2015, ss. 631-686.

38 Yazılış tarihi: 1513. Daha geniş bilgi için bakınız: Mehmed Çavuşoğlu, “Taşlıcalı Dukakin-zâde Yahya Bey’in İstanbul Şehrengizi”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.: XVII, Ağustos 1969, ss. 73-108.

Beyt	İsim (Lakab)	Atası (Mesleği-Lakabı)	Meslek
3	Yusuf		Macuncu
3	-	Şâdi	
3	-		Cerrah
3	Memi Şah	Saçlı Ahmet	
3			
3	Mehemmed		Hekim
3	Mustafa	Aydın Beyi	
3	Memi Şah		
3	Mahmud	Muallim	
3	Ahmed	İmam	
3	Ahmed	Hasırcı	
3	-	Kıssahân	
3	-		Attar
3	Ali Bali		Takkeci

Tablodan anlaşılacağı üzere Fakîrî tasvir ettiği kişilerin beşi haricinde diğerlerinin adını söylemiştir. Şehrengizlerde şehrin güzelleri genellikle mesleklerinden mülhem ifadelerle tasvir edilir. *İstanbul Şehrengiz'*inde de bahsi geçen kişiler, meslekî terimlerden yararlanılarak övülmüştür. Örneğin tasvir edilen kişi hekimse neşter, bimar, tiryak, mecruh; attarsa fülful, anber, nafe, misk, kafur gibi yaptıkları işi çağrıştıran kelimeler seçilmiştir.

Sonuç

Kanuni dönemi şairi olan Fakîrî'ye günümüzde mecmualardaki şiirler de dâhil olmak üzere beş eser isnad edilmekle birlikte tarihî kaynaklarda sadece *Ta'rifât* ve *Şehrengiz-i İstanbul*'un adı geçmektedir. Yaptığımız incelemede diğer eserlerinden *Sâkî-nâme*'nin 1037/1634'te yazıldığı anlaşılmış ve eserin başka bir Fakîrî'ye ait olduğu ortaya çıkarılmıştır. *Ta'rifât* ve *Şehrengiz'*de ortalamanın üstüne çıkıp dikkatleri çeken şair, şiirlerinde aynı başarıyı gösterememiştir.

Çalışma neticesinde ulaştığımız en önemli sonuç Fakîrî'nin eserinin 305 değil 259 beyit olduğudur. Böylesine önemli bir durumun önceki araştırmacıların dikkatlerinden kaçmasının en önemli sebebi Mesîhî ile Fakîrî'nin üsluplarının birbirine çok benzemesidir. Anlatım tekniği, seçilen kelimeler, güzelleri değerlendirme şekilleri bakımından iki şair arasında neredeyse hiçbir fark yoktur. Mesîhî'nin bu türün hem ilk hem de en başarılı örneklerinden birini vererek kendisinden sonra gelen şairleri etkilemesinin böyle bir sonucu doğurduğunu söylemek mümkündür.

Şehrengiz-i İstanbul, bu şehir için yazılan üçüncü şehrengizdir. Kelime kadrosu fazla geniş olmayan Fakîrî, eserde aynı ifadeleri tekrar tekrar kullanmakta bir beis

görmemiştir. Pek meşhur olmayan bir şairin kaleminden çıkan eserde, şekil ve muhteva bakımından divan edebiyatı şehrengiz geleneğindeki eserlerle büyük benzerlikler vardır. İstanbul tasvir edilirken gerçekçi, tanıtıcı ifadeler yerine daha çok sanatkârane bir üslubun tercih edilmiş olması, eseri diğer şehrengizlerden bir nebze de olsa ayıran bir özellik olarak öne çıkmıştır.

B. Metin

Metin oluşturulurken Süleymaniye Kütüphanesi ve Mevlânâ Müzesi Abdülbaki Gölpinarlı Kütüphanesi nüshaları esas alınmıştır. Nüsha farkları gösterilirken Süleymaniye Kütüphanesi nüshası için “S”; Mevlâna Müzesi Abdülbaki Gölpinarlı Kütüphanesi nüshası için “M” kısaltmaları kullanılmıştır. Metindeki varak ve beyt numaraları Süleymaniye Kütüphanesi nüshasına göre verilmiştir.

Mesihî'nin *Edirne Şehrengizi*'ne ait olan 260. beytten sonraki kısım metinden çıkarılmadan italik olarak yazılmıştır.

1^b

Şehrengiz-i Fakîrî

- 1 İlâhî ‘âciz ü hür u nizârem
Giriftâr-ı kemend-i zülf-i yârem

Seher zikrüm şafâ-yı ‘arîz-ı yâr
Gice fikrüm hevâ-yı zülf-i dil-dâr

Beni bîmâr idüpdür çeşm-i hûbân
N’ola sâgar gibi dökse gözüm kan

Dehân-ı yârveş dil teng olupdur
Gönül kânûn-ı ğamda çeng olupdur
- 5 İdelden la‘l-i leblerle gönül zevk
Beni mest eyleyüpdür bâde-i şevk

Yanar başumda odlar gül gibi âh
Perîşân oldu dil sünbül gibi âh

Şarâb-ı şevk-i dil-berlerle mestem
Şanemler fikri ile put-perestem

Birini sevmeyince rāhatum yok
Belâ-yı hecre hergiz tākātum yok

- Göñülde fikrüm ü³⁹ zikrüm güzeller
Dilümde vird-i tesbîhüm gazeller
- 10 Ruḥ-ı dil-dāra her gün var niyāzum
Ḳabūl ola mı bir demde namāzum
Baḡa kār eylemezken bend-i zincîr
Yider bir kıll taḡup zūlf-i girih-gîr
Gözüme dar olupdur cümle 'ālem
Ser-i zūlfî gibi şūrîde-ḡālem
Güzel görse yaḡum başlar niyāza
Velîkin yüz yumaz bir dem namāza
Namāzile niyāzum lu' bile lehv
Düşerse yaḡum eyler secde-i sehv
- 2^a**
- 15 Ser-ā-ser nāme-i a' mālden⁴⁰ ebter
Günāhumdan yüzini dürdi defter
Dehānum dil döker her dem sözüme
Du' ā destî⁴¹ urur 'aybum yüzüme
Namāz içre rükū' a niyyet itsem
Yüzüm yire düşer ḡacletden ol dem
Ḳaçan tekbîre itsem iftitāḡı
Şalāt içinde dil gözler felāḡı
Gözüm görse kaçan tesbîḡ çevürür
Güzeller ḡālîni dilden geçürür
- 20 Kemān ebrūlarile zūlf-i dil-ber
Olupdur göñlüme miḡrāb u⁴² minber

39 fikrüm ü] fikr-i mū S

40 nāme-i a' mālden] nāme-i a' māl S

41 destî] destüm M

42 u] -S

Tecellî eylese bir mâh-ṭal' at
Ṭulû' eyler hemân mihr-i maḥabbet

Maḳâm-ı kurb-ı ev ednâ olupdur
Muḳîm-i menzil-i a' lâ olupdur

Şular kim oldu bu esmâda pâmâl
Olupdur çâr-yâr-ı Aḫmed'e dâl

Şalâtiyla selâmı bî-nihâye
Delîl eyle Muḫammed Muştafâ'ya

- 25 Girü aşḫâb u⁴³ âline taḫiyyet
Kim anlardur mu' in-i dîn ü⁴⁴ devlet
Ne dil kim oldu bu resmile mersûm
Bu eşkâlûḡ aḡa mefhûmı ma' lûm⁴⁵

Der-Medḫ-i Pādşâh

Penâh-ı salṭanat sulṭân-ı ' âlem
Mu' in-i dîn ü⁴⁶ devlet cân-ı ' âlem

Emîr-i memleket şâh-ı velâyet
Sipeh-sâlâr-ı meydân-ı fütüvvet

Zihî şâhib-kırân u zıll-ı Yezdân
Şehensâh-ı cihân Sulṭân Süleymân

- 30 Penâh-ı ma' delet pîrâye-i dîn
Şeh-i gerdûn sulṭân-ı selâṭîn

2^b

Süleymân-menzilet Cemşîd-şevket
Nerîmân-hey'et ü Rüstem-şalâbet

Felek-rif' at hümâ-ṭal' at civân-baḫt⁴⁷

43 u] -S

44 ü] -S

45 Ne dil kim oldu bu resmile mersûm / Bu eşkâlûḡ aḡa mefhûmı ma' lûm] -M

46 ü] -S

47 Bu beytin ikinci mısraı nüshalarda yazılı değildir.

- Semend-i rif'atine çerh meydân
Güneş bir t̄ob-ı zerrîn t̄ıġı çevgân
- Livā-yı rif'ati çıkdı semāya
Şadā-yı 'adli irdi her araya
- 35 Kūlāh-ı 'izz ü devlet t̄acı anuġ
Serîr-i salţanat mi' r̄acı anuġ
- Çü berķ-ı t̄ıġı anuġ ola raġşān⁴⁸
Döker ol k̄orkudan çeşm-i şafaķ kan
- Ķılıcı kırdı a' dā-yı kesānı
Zamānuġ oldurur şāhib-ķırānı
- Revān olduķça t̄ıġ-ı ābdārı
Çalar yire 'adū-yı h̄āksārı
- Ķamu a' dā-yı dīnūġ dökdi kanın
Aşupdur 'arşa t̄ıġ-ı h̄ūn-feşānın
- 40 Ķılıcıdur ser-efşān rezm içinde
Eli oldu zer-efşān bezm içinde
- İder đarbile h̄alkı bend-i fermān
Olupdur sikkesi mühr-i Süleymān
- T̄ılısm-ı t̄ıġı aldı Mışr u Şām'ı
Musahġhardur aġa dünyā tamāmı
- Melāz u melce'-i kevneyn olupdur
Dürr-i 'adlile 'ālem zeyn olupdur
- Ķılıcı bir yalıġ⁴⁹ yüzlü güzel h̄üb
Oķı bir la' l-i leb perçemlü maġbūb
- 45 Niçün baş egmeye t̄ıġına a' dā
Ne içün t̄irine cān virmeye yā
- Anuġ emrine her bir māh-peyker

48 raġşān] dıraġşān M

49 yalıġ] yalın M

Baş egdi nitekim ebrū-yı dil-ber
Deminde görmedi bir kimsene zūr
Meger kim ‘aşr elinden nîle engūr

3ª

Dem-ā-dem hey’et-i nergis ider āh
Çenār el ƣaldurup dir Allāh Allāh
Mesih itdi tevekkül çün Hudā’ya
Kemend-i āhile ƣıƣdı semāya

50 Kelim’e irdi çünkim fi’l-i Yezdān
‘Aşā-yı āh elinde oldu şu’bān

Delil-i şeş cihetdür ey gönül rāh
Tarīƣ-ı ‘aşƣ içinde olma gümrāh

Bu eşkālūƣ ƣamu mersūmı Hāƣ’dur
Cemī’-i mümkināta mā-şadaƣdur

Nazar kılsaƣ binā-yı kāyināta
ƣulaƣ dutsaƣ şadā-yı mümkināta

Dilinde her birinūƣ zıƣrı Allāh
Dilinde ekşerinūƣ fikri Allāh

55 Yaratdı çünki kāf-ı kāyinātı
Aña zamm itdi nūn-ı mümkinātı

Yaradıldı bu terkibile ‘ālem
Zuhūra geldi pes ervāh-ı ādem

Kimini itdi mülk-i hūsne sultān
Kimini ƣıldı aña bend-i fermān

Kimini hūsnele itdi mihr-i ‘ālem
Kimini zerre-i nā-çizden kem

Kimini mülk-i cemāle şeş itdi
Kimini bende-i dergāh itdi

60 Bu iki harfle hāƣ oldu herkes
Zihī hikmet te’alā vü takaddes

Zihî baht-ı ' ulüvv-i şân-ı a' zam
Zihî kudret zihî sulţân-ı a' zam

Maḥbûb-ı Fakîrî

Gelün medḥ idelüm bir şehryârı
Ki oldur mülk-i dînün tâcdârı
Çü medḥ-i Haḫ' da olduḡ böyle gūyâ
Anı ḫamd it k' odur maḫmūd-ı eşyâ

3^b

- Ki bu ḫamd üstine açan dehâni
Bilür ol meḫḫar-ı kevn ü mekânı
- 65 Çekenler vaḫdet içre erba' ini
Şadefveş buldı ol dürr-i yetîmi
Ser-i tâlible maḫlûbı şafâya
Şu kim zamm itdi irdi reh-nümâyâ
Elif nâmında engüş-t-i şehâdet
Ki eyler ḫamd-i Haḫ' da istiḫâmet
Aḫadla Aḫmed itdi çün ağız bir
Dil-i Ahmed' de ol mîm eyledi yir
Çü ' unşur resmine dâl oldu bu dâl
Muḫammed ayağına oldu ḫalḫâl
- 70 Urulduḡda başına tâc-ı *levlāk*⁵⁰
Aḡa feth oldu sırr-ı *mā' arafnāk*⁵¹
Ne yirde kim görem bir ḫab' -ı *mā' il*
Gözümün yaşı olur anda *sā' il*

50 "Levlâke levlâke le-mâ halaktü'l-eflâke: Sen olmasaydın, sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım." Aclûnî, bu sözün anlamı doğru olmakla birlikte uydurma bir hadis olduğunu bildirmiştir. Bakınız: Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Amme İştēhara Mine'l-Ehâdisi ala el-sineti'n-Nâs*, Cilt: 2, Mektebetü'l-Kudsî, Dımeşk 2001, s. 164.

51 "Mâ arafnâke hakka ma'rifetike yâ ma'rûfu: Ey Allah, seni şanına yakışır bir şekilde bilemedik." Bu sözün, hadis olduğu ve Hz. Muhammed'in masum bir istekle yüce Allah'a yakardığı belirtilmiştir. Başka bir rivayete göre, sofularca hadis kabul edilen bir söz olduğu, İmam Şâfi'ye atfedildiği ifade edilmiştir. Bakınız: Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013, s. 474.

- Açar bir serv-i nâzı görse yaşum
Terâzûdur meger ol şuya başum
Kara bahtumla vardur bir belâsı
Ki dükenmez gözümüñ mâ-cerâsı
Dem-â-dem cûş idüp cünbişler eyler
Gözüm kana ber-â-ber işler eyler
- 75 Yaşumla olmağ istedükçe hem-dem
Yüzüme yapuşur ol dağı her dem
Günâhum aņup ağlarsam yiridür
Ki bu gözüm yaşı tağlar eridür
Yetim-i eşk-i çeşmüm ter düşerdi
Ki hâke la' lile gevher düşerdi
Bu yolda rızkıñı taşdan çıkardı
Faķirî'yi dağı başdan çıkardı
Ne diyem kim anuğ aħvâli çoğdur
Delikanludur illâ âli çoğdur
- 80 Ğaribüñ senden özge yoğ penâhı
Benüm nemdür gözüm yaşı İlahî
- 4^a**
Meger bir dem olup eyyâm-ı nevrüz
Cihânuğ şâli' i olmışdı pîrüz
Yolın âb-ı revân pâk itmişidi
Yağasın gönçeler çâk itmişidi
Ayağ üzre turup serv-i gül-endâm
Ele zerrîn kadeğ almışdı hâm
Açup güller bu bezme⁵² cân kulağın
Ele⁵³ almışdı lâle ayâğın

52 bezme | bezm S

53 Ele | Eline S

- 85 Kırup durdı semen gül ile meclis
 Ki çîn bezminde mest olmuşdı nergis
- Terâne eyleyüp kumrî vü bülbül
 Perîşân-hâlidî ‘ aşkıla sünbül
- Ele süsen alup çînî kabağın
 Cihân u⁵⁴ cânuñ urmuşdı ferâğın
- Benefşe şevkile gelmişdi vecde
 İderdi güller ayağına secde
- Kılurdu yâsemen Hakk’a münâcât
 Çağırup dirdi *fi’t-te’ḥîr*⁵⁵ *âfâf*⁵⁶
- 90 Çemenler kayd-ı şubḥ düşüp kenâra
 Şular cedvel çekerdî sebzezâra
- Gül-i nesrîn altun hakk ezerdî
 Çemen evrâkına şemse yazardı
- Cihân bâğı olup gül gibi hürrem
 Ser-â-ser sebze-püş olmuşdı ‘ âlem
- Velî ben derdmend ü zâr u ğamgîn
 Ġarîb [ü] ‘ aşık u bî-şabr u miskîn
- Velehu Eyzan**
- Maḥabbet gülşeninüñ ‘ andelîbi
 Melâlet bâğınuñ murğ-ı ğarîbi
- 95 Kılup bülbül gibi feryâd u efğân
 İderdüm ğonçeves⁵⁷ çâk-i girîbân
 Açılmamışdı ğamdan ğonçe-i dil⁵⁸

54 u] -S

55 fi’t-te’ḥîr] et-te’ḥîr S

56 “Gecikmede, belalar vardır.”

57 ğonçeves] ğonçe S

58 Bu beytin ikinci mısraı nüshalarda yazılı değildir.

4^b

Vücūdum bâğı olmışıdı gül gül
Periřān-hāl idüm mānend-i sünbül

Dilüm kırtulmayup bâğ-ı belādan
Tenüm pür-zaħm idi hār-ı cefādan

Yüzüm nergis gibi zerd olmuşıdı
Yidügüm içdügüm derd olmuşıdı

- 100 Baña mesken olup ħumĥāne-i ‘ ışk
Olupdur bu göñül mestāne-i ‘ ışk
Bu ĥayrānlıkda dil iderken efkār
Hemān-dem göñlüme keřf oldı esrār
Meger kim sākī-i bezm-i hidāyet
Şunup bir cur^c a-i cām-ı maĥabbet
Didi nüş it bu cām-ı ĥoř-güvārı
Dilerseñ idesüñ⁵⁹ def^c -i ĥumārı
Çün anuñ ĥatresin nüş itdi göñlüm
Şarāb-ı řevķıla cüş itdi göñlüm

- 105 Kudüretten olup ĥalbüm muřaffā
Göñül āyīnesi oldı mücellā
Bu keyfiyyetle girdüm şehr içine
Leřāfetde bu beñzer şehr-i Çin’e
Ĥuřuşān kim ola şehr-i Sitanbül
Ĥamu dillerde vü illerde maĥbül

Der-Medĥ-i Kışatıniyye

Ne řehr ol bir ‘ arūs-ı ĥüb-manzar
Serīr-i pādřāh-ı heft-kışver

Sevādı melce[’]-i kevneyn olupdur
Beyāzı mecma[’] ü[’]l-baĥreyn olupdur

59 idesüñ] idesin S

- 110 Müdevver sūrla bu şehir-i şāhī
İhāta eyleyüpdür cümle māhī
Felek yāhūd periler da' vetine
Çeküpdür dāyire levh-i zemīne
Ya bir sīmīn kemerlü dil-rübādur
Ki halk-ı 'ālem aña mübtelādur
5^a
Ya bir maḥbūbdur bu şehir-i zībā
K'ayağına sürer yüzünü deryā
Ya sāk-ı 'arşa deryā taqdı ḥalḥāl⁶⁰
Ya murğ-ı devlete bir sīm-gün bāl
- 115 Yaḥūd bir halkadur taqdı zamāne
'Arūs-ı gerden ü gūş-ı cihāna
Nazīri yok güzellikde bu şehirün
Girüpdür gönline berrile baḥruñ
Bu vaz' ı götürür bunun hevāsı
Meger taht-ı Süleymān'dur bināsı
Bu şehirün Rūh-ı qudsī görse sūrın
Bulurdu Beyt-i ma' mūrın kuşūrın
Çü sūrını bu şehirün itdi seyrān
Açup ağızın kapular kaldı ḥayrān
- 120 Zihī dergeh ki deryā sāhilidür⁶¹
Miyān-bendinde keştī keckülidür
Alup eṭrāfını sīmīn-bedenler
Bu şehre gice gündüz hızmet eyler
Temāşā eylesen her burc u⁶² bārū
Açupdur cennetün kaşırına kapu

60 ḥalḥal] ḥal S

61 sāhilidür] sāhil S

62 u] -S

- Dönüpdür her kemer anda hilâle
Ki olmuş tāk-i gerdūna havâle
İrem bāğı gibi her beyti ma‘mūr
Nesīm-i hūlkı ile hālk mesrūr
- 125 Temāşā eyleyen bu şehri içini⁶³
Şanur kim Rūm’a gelmiş şehri Çin’i
Nazīri yok cihānda bī-bedeldür
İgen nāzūk igen şehri güzeldür
Derūnı ehl-i diller menba‘ıdur
Şafā kânı zarāfet mecma‘ıdur
Cihān mülkinden idenler ferāğı
Çalata’ya⁶⁴ götürürler ayağı
Açılmış gülsitānı gūne gūne
İrem gülzārına olmuş nümüne
- 5^b**
- 130 Pür olmuş her tarafda lāle-ğadler
Şalınur gūşe gūşe serv-ğadler
Kimi bülbül gibi eyler tekellüm
Kimisi gönçeves eyler tebessüm
Kimisi servves olmuş hūrāmān
Gül üzre sünbülün itmiş perīşān
Kimisi serv-i nāz olmuş şalınur
Kimisi ser-firāz olmuş şalınur⁶⁵
Kimi burc-ı hüsünü māhı olmuş
Kimi iklim-i hüsünü şāhı olmuş
- 135 Kimi dil mülkini yağmaya virmiş

63 Nūshada “çini” şeklinde yazılmıştır.

64 Çalata’ya] Çıla tābe M

65 Bu beyit M nüshasında 136. beyitten sonra yer almaktadır.

Kimi ' aşıkları sevdāya virmiş
Kiminüh zülfi şalmış mihre sāye
Kiminüh turre-i bend itmiş aya
Kimi ' ayyār u kimi fitne-engāz
Kiminüh turre-i zülfi dil-āvīz
Kiminüh lebleri ' İsa-yı şānī
Haṭ-ı Mūsā'ya oḡur *len terānī*⁶⁶
Kiminüh devri irmiş inḡırāzā
Çıkarmış nüṣṣa-i ḡüsnin beyāza

- 140 Bahār olduḡça her serv [ü] şanavber
Lebi ḡonçe gül-i nāzük-bedenler

Velehu eyzan

Çıḡup Eyyübiler seyrān iderler
Varup ' aşıkların ḡayrān iderler
Binince keṣṡīye bir māh-peyker
Ḳırān eyler hilāle mihr-i enver
İderler nāzla geh seyr-i şahrā
Ḳılurlar gül gibi geh ' azm-i deryā
Girürler gül gibi āb-ı revāna
Olup cān cāna vü ḡöḡlek yabana

- 145 Ṭalup deryāya her yaṡa yüzerler
Deḡiz mālikleri olmış ḡüzeller

6*

Nāzar ḡılsaḡ şuda her māh-tāba
Güneşdür ḡüyyiā girmiş seḡāba
' Araḡla her semenber olsa tezyīn
Düşer şan burc-ı Ay'a ' aks-i pervīn

66 "Beni (dünyada) katiyen göremezsın." Kur'ān-ı Kerīm, A'rāf, 7/143.

- Güzeller zülf⁶⁷ açdıķça girihler
Giyer⁶⁸ ol qorħudan mähî zirihler
- Girüp deryāya her bir la‘ l-i ħandān
Şu üzre naķş eyler şüret-i cān
- 150 Şoyunup girse dil-berler bu şuya
Dil almaĝa girürler şan puşuya
Şanasın her biri şuda şekerdür
Veyāħūd külçe külçe sīm ü zerdür
Veyāħūd mihr-i enver şuya düşmiş
Ki andan burc-ı ābî şuya düşmiş
- Nice deryā bu bir rind-i cihāndur
Nesi var ise bugün der-miyāndur
- Girüp qoynına her la‘ l-i güher-puş
Semen-simāları eyler der-āĝuş
- 155 Zihî devlet girüp her bir güneħkār
Bu cennet içre eyler seyr-i dīdār
Qıyāmet dil-rübālarla ser-ā-ser
Leb-i deryā olupdur yevm-i maħşer
- Velehu eyzan**
Çü gördüm böyle her serv-i revānı
Gözüm ışırdı bir ĝonçe-dehānı
Yüzi gül saçları sünbül sehî-ķad
Bugün gülzār-ı ħüsn içre ser-āmed
Zarāfet bāĝınıñ serv-i revānı
Melāħat bezminüñ şekker-feşānı
- 160 Güzeller serveri sulţān-ı ‘ālem
Bugün ser-defter-i sulţān-ı ‘ālem

67 zülfı] zülf S

68 Giyer] Giyerler M

Cebîni maṭla^ç -ı nūr-ı İlāhî
İşigi ehl-i diller secde-gâhı

6°

Zenaḥdānı çeh-i āb-ı leṭāfet
Ser-i zülfeyni kuḷlāb-ı zārāfet

Cemāli burc-ı ḥüsne mihr-i enver
Kemāl-i luṭfile rūḥ[ı] muşavver

Yüzidür maẓhar-ı mihr-i sa^ç ādet
Sözidür gevher-i dürr-i leṭāfet

165 Güneş yüzinde bir zerre dehānı
Görünmez kıl kadar müy-ı miyānı

Dür-i dendānla ol la^ç l-i ḥandān
İdüpdür zerde ol pervîn pinhān

Güneş dirdüm ger olsa gözi kaşı
Kamer dirdüm eger gelse tirāşı

Ser-i zülfini şalmış mihre sāye
Siyeh kākülleri bend olmuş aya

Olup mihr üzre zülfi sāye-güster⁶⁹
Şaçılmamış daḥı kâfūra ^ç anber

170 Perîşān-ḥāl olup gül üzre sünbül
Bezenmiş levḥa-i kâfūra fülful

İdinmiş ḥāl [ü] zülfin dāne vü dām
Göñüller murğın itmiş kendüye rām

Ser-i müdur dehānı teng anuḥ
Vefā bāğı ruḥ-ı gül-rengi⁷⁰ anuḥ

Cebîn ü ḥaddidür *nūrun* ^ç *alā nūr*
O sîmîn gerdenidür şem^ç -i kâfūr

69 sāye-güster] güster S

70 rengi] reng S

Güzellik hükmini itmege icrā
Çekilmiş bir berāta iki tuğrā

175 Nedür ol kıdd ü çeşm ü zülfe fem
Muşavver olmuş anda naqş-ı ‘ālem

Cemāl üstinde zülfi cīme beşzer
Dehānı şems içinde mīme beşzer

Çekilmiş levha-i hüsninde bir med
Dü-nīm itmiş mehi engüşt-i Aḥmed

Yüzi üstinde kaşı rā-i rahmet
Kaşı altında zülfi dāl-i devlet

7^a

Elif altında ağızı mīm-i emdür
Lebinde zülfi dāyim⁷¹ cām-ı Cem’dür

180 Melāḥat menba‘ı kān-ı leṭāfet
Ser-ā-ser şīven ü nāz u zarāfet

Eger evşāfını taqdīr kılsam
Anuḡ biḡde birin taḥrīr kılsam

Ser-ā-ser şıḡmayup levḡ-i cihāna
Anuḡ biḡde biri gelmez beyāna

Aḡılur hüsn-i ḡulkı deyr içinde
Müsellem bir güzeldür şehri içinde

Çü vaşf itdük anuḡ cism-i laṭīfin
Şorarlarsa eger ism-i şerīfin

185 Çekenler vaḡdet içre erba‘īni
Bilürler şübhesüz ol nāzenīni

Velehu eyzan

Oturmuş gūşe-i dükkān içinde
Elif gibi yer itmiş cān içinde

71 dāyim] ḡātem S

Beni kûl itdi çün ol serv-i âzâd
Anuñ şevkıyla kıldum söz bünyâd
İlâhî 'ömrini pâyende eyle
Fürûğ-ı hüsnini tâbende eyle
Be-ğakğ-ı hazret-i Maḥmûd u Aḥmed
Güzeller içre kıl anı ser-âmed

- 190 Çü sevdürdi baña ol yüzi mâhı
Ümîzüm budurur senden İlâhî
Añulduqça güzeller dehr içinde
Bu şehrengîz oğunsun şehri içinde

Der-Medḥ-i Kostaṅtınıyye

Şadefdür işbu şehri-i ḥüb-manzar
Dür ü gevherler⁷² içinde güzeller
Velî şarrâf-ı 'uşşâğ-ı zamâne
Getürmiş bir kaçın silk-i beyâna

7^b

Ki ta' rîfide kâşır 'aql-ı insân
Nazîrin görmemiş şarrâf-ı devrân

- 195 Me' ânî dürleriyle bu mezâhir
Olupdur gūyiyâ silk-i cevâhir
Güherler neşr idüp şarrâfı dehrüñ
Getürmiş nazma bir bir işbu şehrüñ
Perî-peyker melek-manzarlarından
Sehî-ğad lâle-ğad dil-berlerinden
Ki her birisi anuñ ħırz-ı cândur
Dilümde rüz u⁷³ şeb vird-i zebândur

72 gevherher]gevher S

73 u]-S

Ahmed Çinici-zāde

Birisi çinicidür ismi Ahmed

Olupdur çini zülfiveş ser-āmed

- 200 Ruḡ u⁷⁴ zülfini virmem Rūm u⁷⁵ Çin'e
Nazīri gelmemişdür Rūm u⁷⁶ Çin'e

Olupdur Çin ü Māçin içre meşhūr

Ḳulıdır ol şehüñ ḥākān u⁷⁷ fağfūr

Odur ser-defter-i ḥübān-ı 'ālem

Güzeller serveri sultān-ı 'ālem

Maḥmūd Beg-zāde

Biri bir kān-ı luḡ u menba' -ı cūd

Şihābü'd-dīn⁷⁸ Beg oğlı ismi Maḥmūd

Şihāb-ı fitnedür şemşiri⁷⁹ anuḡ

Geçüpdür cānımuza tiri anuḡ

- 205 Bugün ol bir beg oğlı pek⁸⁰ güzeldür
Cihān ḥalkı ḳulı olsa maḥaldür

Yūsuf Bālī

Biri bir meh-liḳādur ismi Yūsuf

Çeker Ya' ḳüb-ı dil⁸¹ andan te'essüf

'Azīz-i mısr-ı ḥüsn olmış o āfet

Te' āla'llāh zihī ḥüsn ü leṭāfet

74 u] -S

75 u] -S

76 u] -S

77 u] -S

78 Bu isim iki nüshada da “Şemātü'd-dīn” şeklinde yazılmıştır; ancak hem bu ismin anlamsız olması hem de 204. beyitteki “şihāb” kelimesinden hareketle ismin doğru şeklinin “Şihābü'd-dīn” olacağına karar verilmiştir.

79 şemşiri] şemşir S

80 pek] beg S

81 dil] dili M

8^a

Didüm kûyuñda dursam n'ola bir an
Didi ço bizi var ol mışra sultân

Memi Şâh

Birisi pârecilerde Memi Şâh
Şalar ' aşıklarını yaraya âh

- 210 Şatar şive metâ' ın ol kıyâmet
Bozar endâzeyi her dem ol âfet
Nazîri yok be-gâyet bî-bedeldür
Kıyâmet vaşladur nâzûk güzeldür

Dervîş Baba-zâde

Birisi Baba-zâde adı Dervîş
Urupdur cānumuza ğamzesi niş
Didüm Dervîş kim rahm eyle ey şâh
Didi dervîşseñ var eftehu'llâh
Varup şey 'en lillâh idüp tapusunda⁸²
Kul olayın ölince kapusunda

Memi Şâh

- 215 Biri hurde-furûş oğlı Memi Şâh
Baña çok hurde geçer ol güzel âh
Çün anuñ dür dişin vaşf eyledüm ben
Didi kim tınma tıyduñ hurdeyi sen
Lebin şordum çü ' aql-ı hurde-bîne
Eyitdi bilmezin anı kemîne

Ma' cūncı Yūsuf

Biri ma' cūncı Yūsuf âfet-i cān
Bizi esrâr-ı hüsni itdi hayrân
Ne keyfiyyetle dil şorsun dehânın
Koyupdur hoşkaya ' uşşâk cānın

82 Bu mısradâ vezin uymamaktadır.

- 220 Olalı la' l-i yâkût[1] müferrih
Olur her cevherüñ kütü müferrih

8^b

Der-Medh-i Şâdi-zâde

Birisi Şâdi-zâde ol sehî-ğad
Olupdur mülk-i hüsn içre ser-âmed

Ayağı toprağıdır tâc-ı devlet
Güzeller pâdsâhıdır ol âfet

Bugün ser-defter-i hubân oldur
Güzellik tahtına sultân oldur

Der-Medh-i Cerrâh-zâde

Biri Cerrâh-zâde ol cefâ-kâr
Ten-i mecrûhumı itdi dil-efgâr

- 225 Olupdur ğamze-i ser-tîzi neşter
Ne çâre kanumuzu dökmek ister

Beni çün çeşm-i mesti itdi bîmâr
Niçün kılmaz lebi derdüme tîmâr

Der-Medh-i Şaçlu-zâde

Birisi Şaçlu Aĥmed oğlu ol mâh
Güzeller şâhıdır ismi Memi Şâh

Nice vaşf idem ol ğonçe-dehânı
Bugün diğğatde kıl yarar miyânı

Belini kıl ilen iden rivâyet
Meger kim za' fina eyler işâret

Der-Medh-i Mi' mâr-zâde

- 230 Biri mi' mâr-zâde şûh u ' ayyâr
Yağar dil hânesini ol cefâ-kâr

O zâlim tîşe-i cevriye feryâd
Cefâ resmin ider her lağza bünyâd

Serây-ı hüsnini mi' mâr-ı kudret
Bu vechile ne resme itdi zînet

Der-Medh-i Hekîm-zāde

9^a

Birisidür hekîm oğlı Mehemmed
Olupdur aşları gibi ser-āmed

Ne ğam ger mār-ı zülfi olsa ejder
Leb-i la^c lidurur tiryāk-i ekber

- 235 Bağa şor leblerinüğ hikmetini
K'ıçüpdür ĥaste göñlüm şerbetini

Beg-zāde

Biri Aydın Beg oğlı Muştafā'dur
Cemāli maţla^c -ı nūr-ı Ĥudā'dur

Bugün Aydın ili mülk [ü] ĥurāsı
Ruĥ u zülfinüğ olmuş mübtelāsı

Gelüp ol maţla-ı mihr-i cihān-bîn
ara baĥtuma didi gözüñ aydın

Memi Şāh

Birisinüğ dağı ismi Memi Şāh
Okurmuş Fātiĥa elhamdüli'llāh

- 240 Yüzün ^c arz eylese ol māh-pāre
Olurdu şevıla muşĥaf se pāre

Görüp iĥlāşla mektebde anı
Ourdum süre-i seb^c a'l-meşāni

Maĥmüd Mu^c allim-zāde

Birisidür mu^c allim oğlı Maĥmüd
Bize ^c izz-i vişāli⁸³ olsa maĥşüd

Yüzi Dav'dur cebīni metn-i Mişbāĥ
Ĥavāşī ĥattı eyler anı izāĥ

Cefā dersi olupdur iftitāĥı
Ĝamından bulmadum bir dem ferāĥı

83 ^c izz-i vişāli | ^c izz ü vişāli S

Ahmed İmām-zāde

- 245 İmām oğlu birisi nāmı Aḥmed
Yüzidür pertev-i nūr-ı Muḥammed

9^b

Kaçan kim ‘aşr okur ol yüzi muşhaf
Durur ‘aşıklararı karşuda şaf şaf

Oluşdur kürsî aḡa ‘arş-ı a‘lā
Zihî devlet ki virmiş Ḥaḡ Te‘alā

Ahmed Haşircı-zāde

- Haşircı başı oğlu biri Aḥmed
Kıyāmet dil-rübādur ol sehî-ḡad
Görüp sīnemde naḡş-ı būriyāyı
Didi var şatma bize bu riyāyı
- 250 Belüm çeng oldı ḡānūn-ı sitemden
O zālīm beḡzūmi sāz itdi ḡamdan

Kışşa-ḡān-zāde

Birisi kışşa-ḡān oḡlıdur ol cān
Melek-şūret perīdür adı insān
Hele biz görmedük baḡrile berde
Bu insāniyyeti nev‘-i beşerde
İdersem kışşa-i ḡūsnin rivāyet
Ser-i zūlfi gibi uzar ḡikāyet

Der-Maḡalle-i ‘Atḡār

- Biri ‘atḡārlarda bir semenber
Beḡi fūlfūldür anuḡ zūlfi ‘anber
- 255 Bize çok bend ider ol zūlfi pūr-çīn
Ne ḡanlar yudar andan nāfe miskīn
N’ola dükkāmı içi olsa pūr-nūr
O sīmīn gerdenidür şem‘-i kāfūr

‘Alî Bâlî

Birisi taқыecilerde ‘Alî’dür
Ne kim emr eylese sözüm belîdür

Elinde zü’l-fekâr ola mı şındı
Güzeller ‘askeri ol şâha şındı

10^a

Anuñ bir iğnesini eylemiş cer
Ki İdrîs’e vire ‘İsâ peyem-ber

Şarrâf-zâde⁸⁴

260 *Biri Şarrâf-zâdedür güher-pâş
Ki olmış göñli anuñ kıymetî taş*

*Murâdı ger zer ise yüzüm üzre
Dür ü gevher dilerse gözüm üzre*

Ca’fer Seyyid-zâde

*Birisi Seyyid oğlı adı Ca’fer
Ruḡ-ı rengînile âl-i peyem-ber*

*Şaçı olmazısa seyyidlige dâl
Yañağıdur ki şâhid olduğına âl*

*Bugün güzellerün oldur emîri
Yaraşur cân u dil olsa esîri*

Neslî

265 *Biri yaşıl melek ḡüsn aña muhtaş
Ḗomuş Neslî diyü kendüye maḡlaş*

*Bileydi olduğım bu nesli ḡâsıl
Ḗılırdı Âdem’e secde ‘Azâzil*

Ni’met Semerci-zâde

*Biri de şol semerci oğlı Ni’met
Aña lâyıḡ mıdur andan o şan‘at*

84 Bundan sonraki 46 beytin Mesîhî'nin şehrengizinde nasıl geçtiğini görmek için bakınız: Mine Mengi, a.g.e., ss. 97-102.

O yalıñ yüzlü her kime ki bağıdı
Karār u sabr rahtın oda yağıdı

Hürmüz Bāl⁸⁵

Birisi müzdür ebrūsı meh-i nev
Lebi Nüşānrevān 'dur kendü Husrev

270 Bizi çün kūh-ı gāmda itdi Ferhād
Ya niçün eylemez şīrīn lebi dād

10°

Berber

Birisi sīm sā' id hūb berber
K'aña eskilenür yeñiçeriler

Bizümle dahı gerçi kim bilişdür
Velī yanınca şalınan kayışdur

Halil

Birisi de Halil ol āfet-i cān
Göñüller idinür her gice mihmān

Ne sihr itmiş yüzinde zülf-i serkeş
Ki aña gülşen olmuş şahn-ı āteş

Hayder

275 Biri bir dil-rübādur adı Hayder
Ruḥı cennet lebi sāķi-i kevşer⁸⁶

Çü çekmiş gāmzesinüñ zü'l-feķārın
İki itmiş gözinüñ zü'l-ḥumārın

Kuyruqlu Yılduz

Biri Kuyruqlu Yılduz ol kamerveş
Urur her gice yir yir göge āteş

Dahı toğmadın ol ḥurşid-pāye
Ya toğ ya işte toğdum dirdi aya

85 Hürmüz Bālī | Bālī M

86 Ruḥı cennet lebi sāķi-i kevşer | Ruḥı cennet lebi vü sāķi-i kevşer S

Hzır

Biri Hzır ol ki yoğdur aña şānī
Tudağı olmış āb-ı zindegānī

280 Şu kim anuñıla şatlu dirilür
İlün cānı acıduğın ne bilür

İsā Bālī

Biri bir māh-rūdudur adı İsā
İdinmiş āsmān-ı cismi⁸⁷ me `vā

11*

Lebiyle ölü dirildür o fettān
İşiden anı nice virmesün cān

Ebrī-i Kızzāz

Biri Ebrīdür ol kızzāz-ı řannāz
Bizi eyler çāk dāyim idüp nāz

Başum düğme tenüm ibrişüm itdi
Aceb baña ol itdüğin kim itdi

Alī Şāh

285 Birisi şol şeh-i ālem Alī Şāh
Ki yanınca çekilür leşker-i āh

Ne güzel pādşeh olur be hey yār
Ki olmuş ğamzeler aña silađdār

Yūsuf Bālī

Biri Yūsufdurur ol şāh-ı ħubān
Olupdur mışr-ı ħüsn içinde sultān

Görür kūyında anuñ řutduđum yurt
Didi yir Yūsuf'ı öñ řoñra bu kırt

Meĥemmed

Meĥemmed'dür biri ibn-i Abācı
Ayağı tozı ħalkuñ başı tācı

290 Güneş ‘āşık olup her şubḥ ol aya
Girür dervîş gibi akça ‘abāya

Maḥmūd

Biri ḥāfızdur olmuş adı Maḥmūd
Ḥudā virmiş aḡa elḥān-ı Dāvūd
Yüzi muşḥaf gibi olmuş muṭahhar
‘Aceb mi başına and iče iller

Diğer Maḥmūd

11^b

Birisi şol imām oḡlı Meḥemmed
Kaşu mihrābdur ‘uşşāka ma‘bed
Yüzi çün secdegāh olmuş enāma
Bugünden biz daḡı uyduḡ imāma

Ḥasan Bālī

295 Vefā ‘ilminden aşlā ḡarf bilmez
Cefā ‘ilmin ser-ā-ser ezber itmiş
Biri ‘aṭṭārlar iče Ḥasan’dur
Ki enfāsi anuḡ misk-i Ḥoten’dür
Aḡıdup kanlı yaşumu yaḡamdan
Pür iderin dükkānını baḡımdan

Sefer

Keçecilerde birisi Sefer’dür
İder inşāf o kim şāḡib-naḡardur
Aḡa söz itmesün kimse puşudan
Keçesini çıkarur çün o şudan

Muṣṭafā Ṭuzcu-zāde

300 Birisi ṭuzcu oḡlı Muṣṭafācuk
Ṭuz etmek bilmeyici bī-vefācuk
Ḥudā kılmış anı kān-ı melāḡat
Ki açmış ḡüsni dükkān-ı melāḡat

‘Alî Kayşarlı-zāde

‘Alî’dür birisi Kayşarlı-zāde
Gözi ‘uşşâkile her dem ğazāda
Dürüp kaçını hışm itse o dil-ber
Yıkılır tāk-ı Kısra kaçır-ı Kayşar

‘Abdî Bālî

Biri ‘Abdî ki ol serv-i bülendi
Gören dir yarıcuğ Allāh efendi

305 Kıl olayın olup emrine münkād
Şu şavlıle ki hiç itmeye āzād

12*

Vālâcı-zāde⁸⁸

Çıkardur halka tesbîh ü ‘aşāsın
Hemān kendü rızāsıyla aşāsın

Kaynakça

- Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Amme İştihara Mine'l-Ehâdîsi ala el-sineti'n-Nâs*, Cilt: 2, Mektebetü'l-Kudsî, Dîmeşk 2001.
- Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1957.
- Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Su'arâ*, (Haz. Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, C. 3, İstanbul 2010.
- Beyânî, *Tezkiretü's-Su'arâ*, (Haz. Aysun Sungurhan-Eyduran), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2008.
- Edith Gülçin Ambros, "An Ottoman Latife of the 16th Century", *The Journal of Ottoman Studies*, XI, 1991.
- Edith Gülçin Ambros, "An Ottoman Latife of the 16th Century", *The Journal of Ottoman Studies*, XI, 1991.
- Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 11. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.
- Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Su'arâ*, (Haz. Aysun Sungurhan-Eyduran), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2009.
- Hasan Kaya, "Kâtib Davud'un İstanbul ve Vize Şehrengizi", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 10/12 Summer 2015, ss. 631-686.
- Kâmil Ali Gıynaş, *Pervâne Bey Mecmuası*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2014.
- Latîfî, *Tezkiretü's-Su'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, (Haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000.
- M. Fatih Köksal, *Mecma'u'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitapları.
- Mehmed Çavuşoğlu, "Taşlıcalı Dukakin-zâde Yahya Bey'in İstanbul Şehrengizi", İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.: XVII, Ağustos 1969, ss. 73-108.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Haz. Nuri Akbayan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. 2, İstanbul 2006.
- Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2013.
- Metin Akkuş, "Şehrengiz", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yayınları, C.: 8, İstanbul 1998.
- Mine Mengi, *Mesîhi Divânı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- Muhammed Aruçi, "Kalkandelen", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 1996.
- Mustafa İsen, *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994.

Ekler

شهر اکبر فقیری	
<p>کتابت کند زلف * بازدم کج کلام مولای زلف هلد آس نواز سنجی و کسکه کوز و قان کولک قانده غنچه کت اولوب بیخسته ایلیو بدور باغ شوق برینماه اولدی ده لسنک بی آه ضعیف کلام پت پرستخ بلار هجره پد کز قان قنیه هلدور و تسبیح غز لدر قبول اولای برده نمانم پد بر قید طوق زلف کز کین سدر زلفی کین شوریده عالم و کین یوز یوز برده نمانم هر و شرت یا نوا بر سدر شه</p>	<p>کتابت کند زلف * بازدم کج کلام مولای زلف هلد آس نواز سنجی و کسکه کوز و قان کولک قانده غنچه کت اولوب بیخسته ایلیو بدور باغ شوق برینماه اولدی ده لسنک بی آه ضعیف کلام پت پرستخ بلار هجره پد کز قان قنیه هلدور و تسبیح غز لدر قبول اولای برده نمانم پد بر قید طوق زلف کز کین سدر زلفی کین شوریده عالم و کین یوز یوز برده نمانم هر و شرت یا نوا بر سدر شه</p>

<p>شهر اکبر فقیری کت کند زلف * بازدم کج کلام مولای زلف هلد آس نواز سنجی و کسکه کوز و قان کولک قانده غنچه کت اولوب بیخسته ایلیو بدور باغ شوق برینماه اولدی ده لسنک بی آه ضعیف کلام پت پرستخ بلار هجره پد کز قان قنیه هلدور و تسبیح غز لدر قبول اولای برده نمانم پد بر قید طوق زلف کز کین سدر زلفی کین شوریده عالم و کین یوز یوز برده نمانم هر و شرت یا نوا بر سدر شه</p>	<p>شهر اکبر فقیری کت کند زلف * بازدم کج کلام مولای زلف هلد آس نواز سنجی و کسکه کوز و قان کولک قانده غنچه کت اولوب بیخسته ایلیو بدور باغ شوق برینماه اولدی ده لسنک بی آه ضعیف کلام پت پرستخ بلار هجره پد کز قان قنیه هلدور و تسبیح غز لدر قبول اولای برده نمانم پد بر قید طوق زلف کز کین سدر زلفی کین شوریده عالم و کین یوز یوز برده نمانم هر و شرت یا نوا بر سدر شه</p>
---	---

<p>اگر نرسیدند تا به وقت آنکه بمانند در برابر بیرون مقلد کوهها را در آید و به شتر آید پرو بیگ مالک منتظر اند که بر سر بیگ مالک حوز جان دور</p>		<p>ظهور آن کوزموش شتر آید حوز آید اولوبدر و رکوبیا سگت بود آید کوزموش نکل بر سر بیگ مالک سبب عدل آید عدل اولوبدر مبلد روز سبب و در زان آید</p>	
<p>اگر چینی زان</p>			
<p>برسی بیچین و زان سبب رغذ لغبی و بر زان سبب اولوبدر و بر زان سبب رودر سبب قدر خا تا مانع</p>		<p>اولوبدر و بر زان سبب تقدیر کس در زان سبب فولوبدر و زان سبب کوزموش و سبب</p>	
<p>مخو و کت زان</p>			
<p>برای و کت لغبی سبب شهاب ممتد در سبب بکوزموش بر کت اولوبدر</p>		<p>سبب آت زان سبب کچوید و زان سبب جهان خلق اولوبدر</p>	
<p>پوشن بالی</p>			
<p>برای بر زان سبب عزیز حسن اولوبدر</p>		<p>یک عصب اولوبدر تغییر زان سبب</p>	

<p>برسی در حکیم او غلبه یک کوزموش اولوبدر یک کوزموش اولوبدر</p>		<p>اولوبدر و رکوبیا سگت بود آید کوزموش نکل بر سر بیگ مالک سبب عدل آید عدل اولوبدر مبلد روز سبب و در زان آید</p>	
<p>اگر چینی زان</p>			
<p>برای بر زان سبب رغذ لغبی و بر زان سبب اولوبدر و بر زان سبب رودر سبب قدر خا تا مانع</p>		<p>اولوبدر و بر زان سبب تقدیر کس در زان سبب فولوبدر و زان سبب کوزموش و سبب</p>	
<p>مخو و کت زان</p>			
<p>برای بر زان سبب شهاب ممتد در سبب بکوزموش بر کت اولوبدر</p>		<p>سبب آت زان سبب کچوید و زان سبب جهان خلق اولوبدر</p>	
<p>پوشن بالی</p>			
<p>برای بر زان سبب عزیز حسن اولوبدر</p>		<p>یک عصب اولوبدر تغییر زان سبب</p>	

دوره و نظاریه و شوقه و صفایه	دوره و نظاریه و شوقه و صفایه
زهی دولت کو ویرستن و تنق	زهی دولت کو ویرستن و تنق
اصح حصصی زانه	اصح حصصی زانه
عصری باغی اولی بره به امد	قیامت و راه و راه و راه
کور و پیندر نقش بو یا بیج	و درین و از خانه برون بو یا بیج
با چکسا اولی با نوده سنده	لوقا با یکم سازه زانده غده
قصه خون زانه	قصه خون زانه
برسیه قصه خرد و غلبه و زانده	ملک صورت پرید و زانده
فله و کوزمند و کوزله برمه	بروانسا نیتی نوده بشد خه
ایزدین قصه و حسن و روانیت	سز زنی کیی اولوز حقا بیت
در محله حقا	در محله حقا
بریه عطاره بر سمنده	باک غلام و راکنه زنی غنیه
بر چه کوزنده اولوز زانده	نوقا کوزنده زانده تا مسکین
نولار تا اولوز	اروسین کرده نید و شرح کافور
بر سمن کوزله	کوزله بر سمن
برسیه تغییر حقا	نایک امسال سون غلبه و
الذنه و الغفار اولوز غنیه	کوزله اولوز غنیه اول تا صد

ایبار اولوز و راه و راه	ایبار اولوز و راه و راه
ایبری قوزان	ایبری قوزان
بریه بریه و راه و راه	بریه بریه و راه و راه
بخ و کوزنده تر اریغ	بخ و کوزنده تر اریغ
حلی نشانه	حلی نشانه
بریه سوله و حاج	بریه سوله و حاج
کوزله پلوشه اولوز بیتا	کوزله پلوشه اولوز بیتا
یوسف بابی	یوسف بابی
بریه یوسف و راه و راه	بریه یوسف و راه و راه
کوزله کوزنده تر اریغ	کوزله کوزنده تر اریغ
محمد	محمد
نور و بریه اریغ	نور و بریه اریغ
کوزنده کوزنده تر اریغ	کوزنده کوزنده تر اریغ
محمد	محمد
بریه حافظه و راه و راه	بریه حافظه و راه و راه
کوزنده کوزنده تر اریغ	کوزنده کوزنده تر اریغ
محمد	محمد
بریه حافظه و راه و راه	بریه حافظه و راه و راه
کوزنده کوزنده تر اریغ	کوزنده کوزنده تر اریغ
محمد	محمد

جهارو رخله تسيخ و مخلصن		چيني چنار ابد و عشاقه معيد
هانه كنده و خاسيگ املگن		بوكونه زنده او بد و هه امان
وهو لوفه مؤفوه		وفا علمندن اصاله حق بلنه
هؤونه جهه انساكت نياز به	كسا سيار ابد و و ردا جهانه	بره مظار ابد و حسن دور
هوشن بهر جو حكوت جهه ارفاقه	مفاح ايلد مفا مانه و عواقبه	اقتدوبه فنايه باشو به يقدره
سهره كلور و اور و ردا جهانه	مخبر ايلعت قه هه نوايه	سفر
وهو لوفه صحفاظ		ايدران صاف او كنج صاف اوزار
نور يلك سنه عاله صحفاظ	كراول اوكسلي ملكه الفاظ	كه سوز ايتنه كه به موصوه
او نور سنه آيت قو اكره از بر	صفتن طويق بر شهد به مكره	مصطفی طونجه زاره
او قريبه هوكبه سيع الفاظيه	بيده قوله او رسته هر ايدر آينه	برسيه طونجه او غايه مصطفی هوك
وهو لوفه صحف و حواض		نور انكالت لمينيه و قافا صحت
بلور ميسنا ندره مخلصه و حو حو	او قويه هوكها ابيات آموزونه	كه آيت حسنه و سكا ملاحه
صفا مانده و واقعه و ورايد كر	او نور عشاقه نه و لاله هه مخبره	علي قيصري زاره
نوايه داست بهر ايلد و كا به	جهار اجنه قيلور پنجه كا به	عليه در بيرسيه قيصري زاره
وهو لوفه صحف		دور به كاشيوشم ايتسا و اولر
موتفا ندره در ارجي و ارج	كه به مخلصه شين و اكا هه قانع	عهدي بايي
خدا ليلد سوليه ياد ايدر زاره	ايه كو سن ايدر يه دشت ايدر لار	بريه عهدي اولر سوز بلنديه
سهله طينيه كه به تريف ايدر لار	سهره اسمن اوكويه شيفه ايدر لار	قول اولر ايله اولور اهره منقا
		كوره دره ايرجه كره الله افنديه
		شوقه ليلد كه به ايدر به آزاد

Pál Sokağı Çocukları

İsmail DOĞAN*

Özet

Pál Sokağı Çocukları dünya edebiyatının en popüler çocuk romanlarından biridir. Roman, dünya çapında ünlü bir drama yazarı olan Ferenc Molnár tarafından kaleme alınmıştır ve ünü diğer eserlerini geride bırakmıştır. Romanın basit, fakat ustalıklı kurgulanmış bir olay örgüsü vardır. Öykü, Budapeşte'nin kenar mahallelerinden birindeki iki çocuk çetesi arasındaki mücadeleyi anlatır; mücadelenin asıl amacı, içerisinde ölümsüz roman kahramanı Nemeček'in de bulunduğu çetenin oyun alanı olarak kullandığı arsayı diğer çocuk çetesine kapturmamaktır. Yazar, çocuklara bu öykü üzerinden dayanışma, bağımsızlık ve özgürlük kavramlarını, idealler uğruna mücadele etmeyi öğretmek ister. Bu yazının amacı, romanın neden dünya çapında bu denli rağbet gördüğünü aydınlatmaktır.

Anahtar Sözcükler: Ferenc Molnár, Çocuk Romanı, Macar Edebiyatı, Drama

The Paul Street Boys

Abstract

The Paul Street Boys is one of the most popular youth novels of world literature, which was written by the worldwide famous Hungarian drama writer Ferenc Molnár. The novel has a very basic and traditional theme, but it has also a skillful plot. The story tells of a struggle between two gangs of children in one of the suburbs of Budapest. The main objective of the struggle is to defend the playground against the other gang. The author of the novel wants to teach youth some important concepts such as freedom, independence, and solidarity and of course also to fight for their own ideals. The main aim of this paper is to set light to the question that how this novel was so popular worldwide.

Keywords: Ferenc Molnár, Youth Novel, Hungarian Literature, Dramatisation

* Yrd.Doç.Dr., Ankara Üniversitesi, D.T.C.F., Hungaroloji A.B.D., dogan_ismail@hotmail.com

Macar edebiyatının dünya çocuk edebiyatına kazandırdığı en önemli eser olan *Pál Sokaği Çocukları* isimli çocuk romanı Ferenc Molnár (1878-1952) tarafından kaleme alınmış ve 1907 yılında yayımlanmıştır. Türkiye’de okur kitlesi *Pál Sokaği Çocukları*’yla özellikle Milliyet Yayınları’nın o mavi ciltli unutulmaz Çocuk Kitapları Serisi ile tanışmıştır. 60’lı ve 70’li yılların yayın patlamasının bir kazancı olacak, çoğu çocuk okur bu mavi ciltli kitapları romanda bahsi geçen o bir topak cam macunu gibi iyice çiğnedikten sonra başka arkadaşlarına devrederdi. Bu çeviri Gabriella Kálmán ve Hüsnü Mengenli’nin elinden çıkmıştır ve 1970 yılında basılmıştır. Kitabın Türkçe’ye ilk çevirisi ise 1944 yılında *Pál Sokaği’nin Çocukları* başlığıyla Necmi Seren tarafından yapılmış ve MEB Yayınları tarafından basılmıştır. Kitabın son çevirisi Tarık Demirkan tarafından yapılmış ve ilk baskısı 2009 yılında Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Başka çevirmenler tarafından da Türkçeye aktarılan kitap, değişik yayınevleri tarafından yapılan yüzlerce baskıya ulaşmıştır; dolayısıyla kitabın Türkçe çevirileri ve yayın maceraları da ayrı bir yazı konusu olabilecek kadar renklidir.

Ferenc Molnár’ın asıl soy ismi Neumann’dır ve Yahudi kökenlidir. O da yüzyılın dönümünde Macar toplumuna gönüllü olarak entegre olmuş, Macaristan’ın kültürel hayatına eklenmiş Yahudi yazarlardandır. Avrupa’da ve Amerika’da özellikle yazdığı piyeslerle ünlü olmuştur; 1909 yılında yayımladığı *Liliom* isimli tiyatro eseri büyük sükse yapmıştır. Tiyatro 1800’lü yılların ortalarından itibaren Orta Avrupa coğrafyasında büyük rağbet görüyordu, fakat tiyatro asıl altın çağını yüzyıl dönümünden 1900’lü yılların ortalarına kadar yaşayacaktır; drama yazarlığının bu dönemde popüler olması tesadüf değildir.

Macar piyesleri Almanya’da, Avusturya’da ve özellikle örneğin Molnár’ın eserlerinin toplu olarak yayımlandığı Amerika’da neredeyse aranan birer meta haline gelmiştir. Macaristan, Amerika’nın edebiyatçı elitlerinin tahayyülünde, dramanın gerçek bahçesi olarak yaşar; popüler bir Amerikan romanında genç bir drama yazarı, kaleme aldığı oyunu tiyatro yöneticilerinin ancak ve ancak Budapeşte’den ya da Prag’dan gönderirse kabul edeceklerinden şikâyet ediyor. (Szerb 1992: 479)

Ferenc Molnár I. Dünya Savaşı sırasında Galiçya’da savaş muhabirliği de yapmıştır; romanda geçen “*Büyük savaflara tanıklık eden gerçek savaş muhabirleri, çarpışmaların kaybedilmesinde kargaşanın büyük rol oynadığını söylerler*” (2010: 184) ve “*Bu heyecan, cesur savaş muhabirlerinden öğrendiğimiz gibi, gerçek savaştaki askerleri de etkisine alan, çarpışma öncesinin heyecanıydı*” (2010: 135) ifadeleri savaş deneyimlerinin izlerini taşıyor. Molnár 1939 yılında, yükselen Nazi tehdidinden kaçarak önce Fransa’ya, ardından da İsviçre’ye sığınır ve en nihayet Amerika’ya göç eder ve burada, çok sevdiği vatanından uzakta, Central Park’ın hemen yanındaki, sürekli olarak ikamet ettiği Hotel Plaza’da 1952 yılında vefat eder (yazarın Amerika’daki hayatı hakkında bkz. Széchenyi 2009).

Hem yazımıza konu olan roman, hem de Molnár’ın hayatı dönemin toplumsal ve siyasi olaylarıyla sıkı sıkıya ilişkilidir. En iyi romanlar çalkantılı dönemlerin, toplumsal gerilimlerin ve hareketliliğin yoğun olduğu dönemlerin romanlarıdır; bunun

için 19. yüzyılda altın çağını yaşayan Rus romancılığını hatırlamak yeterlidir. 1848 yılında neredeyse tüm Avrupa'yı sarsan burjuva devrimleri, burjuvazinin 1789 devriminden beri kaydettiği yükselişin doruk noktasıdır ve bu tarihten itibaren Avrupa'daki toplumsal yapılanmanın lokomotif gücü, yükselen kapitalizmi ve sanayileşmeyi de hesaba katarsak, bu sınıf olacaktır. Macaristan'daki 1848 devrimi milliyetçi ve bağımsızlık yanlısı bir seyir izlemiştir; dolayısıyla devrim, Habsburg büyük gücü tarafından bastırılmakta gecikmemiştir. 1848 yılından, 1867'de Avusturya ile Macaristan arasında tesis edilen "uzlaşma" arasındaki dönem her ne kadar bir baskı dönemiye de, özellikle 1867'den sonra, yani I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürecek olan "düalizm" devrinde Macaristan'daki toplumsal yapılanma artık geri dönüşü olmayan bir mecrada şekillenmeye başlamıştır. Serflik sisteminin kaldırılması ile başta Macarlar olmak üzere, her etnik gruptan köylüler şehirlere dolmuş ve İmparatorlukta yaygınlaşan sanayi kuruluşlarına işgücü olarak hizmet etmeye başlamışlardır. Şehirlere göç edenler sadece köylüler değildir; gelir kaynakları serflerin üretim gücüne dayanan alt ve orta derecedeki soylular da toplumsal dönüşümün kaçınılmaz bir sonucu olarak şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır.

Daha ziyade taşrada, taşra şehirlerinde ve köylerde yerleşik bulunan Macar nüfus, evvelden beri zaten şehir ahalisinin büyük kısmını oluşturan ve Almanca konuşan Alman, Yahudi vs. etnik unsurlarla bir arada yaşamaya başlamıştır. Orta Avrupa'da ve özellikle Macaristan'da II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar hayatın birçok alanında aktif rol oynayan Yahudiler, bölgede milli devletlerin oluşmasından yahut oluşma aşamasında olmasından dolayı, yaşadıkları ülkelerin toplumuna gönüllü olarak asimile olma gayreti içerisine girmişlerdir. Örneğin Macar Yahudileri Macarca soyadları almıştır. "XX. yüzyılın başlarında Macarların ve Yahudilerin giderilemez farklılıkları, gelişim açısından hayırlı sonuçlar doğurmuştur. Macarlar sırf eski olduğu için, eski olan her şeye peşinen saygı duyar; Yahudiler sırf yeni olduğu için, yeni olan her şeye peşinen saygı duyar" (Szerb 1992: 418). Peki, romanda da temas edildiği gibi, bu kadar farklı etnik gruplardan ve toplumsal statülerden gelerek şehirlerin, özellikle de Budapeşte'nin sokaklarında kendilerini yan yana bulan bu insanlar hangi dilde konuşacaklar? Her türlü Almanlaştırma gayretine, Budapeşte'de Almancanın bir tür *lingua franca* olmasına rağmen, bu dönemde Macarca artık tam anlamıyla bir edebiyat dili haline gelmiştir (bkz. Doğan 2013). 1908-1941 yılları arasında Budapeşte'de yayımlanan *Nyugat* [Batı] dergisi, çeşitli etnik gruplardan gelen ve artık 'Macar' üst kimliği altında birleşmiş yazar-çizerlerin, aydınların bir araya geldiği bir yayın organı olmuştur. İsminin de ele verdiği üzere, derginin yayın politikası batıya, batılı fikir ve değerlere yönelmiştir. Dergi etrafında toplanan yazarlar, özellikle genç yazarlar, eserlerinde artık taşra hayatını ya da tarihsel olayları değil, şehir hayatını, şehir insanının meselelerini dile getirmeye başlar ve doğal olarak aralarında artık çok sayıda Yahudi kökenli Macar da vardır. Orta Avrupa coğrafyasında tiyatronun bu dönemde hayli popüler olmasının bir sebebi de, daha düne kadar küçük taşra kentlerinde, köylerde yaşayan insanların kendilerini bir anda büyük şehirlerin sokaklarında bulması, birbirlerini tanıma ihtiyacı içerisine girmesidir. Epik ve lirik anlatılardan farklı olarak, dramatik anlatımın, tiyatronun en önemli özelliği insanlara ayna tutmaktır; onları kendileriyle yüzleşmeye zorlamaktır.

Ferenc Molnár bir drama yazarı olmakla birlikte, romanlar da kaleme almıştır ve bu romanlar içerisinde hiç şüphesiz en ünlüsü dünya çocuk edebiyatının ölümsüz klasiklerinden olan *Pál Sokağı Çocukları*'dir. Bu romanı bir çocuk olarak okumakla bir erişkin olarak okumak arasında büyük farklar vardır. Dünya edebiyatına meraklı erişkin bir okur, hafızasını zorlayıp romanı hatırlamaya çalıştığı anda aklına ilk gelenler, anlatının başkahramanı Nemecek ve arkadaşlarının oyun alanı olarak kullandığı arsa için başka bir mahallenin çocuklarına karşı verdiği mücadele; sadece kendi aralarında bir anlamı olan bir topak cam macununu çiğneyen ve saklayan çocuklar; tropik bitkilerle dolu, içerisinde bir havuz bulunan karanlık sera ve doğal olarak Nemecek'in trajik sonu olacaktır. Fakat yine insan geriye dönüp baktığında, aklına bu silik görüntülerle beraber başka şeyler de gelecektir: Mesela Tom Sawyer, Oliver Twist, Salinger'in unutulmaz kahramanı Holden Caulfield ve tuhaf bir şekilde biraz Kemalettin Tuğcu, ama en çok da, belki de Nemecek karakteri daha ziyade bu çocuk kahramanla örtüştüğü için Oliver Twist.

Romandaki olaylar 1889 yılında Budapeşte'de geçiyor. Romanın olay örgüsü hemen hemen bütün çocuk romanlarında olduğu gibi pek de karmaşık değildir. Romanda anlatılan olaylar ve roman kahramanlarının bir kısmı Ferenc Molnár'ın gerçekten tanık olduğu olaylar ve tanıdığı kişilerdir. Şehrin Józsefváros isimli semtinde bulunan Pál Sokağı'ndaki çocuklar okul dışındaki zamanlarını mahalledeki boş bir arsada geçirirler; bu arsanın bitişiğindeki arsada bir hızar atölyesi de vardır. Kendilerine botanik parkını üs yapan diğer bir grup çocuk ise kızıl gömlekliler çetesidir. Pál Sokağı çocuklarının lideri János Boka, kızıl gömleklilerin lideri ise Feri Áts isimli çocuklardır. Kızıl gömlekliler çetesinin amacı, Pál Sokağı çocuklarının vatanları olarak gördükleri arsayı ele geçirmektir. Romanın asıl kahramanı fakir bir terzinin çocuğu olan çelimsiz, zayıf, fakat cesur yürekli Nemecek'tir. Pál Sokağı çocukları arsada yaptıkları savaşta kızıl gömlekliler çetesini yenilgiye uğratar. Nemecek'in zayıf bünyesi arsa için verilen bütün bu mücadeleler sırasında atlattığı badirelere daha fazla dayanamaz. Romanın sonunda savaşın galip komutanı János Boka üzüntü içerisinde arsaya gider ve hızar atölyesinin bekçisi ile yaptığı kısa sohbette arsaya bir bina inşa edileceği haberini alır. Şehir, çocukların uğruna o kadar mücadele verdiği arsayı ve arsayla beraber bütün umutlarını yutmuştur.

Peki, bu romanı dünyanın en çok okunan çocuk romanlarından biri haline getiren nedir? Her şeyden önce bu bir okul romanıdır ve hangi çocuk okula gitmemiştir ki? 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle de 20. yüzyılın başlarında, Macaristan'da okullaşma yaygınlaşmaya başlamıştır; yukarıda, 19 yüzyılın ortalarından itibaren şehirlere yoğun bir göç yaşandığından bahsedilmişti; işte okullaşma ihtiyacı, taşradan, değişik toplumsal katmanlardan ve etnik gruplardan gelen insanların eğitimi ve şehir hayatına intibakı ihtiyacından kaynaklanmıştır. "*Pál Sokağı Çocukları ve Ölüncüye Kadar İyi Ol başlıklı, okul hayatını ele alan iki tipik örnek, aynı zamanda toplumsal entegrasyonu ve toplumun farklı çevrelerini de sergiler. Tam anlamıyla çocuk romanı değildirler; romanlarda okula giden çocuklar şehirleşmenin ve baş gösteren köylü göçünün çelişkilerini tecrübe ederler*" (Ferenczi 2007: 774). Molnár anlatısına okulla başlıyor, sonra sokakla ve oyun alanı olarak kullanılan arsayla de-

vam ediyor; okul her çocuğun bir araya geldiği mekândır, sokaklar ve arsa ise sadece belirli çocuk gruplarının, yani çocuk çetelerinin.

Eco, *Casablanca* gibi “estetik açıdan (...) son derece vasat bir film”in (Eco 1993: 159) neden bu kadar popüler olduğunu irdelediği bir yazısında, olguyu şu şekilde açıklıyor:

Olay örgüsünü çekim sırasında uydurmak durumunda kalan yazarlar; bu olay örgüsünün içine her şeyi koydular. Her şeyi koymak içinse, daha önce denenmiş olanlar arasından seçim yapıyorlardı. Daha önce denenmiş olanlar arasından kısıtlı bir seçim yapılırsa, bu kişiyi özentili, sıradan bir filme, hatta kitsch’e [vurgu Eco’nun] götürür. Ancak daha önce denenmiş olanların tümünü bir araya getirirseniz (...) baş döndürücü yüksekliklere, dehanın sınırlarına erişirsiniz. (1993: 160-161)

Eco, buna ek olarak, tek bir arketip yerine olay örgüsüne “bir Sonsuz Arketipler kümesi”nin (1993: 161) dâhil edildiğinden bahsediyor ve çözümlemelerini “bütün arketipler sıkılmaksızın bir araya üşüştüğünde, Homeros’a özgü derinliklere erişilir. İki klişe insanı güldürür, yüz klişe ise duygulandırır” (1993: 164) tespitiyle bitiriyor. Molnár bu eserinden önce *Çocuklar, Cam Macunu Derneği* isimli iki küçük çocuk kitabı daha yayımlamıştır; *Pál Sokağı Çocukları*’nı “eski öğretmen Kornél Rupp’un kurduğu bir çocuk dergisinin ricası üzerine” (Nemeskürty 1985: 734) tefrika etmiştir. Eco’nun tespitleri Molnár için de geçerlidir; yazar küçük bir çocuk romanına inanılmayacak kadar şablon ve arketip yerleştirmiştir: Okul hayatı, öğretmenler, iyiler ve kötüler, erişkinler ve çocuklar arasındaki ilişkiler, çocuk çeteleri, boş arsa, iki çete arasında neredeyse savaş şeklinde tasvir edilen kavgı, aidiyet, ihanet, fedakarlık, intikam ve bir çocuk ölümü. Molnár bununla da kalmaz; satır aralarına aslında sadece erişkinlerin anlayabileceği bir yağın tarihsel, toplumsal mesaj, gönderme ve analogi yerleştirir; dolayısıyla anlatı erişkinlerin de okuyabileceği farklı bir metin haline gelir. Molnár romanda, kullanmakta çok mahir olduğu bir silahı daha devreye sokar: Dramatik anlatım. Roman bir epik anlatı türüdür; Molnár hem iyi kurgulanmış diyaloglar yoluyla hem de okurken insanın kafasında sanki tiyatrodan hissi uyandıran sahneler ve tasvirler (örneğin sınıf, arsa ve hızar atölyesi, botanik bahçesi) yoluyla romanı dramatize eder. Roman’daki gerilimin doruk noktası hiç şüphesiz iki çocuk çetesinin boş arsa uğruna çarpışmasıdır; romanın başkahramanı Nemecek’in ölümü bütün bir olaylar silsilesinin sonundaki, Adorno’nun ifadesiyle “âni bir kurtuluş” (akt. Ayaç 2003: 27) anını temsil eder. Poe, ölüm olgusunun bir edebî metindeki rolünü açıklarken “Kendi kendime sordum: ‘Tüm hüznü temalar arasında, insanların evrensel kavrayışına göre en hüznü olanı hangisidir?’ Belirgin yanıt ölüm oldu” (akt. Eco 1995: 55). Nemecek’in ölümü, bir arınma anı olarak anlatıda görev yapmasının yanında, bir çocuğun ölümünün okurda uyandırdığı hüznü ve üzüntü duyguları açısından da belirleyicidir; ayrıca ölüm hayırlı bir sonuca de neden olur: İki çocuk çetesi barışır.

Romandaki kahramanların taşıdığı Almanca, Slavca ve Macarca şahıs isimleri onların etnik aidiyetleri hakkında da fikir veriyor. Pál Sokağı çocuklarının okuduğu okulun yanında şekerlemeler satan ve Macarcayı zor konuşan İtalyan; ayrıca arsanın

yanındaki hızar atölyesinin bekçisi olan ve yine romandaki ifadeyle Macarcayı iyi konuşamayan ihtiyar Slovak şehrin karmaşık etnik yapısında işaret eder. Romanın başında kızıl gömlekliler çetesinin Nemecek ve arkadaşlarının bilyelerini zorla ellerinden alırken söylediği ve Budapeşte'nin çocuk argosunda 'el koyma' anlamına gelen *einstand* kelimesi aynı zamanda Macaristan üzerindeki Avusturya baskısına da bir göndermedir; çocukların uğruna mücadele verdikleri arsa, aslında vatan topraklarını temsil eder. Romanda taşra hayatı-şehir hayatı çelişmesine de atıflar bulunuyor; ikinci bölümün başındaki şu ifadeler bu açıdan aydınlatıcıdır: "*Arsa! Siz, Macar bozkırlarının sağlıklı çocukları, sizin evlerinizden dışarı adımınızı atmanız bile yeterli. Hiçbir zaman yüksek binaların arasına sıkışıp yaşamayan sizler; Budapeşte çocukları için boş bir arsanın ne anlama geldiğini anlayamazsınız*" (Molnár 2010: 33). Romanda Macar tarihine ve Macarlıkla ilgili sembollere yapılan atıflar da ilginçtir: Örneğin kızıl gömlekliler çetesinin lideri Feri Áts keşif yapmak üzere arsaya gizlice girer ve oradaki kırmızı-beyaz-yeşil renkli Macar bayrağını çalar. Bayrağı Csele isimli çocuğun ablası dikmiştir; János Boka, Csele'den ablasına bir bayrak daha diktirmesini ister, fakat Csele yeşil kumaş kalmadığını bildirir. Boka bunun üzerine Csele'den ablasına kırmızı-beyaz bir bayrak diktirmesini söyler. Kırmızı-beyaz bayrak Árpád Hanedanı'nın ve daha sonra ise Rákóczi Ferenc'in kullandığı savaş bayrağıdır ve burada kızıl gömleklilere karşı bir nevi savaş ilanının işaretidir. Yine Csele'nin ablasının diktiği bir başka bayrağın üzerinde "*And içeriz ki, bir daha asla esir halk olmayacağız*" (2010: 92) yazısı ve Nemecek'in hasta yatağında Boka'ya söylediği "*Ernö! Ya şimdi ya hiçbir zaman!*" (2010: 198) ifadeleri Macar özgürlük savaşçısı şair Sándor Petőfi'nin 'Milli Şarkı' isimli şiirine göndermedir. Romanın dokuzuncu bölümünde zaferden sonra Macun Derneği'nin zabıtlarında yer alan ifadelere yer veriliyor; buna göre Dernek üyelerinden, okulda okutulan tarih kitabındaki János Hunjadi ismi yerine János Boka isminin ve Mohaç yenilgisinden sorumlu tutulan piskopos Tomori'nin isminin yerine ise kızıl gömleklilerin lideri Feri Áts'in isminin yazılmasını ister.

Macar edebiyatının dünya edebiyatına kazandırdığı ustalıkla kurgulanmış bu eser, hem her insana kendi çocukluk dönemini hatırlatan olay örgüsüyle başarılı bir çocuk romanıdır hem de döneminin toplumsal, siyasî olaylarına ışık tutması bakımından yetişkinlerce de zevkle okunan bir anlatıdır. Okunduktan yıllarca sonra bile insanın aklında kalan sahneler, Molnár'ın dramalaştırma alanındaki dehasına işaret eder. Roman, epik bir anlatımın drama teknikleriyle, hatta kimi yerde lirik anlatı unsurlarıyla nasıl ustaca kurgulanabileceğinin mükemmel bir örneğidir. Çok sayıda dünya diline çevrilmiş olması, yazarın çocuk ruhunu, çocukluk çağını herkesçe anlaşılabilir evrensel bir anlatı seviyesine çıkardığının da bir göstergesidir.

Kaynakça

- AYTAÇ, Gürsel (2003). *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say.
- DOĞAN, İsmail (2013). “Macaristan’da Aydınlanmanın Dili ve İdeolojisi” *D.T.C.F. Dergisi* 53/1: 53–62.
- ECO, Umberto (1995). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, (çev. Kemal Atakay). İstanbul: Can.
- ECO, Umberto (1993). *Günlük Yaşamdan Sanata*, (çev. Kemal Atakay). İstanbul: Adam.
- FERENCZI, Sándor (2007). “Psichoanalizis, pszichológia és modern magyar irodalom.” A magyar irodalom története. 1800-tól 1919-ig. (Szerk. Szegedy-Maszák Mihály és Veres András) Budapest: Gondolat, 771-790.
- MOLNÁR, Ferenc (2010). *Pál Sokağı Çocukları*, (çev. Tarık Demirkan), İstanbul: YKY.
- NEMESKÜRTY, István (1985). *Diák, írj magyar éneket II*. Budapest: Gondolat.
- SZÉCHENYI, Ágnes (2009). “Exile in the Hotel Plaza: The Twilight Years of Ferenc Molnár (1940–1952).” *Hungarian Studies* 23/1: 77–105.
- SZERB, Antal (1992). *Magyar irodalom története*. Budapest: Magvető, 1992.

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Yayın İlkeleri

- Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, uluslararası indekste taranan hakemli bir dergi olup, Nisan ve Ekim aylarında, yılda iki sayı yayımlanır. Dergimizde, özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, kitap tanıtma ve kongre-sempozyum haberleri yayımlanır. Yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi ve başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Bilimsel toplantılarda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak kaydıyla kabul edilebilir. Yayım kararı çıksa dahi başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen yazılar yayım listesinden çıkarılır.
- Derginin dili Türkçe ve İngilizce'dir.
- Türkçe makalelerin yazımında TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.
- Makalelere eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgeler numaralandırılmalı ve altına açıklamaları yazılmalıdır.
- Çevirilerde, çeviren, makalenin yazarından izin yazısı vermelidir.
- Makale ve çevirilerde, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak Türkçe ve İngilizce özetler yer almalıdır. En az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır.
- Makalelerin içeriği ve eklerinin (resim, çizim, harita, belge vb.) sorumluluğu yazara aittir.
- Gelen yazılar, Yayın Kurulu'nda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve Yayın Kurulu'nun nihai onayıyla basılır. Yayın Kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazıları (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımlar vb.) bizzat inceleyip, hakeme göndermeden doğrudan kabul veya ret kararı verebilir.
- Yayın Kurulu, gerektiğinde yazıların yazım şekli üzerinde küçük düzeltme ve değişiklikler yapabilir.
- Yazarlarına hakem raporu doğrultunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra en geç bir ay içerisinde dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.
- Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir.
- Yazarlara telif ücreti ödenmez. Dergide yazısı çıkan yazarlara 1; aynı sayının hakemlerine 1 adet dergi gönderilir.
- Dergide yayımlanan makalelerin basın ve sanal yayın hakkı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'ne aittir. Yazılar, izin alınmaksızın başka yerde yayımlanamaz.

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Yazım Kuralları

- Yazılar, A4 boyutunda MS Word uyumlu programda Times New Roman yazı karakterinde yazılmalıdır.
- Başlık, 16 punto, koyu ve küçük harf olmalıdır. Başlık ortadan hizalı olmalıdır. Metinde ana ve ara başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar 10 punto, küçük harf ve koyu olarak sola dayalı; ara başlıklar 10 punto, koyu ve küçük harf yazılmalı sola dayalı olmalıdır. Başlıklar ve paragrafların arasında 6 nk aralık bırakılmalıdır.
- Yazar adı ve soyadı, ana başlığın altına 12nk aralık bıraktıktan sonra 10 punto, koyu, soyadı büyük harf ve sağa hizalı olarak yazılmalıdır. (*) işareti ile sayfanın altına unvan, adres ve e-posta bilgileri 8 punto olarak verilmelidir.
- Metin, 10 punto, tek satır aralığı ve iki yana dayalı olmalıdır. Üstten: 5,8 cm, Alttan: 5,8 cm, Sağdan: 4,5 cm, Soldan: 4,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Satır arası önceki 0 nk sonrası da 6 nk paragraf girintisi 0,8 cm olmalıdır.
- Sayfa numaraları, alt bilgi içinde ortalanmış bir şekilde 8 punto olarak yerleştirilmelidir.
- Alıntılar, 5 satırı geçtiğinde paragraf girintisinden 1 cm içeriden başlatılmalı, tırnak içinde 1 punto küçük yazılmalıdır. 5 satırdan az olan alıntılar metin içerisinde italik olarak verilir. Vurgulanması gereken ifadeler de italik yapılı.
- Dipnotlar, 8 punto tek aralık yazılmalıdır. Hizalaması iki yana dayalı ve paragraf girintisi 0.5 cm olmalıdır. Metin içindeki atıflar sayfa altına dipnot şeklinde 1'den başlayarak numaralandırılmalıdır.

Atıflar ve Kaynakça:

Dergimiz, metin içi ve metin dışı olmak üzere iki tarz atıf ve kaynakça sistemini kabul etmektedir. Yazarlar, bu sistemlerden birini tercih etmelidir.

1. Metin Dışı Atıf Sistemi

Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kitap ve dergi ismi italik olmalı, makale isimleri tırnak içerisinde düz olarak verilmelidir. Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde kaynak künyesi tam olarak verilmeli, daha sonra yazarın belirlediği kısaltmalarla yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa ikinci eserin ilk kullanımından sonra, yazarın soyadı, sonra kitap veya makalenin tam veya kısaltılmış adı verilmelidir. Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların tümü yazılmalı, daha sonrakilerde ilk yazarın soyadı verilmelidir.

Örnekler:

Kitaplar için:

Ahmet Mumcu, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara 1963.

Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, İstanbul 1987.

Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, İstanbul 2009, s.115.

Sonraki atıflarda; İnalçık, Klasik Çağ, s.123.

Çeviri kitaplar için:

Ernest Gellner, Uluslar ve Ulusçuluk, (çev. Büşra E. Bahar-Günay G. Özdoğan), İstanbul 1992, s.28.

Derleme, yayına hazırlanan ya da editörlüğü yapılmış kitaplar için:

Hüsnü Erkan (der./haz./ed.), Sosyal Piyasa Ekonomisinin Rekabet Boyutu, 1992, s.44.

Derleme, yayına hazırlanan ya da editörlüğü yapılmış kitaplardaki makaleler için:

Takashi Osawa, "Batı Göktürk Kağanlığı'ndaki Aşinaslı Bir Kağan'ın Şeceresi- ne Ait Bir Kaynak", Türkler, (ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara 2002, s.83.

Makaleler ve ansiklopedi maddeleri için:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, C.III, S.9, 1939, s.101.

Çeviri makaleler için:

Ernst E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk," (çev. Hayrettin Ökçesiz), Hukuk Araştırmaları, C.2, S.3, 1987, s.44.

Yayınlanmış bilimsel bildirilere atıf:

Zeynep Arat, "1970'lerden Sonra Çevrede Kuramsal Yapının Gelişimi", Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, 7-8 Nisan 2000, (der. Zeynep Boratav), İstanbul 2000, s.167.

Web üzerinden kaynaklara atıf:

Servet Çaycı, Aşırı Akımlarla Mücadele: Almanya Örneği, <http://www.asam.org.tr/temp/temp631.pdf>, (09.11.2008).

Yayımlanmamış tezler için:

Gürhan Kırılan, Çin Klasik Metinlerinde Yabancılar: Yi, Di, Rong ve Hu Terimleri, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.

Kaynakça:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmeli ve asılı kaynakça yapılmalıdır:

Örnekler:

Arat, Zeynep, ‘1970’lerden Sonra Çevrede Kuramsal Yapının Gelişimi’, Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, (der. Zeynep Boratav), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2000, s.167-180.

Çaycı, Servet, Aşırı Akımlarla Mücadele: Almanya Örneği, <http://www.asam.org.tr/temp/temp631.pdf>, (09.11.2008).

Hirsch, Ernst E., ‘İktidar ve Hukuk,’ (çev. Hayrettin Ökçesiz), Hukuk Araştırmaları, C.2, S.3, 1987, s.44-59.

İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, ‘Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa’, Belleten, C.III, S.9, 1939, s.99-106.

2. Metin İçi Atıf Sistemi

Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir. Örnek: (İnalçık 2009: 46). Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, en eski tarihli olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır. Örnek: (Uzunçarşılı 1939: 94; İnalçık 2009: 46). İki yazarlı kaynaklarda, araya tire işareti (-) konulur. İkiyden fazla yazarlı kaynaklarda ise ikinci yazarın soyadından sonra “vd.” kısaltması kullanılmalıdır. Örnekler: (Classen-Skalknik 1993: 25), (Fei-Zhou vd. 2007: 472). Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyorsa, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir. Örnek: (2009: 46). Yazarın aynı yıl yayınlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir. Örnekler: (Ekrem 2008a: 54), (Ekrem 2008b: 25). Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilir. Örnekler: (Demir, A. 2003: 46), (Demir, H. 2003:

27). Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir: Örnek: (Köprülü 1911: 75'ten aktaran; Çelik 1998: 25). El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam künye kaynakçada gösterilmelidir. Örnek: (Ahmedî, [yz.] 1410: 7b). Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. Örnek: (BCA, Mühimme 15: 25).

Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için ve kullanılır ve "DİPNOT" komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir. Örnek: (İnalcık 2009: 46).

Kaynakça:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmeli ve asılı kaynakça yapılmalıdır:

Örnekler:

Tek yazarlı kitaplar için:

OCAK, Ahmet Yaşar (2011). Babaîler İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü, İstanbul: Dergâh Yayınları.

İki yazarlı kitaplar için:

ÖZÖN, M. Nihat - DÜRDER, Baha (1967). Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İkiden fazla yazarlı kitaplar için:

AKPOLAT, Kemal - vd. (1960). Sezginin Gücü, İstanbul: Güneş Yayınevi.

Çeviri kitaplar için:

İNALCIK, Halil (2009). Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, (çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Derleme, yayına hazırlanan ya da editörlüğü yapılmış kitaplar için:

NİZÂMÜ'L-MÜLK (1999), Siyâset-nâme, (hızl. Mehmet Altay Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Derleme, yayına hazırlanan ya da editörlüğü yapılmış kitaplardaki makaleler için:

GRAFF, David A. (2002). "Strategy and Contingency in the Tang Defeat of the Eastern Turks, 629-630", Warfare in Inner Asian History (500-1800), (ed. Nicola Di Cosmo), Leiden: Brill, 33-71.

Makaleler ve ansiklopedi maddeleri için:

GÜL, Muammer (2006). "Harezmi Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Roller ve Tesirleri", Belleten, LXX (257): 95-118.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1939). "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", Belleten, III (9): 99-106.

Çeviri makaleler için:

HAMILTON, James Russell (1997). "Tokuz-Oguz ve On-Uygur", (çev. Yunus Koç -İsmet Birkan), Türk Dilleri Araştırmaları, 7: 187-232.

Yayınlanmış bilimsel bildirilere atf:

ARAT, Zeynep (2000). "1970'lerden Sonra Çevrede Kuramsal Yapının Gelişimi", Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, 7-8 Nisan 2000, (der. Zeynep Boratav), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 167-180.

Web üzerinden kaynaklara atf:

ÇAYCI, Servet. Aşırı Akımlarla Mücadele: Almanya Örneği, Erişim tarihi: 2008.09.11, <http://www.asam.org.tr/temp/temp631.pdf>.

Yayımlanmamış tezler için:

KIRİLEN, Gürhan (2012). Çin Klasik Metinlerinde Yabancılar: Yi, Di, Rong ve Hu Terimleri, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi).